

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ОДЕЉЕЊЕ ЗА ИСТОРИЈУ

Весна Р. Радић

**НОВАЦ СРПСКЕ ДЕСПОТОВИНЕ
СТУДИЈА ИЗ СРПСКЕ НУМИЗМАТИКЕ
СА КАТАЛОГОМ НОВЦА**

Докторска дисертација

Београд, 2016.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY – BELGRADE
DEPARTMENT OF HISTORY

Vesna R. Radić

**COINAGE OF THE SERBIAN DESPOT'S
DOMEN – STADY FROM SERBIAN
NUMISMATICS WITH COINAGE
CATALOGUE**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2016.

Ментор:

проф. др Смиља Марјановић-Душанић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Чланови комисије:

проф. др Марко Шуица, ванредни професор, Филозофски факултет, Универзитет
у Београду

др Вујадин Иванишевић, научни саветник, Археолошки институт САНУ, Београд

Датум одбране:

НОВАЦ СРПСКЕ ДЕСПОТОВИНЕ
СТУДИЈА ИЗ СРПСКЕ НУМИЗМАТИКЕ СА КАТАЛОГОМ НОВЦА

РЕЗИМЕ

Новчарство Српске деспотовине хронолошки представља последњу, четврту фазу у развоју новчаног система средњовековне Србије и припада периоду између 1402. и 1458. године. Повезује са самосталним ковањима српских деспота Стефана Лазаревића и Ђурђа Бранковића, ефемерним издањима деспота Лазара Бранковића и војводе Иваниша и заједничким емисијама Ђурђа Бранковића са братом Лазаром, краљем Босне Стефаном Томашем и угарским краљевским намесником Јанком Хуњадијем.

Постављајући га као комплесан феномен свог времена ковање новца Српске деспотовине, смо сагледали кроз два комплементарна предмета истраживања. Први је био ослоњен на утемељене закључке наше историографије везане за историјске прилике - обнову државног суверенитета, уједињење српских земаља и окретање Србије ка средњој Европи, пре свега Угарској и снажан економски напредак привреде, пре свега рударства, а други, на нумизматичку заоставштину српских деспота.

Економски напредак који је био пут ка јачању земље и њеном одолевању надирућој турској опасности, заснивао се на српској рударској производњи која је као материјална основа владарских прихода и ковања новца од 1412. године добила правно уобличење у *Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића*.

Упоредо са развојем рударског права, текао је и развој српског новчаног права, као логична последица централизације ковања новца који је доживео најважнију монетарну реформу спроведену у средњовековној Србији. Резултати су се појавили најкасније 1407. године - тежи и вреднији динар деспота Стефана Лазаревића, бројне новчане врсте и нови номинал, обол, што је уз низ мера фискалне политике, био снажан темељ даљег монетарног развоја. Он се наставио под деспотом Ђурђем Бранковићем, а његов правац је од 1435. године одредила нова монетарна реформа, подлога свих наредних ковања до пропасти српске државе.

Комплексно сагледавање новчарства усмерено на прворазредне нумизматичке изворе, колекције и оставе, као кључна полазишта у систематској анализи свих елемената ковања деспотског периода, до сада недовољно, а у неким сегментима потпуно неистражено, било је усмерено на два међусобно повезана плана истраживања. Први је водио сагледавању монетарних карактеристика деспотског новчарства, а други истицању значаја новца, његове растуће улоге и функције у друштву и привреди Деспотовине.

Приступ монетарној грађи овог периода започели смо њеним сагледавањем као дела новчаног система средњовековне Србије који је представљао полазиште у настанку новца српских деспота, али и чврст темељ на коме се градио његов континуитет и легитимитет. Поред истицања ове везе, важне за разумевање деспотског новчарства, наше истраживање смо усмерили на неколико кључних аспеката новчане привреде Деспотовине: новчане емисије, организацију ковања, циркулацију, метрологију и хемијску анализа састава монетарног метала, као и на важне симболе и поруке које је новац, стављен у функцију промовисања личности деспота и државне политике, могао да пошаље.

Као квалитативна новина у сагледавању новчарства Српске деспотовине, израдили смо корпус којим су обухваћени сви до сада познати примерци деспотског новца, заступљени у јавним нумизматичким фондovima: збирци Народног музеју у Београду, колекцијама Љубомира Ковачевића и Сергија Димитријевића, као и приватним збиркама. Анализирана и систематизована монетарна грађа, кроз нумизматичку обраду сваког појединачног примерка новца, са релевантним подацима, презентована је у форми студијског каталога, као интегралног дела нашег рада.

Закључци до којих смо дошли у раду истакли су економски напредак Деспотовине заснован на радарству, најважнијој привредној делатности, као пресудан чинилац за покретање и даљи развој новчаног система. У исто време он је био предуслов његове важне поновне централизације и ослонац далекосежне одлуке деспота Стефана Лазаревића о преко потребној монетарној реконструкцији. Пратећи растући степен монетаризације српског друштва и привреде, њени домети - нова новчана јединица и „реформисани динар“ постали

су окосница будуће монетарне реформе деспота Ђурђа Бранковића, као и свих наредних деспотских ковања емитованих до пропасти српске државе.

Учињени искорак у сагледавању новчаних типова Стефана Лазаревића, који се односи на анализу калупа којима су исковане легенде на новцу, као једне од кључних елемената монетарне представе, на основу њихове разноврсности, сугерише на закључак да су морале бити засноване на много већој новчаној продукцији него што се до сада претпостављало. У прилог овоме говори и велика активност рудника у ово време. Поред овог, резултати истарживања које смо добили на основу праћења стила мајстора-калупара при гравирању аверских и реверских легенди већине Стефанових монетарних издања и анализе ковничких ознака, приближили су нас њиховој ковници, за коју основано претпостављамо да је била новобрдска.

Кључне речи: Српска деспотовина, рударство, Рударски законик, сребро, ковнице, ковање новца

Научна област: историја

Ужа научна област: српска средњовековна нумизматика

UDC 737.1 (497.11) "1402/1458"

COINAGE OF THE SERBIAN DESPOT'S DOMEN
STADY FROM SERBIAN NUMISMATICS WITH COINAGE CATALOGUE

RESUME

Chronologically, coinage of the Serbian despots' domain represents the last, fourth developing phase of the monetary system of medieval Serbia and it belongs to the period between 1402 and 1458. It is connected to independent mints of Serbian despots Stefan Lazarević and Đurađ Branković, ephemeral series of despot Lazar Branković and duke Ivaniš, as well as common series of Đurađ Branković with his brother Lazar, the king of Bosnia - Stefan Tomaš and the Hungarian royal regent Janos Hunyadi.

By observing it as a complex phenomenon of its time, we studied the coinage of Serbian despots' domain in two complementary aspects. The first one relied upon well-known data from our history, connected to historical circumstances - the renewal of state's sovereignty, the union of Serbian lands and turning Serbia towards Middle Europe, especially Hungary and a strong economic prosperity, mostly in mining. The second aspect is connected to the numismatic legacy of Serbian despots.

Economic prosperity, representing a strengthening way of the country and its resistance to the newly coming Turkish danger, was based on Serbian mining production. In 1412, as a material basis of rulers' income and minting, it was legally formed in the *Law of mines by despot Stefan Lazarević*.

Parallel with the development of mining laws, there was also a development of Serbian monetary law, as a logical consequence of centralized minting. It went through the most important monetary reform in Medieval Serbia. The output came in 1407 the latest - a heavier and a more worthy dinar of despot Stefan Lazarević, numerous currencies and a new nominal, obolus. Along with a row of fiscal policy measures, they represented a strong basis for further monetary development. It continued under despot Đurađ Branković and since 1435, his policy was determined with a new monetary reform, the basis of all the following mintings all the way until the fall of Serbian state.

A complex study of coinage, focused on first-class numismatic sources, collections and hoards, was focused on two mutually connected research plans. Since until now, collections and hoards were not sufficiently examined or completely lacking, they

represented key factors of a systematic analysis from the despot period. The first plan was focused on an insight into monetary features of despots' coinage, while the second plan highlighted the importance of coinage, its growing role and function in the society and economy of despots' domain.

The approach to the numismatic material of this period was initiated with a study of it as a part of the monetary system of Medieval Serbia, again representing a starting point in forming the coinage of Serbian despots, but also a solid base on which its continuity and legitimacy were built. Apart from highlighting this connection, important for understanding despots' coinage, our study was focused on several key aspects of monetary economy of the despots' domain: monetary series, organization of minting, circulation, metrology and chemical analyses of the minting metal, as well as important symbols and messages, possibly sent with coinage given the function of promoting despots' personalities and state policy.

As a qualitative innovation in studying the coinage of Serbian despots' domain, we made a corpus in which all of the examples of despots' coinage known so far are listed, available in public numismatic funds: collection of the National Museum in Belgrade, collections of Ljubomir Kovačević and Sergije Dimitrijević, as well as in private collections. After being studied and analyzed, with relevant data, each piece of coinage was listed in the form of a catalogue, which is integrated into the volume.

Conclusions drawn from this volume highlighted the economic prosperity reached during the era of despots, based on mining as the most important economic branch and a key factor for initiating and further development of the monetary system. At the same time, it was a condition for its renewed centralisation and a support for an important and very influencing decision of despot Stefan Lazarević about the very much needed monetary reconstruction. The continuing progress of monetarisation of the Serbian medieval society and economy, its outcomes, the new monetary unit and a "reformed dinar", became key factors of the future monetary reform by despot Đurađ Branković, but also of all the further despots' mints made until the fall of Serbian state.

A new approach was added in studying types of coinage edited by despot Stefan Lazarević, regarding analyses of coinage inscriptions as one of the key elements of a monetary image. According to various inscriptions, they indicate that they must have been based upon a much larger monetary productions than so far suspected, especially

since it belongs to the time of extreme intensity of mining activity. Besides, research results, gained according to different styles applied by a mold-maker who was in charge for both obverse and reverse images of most of Stefan's coinage and with analyses of mints' marks, led us closer to their mint, suspected to be situated at Novo Brdo.

Keywords: Serbian despots' domain, mining, Law of mines, silver, mints, mining production

Field of study: History

Subfield of study: Serbian Medieval Numismatics

UDC 737.1 (497.11) "1402/1458"

САДРЖАЈ

УВОД (Историјат, циљ и метод истраживања).....	1
РУДАРСТВО	10
Српски рудници од XIII до XV века	10
Рударство у доба Деспотовине	11
Ново Брдо	14
Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића	18
Сребреница	27
КОВАЊЕ НОВЦА	34
Организација ковница	35
Процес ковања новца и израда калупа	38
Ковнице новца	39
Рудник	40
Ново Брдо	42
Трепча	45
Приштина	47
Сребреница	48
Смедерево	50
Рудишта	51
НОВЧАНИ СИСТЕМ ДЕСПОТОВИНЕ	51
Монетарни корени новчарства Деспотовине	51
Новчарство Деспотовине	81
Организација ковања	89
Метрологија	89

Састав и финоћа.....	92
Ковнички знаци.....	96
Номинале.....	98
Циркулација.....	100
Иконографија.....	108
КОВАЊА ДЕСПОТОВИНЕ.....	124
Ковање Стефана Лазаревића.....	124
1 Кнежевска ковања.....	124
2 Деспотска ковања.....	147
2.1 Предреформска издања.....	148
2.2 Реформска издања.....	151
Ковање Ђурђа Бранковића.....	177
1 Ковање обласног господара.....	179
1.1 Заједничка издања.....	179
1.2 Самостална издања.....	180
2 Деспотска ковања.....	185
2.1 Предреформска издања.....	185
2.2 Реформска издања.....	192
2.2.1 Самостална издања.....	192
2.2.2 Заједничка издања.....	200
Ковање Лазара Бранковића.....	204
Ковање Иваниша.....	205
КАТАЛОГ.....	207
ЗАКЉУЧАК.....	292
БИБЛИОГРАФИЈА.....	295

ПРИЛОЗИ.....	306
Биографија аутора.....	306
Изјава о ауторству.....	309
Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада.....	310
Изјава о кришћењу.....	311

УВОД

Ако се новац тумачи као одраз цивилизацијског нивоа једног друштва, што се с једне стране огледа у односу државе и појединца према њему, а са друге економским функцијама које врши, новчарство Српске деспотовине пружа један од начина да се осветли друштвено и економско биће важног периода у развоју средњовековне српске државе. То је време које обухвата последњих шест деценија њеног постојања у којем је Српска деспотовина забележила врхунац свог привредног, политичког и државног развоја, али и кризу наметнуту унутрашњим, али пре свега спољним турским угрожавањем, која се 1459. године завршила нестанком српске средњовековне државе. Упоредо са политичком, текла је и српска монетарна историја коју су исписивала бројна новчана издања српских деспота која су пратећи успон државе, оставрила своје високе домете, да би њиховим насилно прекинутим развојем, наступило монетарно ропство које је трајало пуна четири наредна столећа.

Титулу деспота, највишу после царског достојанства, Стефан Лазаревић је 1402. године добио од византијског цара Јован VII Палеолога.¹ Поред стицања спољних обележја свог владарског положаја, она му је донела и шире међународно признање, што је уз постепено унутрашње учвршћење власти, отворило пут ка уједињењу српских земаља, са којим је текао процес јачања Српске деспотовине. Огроман рудни потенцијал земље, пре свега сребра, који је представљао темељ њеног привредног успона, одразио се на процват трговине, са којом се јавила све већа потреба за новцем и његовим ковањем.

Захваљујући личним особинама деспота Стефана Лазаревића, кога његов биограф слави као строгог, правичног, мудрог владара и храброг војсковође и витеза, који је као и његови предхоници Немањићи, на које се позивао, на исти начин, како је градио своје државу, као моралну и правну организацију, тако и приступио ковању свога новца, разумевајући као и његов наследник, да је новац историјски доносио кредибилитет држави и сигурност у трговини, што су били

¹ Житије деспота Стефана, 96; Ферјанчић 1960, 182-184.

главни ослонци њеног напретка. А мир на границама и економски раст били су циљеви државне политике Деспотовине.

Овом, једном од стубова сваке државе, у већој мери посвећена пажња за предходне периоде развоја српског новчарства, изостала је када је у питању новац Српске деспотовине, који до сада није био предмет дубљих анализа и свеобухватнијих научних истраживања. Она су у највећој мери, ишла у два правца, махом сведена на типолошки преглед појединих деспотских емисија или је новац тумачен само као део привредног успона државе и њене монетарне историје, најчешће изван економских и новчаних законитости.

Посебно место у овим проучавањима припада општим нумизматичким корпусима. Први је књига Šime Ljubića, *Opis jugoslavenskih novaca*, Zagreb 1875. у коме је у оквиру српског средњовековног новца, систематизован, опредељен и описан новац српских деспота, што је и до данас остао темељ, одакле крећу сва изучавања српске средњовековне нумизматике. Све до Другог светског рата сав напредак у нумизматичким студијама састојао се у допуњавању и исправљању Љубићевог дела. Један од покушаја ревизије његовог *Описа* представља књига Растислава Марића, *Студије из српске нумизматике*, Београд 1956, важно опште дело, које је до данас остало још једно од полазишта у изучавању српског новца, па и оног из прве половине XV века. Поред истицања појединих проблема око атрибуције новца, новчарство српске Деспотовине у *Студијама* је добило класификацију, додуше само основних врста и то непотпуну. Посебна вредност овог дела је истицање важности проучавања остава српског средњовековног новца, од којих је шест аутор детаљно и обрадио, а једну из деспотског периода, депо из Прокупља, поменуо. Мада није стигао да заврши у својој студији, Р. Марић је скренуо пажњу на значај изучавања историје ковница српског средњовековног новца.

Допуну ове студије, пре свега његовог каталогског дела, учинио је Сергије Димитријевић, *Проблеми српске средњовековне нумизматике I-II*, Историјски гласник 1-2 (1957), 69-99 и 3-4 (1957), 104-150. Том приликом, укључивањем нових монетарних врста, допунио је и проширио сазнања о новчарству српских деспота, чији завршни преглед се нашао у делима Сергија Димитријевића:

Средњовековни српски новац, Београд 1977. и *Каталог збирке српског средњовековног новца Сергија Димитријевића*, Београд 2002.

У оквиру општих нумизматичких корпуса као фундаментално дело се издваја књига Вујадина Иванишевића, *Новчарство средњовековне Србије*, Београд 2001, који је на општем плану српског средњовековног новчарства, а у оквиру њега и Деспотовине, приказао основне аспекте новчане привреде сагледане као део европских токова. Користећи изворну грађу, аутор је извршио анализу нумизматичког материјала, што је резултирало његовом новом систематизацијом. Оставрени резултати, уз указивања на путеве даљег истраживања српског новчарства, представљали су главно полазиште нашег рада.

Посебно место међу општим делима представља и до данас непревазиђена студија о дубровачком новцу Милана Решетара, *Дубровчка нумизматика I-II*, Сремски Карловци-Београд, 1924-1925, која осветљава организацију и технику ковања новца у државној ковници у Дубровнику, а посредно и у ковницама Деспотовине, имајући у виду да су у овом периоду Дубровчани били искључиви закупци српских цека, па самим тим и организатори њиховог рада.

Поред општих дела, допринос у проучавању новчарства Српске деспотовине припада радовима чији су се аутори бавили издвојеним темама. У оквиру једне од њих, посвећене оставама у којима је похрањен новац овог периода припадају чланци: Јозо Петровић, *Веома ретки српски средњовековни грошићи из села Мало Боњинце код Власотинца*, *Старинар VIII-IX* (1934), 14-27; Сергије Димитријевић, *Оставе српског средњовековног новца на северу Дунава*, *Историјски часопис*, књ. XX (1973), 89-124; Станиша Новаковић, *Остава малих врста новца кнеза и деспота Стефана Лазаревића са Рудника*, *Нумизматичар* 11 (1988), 105-114; Весна Радић, Вујадин Иванишевић, *Оставе српског средњовековног новца у збирци Народног музеја у Београду*, *Зборник Народног музеја XVII-1* (2001), 285-307.

Дужна пажња истраживача изостала је када су у питању нумизматичке збирке, јер је до сада обрађен мали број колекција, односно њихових делова. Посебан значај за нашу тему имају радови који су посвећени деловима збирки Народног музеја у Београду: Јоза Петровића, *Деспот Бурађ Бранковић у светлу нумизматике*, *Нумизматичар* 1 (1934), 10-18. и *Novac despota Stefana Lazarevića*,

Narodna starina 11.4 (1940), 330-344; Весна Радић, *Осам векова српског динара-средњовековни новац*, Београд 1994. Њима се прикључују радови који у оквиру обраде већих колекција укључују и новац српских деспота као: колекције Музеја примењене уметности: Добрила Гај-Поповић, *Збирка српског средњовековног новца Музеја примењене уметности у Београду*, Зборник музеја примењене уметности 13 (1969), 41-58; збирке Музеја града Београда: Станиша Новаковић, *Српски средњовековни новац у кабинету за новац и медаље Музеја града Београда*, Годишњак града Београда XXXIII (1986), 25-35 XXXVII (1990), 85-88; Колекција Philip-a Grierson-a: Добрила Гај-Поповић, *Српски средњовековни новац*, Нумизматичар 9 (1986), 86-112; део збирке Јовановић: Мирослав М. Јовановић, *Српски средњовековни новац*, Београд 2012; збирке Народног музеја у Шапцу: Славољуб Л. Петровић, *Српски средњовековни новац у Народном музеју у Шапцу*, Нумизматичар 34 (2015), 99-112.

Важна питања везана за иконографију и симболику представа на новцу које се односе на деспотска ковања, ретко су до сада покретана. Међу њима издвајамо рад Растислава Марића, *Представе грба на српском средњовековном новцу*, Зборник Матице српске-друштвене науке 13-14 (1956) и Вујадина Иванишевића, *Развој хералдике у средњовековној Србији*, Зборник радова византолошког института 41 (2004), 213-232, а посебно књигу Смиље Марјановић-Душанић, *Владарске инсигније и државна симболика у Србији од XIII до XIV века*, Београд 1994.

Истраживањима хемијске анализе састава новца, које у савременој светској нумизматици доносе кључне резултате, до сада је био посвећен само један рад, који је на овом пољу укључио и деспотски новац: Станиша Новаковић, *Проблеми анализе легуре српског средњовековног новца*, Нумизматичар 15 (1992), 59-68.

Важност нумизматичких извора везаних за период Деспотовине, историчари су високо ценили, како се види из општих дела наше историографије: Константин Јиречек, *Историја Срба I-II*, приредио Јован Радонић, репринт, Београд 1981, Момчило Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994. и Андрија Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 1995. Поред овог постоје значајни радови посвећени важним аспектима монетарне и привредне историје као што су приходи, царински систем, производња сребра, вредност

новца који се односе и на период прве половине XV века: Михаило Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни I-II*, Београд 1955 и 1962: Вук Винавер, *Проблеми производње сребра у средњовековној Србији*, Историјски записи XVII-3 (1960), 481-512: Десанка Ковачевић-Којић, *Српско сребро и злато у европској производњи (XIV-XV вијек)*, Европа и Срби, Зборник радова историјског института 13 (1966), 165-173; Сима Ћирковић, *Дубровачка ковница и производња сребра у Србији и Босни*, Историјски гласник 1-2 (1976), 91-98; Сима Ћирковић, *Производња злата, сребра и бакра до почетка новог века*, у: Работници, војници, духовници, Београд 1997, 79-103; Игнациј Воје, *Argentum de glama*, Историјски часопис XVI-XVII (1966-1967), 1970, 15-43; Андрија Веселиновић, *Забране и прекиди трговине у Србији у доба Деспотовине*, Историјски гласник 1-2 (1983), 25-42; Андрија Веселиновић, *Царински систем у Србији у доба Деспотовине*, Историјски гласник 1-2 (1984), 7-37. Поред историчара, поједини економисти су дали своје виђење појединих проблема из историје привреде и новчарства: Драгана Гљатовић, *Добри и зли динари*, Београд 1998.

Значај наведених радова за нашу тему је неоспоран. Међутим, типолошко разврставање новца важно и потребно као полазиште у систематизовању нумизматичког материјала, не може бити завршница његове научне обраде, нити само себи циљ. На другој страни изузимање новчарства ван општих монетарних токова и законитости као и монетарне политике државе, уз недовољно укључивање нумизматичке грађе, били су главни разлози који су утицали да проучавање новца кованог у време Српске деспотовине видно заостане за савременим методама нумизматичке науке. Поред овог, непостојање монографије или студије о новцу Српске деспотовине која би укључила у његово проучавање историјске и економске околности његовог настанка, а при томе се по први пут усмерила ка целовитој изворној нумизматичкој грађи, а не њеним сегментима, представљало је подстицај за наше свеобухватније проучавање ковања новца у време владавине српских деспота. Постављајући себи овај задатак сматрали смо да ћемо га у великој мери испунити уколико успемо да га сагледамо кроз два комплементарна предмета истраживања, првог, ослоњеног на утемељене закључке наше историографије везане за историјске прилике - обнова државног суверенитета, уједињење српских земаља и окретање Србије ка средњој Европи,

пре свега Угарској и снажан економски напредак привреде, пре свега рударства и другог, кроз нумизматичку заоставштину српских деспота.

Како су економски путеви за снажење земље и њено одолевање надирућој турској опасности водили до богатих српских рудника, посебан део нашег рада био је посвећен рударству и њеном главном производу, сребру које је представљало материјалну основу на којој је успостављен развој и стабилност новчарства српских деспота. Смештени при великим рударским центрима и у градовима Деспотовине, копови су били изворишта квалитетног сребра од кога је један део представљао монетарни метал, а онај други, већи, у периоду његове оскудице у Европи, све до средине XV века, на страним пијацама био тражена и скупа роба. Интерес за његову повећану производњу дао је снажан подстицај развоју рударства. Оствареним приходима обезбеђена је економска основа Деспотовине, подлога развоја друштва, попуна *ризнице* и снажна власт деспота. Рударска насеља постала су потрошачки центри који су стимулисали трговинску размену и промет новца, који је преко финансијских веза са Дубровником омогућио Српској деспотовини интегрисаност у европски привредни систем.

Кроз призму развоја рударства посебну пажњу смо посветили раду ковница у рударским центрима, али, у ово доба и у градовима, као и самом процесу ковања новца.

Како економски напредак никада није могућ без правног оквира и повољних услова, у складу са напредком рударства које се ближило свом врхунцу, од 1412. године тече и развој српског рударског права који је свој израз добио у *Закону о рудницима* који се везује за име деспота Стефана. Настао са разумевањем потреба и са јасним циљем и намерама, намењен највећем рударском центру Деспотовине, Новом Брду, правно је уобличио у то време најважнију привредну делатност, из које су у највећој мери притицали приходи српских деспота, као и метал који је дао обележје њиховом новчарству. Издавањем овог „српског правноисторијског споменика ванредне вредности“ Србија се на још један начин приближила Европи и земљама развијеног рударства кога су њихови владари штитили законима.

Упоредо са развојем српског рударског права, тече и развој новчаног права као логична последица централизације новчаног система који је доживео најважнију монетарну реформу спроведену у средњовековној Србији. Резултати

су се појавили најкасније 1407. године - тежи и вреднији динар деспота Стефана Лазаревића, бројне новчане врсте и нова монетарна јединица, обол, што је уз низ мера фискалне политике, које су имале за циљ очување новчаног система, све заједно био је снажан темељ даљег монетарног развоја. Он се наставио под деспотом Ђурђем Бранковићем, а његов правац је од 1435. године одредила нова монетарна реформа, подлога свих наредних ковања до пропасти српске државе.

Економски развој ослоњен на рударску производњу био је пресудан чинилац за покретање и наставак ковања новца у време Српске деспотовине. Приступ монетарној грађи овог периода започели смо њеним сагледавањем као дела новчаног система средњовековне Србије који је представљао полазиште у настанку новца српских деспота, али и чврст темељ на коме се градио његов континуитет и легитимитет. Истицање ове везе, која спаја новчану производњу више покољења српских владара, чему смо у раду посветили посебну пажњу, био је један је од кључних услова за боље разумевање деспотског новчарства.

На основу главних праваца развоја монетарног система, новчарство Деспотовине смо разграничили на четири целине: ковање Стефана Лазаревића у оквиру кога је као део јединственог развојног монетарног процеса обрађен новац његовог кнежевског и деспотског периода; ковање Ђурђа Бранковића, његова заједничка и самостална издања као обласног господара и деспота; ковање деспота Лазара Бранковића и ковање војводе Иваниша.

Комплексно сагледавање новчарства усмерено на прворазредне нумизматичке изворе, колекције и оставе, као кључна полазишта у систематској анализи свих елемената ковања деспотског периода, до сада недовољно, а у неким сегментима потпуно неистражено, било је усмерено на два међусобно повезана плана истраживања. Први је водио сагледавању монетарних карактеристика деспотског новчарства, а други истицању значаја новца, његове растуће улоге и функција које је вршио у друштву и привреди Деспотовине.

У остварењу ових циљева истраживање смо почетно усмерили на неколико кључних аспеката новчане привреде: новчане емисије, организацију ковања, циркулацију, метрологију и хемијску анализа састава монетарног метала.

Посебна пажња била је посвећена новчаним типовима, како до сада познатим, тако и новим врстама, са аспекта њихове хронологије, волумена,

опредељења према ковницама као и анализе калуца. Овом последњем проблему посвећена је посебна пажња. Покушај извесног искорака у том правцу понудио је сам нумизматички материјал. Он је у првом реду био усмерен на анализу аверских и реверских легенди, као једног од кључних елемената монетарне представе, на основу које је издвајањем различитих варијанти натписа, уз све ограде, било могуће изнети закључак о обиму емисије, а пратећи стил калупара и њену припадност ковници, једној од најважнијих нумизматичких одредница. Са истим циљем, анализирани су и ковничке ознаке. Стил израде осталих елемената монетарне представе, као што су одежа или инсигније, због лоше очуваности великог броја примерака, мишљења смо, да би дала скромније резултате.

Нумизматичка грађа сагледана кроз организацију ковања издвојена је према номиналима, при чему су посебно наглашене фракције динара, као видљиви знаци повећаног степена монетаризације српске привреде и друштва.

Важном аспекту новчане привреде, циркулацији новца, припао је један од одељака нашег рада, у коме је означен обим, установљени правци и истакнути нови домети деспотских емисија.

У нашем тумачењу деспотског новчарства, проблем вредности новца такође је обрађен. У недостатку историјских извора о овом аспекту новчарства, у нашим разматрањима смо се ослонили на тежине новца које су нам омогућиле уочавање важних промена монетарне политике српских деспота које су се испољиле кроз преломне фазе новчаног система као што су две изузетно важне монетарне реформе. Суочени са малим бројем поузданих квантитативних анализа састава новца, део нашег истраживања на пољу вредности деспотских емисија усмерили смо и ка хемијској анализи састава монетарне легуре, као параметра њихове финоће.

Други план усмерен ка сагледавању функција новца као економске и друштвене категорије кроз који се рефлектовала државна политика и идеологија Српске деспотовине, такође је била предмет нашег истраживања.

Упоредо са економским процватом земље који је уследио у највећој мери захваљујући експлоатацији рудника племенитих метала и редовном ковању новца, развој робноновчане привреде омогућио је да новац поред низа економских функција развије још једну своју важну улогу – блага, који је представљао иметак

у новцу српских деспота, назван *кућа*, кућа краљева или царева (*camera domini regis*) или *ризница*. Када је захваљујући дужем коришћењу, у све већој мери продирао у шире слојеве становништва, новац је поред класично дефинисаних економских функција, добио и важну улогу - политичку, исказану кроз промоцију владара и државне идеологије, а обичајна правила о начину његове употребе и о његовој вредности као новчане јединице, почела су да се записују у форми законских одредби. Први пут у доба цара Душана ковање новца регулисано *Закоником*, у околностима поновно јаке централне власти, правно уобличавање српског новчарства је 1412. године у *Закону о рудницима*, добило свој наставак. Оба пута, монетарна сувереност оличена у држави преко искључивог права владара на ковање новца био је један од најизразитијих симбола снаге његове власти, као и јаке државе, која је поново имала једног владара, једно право и један новац.

У сагледавању теме, наше истраживање је подразумевало коришћење различитих извора и њихову критичку интерпретацију. Пре свих, оно је било усмерено на писане изворе и нумизматичку грађу.

Од писаних извора коришћен је део богате грађе и објављени изводи из извора фонда Хисторијског архива Дубровника, који се односе на раздобље прве половине XV века, када су дубровачки пословни људи пресудно утицали на привредни живот Србије. Од српских извора значајни за предмет нашег истраживања били су *Законик цара Душана*, *Закон о рудницима Деспота Стефана Лазаревића*, *Житије деспота Стефана*, Константина Филозофа.

Друга група извора која се односила на монетарну грађу обухватила 980 примерака новца, појединачних налаза, делом познате провенијенције и примерке из остава. Као квалитативна новина у сагледавању новчарства Српске деспотовине, резултирала је корпусом којим су обухаћене сви до сада познати новчани типови деспотског ковања, заступљени у јавним нумизматичким фондovima: збирци Народног музеју у Београду, колекцијама Љубомира Ковачевића и Сергија Димитријевића, као и приватним збиркама. Анализирана и систематизована монетарна грађа кроз нумизматичку обраду сваког појединачног примерка новца, са релевантним подацима, презентована је у форми студијског каталога, као интегралног дела рада.

РУДАРСТВО

Ковање српског средњовековног новца почивало је на експлоатацији богатих лежишта сребрне руде раширених у скоро свим деловима државне територије. Веза рудника и ковнице, као и њихових производа, сребра и монете, успостављена крајем XIII века, остаће једно од обележја развојне линије српског средњовековног рударства и новчарстава, која се јасно сагледава и прати у периоду Српске деспотовине.

Српски рудници од XIII до XV века

Иако су простори на којима се развијало српско средњовековно рударство имали богато античко наслеђе, прекид од развијене античке до средњовековне рударске производње је трајао неколико векова.

Њу су покренули немачки рудари, познати као Саси,² у горњем току реке Таре, у руднику Брсково кога извори први пут помињу 1254. године.³ Као рударски стручњаци, обучени у рудницима Чешке и Угарске, они су своју делатност усмерили ка тражењу и експлоатацији племенитих и обојених метала: злата, сребра, олова и барка, што је најавило ново раздобље српског средњовековног рударства, обележено прелазом са металургије гвожђа, у „рудницима железним“ првих Немањића,⁴ ка развијеном рударству племенитих метала, што је био правац, којим се од друге половине XII века кретало напредно европско рударство.

Охрабрени првим успесима Саса, али и приходима од производње сребра у Брскову, наследници Уроша I су наставили да подстичу даље истраживање руда, тако да се после неколико деценија усамљеном Брскову прикључује Рудник, на истоименој планини, први пут поменут 1293. године.⁵ Захваљујући рударској радњи Саса, почетком XIV века се отварају рудници: Трепча, Рогозно, Грачаница,

² О Сасима најпотпуније, са прегледом старије литературе: Динић 1955, 1-27.

³ Повеље и писма I/1, 18-19, бр. 21.

⁴ Самоков код Куршумлије: Лиречек, Историја Срба, I, 287.

⁵ Динић 1962, 3.

Ново Брдо, Трешњица, Липник, којима се до средине XIV века прикључују Копорићи, Плана и Остраћа.⁶

Увећана производња метала, од којих је најважније било сребро, а која је у ово доба омогућила да се један њихов део понуди страним тржиштима, значајно попуњавајући државну *ризницу*, утицало је на тренд пораста производње српског сребра, како у раније отвореним рудокопима, тако и у најмлађем слоју рудника из прве и друге деценије XV века: Запланина, Ливада, Беласица, Ковачи, Бело Брдо, Црнча, Зајача, Бохорина, Крупањ, Гларево, Главачица, Леце и Рудишта надомак Београда.⁷ Њиховом појавом, број од седам рудника, колико је српска држава имала 1308. године,⁸ до средине XV века, нарастао је на преко тридесет.

Рударство у доба Деспотовине

У време Деспотовине средњовековно рударство је свој напредак темељило на огромном рудном благу земље, повећаној експлоатацији рудника, као и раду бројног, већ стручно оспособљеног домаћег становништва. Поред овог његов успон је подстакла несташица племенитих метала у Европи која се одразила на смањење новчане масе што је ограничило економску циркулацију и допринело великом повећању њихове вредности.⁹ Она је додатно расла од краја XIV века, када су богата налазишта европских рудника већ била исцрпљена,¹⁰ обим експлоатације у новоотвореним рудокопима недовољан,¹¹ познати чешки рудници страдали у разарањима хуситских ратова,¹² а племенити метали бележили велики одлив на Исток.¹³

Раздобље велике кризе тридесетих година XV века је подстакло странце, пре свих Дубровчане, да своје знање и огромна финансијска средства усмере ка српским великим рударским центрима, како би, као главни носиоци посредничке трговине сребром, ову ретку и скупу робу уз велику зараду усмерили из Србије у

⁶ Динић 1955, 4-7; Ћирковић, Ковачевић-Којић, Ћук, 2002, 35-38.

⁷ Ћирковић 1997, 83.

⁸ Ћирковић 1997, 81.

⁹ Day 1987, 1-54; Day 1987a; Иванишевић 2001, 31.

¹⁰ Spufford 1988, 109-126

¹¹ Ћирковић, Ковачевић-Којић, Ћук, 2002, 118.

¹² Kovačević, 1960, 250-251.

¹³ Day 1987, 10.

Дубровник и даље у правцу Запада, у Италију,¹⁴ посебно Венецију,¹⁵ као највеће европско тржиште метала, одакле се њихов пут наставао по целом Средоземљу, од Александрије до Барселоне, укључујући Грчку и Левант.¹⁶ Поред свега овог српско рударство прве половине XV века свој успон такође дугује снажном импулсу који је долазио из правца деспотовог двора, центра званичне државне политике која је економски развој земље чврсто везала за његов напредак, као главни извор прихода *ризнице* и гаранта стабилности, војне и финансијске моћи. Захваљујући регалним правима од рудника и рударског места, они су били стални и бројни: од ископане руде, *урбура*, у висини од 10 до 12,5%;¹⁷ прерађеног, сировог метала; царине на извоз метала, од око 2%;¹⁸ увоза стране робе у рударско место од које владару припадало 10% од њене вредности или количине;¹⁹ намета и пијачних такси од трговине на рудничком тргу. Поред ових, најмање пет различитих врста дажбина,²⁰ деспоти су имали и велике приходе од ковница новца које су радиле при свим важним рудницима.²¹ као и од непосредног прихода становништва, сваког, па и рударског места.²²

Наведене прилике и разлози утицали су да је потрага за металима, нарочито сребром, током првих деценија XV века, добила до тада највеће размере. По рудиштима Деспотовине је откопавана, где год је била нађена, руда среброносног олова, јер су њене, чак и од неколико сантиметара рудне жице доносиле добит. Ово „екстензивно, пљачкашко“ рударство о коме говоре само бројни трагови напуштених рудишта,²³ било је у сенци једне друге, хармоничне рударске радње која је трајала деценијама, а у појединим рудницима и столећима, доносећи

¹⁴ Храбак 1980, 57-62, 71-72.

¹⁵ Храбак 1980, 63.

¹⁶ Ћирковић 1997, 92.

¹⁷ Spufford 1988, 128-129.

¹⁸ Веселиновић 1984, 19, нап. 67.

¹⁹ Јиречек, Историја Срба II. 213-214; Веселиновић 1984, 10, 21.

²⁰ Винавер 1960, 483-484.

²¹ Износ од 100 литара сребра коју су 1417. сребренички цариници додали уговореној суми закупа царине, поуздан је доказ о деспотовом приходу од ковнице који је посебном доплатом откупљен од њега: Динић 1962, 64-65; Веселиновић, 1984, 16.

²² Међу главним дажбинама се издвајају: стари порез на земљорадничка домаћинства, *соће*, од једне перпере или 12 сребрних динара или један кабао жита; дажбина на свако „огњиште“, у износу једног дуката годишње; две *унче* сребрног новца: *летње* и *зимске*, око једног дуката: Историја српског народа II, 122 (М. Благојевић).

²³ Симић 1951, 51.

уносну производњу, која је тридесетих година XV века достигла свој највећи успон.

Према подацима докумената о количини српског сребра које су Дубровчани извозили из Србије, а бележе их: Књига надзорника дубровачке ковнице за 1422. годину, (5672 килограма)²⁴, биланси надзорника дубровачке ковнице за 1425. годину, (11060 килограма)²⁵ и трговачке књиге браће Кобужића, (3480 килограма)²⁶ производња сребра српских рудника: Новог Брда, Јањева, Трепче, копаоничких рудника, Рудника и Сребренице, могла би се проценити на око 30 тона у појединим декадама XV века, што је чинило петину или четвртину европске производње сребра.²⁷ Она у највећој мери припада старим великим рударским комплексима, откопаваним у дугом временском периоду, у бројним окнима расутих на простору који се ширио километрима. Такви су били Ново Брдо и Сребреница који су понели славу српског рударства у периоду Деспотовине, чија је производња била довољно обимна да своје крајње производе, од којих је највредније било сребро, као скупу робу понуди и прода широком европском тржишту, али, да га у исто време, у довољним количинама задржи у Србији, за потребе државе, међу којима је једна од најважнијих била ковање новца.

Као лучоноше развоја робноновчане привреде и главна стецишта новчаног оптицаја, ове рударске центре извори из доба Деспотовине помињу као градове (*civitates, zita*), а њихове становнике, као грађане, (*civis Srebernize, civis Nouimontis*)²⁸ јер у време највећег успона ових рудника, тесно повезани уз њих, су се развијали и ови космополитски градови, као Сребреница са више од 3500²⁹ и Ново Брдо, од 8000 до 10000 житеља.³⁰

²⁴ Динић, 1976, 83-87; Ћирковић 1976, 92.

²⁵ Динић 1963, 17-22; Ћирковић 1976, 97.

²⁶ Д. Ковачевић-Којић, 1996, 167-168.

²⁷ Ковачевић-Којић 1996, 168.

²⁸ *Lett. di Lev.* 11, f. 111, 12. VII 1432: Динић 1955, 17.

²⁹ Ковачевић-Којић, 2010, 106-107.

³⁰ Јовановић 2004, 78.

Ново Брдо

Ново Брдо, „град заиста сребрни и златни“.³¹ био је најзначајнији градски, економски и рударски центар средњовековне Србије у коме је радила ковница новца.

Почетак рада новобрдског рудника припада времену краља Милутина, најкасније до 1321. године.³²

Велика количина новобрдског рудног блага – злата, олова, а пре свега сребра, подстакла је веома интензивну рударску делатност и допринела успону овог рударског центра који се прати већ од средине XIV века када је Ново Брдо отварањем ковнице новца заузело позицију најважнијег рударског места у Србији. У ово време оно је један од главних рудника цара Душана, са производњом сребра која је могла да испрати амбициозну царску монетарну политику, омогући богата даривања манастира,³³ и обезбеди количине које су се трговачким путевима одливалe из Србије.

Већ у ово доба у новобрдски трг њима пристижу странци, Которани, Млечани и Дубровчани,³⁴ који ће за њих бити још привлачнији када рудник Ново Брдо, смештен у баштенску област кнеза Лазара, крене пут успона своје продукције о којој сведочи „новобрдски доходак“ којим је кнез обилато награђивао манастире,³⁵ као и „новобрдско обиље“, главни разлог присуства већ тада најмногобројније дубровачке колоније у Србији³⁶ Њихове забаштињене грађане, већ богате власнике некретнина, кнез Лазар је одредбом о „градозиданију и градобљуденију“, повеље издате 9. јануара 1387. године³⁷ обавезао на поправку и чување града и учешће у његовој одбрани од надируће турске опасности. Успон Новог Брда Лазаревог доба, била је једна етапа ка његовој експанзији, до које је дошло у периоду Српске деспотовине.

Историја Новог Брда у време владавине деспота Стефана Лазаревића испуњена вестима о новобрдском рудном благу - злату, олову, а пре свега сребру,

³¹ Житије деспота Стефана, Лазаревића, 89.

³² Динић 1962, 37-38.

³³ Кораћ 1991, 7-8.

³⁴ Динић, 1962, 38.

³⁵ Кнез Лазар је поклонио манастирима: Раваници, 150, а Дренчи 50 литара новобрдског сребра годишње: Законски споменици, 764, 769; највероватније је 100 литара сребра годишње доделио и манастиру Хиландару: Динић 1962, 40.

³⁶ Динић 1962, 43-45.

³⁷ Повеље и писма I/1, 120.

нарочито златоносном, гламском, које се чинило неисцрпним, текла је истовремено са бројним одлукама строге државне економске политике, које је деспот усмерио ка страним трговцима, присиљавајући их на поштовање све бројнијих фискалних мера, које су требале да смање њихове до тада неограничене слободе, привилегије и велике приходе које им је доносила слободна трговима сребром.

Строг поредак који је кнез Стефан Лазаревић завео у земљи, на Новом Брду се осетио, већ у јулу 1396. године када је издао је „жестоку заповед“ да дубровачки трговци у року од три дана напусте Ново Брдо, уз наредбу дужницима да им не враћају дугове.³⁸

Ова одлука није изазвала сукоб као онај који је започео средином 1407. када су поред других „новости“, уведене нове, изузетно високе царине на тканине,³⁹ које су са њиховим новим повећањем 1412. године укупно порасле за 50%.⁴⁰

Увођењем нових фискалних мера крајем 1416. године,⁴¹ започети ранији сукоби су добили епилог крајем марта 1417. године одлуком дубровачке владе о забрани одласка трговаца у Ново Брдо и његову околину⁴²

Већ 1419. године српско-дубровачке односе је обележила нова криза када је деспот Стефан наредио заплону каравана са товаром од најмање 1200 литара сребра који је требало да крене из Видине.⁴³ До потпуне надокнаде штете за коју је деспот дао обећање, предпоставља се да никада није дошло⁴⁴

Током преговора дубровачких поклицара са деспотом око видинског товара ранију слободу куповине сребра кога су Дубровчани „неприсиљени узимали само од једног“ деспот је ограничио у циљу спречавања његовог великог одлива и заштите домаћег тржишта.⁴⁵

Пред новом кризом српско-дубровачки односи су се нашли пред крај владавине деспота Стефана када је судску аутономију Дубровчана, једну од

³⁸ Повеле и писма, I/1, 181; Динић 1962, 51.

³⁹ *Lett. di Lev.* 4, f. 121, 25. VI 1407; Динић 1961, 51.

⁴⁰ Динић 1962, 52; Веселиновић 1984, 24.

⁴¹ Веселиновић 1983, 28.

⁴² *Cons. Rog.* 1, f. 68, 30. III 1417; Динић 1962, 52; Веселиновић 1983, 28.

⁴³ Динић 1962, 54.

⁴⁴ *Lett. di Lev.* 10, f., 13', 16. IV 1427; Спремић 1994, 201, 322.

⁴⁵ Динић 1962, 58.

најважнијих привилегија загарантовану повељама цара Душана,⁴⁶ цара Уроша и кнеза Лазара,⁴⁷ као и деспота Стефана,⁴⁸ коју је деспот је хтео да отклони издајући наређење да када је Србин дужник не важи само заклетва Дубровчанина, већ да се у случају спора заклетви Срба мора веровати.⁴⁹

Повремено, озбиљно нарушени односи дубровачке владе и српских власти, редовно су попримали други ток када је пред турским нападима, још од почетка XV века, требало стати у одбрану Новог Брда и као у миру, делити његову судбину, што су Дубровчани редовно чинили и са поносом истицали.

У противнападу деспота Стефана који је почетком фебруара 1412. године натерао султана Мусу на повлачење Дубровчани су стали у одбрану града.⁵⁰ То су храбро чинили и пред крај владавине деспота Стефана, када је почетком 1427. Ново Брдо опсео султан Мурат II. Град који је месецима одолевало нападима захваљујући обрани Срба и Дубровчана издржао је посебно жесток удар који је уследио после вести о смрти деспота Стефана и трајао пуних 48 дана⁵¹

Мир склопљен са султаном до маја 1428. године донео је мир Новом Брду,⁵² а Дубровчанима повељу о трговину коју им је издао деспот Ђурађ Бранковић 27. децембра 1428. године.⁵³ Иако су увек могли рачунати на деспота, као великиког пријатеља Дубровчана, током његове владавине више пута су се појавили сукоби деспота са дубровачком колонијом у Новом Брду.

О њима сведоче догађаји који су се збили у лето 1432. године када су грађани Новог Брда тражили од деспота да за извесно време не морају измиривати своје „нечасне и нечовечне“ дугове према дубровачким трговцима,⁵⁴ што се нарочито претворило у сукоб када је деспот у циљу заштите презадуженог новобрдског становништва наредио да се добра у власништву дужника не могу продати или заложити пре годину дана, да се онима који живе само од зараде, може узимати

⁴⁶ Повеље и писма I/1, 61; Динић 1962, 57.

⁴⁷ Повеље и писма I/1, 94, 121; Динић 1962, 57.

⁴⁸ Повеље и писма I/1, 202; Динић 1962, 57.

⁴⁹ Динић 1962, 58.

⁵⁰ Историја српског народа II, 86-87 (Ј. Калић)

⁵¹ Историја српског народа II, 216 (Ј. Калић); Спремић 1994, 92.

⁵² Историја српског народа II, 221-222 (М. Спремић); Спремић 1994, 100.

⁵³ *Mon. Serbica*, 352-355; Повеље и писма, I/2; 11-21; Законски споменици, 231-236; Спремић 1994, 114-116.

⁵⁴ *Let. di Lev. f.* 111', 12. IX 1432: Динић 1962, 66.

само „трећи динар“⁵⁵ и да у свим споровима одлучује мешовита порота састављена од половине Дубровчана и Срба.⁵⁶

Посебно жесток отпор изазвала је деспотова наредба да се новим новцем – *monete nove* морају исплаћивати дугови, тако да се десет гроша примају за шеснаест гроша дуга, што је за владу у Дубровнику била „сувише велика штета за трговце“.⁵⁷

Ипак све деспотове мере и одлуке, као и отпори дубровачких званичника пред турском опасношћу били су потиснути у други план. Брањено из велику помоћ Дубровчана, Ново Брдо, је одолевало турским нападима готово две године после пада Смедрева, када се тврђава предала 27. јуна 1441.⁵⁸ Ново Брдо је остало покорено до августа 1444. године када је потписано десетогодишње примирје у Сегедину и посебан уговор деспота Ђурђа са султаном Муратом II о предаји градова међу којима је било и Ново Брдо⁵⁹

После више од месец дана преговора, 17. септембра 1445. Ђурађ је у Смедереву издао Дубровчанима свечану повељу о трговини⁶⁰ која је као потврда предходне из 1428. године у потпуности регулисала, трговачки промет између Србије и Републике, тако да у последњих десет година српске власти над Новим Брдом, спорова између Дубровчана и деспота, скоро да није ни било.

Сменом на турском престољу у фебруару 1451. године нови султан је постао Мехмед II. После пада Цариграда 1453. на удару је била Србија коју је напао током лета 1454. године. Борбе вођене у непосредној околини Новог Брда били су предзнаци турског напада који је „мајку градова“ ставио под њихову власт. Опседнута тврђава која је бомбардована четрдесет дана, предала се 1. јуна 1455. године⁶¹

Веза која је у временима дуге опсаде, 1427. године као и преузимања турске власти над Новим Брдом од 1441. до 1444. постојала између његових бранилаца, српских деспота и Дубровника продужавала је живот космополитског града, трговачке послове и рударску производњу која се одржавала, да би се још већим

⁵⁵ *Lett. di Lev.* 11 f.. 152, 2. VII 1433: Динић 1962, 66.

⁵⁶ *Lett. di Lev.* 11 f.. 159, 25. VIII 1433: Динић 1962, 66.

⁵⁷ *Lett. di Lev.* 11 f.. 251', 8. VII 1435: Динић 1962, 67.

⁵⁸ Историја српског народа II, 252 (М. Спремић)

⁵⁹ Историја српског народа II, 257-258 (М. Спремић)

⁶⁰ Историја српског народа II, 262 (М. Спремић); Спремић 1994, 308.

⁶¹ Историја српског народа II, 297-298 (М. Спремић); Спремић 1994, 429-431.

интензитетом настављана у периодима мира. Процене о годишњој производњи сребра новобрдског рудника од 9, односно 7,5 тона уочи пада града под турску власт⁶² показатељи су велике и непрекидне рударске производње која је купце главних новобрдских производа, *финог*, као и гламског сребра имала у бојним дубровачким трговцима и трговачким друштвима чак и у драматичним приликама које су у Деспотовини наступиле падом Смедерева 1439. и у време прве турске окупације Новог Брда до 1444. године. Доказ је права куповна грозница за новобрдском гламом која је у годинама између 1433. и 1447. захватила дубровачко тржиште.⁶³ Продавано као *фино* по цени од 8-8,5 дуката за литру,⁶⁴ а гламско које је садржавало 25 % злата, од 25 до 26 дуката за литру,⁶⁵ свакако је имало великог удела у процени годишњег прихода деспота Ђурђа од Новог Брда, од 200.000 дуката,⁶⁶ и импозантној висини закупа новобрдске царине која је донела добит деспоту Стефану од 42838 дуката.⁶⁷ Да савременици, ипак нису претеривали и погрешно рачунали, потврђују новобрдски „рудници злата и сребра“ уцртани на карти света млетачког картографа фра Маура и истакнути међу најважнијим на Балкану.⁶⁸

Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића

Ова грана права носила је у себи велику живоитну снагу и успела је да преживи разне политичке вихоре и обрте, да се преноси од једног народа на други, да прелази из једне друштвено-политичке творевине и владавине у другу и да се прилагођава новим условима и укључује у нови правни систем. То није ни чудо, јер је рударство у средњем веку било значајна привредна грана, а рудари важан привредни и друштвени чинилац. (Беговић 1971. 5)

Огромни приходи који су се сливали у владареву благајну у доба Деспотовине, притицали су из рударске производње засноване на саској организацији рада која је почивала на пословима бројних рудара - домаћих људи и обилним средствима финансијера - странаца. Да би се несметано одвијала и

⁶² Винвер 1960, 487-488; Ћирковић 1976, 94.

⁶³ Воје 1970, 16, 21.

⁶⁴ Храбак 1980, 75.

⁶⁵ Воје 1970, 25.

⁶⁶ Брокијер 1950, 132.

⁶⁷ Повеле и писма I-1, 230, бр. 240, Веселиновић 1984, 15.

⁶⁸ Шкриванић, 1963, 159.

стално увећавала, а ни у једном тренутку прекидала, сложена организација је захтевала утврђен поредак ствари - закон, какав су у средњем веку већ од XI века имале европске земље са развијеним рударством,⁶⁹ јер само он је рударској производњи могао да обезбеди сигурност, а запосленима „рударске слободе“. У духу већ постојећих норми саског права, које се током скоро два века од доласка Саса у Србију, једним делом изменило под утицајем српског писаног и неписаног права, деспот Стефан Лазаревић је подарио рударима, који су то од њега тражили, „узакоњење привилегије за Ново Брдо и уредбу за његове руднике.“⁷⁰ Био је то закон намењен Новом Брду, руднику и граду, кога је наметнуо успон и развој новобрдског центра, јер закони из времена *прве госпode* - обичајно право, више нису били довољни и требало их је кодификовати.

У Закону о рудницима,⁷¹ у рукопису назван *Законикъ благочѣстиваго и христоролюбиваго иже въ царехъ Стефана деспота в цѣховѣ, и в ба Шинахъ и в вѣре и в колехъ и в всакъхъ потрѣбнъихъ сѣдовѣхъ* имао је облик повеље.

Уводни део, аренга има сажет опис Стефана Лазаревића тешких прилика после Косова⁷² и његовог односа са Бајазитом, што је предходило његовом доласку у Ново Брдо где је био замољен да “учини” закон о *рупама* какав су рудари имали за *прве госпode* и деспотовог оца кнеза Лазара. По наређењу деспота нађена су *24 добра човека* изван Новог Брда⁷³ који су саставили привилегијалну повељу којој је деспот својим потписом и печатом дао законску снагу.

Приступ изради Закона о рудницима не разликује се од начина доношења бројних повеља и законских текстова којима су средњовековни европски владари даровали рударима широке слободе међу којима и привилегију да сами састављају свој закон.⁷⁴ Њу им је омогућило до те мере стручно знање, које су могли имати само људи везани за рударске послове. Специфичне прилике и односи који су у њему владали обезбедили су рударском праву стабилност и

⁶⁹ Марковић 1985, .37-38, нап. 122.

⁷⁰ Скарић, 1939, 6-7.

⁷¹ О историјату кодекса: Ђирковић 2004, 162.

⁷² Веселиновић 1994, 191-195.

⁷³ Закон о рудницима деспота Стефана, 37.

⁷⁴ Радојчић 1962, 27.

трајност, што је омогућило да Новобрдском законик, издат у двору у Некудиму 29. јануара 1412. године⁷⁵ буде коришћен столећима касније⁷⁶

Као што у оквиру европског рударског права до краја XV века није био издат ниједан рударски закон који је важио у целој држави, у складу са тим, ни Закон о рудницима, није остао ограничен само на новобрдски рудник, већ је у периоду Деспотовине преузиман и у мањим рудницима.⁷⁷ Јединствен текст Закона, чине две тематски јасно одвојене целине: прва је закон о рудницима, који садржи одредбе везане искључиво за рударску производњу и односе који се успостављају у пословима рударства и друга, са насловом- *Законикъ ѡ баштинах и воеводе и ѡ кнезѡ и пєвнѡ* односи се на новобрдски град, пре свега трг.

У српској средњовековној држави, што се односи и на период Деспотовине, свим рудним богатством земље је располагао владар који је у циљу унапређења рударства, као једног од најважних извора државног прихода омогућавао развој слободног рударења. Оно је подразумевало право сваког лица, да на неистраженом земљишту копа и тражи руду, што је био предуслов да добијењем рударске концесије (баштине) од државе, неометано учествује у њеној експлоатацији.⁷⁸ Ову праксу, примењивану у европском рударству од XI века, српски владари су прихватили од доласка Саса, да би је у време највећег успона рударске производње и експлоатације среброносних руда, деспот Стефан Лазаревић и озаконио.

Сазнања о рударској техници, алатима, објектима и местима рударске радње, занимањима, али и положају рудара, њиховим дужностима, правима, привилегијама, као и о начинима пословања омогућили су да се сагледа и у великој мери реконструише организација и пословање новобрдског рударског центра, а посредно и осталих рудника који су били активни у периоду Деспотовине.

⁷⁵ Ђирковић, Ковачевић-Којић, Ђук, 2002, 86.

⁷⁶ У време султана Сулејмана Величанственог, 1536. године издата су четири закона који су регулисали односе у рудницима по Србији за време турске владавине, од којих један, најобимнији, „Стари саски закон и људски обичаји мајдански“ садржи дословни препис знатног броја одредаби из Рударског законика Стефана Лазаревића: F. Spaho, *Turski rudarski zakoni*, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 25 (1913), 133-138, 163-194)

⁷⁷ Ђирковић 2004, 174.

⁷⁸ Марковић 1985, 43.

За Закон о рудницима је катракарактеристична употреба богате рударске терминологије у којој се поред словенских, среће обиље страних, претежно немачких појмова. Њихово присуство у законском тексту, насталог у време када је целокупна српска рударска производња почивала на домаћем становништву које је у рударству заменило Сасе, само је још један у низу доказа о пресудној делатности немачких рудара чији су се трагови у српском рударству, још јасно могли препознати и на почетку XV века.

Према законском тексту, слободно копање и тражење рудног лежишта, означено је термином *узбијање*,⁷⁹ по коме се онај који је отварао ново рудно окно или *рупу*⁸⁰ називао *узбојник*.⁸¹ Успешним проналаском првих трагова руде узбојник је настављао истражне радове, за које је морао да тражи дозволу државног чиновника, *урбарара*⁸² који му је додељивао нови и шири простор у јами који је представљао првобитни коп, *шурф*⁸³. Рад у овом истражном рову је требало да утврди дебљину пронађене рудне жице и правце њеног простирања, што је захтевало дуготрајна, истрживања и знатна материјална улагања – *паунање*⁸⁴. Престанком истражних радњи, већ након само три дана, у необележеном шурфу или по истеку шест недеља, у првобитном копу⁸⁵ на кога је постављен белег - *цигна*⁸⁶ први узбојник је губио своје раније право копања у њему, које се издавањем нове дозволе – *преузбијање*⁸⁷ преносило на другог узбојника који је могао да настави већ започето трагање за рудом. Од почетка формирања истражни ров је различитим правцима био усмераван ка једном циљу, проналаску јаке и издашне жице која би показала „вредност рудне појаве”. Она се могла сагледати издвајањем извесне количине руде, а потом и њеним топљењем⁸⁸ којим би се на основу количине издвојеног сребра могла сагледати економска оправданост великих улагања у трошкове будуће копања и прераде руде. Рудна жица „издашна да може преко свих трошкова давати и добитак” омогућила је да

⁷⁹ Скарић 1939, 21; Закон о рудницима чл. 2, 4, 7, 15, 17.

⁸⁰ Закон о рудницима, чл. 1, 3-7, 12-14, 27-31, 41-45, 51, 52.

⁸¹ Скарић 1939, 20; Закон о рудницима, чл. 34.

⁸² Закон о рудницима, чл. 4; Марковић 1985, 43.

⁸³ Скарић 1939, 21; Закон о рудницима, чл. 2, 14, 17.

⁸⁴ Закон о рудницима, чл. 13, 26; Ћирковић, Ковачевић-Којић, Ћук 2002, 84.

⁸⁵ Скарић 1939, 50.

⁸⁶ Скарић 1939, 21; Беговић 1971, 10.

⁸⁷ Закон о рудницима, чл. 15, 34, 44; Беговић 1971, 7.

⁸⁸ Симић 1951, 22.

шурф постане „мере вредан“⁸⁹ а потом и измерен од стране урбарара, да би му се доделило *мерно поље*⁹⁰ или *осмица*,⁹¹ јама прецизно одређених граница – *маршане*⁹². која се под земљом могла ширити системом ровова и ходника. Мерно (рудно) поље или осмица имало је дужину осам сежања⁹³ са сваке стране од места где је било отворено рудно окно и у виду замишљеног круга не угрожавајући при томе, увек остављено *слободно поље*⁹⁴ поред себе. Као омеђен простор који више није могао угрожавати права других рудара, одмерено рудно поље је могло остати необрађено једну годину и шест недеља⁹⁵ Његово формирање, које је урбарар уписивано у књигу, *тетраг*⁹⁶ називало се *венчање*⁹⁷ по венцу истакнутом код улаза у јаму. Његовим постављањем узбојнику је одмерено рудно поље за које је плаћао државну дажбину, *урбор*,⁹⁸ било додељено у *баштину*,⁹⁹ после чега је самостално или, чешће удружено, могао несметано започети експлоатацију.

Додељени рудокоп, називао се и *рупа*,¹⁰⁰ или *цех*¹⁰¹ Чинио га је, негде и на више спратова, систем различитих врста вертикалних и хоризонталних ископа: окана, ходника, галерија, који се гранао у различитим правцима од места на којем је пронађена руда. Међу њима посебан значај су имале хоризонталне галерије – *штолне* или *штовне*, пространије од других ископа, које су служиле за транспорт, проветравање, изношење земље и руде као и за одвођење воде, која се у њима скупљала преко вертикалних отвора¹⁰² Сличан штовни био је *шлам*, хоризонтални пролаз који је спајао два вертикална рова¹⁰³ међу којима се издваја *шајбна*, окно

⁸⁹ Скарић 1939,57.

⁹⁰ Закон о рудницима, чл. 42; Беговић 1971, 8.

⁹¹ Скарић 1939, 23, 66; Закон о рудницима, чл. 9, 11, 21.

⁹² Скарић 1939, 66; Закон о рудницима, чл.12, 21, 24, 28, 29.

⁹³ Осам сежања је нешто мање од 16 метара. Сежањ је био реда величине 176-182 цм. и у систему старих српских мера је имао централно место, а у рударству је коришћен као подлога свих подела и разграничења окана и рудних поља: Ћирковић 1997а, 141, 143)

⁹⁴ Закон о рудницима, чл. 6, 21; Беговић 1971, 8.

⁹⁵ Закон о рудницима, чл. 3.

⁹⁶ Закон о рудницима, чл. 16, 29, 37; Беговић 1971, 34.

⁹⁷ Закон о рудницима, чл. 8, 41; Беговић 1971, 8.

⁹⁸ Скарић 1939, 12; Закон о рудницима, 1962, чл. 3.

⁹⁹ Скарић 1939, 30; Закон о рудницима, чл. 27, 34, 37-39, 41, 51; Беговић 1971, 7.

¹⁰⁰ Овај појам односио на вертикалне бушотине, као и на сваки ископ, па се помиње скоро у сваком члану Закона о рудницима.

¹⁰¹ Закон о рудницима, чл. 46, 47, 48, 49, 50.

¹⁰² Скарић 1939, 25, 70; Закон о рудницима, чл. 5, 33, 42-44, 46-50.

¹⁰³ Скарић 1939, 69; Закон о рудницима, чл. 21, 23, 35, 45.

које је од штовне водило на површину и којим се износила руда,¹⁰⁴ којим је улазила светлост и обезбеђивало се проветравање¹⁰⁵ и *правац*, који је повезивао два хоризонтална ходника¹⁰⁶

Због опасности у подземним просторима рудника, суседни цехови су једни другима морали пружати *помоћи* као што су: *ветар* – право проветравања кроз туђи ров,¹⁰⁷ *лаз* – пролаз преко туђег рудног поља, како на површини тако и испод земље,¹⁰⁸ *од воде помоћ* – одвођење воде преко или кроз туђе поље и¹⁰⁹ *потезање туђом шајбном* – извлачење кроз туђи ров руде и јаловине.¹¹⁰

Вода се из цехова износила посудама од коже –*пулиње*¹¹¹, а са већих дубина црпкама, док су се за транспорт руде и јаловине из рудника користила коритаста колица – *коритце*¹¹², једноставна витла, *хаишула*¹¹³ или сложена машина, *рат* за изношење великих терета из дубоких делова рудника чије витло је покретао коњ.¹¹⁴ Она се налазила код главног улаза у окно у близини надстрешнице или кућице – *крам* у који се сипала и пребирала руда извађена из окна или поткопа.¹¹⁵

За најважнији процес у обради руде, топљење, коришћено је изидано ложиште, пећ, чији је главни део био точак, који је покретао мехове неопходне за појачавање струјања ваздуха, по коме се топионица називала *коло*.¹¹⁶ Технологија топљења руде захтевала је непрекидан рад, обављан уз учешће бројних колских радника, међу којима је *откапнар* одржавао коло и преузимао руду из рудника,¹¹⁷ *шмиочар* стављао руду у пећ,¹¹⁸ а *чистилац* издвајао сребро из олова.¹¹⁹

Већина послова у руднику везана за сложена постројења и бројне техничке проблеме, наметали су потребу за удруживањем, како заједничког рада, тако и

¹⁰⁴ Скарић 1939, 71; Ђирковић, Ковачевић-Којић, Ђук 2002, 53; Закон о рудницима, чл. 7, 11, 22, 30, 32, 41.

¹⁰⁵ Скарић 1939, 56; Закон о рудницима, чл. 33, 43, 48, 50.

¹⁰⁶ Скарић 1939, 70; Закон о рудницима, чл. 33, 43, 48, 50.

¹⁰⁷ Закон о рудницима, чл. 1, 23, 46; Беговић 1971, 48.

¹⁰⁸ Закон о рудницима, чл. 9, 20, 46; 48; Беговић 1971, 48.

¹⁰⁹ Закон о рудницима, чл. 22, 30, 46, 49; Беговић 1971, 48.

¹¹⁰ Закон о рудницима, чл. 22, 30, 33; Беговић 1971, 49.

¹¹¹ Скарић 1939, 75; Закон о рудницима, чл. 30.

¹¹² Скарић 1939, 51; Закон о рудницима, чл. 2.

¹¹³ Скарић 1939, 67; Закон о рудницима, чл. 21.

¹¹⁴ Скарић 1939, 75, Симић 1951, 25, сл. 7; Закон о рудницима, чл. 25.

¹¹⁵ Скарић 1939, 75; Закон о рудницима, чл. 25.

¹¹⁶ Закон о рудницима, VI.

¹¹⁷ Скарић 1939, 85, 87; Закон о рудницима, VI.

¹¹⁸ Скарић 1939, 83.

¹¹⁹ Скарић 1939, 87; Закон о рудницима, VI.

капитала. Као и европско тако је и српско средњовековно рударско право познавало организовану форму рударске *дружине*,¹²⁰ која је у прво време окупљала групу рудара око заједничког копања руде у рудном пољу које им је дато у баштину, од кога су морали поседовати бар један његов *део*.¹²¹ Развојем рударства и укључивањем финансијера и предузетника, дружина власника делова, који су се умножавали се називала се *гварци*.¹²² Куповином бар једног или више делова у руднику сваки члан дружине је имао обавезу уплате улога у вредности *једне перпере*,¹²³ а сразмерно броју делова сносио је трошкове експлоатације – *жамкошт*,¹²⁴ који се поред потрошног и трајног материјала за рад у јамама и топионицама, односио и на плате радника. Ову најважнију ставку међу трошковима, гварци су били дужни да измире седмично, до недеље у подне,¹²⁵ тако што би положили новац на *хемпалк*, греду на улазу у јаму, односно до среде увече, после чега би, рудари због неиспалаћене зараде узимали делове у залог, које би гварак неповратно губио.¹²⁶ Право дружине да од свог члана заложу делове због дуга се није дозвољавало, због могућности злоупотреба финансијски моћнијих чланова који су под изговором интензивирања радова наметали повећана улагања, „безаконити жамкошт“ која сиромашнији чланови нису могли да издрже, па су били присиљени да своје делове отуђе или изгубе.¹²⁷

Основна дужност дружине која је добила баштину је била да отпочне радове, што су могли да учине непосредно својом радном снагом, најамном радном снагом или издавањем свог рудника у закуп – *лемитат*.¹²⁸ Било који од ових видова експлоатације подразумевао је организацију која се заснивала на сложеној подели рада и делатности великог броја људи различитих занимања. За све њих који су обављали послове у рупама, колима и цекама, општи назив је био *работник*,¹²⁹ док се копач, рудар у ужем смислу помиње као *рупник*.¹³⁰

¹²⁰ Закон о рудницима, чл. 26, 27; Беговић 1972, 13.

¹²¹ Закон о рудницима, чл. чл. 3, 16, 26, 27, 36-38, 51; Беговић 1972, 13

¹²² Закон о рудницима, чл. 3, 13, 15, 17-19, 24, 26, 27, 29, 31, 32, 34-37, 51; Беговић 1972, 13.

¹²³ Беговић 1972, 14.

¹²⁴ Закон о рудницима, чл. 23, 14, 15, 17, 18, 26, 27, 31, 33, 51; Скорић 1939, 37-38; Беговић 1972, 14.

¹²⁵ Закон о рудницима, чл. 51; Беговић 1972, 15.

¹²⁶ Беговић 1972, 14, 15.

¹²⁷ Закон о рудницима, чл. 27; Беговић 1972, 14.

¹²⁸ Закон о рудницима, чл. 16, 19, 25, 31, 39; Беговић 1972, 33, 35.

¹²⁹ Закон о рудницима, VI, XXII.

Као слободни људи, сви запослени у рудницима, ступали су на посао на основу уговора и за свој рад су добијали уговорену награду. Радили су по сменама, *шихтама* које су трајале највероватније по шест сати.¹³¹ У тешким условима, пратећи траг кривудавае рудне жице рупници су у тесним пролазима тунела пречника од свега једног сежња седели на дрвеној ниској столици, а понекад, због недостатка простора и лежали, док су одваљивали тврде комаде руде, *секиром* или *килавом*.¹³² Њене делове су стављали у кожну торбу-жаку,¹³³ нераздвојни део своје опреме, док су велике и тврде стене у почетку загревали ватром – *бранат*, а потом их нагло хладили водом да би их после појаве пукотина цепали и одвајали минерале.¹³⁴ Како се рад у јамама сматрао једним од најтежих занимања рударима је после завршене смене припадала обавезна пауза – *пужа*, а недељом, за Божић и Ускрс се највероватније није радило.¹³⁵ То се није односило на раднике у топионицама, који су због природе посла, често, без прекида радили неколико дана.¹³⁶

Сложена организација рударске производње, поред рупника, је захтевала укључивање малобројних, али неопходних стручњака различитих специјалности. Међу њима највише надлежности, али и одговорности имао је државни чиновник, *урбурар* и службеник дружине, *хутман*. Важна улога урбурара огледала се у његовом учешћу у пословима додељивања рударске концесије, међу којима се као његова најважнија дужност издвајало мерење рудног поља. Додељена у баштину, као и све промене баштине или њених делова урбар је морао да запише у *тетраг урбарарски*. Како је од задужења урбарара зависило утврђивање имовине гварака, а посредно или непосредно и величина и вредност делова, хутмани су сносили велику одговорност, која је за несавестан рад, у случају погрешног одмеравања, као крајњи исход имала, смртну казну, која се спроводила бацањем хутмана у јаму.¹³⁷

¹³⁰ Закон о рудницима, IX, X, XII.

¹³¹ Закон о рудницима, чл. 30, 33; Беговић 1972, 22.

¹³² Скарић 1939, 98; Закон о рудницима, чл. 16, 19, 25, 31, 39.

¹³³ Скарић 1939, 97; Закон о рудницима, чл. 30.

¹³⁴ Скарић 1939, 74; Закон о рудницима, чл. 21, 28.

¹³⁵ Закон о рудницима, чл. 33; Беговић 1972, 22.

¹³⁶ Закон о рудницима, чл. VI.

¹³⁷ Закон о рудницима, чл. 4, , 12, 21, 24, 28,, 2916, 29, 37, 41; Беговић 1972, 8, 9.

У појединим пословима као што су одмеравање рудног поља или приликом решавања спора насталог при пробоју једног рова у туђи ров, уз урбарара се појављује и *хутман* који је био члан дружине, са уделом у руднику, кога су гварци бирали за свог стручног старешину. Био је надлежан је за сакупљање жамкошта, водио надзор над радницима, бринуо о њиховом снабдевању храном, посебно хлебом и водом и исплаћивао њихове најамнине.¹³⁸

Интерес државе је захтевао да се рад у рудницима одвија са што мање застоја и спорова који се помињу као *криг*.¹³⁹ Уживајући потпуну аутономију у њиховом решавању рударски предузетници и рудари су их решавали суђењем, мада је било могуће и поравнање – *угођај*.¹⁴⁰ Спорове су решавали различити судови : колски, који је судио споровима у делокругу топионица и био у надлежности цариника и јамски или рупни који је решавао спорове у делокругу јама и био у надлежности цариника и урбурара, ако су питању били спорови мале вредности *-што су мале работе и дробни судови*, а ако је спор о деловима или другим вредним стварима *-големе работе*, онда су цариници и урбурари требали *да суде саборно по закону*.¹⁴¹

У решавању међусобних спорова рударски предузетници и рудари уживали су потпуну аутономију. Како је Рударски законик деспота Стефана Лазаревића донела је комисија састављена од 24 рудара, државна власт, на управљање рударством, највероватније није имала утицаја.

У поређењу са првим делом кодекса кога сачињавају 52 одредбе, које регулишу производњу и правно-економске односе новобрдског рудника, други део законског текста, кога је Сима Ћирковић, пре него „изводом“ назвао „градско право Новог Брда из времена деспота Стефана“¹⁴² има сразмерно мали број, од 22 члана. У оквиру њих регулишу се прописи: о псуњу (чл. I, II); о глобама (чл. II, XIX); о надлежности судова (чл. IV-VII); о раду на тргу, мерама и обавезама продаваца (чл. VIII-X, XII, XVIII); о тарифама максималних цена меса, дрва, коже, тканина (чл. XI, XVII); о тарифама максималних цена занатских производа (чл. XIII-XVI); о полођају католика (чл. XX); о обавезној укњижби свих промена у

¹³⁸ Закон о рудницима, чл. 10, 14, , 40, 41; Беговић 1972, 8, 16, 17.

¹³⁹ Закон о рудницима, чл. 10, 14, , 40, 41; Беговић 1972, 8, 16, 17.

¹⁴⁰ Закон о рудницима, чл. 29.

¹⁴¹ Закон о рудницима, VI.

¹⁴² Ћирковић 2004, 176.

власништву над некретнинама (чл. XXI); парву и дужности становника града (чл. XXII). Члан XXIII, који се тиче топионица, очигледно не припада овом делу законског текста.

Неки од наведених чланова гарантовали су привилеговани положај рудара у граду који су имали првенство у набавци намирница (чл. X), а цене су ради њих биле нормиране и за занатске услуге (чл. XI о месу; чл. XIV о шустерима; чл. XV о кожухарима). Из чланова VII, IX, XII-XIV, XVII, XVIII глобе које се помињу, изражавају се, односно плаћају у литрама, литрама динара, динарима и перперама, што говори да је уз ковани новац који је преузео главну улогу у размени, упоредо опстајало и мерено сребро, облик примитивног новца.¹⁴³

Сребреница

Епоху средњовековног рударства у Сребреници, после Новог Брда највећег рудника на Балкану, су започели Саси који су из шумадијског Рудника, због обиља руда, посебно сребра и олова, средином XIV века, прешли преко Дрине¹⁴⁴ и трагом античког рударења, у близини римске Домавије¹⁴⁵ почели да развијају Сребреницу.¹⁴⁶

Међу Дубровчанима које је убрзо привукао сребренички рудник био је и златар, Драгоје Бевенутић, уз чије име се 1352. године Сребреница први пут помиње у изворима.¹⁴⁷

Пораст производње сребра у сребрничким рудницама током владавине Твртка I, снажење колоније Дубровчана, чији успешни појединци као Лукша Бевенутић, већ развијену трговину сребром проширује 1368. године на закуп главне царине у граду,¹⁴⁸ као и присуство сталног дубровачког конзула¹⁴⁹ елементи су већ развијеног рударског и урбаног центра који се све до почетка XV века мирно развијао у оквиру босанске државе.

¹⁴³ Гњатовић 1998, 29.

¹⁴⁴ Срећу се прво у Трешњици, 1312. године, а потом, у њеној непосредној близини, 1319. и у Липнику: Динић 1955, 46-47.

¹⁴⁵ Почетком III века Домавија је муниципијум, а средином истог столећа је уздигнута на ниво колоније и средиште римске рударске управе за провинције Панонију и Далмацију: М. Динић 1955, 31.

¹⁴⁶ Динић 1955, 7, 33.

¹⁴⁷ *Div. Sanc.* 17, f. 53', 16. VIII 1352: Динић 1955, 48; Ковачевић-Којић 2010, 14.

¹⁴⁸ Динић 1955, 50; Ковачевић-Којић 2010, 15.

¹⁴⁹ Динић 1955, 54; Ковачевић-Којић 2010, 17.

Промене су донели унутрашњи сукоби у држави, продубљени угарским уплитањем који су довели у пролеће 1405. године, до промене власти у Сребреници чији господар постаје херцег Хрвоје Вукчић. Његова власт у Подрињу је трајала до почетка 1410. године када је био присиљен да је преда угарском краљу Жигмунду, заједно са Сребреницом.¹⁵⁰

Од априла 1411. године када је сребреничко подграђе било опљачкано, разрушено и спаљено, највероватније од стране Босанаца, Жигмундових непријатеља, престале су током наредне две године вести о угарској власти у Сребреници, иако је у међувремену, у лето 1411. године, за време сабора у Будиму, угарски краљ Жигмунд Луксбуршки Сребреницу са околним подручјем, даровао деспоту Стефану Лазаревићу.¹⁵¹ Од тада, па до смрти деспота Лазара Бранковића, 1458. године, сребреничким градом и његовим сребрним рудницама су, у кратким периодима господарили Турци, а за њих се борили и њима владали босански краљ и српски деспоти, у чијем поседу су најдуже и били.

Прелаз Сребрнице под власт Србије имао је поред политичког и велики економски значај за Деспотовину, јер је најважнији рудник и најзначајније градско насеље босанске државе дошло у њен посед управо у време, које је под притиском Турака изискивало све веће државне приходе. Њихов раст се базирао на строгим мерама државне фискалне политике, које су чиниле нове дажбине и увећане царине уведене са основним циљем повећања прихода *ризнице*, у исто време усмерене на смањење претерано привилегованог положаја и богаћења страних трговаца. Њих су већ почетком 1414. године, осетили забаштињени странци у Сребрници подрвргнути обавези плаћања пореза на своје поседе, а кога раније није било.¹⁵² Он се у првом реду односио на Дубровчане који су својим успешним пословањем у рударству и трговини стекли богатство и бројне некретнине у сребрничким рудницама - рударска окна и постројења, али и куће са имањима у граду и његовој околини.¹⁵³ Исте године ове мере је пратило и високо повећање царина на прелазу преко Дрине.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Динић 1955, 54-56; С. Ћирковић 1964, 213-214.

¹⁵¹ Динић 1955, 57; Историја српског народа II, 85-86 (Ј. Калић)

¹⁵² *Lett. di Lev.* 7, f. 100, б. IV 1414: Динић 1955, 62; Веселиновић 1984, 24.

¹⁵³ Динић 1955, 64.

¹⁵⁴ Плаћало се 12 перпера по товару, уместо ранијих 6 гроша: *Lett. di Lev.* 7, f. 102, б. VI 1414: Динић 1955, 63; Веселиновић 1984, 24-25.

Незадовољства и бројне жалбе које су се протезале током 1414. и 1415. године остале су сенци много већег отпора дубровачких власти који је започео током августа 1417. године када је склопљен уговор о високом закупу сребрничке царине коју је у Крушевцу деспот Стефан Лазаревић продао тројици ортака, Дубровчана, у износу од 3000 литара финог сребра. Како је у исто време, у Сребрници почела са радом обновљена ковница новца, цариници - закупци, Марин Градић, Бенко Гундулић и Јакша Водопија, су деспоту доплатили још 100 литара сребра на име уступљеног права да само они могу откупљивати сребро од топионичара, које се може мењати за деспотов новац искључиво у ковници коју су они држали.¹⁵⁵

Поред овог, ради уједначавања царинског система у деспотовој земљи, цариници су по истој, новобрдској стопи почели да царине тканине, намирнице и другу робу дубровачким трговцима у Сребреници, од чега су они до тада били ослобођени.¹⁵⁶

При томе нове фискалне мере су почеле да се примењују и изван Сребренице, као на прелазу у Костиреву код Зворника где је мимоходна царина, повећана у односу на уобичајену.¹⁵⁷ Како је почетком септембра 1417. године сребреничком царинском сукобу није назирало решење, а боравак трговаца постао „неиздржив“ због драстичних мера пописа и конфисковања њихове робе, уз забрану наплаћивања заосталих дугова,¹⁵⁸ Република је као раније, у августу 1407.¹⁵⁹ и у марту 1417. године, када је због повећаних царина забранила одлазак трговаца у Ново Брдо, сада по први пут, 22. септембра 1417. године, исту одлуку, донела и за Сребрницу.¹⁶⁰

Како је крај спора свима био потребан, решење за проблеме око мимоходне царине, као и „монете и сребра“ је пронађено, али оно што је највише погађало дубровачке трговце - „нова царина“, деспот није хтео да измени.¹⁶¹

¹⁵⁵ Динић 1955, 64; Веселиновић, 1984, 25; Веселиновић, 1983, 29.

¹⁵⁶ *Lett. di Lev.* 6, f. 39', 18. VIII 1417: Динић 1955, 65; Веселиновић, Царине, 26.

¹⁵⁷ *Lett. di Lev.* 6, f. 39-40', 18. VIII 1417: Динић 1955, 66; Веселиновић, 1984, 26.

¹⁵⁸ *Lett. di Lev.* 6, f. 41, 10. IX 1417: Динић 1955, 67; Веселиновић 1984, 27.

¹⁵⁹ *Cons. Rog.* f. 226, 30. VIII 1407: Веселиновић 1983, 27.

¹⁶⁰ *Cons. Rog.* 1, f. 68, 30. III 1417: *Cons. Rog.* 1, f. 70, 5. IV 1417: Динић, 1962, 52-53; Веселиновић 1983, 28.

¹⁶¹ Динић 1955, 69.

Штета коју је произвела ова, а могла је да изазове нова обустава трговине са Србијом, највероватније су били разлози прихватања, без противљења, још једне фискалне мере у низу „новштина“. Била је то новчана дажбина у износу од једног дуката¹⁶² по свакој кући у Сребрници, коју су плаћали Срби, а од овог времена, по први пут и дубровачки грађани забаштињени у њој.

За разлику од дуготрајног царинског сукоба који је током 1417. године потресао Сребреницу, о чијем узроку, трајању и епилогу су сачуване бројне појединости у архивским вестима, о разлозима нереди који је избио пред крај владе деспота Стефана Лазаревића и претворио се у велику трагедију, недостају многа објашњења.

Док је Мурат II нападао Србију, а турска војска опседала Ново Брдо 1427. године, у Сребреници је избила побуна рудара против Владислава, надзорника сребреничких рудника, кога су побуњеници убили, а потом бацили са спрата управне зграде. Деспот који је приспео са војском побуну је крваво угушио, а потом своју одмазду проширио и на дубровачку властелу и трговце, међу којима је појединце затворио, одузео им куће и имања, а друге сурово казнио отсецањем руку и ногу.¹⁶³

Бројне мере, у основи економске природе, које су обележиле историју првог периода српске власти у Сребреници, прикључују се и догађаји везани за војне сукобе између Србије и Босне.

Неуспели покушаји Босанаца да је преотме деспоту Стефану Лазаревићу збили су се у лето 1415. године¹⁶⁴ и у јесен 1425. године, када су Босанци користећи напад султана Мурат II на Деспотовину, који је са војском упао у Србију, опсели Сребреницу.¹⁶⁵ Како је турско повлачење из Србије брзо уследило, деспот је са војском припремљеном за борбу са Османлијама приспео у Сребреницу пред којим се краљ Твртка II са војском повукао, остављајући деспоту богат плен међу којим и три топа од којих су два смештена у тврђаву Сребрник, а трећи, највећи, послат у Београд.¹⁶⁶

¹⁶² *Cons. Rog.* 2, fol 9, 30. XII 1418: Динић 1955, 70.

¹⁶³ О побуни опширно: Динић 1955, 59-62.

¹⁶⁴ Динић 1955, 58; Историја српског народа II (Ј. Калић), 95.

¹⁶⁵ Историја српског народа II, 212 (Ј. Калић)

¹⁶⁶ Динић 1955, 58; Историја српског народа II, 213 (Ј. Калић)

Према споразуму у Тати, склопљеном 1426. године између угарског краља Жигмунда и деспота Стефвана Лазаревића, међу деспотовим поседима западно од Дрине, које је Стефанов наследник Ђурађ Бранковић требало да врати Угарској, није се налазио богати сребренички рудник.¹⁶⁷ Ђурђеву власт у Сребреници као и његовог предходника, обележили су отпори дубровачке владе наметнутим фискалним обавезама, као и оружани сукоби, који су имали за последицу преласке сребреничког рудника и града у власт српске односно босанске државе.

Већ почетком 1429. године дубровачка влада се заложила код деспота Ђурђа око враћања имовине, делова рупа и кола неких Дубровчана,¹⁶⁸ што се нарочито наставило током 1433. године, када се из учесталих захтева за враћање бесправно одузетих кућа сазнаје да су у поседу Томе Кантакузина, деспотовог шурака.¹⁶⁹

Питање царинских намета добило је велики значај 1436. године када је царинска стопа подигнута на ниво новобрдске, што је било у складу са деспотовом тежњом да изједначи царину у целој држави.¹⁷⁰ Тврдња Дубровчана да је Сребрница босански град и да су по босанским трговима, било да имају руднике или не, „сви слободни и ослобођени царина“, деспот Ђурађ није могао прихватити. Једино је на крају овог сукоба око „неуобичајених и неподношљивих царина“ изнео понуду да се у Сребреници примени царински режим који је тада владао у Приштини, што је за Дубровчане било горе од постојећег стања, тако да је деспотова одлука остала на снази све до првог пада Деспотовине.¹⁷¹

Последице освајања Србије које је предузео Мурат II, чији је епилог било заузимање Смедерева 27. августа 1439. године и први пад државе под Турке биле су видљиве и на подручју Сребренице, којом су те године први пут загосподарили Турци.¹⁷² Престанак њихове власти крајем 1443. године, последица је успешне велике војне офанзиве удружене хришћанске војске против Турака, повезане са такозваном „Дугом војном“ 1443-4. године после које је у име Ђурађа Бранковића

¹⁶⁷ Историја српског народа II, 220 (М. Спремић)

¹⁶⁸ *Cons. Rog.* 4, f. 118, 5. X 1429; Динић 1955, 81.

¹⁶⁹ *Cons. Rog.* 5, f. 160, 26. VIII 1433; Динић 1955, 81; Ковачевић-Којић 2010, 22.

¹⁷⁰ Динић 1955, 81-83.

¹⁷¹ О целом спору: Динић 1955, 81-83.

¹⁷² Динић 1955, 74.

крајем 1443. године надзор над Сребреницом био поверен босанском војводи Петру Ковачевићу.¹⁷³

Турке који су се задржали у сребреничкој тврђави, Сребрник, све до средине маја 1444 године, из ње је протерао босански краљ Стефан Томаш, када је и завладао градом.¹⁷⁴ После више од тридесет година, заведена босанска власт у Сребреници се није дуго одржала и у току наредних неколико година често се смењивала са српском.

Већ од априла наредне 1445. године деспот Ђурађ Бранковић је поново овладао Сребреницом. У септембру 1445. године је издао Дубровчанима две повеље о трговини, прву општу и другу, о Сребрници. Потврђујући повеље ранијих владара, укинуо је „други закон“ који је завео када је дошао на власт и обновио стање из времена деспота Стефана. Загарантовану слободну куповину и трговину сребром, једино је ограничио у Смедереву, а царине, на оним местима где их раније није било, укинуо.¹⁷⁵

После мање од годину дана српске власти у Сребрници, она је од лета 1446. године поново босанска. У једном периоду власти босанског краља, током 1447. године, постојао је споразум између Босне и Србије о подели царинских прихода, што би могло да потврди присуство деспотовог цариника, Дубровчанина Гунка Рачуната, пре априла 1447. године,¹⁷⁶ као и ковање заједничког новца деспота Ђурђа Бранковића и босанског краља Стефана Томаша четрдесетих година XV столећа.¹⁷⁷

Мада су се, овога пута деспот и краљ нагодили, нови сукоб је био неизбежан. Рат на Дрини српска војска је водила под заповедништвом деспотовог шурака Томе Кантакузина и он се завршио победом Срба 16. септембра 1448. године после које су поново Сребреница и цела област уз Дрину до Вишеграда ушле у састав Деспотовине.¹⁷⁸ Али, само до фебруару 1449. године када је она поново босански град.¹⁷⁹ Склапањем мира између деспота Ђурђа и краља Томаша, предајом тврђаве Сребрник и њеног подграђа од јула 1451. године Сребреница

¹⁷³ Динић 1955, 76; Спремић 1994, 283.

¹⁷⁴ Динић 1955, 76; Спремић 1994, 284.

¹⁷⁵ Повеље и писма I-2, 30-32, бр. 642, 643; Динић 1955, 83; Спремић 1994, 308-309, 618.

¹⁷⁶ *Lam. de foris* 21, f. 42, 8. IV 1447: Динић 1955, 78.

¹⁷⁷ Иванишевић 2001, 299, 46.1.

¹⁷⁸ Динић 1955, 78; Спремић 1994, 334.

¹⁷⁹ Динић 1955, 78; Спремић 1994, 338.

прелази у власт Србије,¹⁸⁰ а остаје и после смрти деспота Ђурђа, током кратке владе деспота Лазара, да би је убрзо по његовој смрти, у јануару 1458. године краљ Томаш последњи пут заузео.¹⁸¹

Борба око српске и босанске превласти над Сребреницом била је у највећој мери борба за власта над сребреничким рудницима, јер њихова производња која је од средине XIV века била у сталном успону, свој врхунац је достигла у првој половини XV столећа. За Србе је то било време све тежих политичких прилика у Деспотовини које су наметале потребу за тражењем нових извора прихода државне *ризнице*, који су у великој мери могли да се улију из производње сребреничких рудника. О њој сведочи нагли пораст уносне трговине сребром у ово време, што потврђује бројно присуство Дубровчана на његовом узворишту. До које мере је она била уносна најбоље показује навод из тестамена Марина Влахе Градића који помиње 6000 дуката, од којих је највећи део дубровачки властелин зарадио његовим извозом, тргујући само две године у Сребреници.¹⁸²

Како недостају бројчани подаци о обиму производње сребреничког рудника, Д. Ковачевић-Којић је користећи различите изворе: податак о пошилици опљачканог дубровачког каравана који је 1435. преносио сребро из Сребренице у вредности од 530 килограма, једног од десетак који су годишње из Сребренице у Дубровник превозили сличне сребрне пошилике, сачуване уговоре трговачких друштава који помињу суме од преко 1000 дуката, што се повезује са куповином велике количине сребреничког сребра, податак о висини владарског прихода од сребреничке царине, који је 1417. износио 3000 литара сребра (1033 килограма) и навод Иван Капистрана, да је 1455. године приход од царине у граду износио 30.000 дуката (1.332 килограма), закључила да је она морала бити око 6 тона годишње у време када се Сребреница налазила на врхунцу свог развоја.¹⁸³

¹⁸⁰ Динић 1955, 79; Спремић 1994, 367. 370-371.

¹⁸¹ Динић 1955, 84.

¹⁸² Test. Not. XI, f. 65-66, 11. III 1422. (18. III 1418): Ковачевић-Којић 2010, 45.

¹⁸³ Ковачевић-Којић, 2010, 36-38.

КОВАЊЕ НОВЦА

Ковање новца у сувереним европским државама средњег века, као и у Србији, било је неприкосновено владарско право. Припадало је корпусу регалних права која су прозистичала из врховне својине владара над земљом. Корпус краљевских права, *Iura regalia*, подразумевао је она неимовинског карактера: право на објаву рата, склапање мира, доношење закона, одређивања казни, додељивања титула, али и она која су владару доносила имовинску корист, проистеклу у највећој мери из права на експлоатацију рудника и ковање новца.¹⁸⁴ *Ius monetae*, спадало је у обе категорије регалних права, јер је било прерогатив монетарне суверености на читавој државној територији, али и извор редовних фискалних прихода.

У појединим периодима ковања српског средњовековног новца, владари су овај прерогатив централне власти делимично уступали, као цар Душан Бранку Растиславићу, цар Урош краљу Вукашину, а Вук Бранковић њему подчињеној властели. Посебан вид присвајања права на ковање новца била је његова узурпација, присутна у време распадања Српског царства од стране политички независних и све моћнијих обласних господара.

Монетарна власт која је по правилу припадала држави, а сводила се на право ковања новца, била је један од најизразитијих знакова власти суверена. Знак угрожавања монетарне суверености била је појава кривотворења новца што је у средњем веку ригорозно кажњавано, одсецањем руке.¹⁸⁵

У средњовековној Србији казна за лажно ковање новца могла би се окарактерисати као драконска, јер је према члану 169 *Душановог законика*, поред личне, појединачне, предвиђала и општу, колективну одговорност, јер ако је златар ковао лажан новац у граду, град је морао да плати глобу, а ако је ковао у селу, оно је морало да се расели, а у оба случаја златар би био спаљен.¹⁸⁶ Развојем српског средњовековног законодавства у овој области, смртна казна уведена 1354. године за тајно ковање новца, 1412, у време деспота Стефана Лазаревића

¹⁸⁴ Lushin 1904, 193.

¹⁸⁵ Lopez 1953, 1, 6, 7.

¹⁸⁶ Законик Стефана Душана, 134.

одредбом VII Рударског закона је преиначена у казну одсецања палца на руци, одређену за палачење, односно кривотворење новца.¹⁸⁷

Лажан новац је рушио углед владару, како код домаћег становништва које је губило поверење у њега, тако и код странаца који су одбијали да га примају. У исто време, како је ковање и промет новца доносило редовне приходе државној, односно владаочевој каси, иза заштите државног угледа, стајала је, пре свега, заштита фискалних интереса владара.

У средњовековној Србији није било централне државне ковнице. Новац је кован на више места, у ковницама којих је највише било у рударским центрима, али и у градовима. У писаним изворима и на новцу из периода Деспотовине оне се називају *цеке* односно *ковнице*. Оба назива се помињу у *Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића* у одредби VII: „О *ковнице* суд. Закон је и за динаре што се кову у *цеке*“,¹⁸⁸ а натпис *НОВА ЦЕКА ГЊА ДЕСПОТА* бележе динари деспота Стефана из сребреничке ковнице.¹⁸⁹

Подаци о српским средњовековним ковницама су ретки и односе се углавном на разрешнице закупаца ковница, јер докумената о њиховој организацији, раду, обиму ковања и емисијама практично да нема.

Организација ковница

Задржавајући искључиво право да одређује изглед, врсту монетарног метала, тежину и квалитет новца који се кује,¹⁹⁰ експлоатисање новчаног регала у средњем веку подразумевало је да се новац кује у сопственој режији владара, односно државе или давањем ковница под закуп. Сходно томе, регални приход кога је владар убирао, тако што је задржавао део монетарног метала или искованог новца, могао је притицати постепено, пратећи темпо којим је новац кован, или је убиран унапред, већ у тренутку када би ковница била дата под закуп.

Историја ковања српског новца у средњем веку познавала је оба начина. Први, кога су упражњавале државе као Млетачка република, којима је превасходни циљ био заштита квалитета домаће монете, био је остварен у време

¹⁸⁷ Закон о рудницима, 52.

¹⁸⁸ Закон о рудницима, 52.

¹⁸⁹ Иванишевић 2001, 291, 42.47.

¹⁹⁰ Гњатовић 1998, 110-111, 118-119.

цара Душана. Царском наредбом у којим ће градовима златари ковати новац, што је значило одређивање златара и постављање надзорника, озакоњено је ковање новца у владаочевој, односно државној режији.¹⁹¹ Одрекавши се погодности које је пружао систем закупа, цар Душан је поверавајући државним чиновницима читав посао око организације израде новца, сузио простор за бројне злоупотребе, а у исто време задржавао сав добитак од његовог ковања.

Систем закупа ковнице доносио је брзу попуну државне касе, јер је закупац унапред плаћао закупнину за уговорени период, најчешће од годину дана.¹⁹² Она је износила одређени постотак вредности новца, прописане тежине и финоће који је требало да буде искован. Обавезујући се да за рад у ковници ангажује мајсторе свих потребних профила, закупац је присвајао сав приход од наплате трошкова ковања.

Овај, у средњем веку, познат начин експлоатисања новчаног регала,¹⁹³ судећи према изворима, у средњовековној Србији је упражњаван од најранијег периода ковања новца. Ковница у Брскову је била закупљена 1280. године,¹⁹⁴ призренска цека краља Вукашина, 1370. године,¹⁹⁵ а ковница кнеза Лазара на Руднику, 1371. године.¹⁹⁶ Као пракса задржао се и у периоду Деспотовине из кога су сачувани бројни подаци који потврђују закупе ковница у Трепчи из 1411. 1412. 1414. 1423.¹⁹⁷ Приштини из 1411.¹⁹⁸ Сребреници из 1417.¹⁹⁹ и 1431.²⁰⁰

Закупци ковница су били дужни да воде прописану монетарну политику водећи рачуна о финоћи и тежини емисија. Како су смањењем вредности новца остваривали профит поједини од њих су прибегавали његовом кварењу²⁰¹ што су чинили и српски владари,²⁰² међу којима и српски деспоти. О овоме сведоче

¹⁹¹ Законик цара Душана, чл. 168, 133-134.

¹⁹² Веселиновић 2006, 225.

¹⁹³ Цариници на пословима закупаца и управника ковнице срећу се и у дубровачкој ковници од њеног оснивања: Решетар 1924, 168-169.

¹⁹⁴ Канцеларијски и нотарски списи, 78, бр. 195.

¹⁹⁵ Јиречек 1962, 136-137.

¹⁹⁶ Динић 1962, 6, 18, 20.

¹⁹⁷ Повеље и писма I/1,161-167, бр. 163-164, 166, 172.

¹⁹⁸ Повеље и писма I/1,161, бр. 163.

¹⁹⁹ *Lett. di Lev.* VI, f. 39, 41, 18 VIII 18. 1417: Динић 1955, 64-69.

²⁰⁰ *Lett. di Lev.* II, f. 56, 7. X 1431.: Динић 1955, 80.

²⁰¹ Мароје Вучинић, цариник кнеза Лазара који је 1371. држао под закуп рудничку ковницу, због израде лажних грошева је био затворен и кажњен са 100 литара сребра: Динић 1962, 6, 18, 20.

²⁰² Године 1362. појавили су се которски динари цара Уроша са примесама бакра чији пријем је забрањен у Дубровнику: *Mon. Rag.* III, 180.

жалбе на рад сребреничке ковнице у којој је кован новац лошег квалитета, као 1431. године, када је његова финоћа износила свега 0.666, пошто се у једној литри метала налазила једна трећина бакра, за шта су били окривљени закупци војвода Богдан и Радослав Занчић.²⁰³

Закупци, називани цариници, у доба Деспотовине су најчешће били имућни и угледни Дубровчани. Често повезани у заједничка трговачка друштва ради финансијског удруживања, обично су приходе од ковница новца закупљивали уз остале регалне фискалне приходе, упоредо са царином у ужем и ширем значењу. Сходно томе цена закупа прихода од ковнице новца уговарала се као део укупне цене закупа владачевих прихода по основу његових регалних фискалних права, па се у писаним споменицима не помињу посебно закупци прихода од ковница новца. А да је он чинио важну компоненту закупа царине поуздано сведочи документ о закупу сребреничке царине 1417. године који помиње посебан износ који су закупци царине морали да доплате, како би убирали приход од ковнице новца.²⁰⁴ Иако се веома ретко помињу посебни закупници прихода од ковнице на основу сребреничког царинског закупа, могло би се закључити да је тако морало бити и у другим центрима Деспотовине који су имали развијену царину и ковницу новца.

Како је ковање новца подразумевало строгу административну контролу сваке новчане врсте, да би се смањиле злоупотребе у ковници, емисије српског средњовековног новца су обележаване ознакама: симболима у облику тачке, круга, цвета, звезда и слова, чија је улога различито тумачена, као ознака ковнице или одговорног лица, закупца, руководиоца ковнице или контигената сребра који су допремани у ковницу.²⁰⁵

Бројне ковнице које су радиле на европском простору током касног средњег века када је исковано на милионе примерака новца, биле су радионице са сложеним производним ланцем. О њему, када су у питању ковнице српског средњовековног новца не постоје сачувани историјски подаци, али би се могло претпоставити да су организација ковница као и сама техника ковања новца били

²⁰³ *Cons. Rog.* V, f. 39, 6. X 1931; Динић 1955, 80.

²⁰⁴ Закупци су платили још 100 литара сребра за право убирања прихода од ковнице новца: Динић 1955, 64.

²⁰⁵ Димитријевић 1957, 113; Прљинчевић 1981, 129-150.); D. M. Metcalf, 1981, 165-167.

исти као и у савременим ковницама Италије, Средње Европе, као и у Дубровнику, чији је утицај био најснажнији за организацију српског ковања новца, јер је из овог града, нарочито у периоду Деспотовине, долазио највећи број закупаца српских цека.

У Дубровачкој ковници обавеза закупца, односно управника ковнице (*officials zechae* или *officials de Cecca*)²⁰⁶ био да обезбеди монетарни метал, и изабере надзорника ковнице, административно особље и стручне раднике одређених специјалности.²⁰⁷

О контроли рада ковнице и квалитету искованог новца бринули су закупци ковнице (*Massarii monete, magistri* или *domini monetae, conductores*), најчешће богати трговци, задужени да обележавају новац тајним ознакама због контроле и каснијег позивања на одговорност.²⁰⁸ Рад у ковници почивао је на раду квалификованих мајстора задужених за бројне операције као што су: проверавање приспеле сировине-метала, њено пречишћавање, прављење слитка, провера њиховог квалитета, ковање плоча и исецање плочица, проверавање тежине плочица, чишћење плочица и ковање новца. Калупи су ковани, а затим резани. Свака од ових операција била је уредно записивана, а рад у ковници на свим нивоима строго контролисан.²⁰⁹

Процес ковања новца и израде калупа

Новац је у читавој Европи све до XVI века био кован руком. Процес се састојао од неколико операција: прављење легура монетарног и помоћног метала, ливења легуре у округле полуге или шипке, сечења шипки метала у плочице одређене дебљине, припремање калупа и ковање новца.

У средњовековној Србији је монетарни метал било сребро, а помоћни метал бакар. Када би сребро и бакар у сировом стању стигли у радионицу мајстор би најпре изливао легуру сребра и бакра. тако што би одређеној количини сребра додавао утврђену количину бакра. Метал спреман за ковање изливао се у обле шипке које су затим икуцаване у веће плоче дебљине новца које су исецане, потом

²⁰⁶ Решетар 1924, 170.

²⁰⁷ Исто, 173, 178.

²⁰⁸ Travaini 1988, 39-60; Stahl 1988, 97-104.

²⁰⁹ Stahl 1988, 97-104.

мерене, а да би се свеле на праву тежину, фино дорађиване опсецањем. За ковање новца које је потом уследило коришћена су два, од стране калупара припремљена калупа. Први, доњи, непокретан, за аверс новца који је био учвршћен за наковањ. Изнад њега, стављан је припремљен комад метала, на кога би се стављао горњи, покретан калуп реверса који је био причвршћен за дугачка гвоздена клешта. Њих са горњим калупом је мајстор држао једном руком, док би другом ударао чекићем по њему да би се представе са горњег и доњег калупа утиснуле на лице и наличје монетарне плочице.²¹⁰

На основу предлога, представе и словне ознаке на средњовековним калупима су прво исцртаване, а потом урезиване финим шилима. Осим гравирања у њиховој изради су коришћене и пунце од метала са деловима испупчених представа и натписа у позитиву, чијим би утискивањем настао негатив који је потом дорађиван длетом.²¹¹ Углавном од гвожђа калупи су се састојали из два дела, с тим што се горњи због силине ударца два пута брже трошио. У зависности од квалитета калупа и чврстоће монетарне легуре помоћу једног калупа реверса се могло исковати око 15.000 до 20.000 комада новца, а калупом аверса дупло више.²¹² Трошење калупа при ковању новца, изискивало је израду више калупа за једну новчану емисију, па је на њиховој изради радило неколико мајстора-калупара, што је утицало на појаву разлика у стилу израде основног новчаног типа.

Како је од стручности, знања и умећа ковничара зависила стилска обрада и квалитет новца, резач калупа (*Intaiator, intagliator, incisor, sculptor cuneorum*) је припадао делу најважнијег особља у ковници, а често је чак и у великим ковницама био ангажован само један гравер.²¹³

Ковнице новца

Редован доток метала, а тиме и несметани ритам ковања, били су главни разлози који су утицали да током целог периода ковања српског новца у средњем веку, рудничка средишта: Брсково, Рудник, Ново Брдо, Трепча, Копорићи, Плана,

²¹⁰ Решетар 1924; Иванишевић 2001, 58.

²¹¹ Божиновић 1998, 164-165.

²¹² Stewart 1963, 97-106; Иванишевић 2001, 58.

²¹³ У ковници новца у Фиренци 1332. године радио само један гравер: Stahl 1988, 102.

Сребреница и Рудишта, буду главне локације српских ковница. Успон рударске експлоатације и производње племенитих метала, нарочито сребра, који су допринели развоју трговине, новчаног система и монетаризације српске економије, били су пресудни за отварање ковница у трговима и градовима. Били су то урбани центри: Скопље, Призрен, Звечан, Охрид, Приштина, Скадар, Бар, Смедерево, као и аутономни градови у Приморју, Котор и Улцињ.

Време највеће експанзије рударства у првој половини XV века је обележено радом бројних ковница новца, старих, које су почеле са радом у предходном веку, али и новоотворених. Нажалост, активност већине њих, потврђују само фрагментарни подаци и ретке новчане врсте, за разлику од ковнице Рудник и Ново Брдо које су своје постојање потврдиле у низу деценија, пре, као и у току прве половине XV века, када су ушле у фазу свог највећег успона.

Рудник

Рударско насеље под именом Рудник, смештено у планинском масиву на северу средњовековне Србије, у „Сремској земљи“ краља Драгутина, први пут се помиње 1293. године.²¹⁴

Као и у већини српских средњовековних рударских центара, у чијим рудницима се копала среброносна руда олова и добијало сребро, у Руднику је била отворена ковница новца. Једна од најстаријих у Србији, радила је најдуже од свих цека, све до пада Рудника под Турке 1458. године. Током овог периода ковала је новац за српске краљеве и царе, обласне господаре и деспоте.

Потврда да је убрзо по отварању рудника и почетка експлоатације рудног блага рудничка ковница почела да кује новац, посредно се сазнаје из извора, уредби Венеције датираних у 1292. 1294. 1299.²¹⁵ и одлуци Дубровника из 1303.²¹⁶ који поред брсковских динара помињу и рашке као и оне из других делова земље – *moinea Raxe de Brescoa seu aliqua parte Sclauonie*, што упућује на закључак о постојању нове цеке која је поред Брскова ковала српски новац и била отворена на

²¹⁴ Динић 1962, 3.

²¹⁵ Иванишевић, 2001, 36, нап. 273.

²¹⁶ *Ref. I, f. „24“, 7. XI 1303: Чremoшник 1933, 53-55.*

Руднику. Изричито се спомињу и разликују од брсковских као *grossi de Rutnico* деценију касније, 1315. године.²¹⁷

Бројни налази динара приписани рудничким емисијама, а похрањени у оставама новца пронађеним у северним деловима земље,²¹⁸ као и често помињање *grossi de Rutnico* у изворима прве половине XIV века, доказује рад ковнице у том периоду. У тестаменту из 1348. године као динари са мачем *dela spada antisi de Rudinicho* помињу се динари краља Драгутина који су представљали главну новчану врсту рудничке ковнице. Међу сачуваном грађом о раду ковнице у овом периоду посебну важност имају два податка, један из 1337. године који бележи да поверилац тражи исплату дуга у рудничким перперима, док дужник тврди да је примио крстате²¹⁹ и други из 1348. који такође наводи разлику вредности новца, пошто једне и друге динаре посебно наводи²²⁰ из чега је могуће закључити да је рудничка ковница ковла новац вишег новчаног стандарда, веће финоће и тежине од емисија произведених у Брскову.

Више него извори, о раду рудничке ковнице у време српских царева говоре бројне емисије новца цара Душана,²²¹ као и цара Уроша.²²²

Динари рудничке ковнице помињу се поново 1371. године, у време када је Рудник у кратком периоду био у власти кнеза Лазара. У надлежности цариника Мароја Вучинића тада је био и рад ковнице што спор око наплате дуга у коме је цариник био оптужен за ковање лажних грошева, због чега је, када је новац био показан кнезу затворен и кажњен да плати штету од 100 литара сребра.²²³

Помињање динара *de Rudnicho* у тестаменту Припчета Раденовића 1390,²²⁴ односно у 1402, у тестаменту Тонка Никше Олетића,²²⁵ потврда су рада ковнице и у време Стефана Лазаревића. У изворима она се последњи пут помиње 1407. године у једном спору између дубровачке владе и цариника Јакова Водопића, који

²¹⁷ *Div. Not.* II, fol 37', 20. I 1315: Динић 1962, 12.

²¹⁸ Иванишевић 2001, 79-81.

²¹⁹ *Mon. Sclar.* II, 288, br. 1113, 15. IV 1337: Иванишевић 2001, 63.

²²⁰ Динић 1952, 96-101; Иванишевић 2001, 63.

²²¹ Иванишевић 2001, 120, 6.2; 123, 6.8, 6.12, 6.13, 6.16, 6.18, 6.20.

²²² Иванишевић 2001, 138, 9.12; 9.25, 9.26.

²²³ Динић 1962, 6, н. 18, 20.

²²⁴ *Test. Not.* VII, f. 176', 8. VII 1390: Динић 1962, 12.

²²⁵ *Test. Not.* IX, f. 19', 7. VIII 1402: Динић 1962, 12.

се поред осталих „лоших обичаја“ оптужује и за замену новог новца за стари-
monede vechie e nove.²²⁶

Изостанак вести о њој у историјским изворима, није значило да је она престала са радом. Потврду тога пружа новчана емисија деспота Ђурђа чији је новац кован у рудничкој ковници, сачуво њено име.²²⁷

Ново Брдо

Ново Брдо, највећи рударски центар средњовековне Србије и најзначајнији рудник сребра на простору централног Балкана започео је свој рад у првим деценија XIV века, најксније до 1321. године.²²⁸ Велика количина рудног блага, злата олова, а пре свега сребра, нарочито гламског, подстакла је веома интензивну рударску делатност коју је пратило отварање и почетак рада ковнице новца. Како је прво помињање „*grossorum de Nouaberda*”, забележено тек 1350. године, могло би се претпоставити, да је због великог значаја новобрдског рударског центра, као једног од главних рудника цара Душана, она свој рад започела раније, можда чак и коју деценију пре, у време првог закупа новобрдске царине.²²⁹ Вести у изворима из друге половине XIV о нообрдској ковници су ретке. Оне се чешће срећу у наредном столећу, од када њен рад потврђују бројнији помени новобрдских гроша забележени у књизи дужника дубровачког трговца Михаила Лукаревића,²³⁰ и у тестаментима Дубровчана из Новог Брда са почетка XV века, као и нумизматички извори, посебно уникатни примерци новца пронађени у новобрдском граду.

У недостаку архиве ковнице, каква је морала постојати за цеку као што је била новобрдска, а која би могла пружити увид у њену организацију, на значају добијају подаци о активном присуству бројних странаца махом занатлија – златара пореклом Дубровчана, који су своје послове током прве половине XV века везали за ковницу новца.²³¹

²²⁶ *Lett. di Lev.* IV, f. 121', 122, 29. VI 1407: Динић 1962, 7-8, 12.

²²⁷ Иванишевић 2001, 297, 45.29.

²²⁸ Динић 1962, 37-38; Ново Брдо се у изворима први пут помиње 1326. године када краљ Стефан Дечански обавештава дубровачког кнеза да Лука Марка Лукаревића, закупац новобрдског трга из времена његов оца краља Милутина, није остао ништа дужан: Иванишевић, Радић 2004, 222.

²²⁹ Динић 1962, 38, 77; Иванишевић 2001, 64; Иванишевић, Радић, 2004, 222.

²³⁰ Динић 1962, 77-80; Иванишевић 2001, 64; Иванишевић, Радић 2004, 234.

²³¹ Иванишевић, Радић 2004, 226.

Међу њима је Милко Шишманов који се као *Milçe aurifficho* у изворима помиње 1388. године.²³² Поред њега, златар који би могао бити новобрдски ковничар је Дубровчанин Никша Перковић, аурифабер, који је 1422. године радио у дубровачкој ковници новца, а у Новом Брду између 1434. и 1438. године.²³³ У овом периоду у Србији је у више махова боравио још један Дубровчанин, имући златар алхемичар и ковач дубровачког новца, Никша Прибисалић-Форнар²³⁴ чији рад је био везан за српске руднике и тргове на Косову и у којима су радиле најзначајне ковнице новца. У Новом Брду је боравио више пута, 1425, 1428. и 1444. године.²³⁵ а пре тога у Трепчи 1422. и 1428. године²³⁶ и Приштини 1425, 1427. и од 1437. до 1439. године.²³⁷

Утицај ових Дубровчана, ковничара оставио је јасан траг у иконографским решењима деспотског ковања, као што су представе Христа у мандорли и главе Христа, преузете са дубровачких динара, односно полудинара.

Поред ових малобројних златара чији боравак у Новом Брду је могуће сигурније повезати са пословима ковнице новца, познат је још извештај број странаца, златара који су могли бити запослени у новобрдској цеки. Међу њима се помиње Ђурач, златар из Угарске, присутан у Новом Брду у два наврата, 1434. и 1438. године.²³⁸ Како је утицај иконографије угарског новца на ковања Ђурђа Бранковића евидентан, његов боравак на Новом Брду, могао би се повезати са радом у ковници новца.

Имајући у виду углед који је новобрдска ковница имала још од времена када су у овај рударски и привредни центар дошли цариници краља Вукашина да траже раднике за ковницу у Призрену,²³⁹ на основу потврде коју пружа сам новац, јасно је да су и мајстори ангажовани током прве половине XV века захваљујући свом знању и искуству наставили да доприносе њеном угледу и квалитету ковања.

Ковница новца у Новом Брду је радила преко једног века. Иако је у питању веома дуг временски период, нажалост, релативно мали број емисија би се могао

²³² Ковијанић 1969, 82; Јовановић 2004, 48.

²³³ Д. Ковачевић-Којић 1966, 41 пар. 10; Петровић 2004, 265.

²³⁴ М. Решетар, *Дубровачка нумизматика I*, 179, 186.

²³⁵ Ђ. Петровић 2004, 246, 268.

²³⁶ Ђ. Петровић 2004, 264.

²³⁷ Ђ. Петровић 2004, 267.

²³⁸ Ђ. Петровић 2004, 264.

²³⁹ Иванишевић 2001, 67; Иванишевић, Радић 2004, 226; Петровић, 2004 265.

са сигурношћу повезати са њеним радом. У питању су поједине новчане врсте које припадају ковањима цара Душана, кнеза Лазара, кнеза Стефана Лазаревића и деспота Ђурђа Бранковића.

Иако би се могло закључити да је новобрдска ковница почела са радом и пре првог помена новобрдског новца 1350. године, извесно је да њене најраније емисије припадају ковањима цара Стефана Душана. Били су то динари обележавани словним ознакама N-O, које су карактеристичне за Душанове краљевске емисије динара са представом шлема на реверсу²⁴⁰ и главна царска ковања са приказима цара кога крунишу анђели,²⁴¹ цара а коњу,²⁴² цара и царице²⁴³ и вишередног натписа на реверсу.²⁴⁴ Сигла N-O која се најдуже приказује на српском средњовековном новцу, први пут се среће на крстатим динариам краља Милутина²⁴⁵ и понављала на наредним ковањима ове групе, емисијама Стефана Уроша III Дечанског²⁴⁶ и краља Стефана Душана,²⁴⁷ а последњи пут појављује на динарима краља Вукашина²⁴⁸

После распада Српског царства када рудник Ново Брдо, долази у посед кнеза Лазара новобрдска ковница је по први пут започела емитовање новца обележеног аверсном легендом NOVOMONTE.²⁴⁹ Ова јединствена група новца чије су заједничке одлике представа Христа у мандорли или без ње, на аверсу и стојећег кнеза који држи скиптар и акакију, представља најранија ковања српског средњовековог новца обележена именом ковнице Ново Брдо.

У време када је рудник Ново Брдо кренуо ка свом највећем успону оствареном у првој половини XV века, деспот Стефан Лазаревић је поред рударске експлоатације изузетан значај придао ковању новца и раду ковнице као најважнијим изворима државних прихода. У том циљу 1412. године је донео Закон о рудницима НовогБрда са изузетно важним одредбама које се односе на

²⁴⁰ Иванишевић 2001, 244-245, 6.4, 6.5.

²⁴¹ Иванишевић 2001, 246, 6.9.

²⁴² Иванишевић 2001, 246, 6.11.

²⁴³ Иванишевић 2001, 248-251, 6.18-6.25.

²⁴⁴ Иванишевић 2001, 246, 6.10.

²⁴⁵ Иванишевић 2001, 241, 3.7.

²⁴⁶ Иванишевић 2001, 243, 5.1.

²⁴⁷ Иванишевић 2001, 244, 6.1.

²⁴⁸ Иванишевић 2001, 265, 12.5.

²⁴⁹ Различите варијете аверсног натписа Novomonte moneta argentea, бележе четити емисије Лазаревих новобрдске ковнице: Иванишевић 2001, 273, 24.12, 24.13, 24.14, 24.15; Иванишевић, Радић 2004, 228-229.

рад новобрдске ковнице и на санкционисање кривотворења новца донете с превасходним цињем заштите новчаног система и прихода владара.²⁵⁰

На бази скраћене легаде рад новобрдске ковнице са сигурношћу се може повезати са две врсте новца Стефана Лазаревића из кнежевског раздобља његове владавине. Обе на аверсу имају представу главе Христа са нимбом, док се на реверсу прве, појављује стојећи владар који држи скуптар са лабарумом, а код друге, шлем са два говеђа рога. Иза аверсне легенде +IESVS CRISTVS исписана је скраћеница NOV или NO, али и само слово N, сигле иза којих се крије ознака ковнице Ново Брдо.²⁵¹

Сасвим је извесно да је Стефан ковао и друге врсте новца у новобрдској ковници, нарочито током своје деспотске власти када је Ново Брдо представљало један од највећих рудника на простору централног Балкана. Поред динара, то су емитовани и оболи.²⁵² Како се ради о сродним врстама, уникатним примерцима новца познатим само из овог града,²⁵³ они су највероватније представљали локалне емисије коване за свакодневна плаћања. Њихова појава на Новом Брду поред неоспорног доказа рада новобрдске ковнице, у недостатку других економских показатеља, значајно указује да је степен монетаризације урбаних центара попут Ново Брда, током првих десценија XV века достигао завидан ниво.

Ковница у Новом Брду радила је и у време деспота Ђурђа Бранковића. Поред бројних помена динара *de Nouaberda* односно *de Nouamonte* у историјским изворима²⁵⁴ о томе сведоче и две врсте динара са називм новобрдске ковнице.²⁵⁵

Трепча

Рударско насеље Трепча, највеће и најпознатије место копаоничке области, једне од најбогатијих рударских регија средњовековне Србије, први пут се помиње 1303. године у попису католичка парохија. Трепчански рудник из кога се

²⁵⁰ Закон о рудницима, чл. VII и XIX, 52, 55.

²⁵¹ Иванишевић 2001, 286, 42.7, 42.9.

²⁵² Иванишевић 2001, 292-293, 42,56-42.65.

²⁵³ Димитријевић 1967, 271-308.

²⁵⁴ *Div. Not.* XX, f. 249', 1. VI 1436: *Test Not.* XIII, f.. 80, 9. II 1441; *Test Not.* XIV, fol. 44', 20. IV 1445: Динић 1962, 77-78.

²⁵⁵ Иванишевић 2001, 298, 45,31- 45.32.

вадило сребро, олово и гвожђе, био је активан током читавог XIV века, а током прве половине наредног столећа улази у дова своје велике експлоатације.²⁵⁶

После распада српског царства, Трепча се налазила у области Вука Бранковића. После његове смрти, њом су госпоарили његови наследници, када, уз често помињање рудника, извори бележе и прве вести о ковници новца. Било је то у разрешници коју је Мара Бранковић издала 1411. године из које се сазнаје да је Богиша Радмиловић из Стона са ортацима Новаком Маћедолом, Маројем Алексићем и Николицом Ђерђашевићем држао у закуп царину и ковницу у Трепчи и Приштини и да није остао ништа дужан ни „од царине и од цеке“²⁵⁷ Иако је ово први документ у коме се помиње ковница новца у Трепчи, Динић је претпоставио да је она радила и у време Вука Бранковића који је у њој новац, као и да из трепчанског рудника потиче 1880 килограма сребра које је Вук Бранковић 1395. године депоновао у Дубровнику.²⁵⁸

О закупима трепчанске ковнице, који потврђују њен рад, сведоче бројне разрешнице издате њиховим закупцима: Мара и Ђурађ Бранковић, 1411. разрешују Богишу за „царину у Трепчи и у Приштини цеку“,²⁵⁹ а 1412. Мароја Наљешковић обавеза за његов „део закупа ковнице“.²⁶⁰ Ђурађ Бранковић издајући разрешницу у септембру 1414. године потврђује властима у Дубровнику да су Богдан Миленковић са браћом и Богишом Радмиловићем држали „у мене царину и ковницу за годиште“.²⁶¹ Трепчанска ковница Бранковића ковала је новац и 1423. године када господин Ђурађ издаје разрешницу Степши Тврдисалићу за „нашу царину и ковницу с уценом.“²⁶²

Прелазак Трепче у власт нових турских господара значио је престанак рада српске ковнице новца. Вести из 1436. године да је турски „склав“ у Трепчи и Приштини задржавао сребро, а да је 1438. ухапсио једног дубровачког трговца, јер његов цар „нипошто не дозвољава да се сребро извози, већ да остане у његовој ковници, потврда су тога.“²⁶³

²⁵⁶ Динић 1967, 3.

²⁵⁷ Повеље и писма I/1, 161, бр. 163; Динић 1967, 6.

²⁵⁸ Динић 1967, 4.

²⁵⁹ Повеље и писма I/1, 161-162, бр. 163.

²⁶⁰ Повеље и писма I/1, 161-162, бр. 164.

²⁶¹ Повеље и писма I/1, 163, бр. 166.

²⁶² Повеље и писма I/1, 167, бр. 172.

²⁶³ Динић 1967, 4.

Новчарство господин Ђурђа производ је трепчанске ковнице.²⁶⁴ Како о њиним ковничарима нема непосредних историјских података, могло би се предпоставити да се међу златаима који се помињу у другој и трећој деценији XV века у Трепчи: Дабижив Станишић из Бара,²⁶⁵ Дубровчани Новак и Никола Прибисалић-Фолнар,²⁶⁶ налази бар један од њих.

Приштина

Од неутврђеног насеља, како ју је 1342. године описао Јован Кантакузин,²⁶⁷ Приштина је у доба Деспотовине израсла у један од највећих привредних центара српске државе. То је одредио њен положај, на раскници важних путева, у непосредној близини рударског колоса Новог Брда и рударских центра Трепче и Јањева у њеној близини.²⁶⁸

Развој Приштине праћен успоном Новог Брда започео је седамдесетих година XIV века у време када се налазила у области Вука Бранковића. Повеља о трговини издата Дубровчанима у Приштини 1387. године²⁶⁹ која је регулисала њихов положај у Вуковој области, била је важна за развој града, који убрзо прераста у веома прометан трговачки центар у кога су навраћали, али се и насељавали бројни Дубровчани привучени уносном трговином толико траженог сребра.²⁷⁰

После Вукове смрти, Приштину, заједно са осталим Вуковим земљама султан Бајазит је 1396. године дао деспоту Стефану Лазаревићу, али пре ангорске битке, Вукове области, заједно са Приштином су враћене његовим наследницима.

Највероватније отворена раније, у доба Вука Бранковића, рад ковнице новца је посведочен на основу разрешнице издате крајем 1411. године којом Мара и Ђурђе Бранковић потврђују да је Богиша Радмиловић, закупац прихода од царине и ковнице у Трепчи и Приштини, све своје рачуне платио.²⁷¹

Судећи према сачуваним изворима Бранковићи су у исто време издавали у закуп приштинску и трепчанску цеку заједно са царином. Као и деспот Стефан,

²⁶⁴ Иванишевић 2001, 294, 45.1-45.6.

²⁶⁵ Петровић 2004, 242-243, 264.

²⁶⁶ Петровић 2004, 264.

²⁶⁷ Жиречек, Историја Срба, 230.

²⁶⁸ Д. Ковачевић-Којић 2007, 59.

²⁶⁹ Спремић 1994, 25.

²⁷⁰ Ковачевић-Којић 2007, 61-62.

²⁷¹ Повеље и писма I/1, бр. 163.

они су приходе од закупа редовно уступали Дубровчанима, чији број у Приштини расте од 1422. године, а највећи је четрдесетих година XV века, када Приштина има чак бројнију дубровачку насеобину од Новог Брда.²⁷²

Међу припадницима колоније највише је било Дубровчана који су своје послове везали за трговину сребром или уносни закуп прихода царине и ковнице, али и занатлија, пре свих златара, које према сачуваним подацима можемо повезати са радом у приштинској ковници новца.²⁷³ Био је то Ратко Радетић, ангажован 1428. године на пословима одвајања и пречишћавања сребра које садржи злато,²⁷⁴ који се као квалификовани мајстор, истим послом поново нашао у Приштини 1440. године.²⁷⁵ На пословима ковнице, највероватније је био ангажован још један Дубровачки златар, Матко Миловановић, чије име је остало забележено у изворима као једног од Дубровчана који није дочекао Иса-бега кад је улазио у Приштину 1441. године, изговарајући се да је наређење стигло касно, док је имао „на ватри растопљено сребро“.²⁷⁶

Осведочено ковање новца у пришинској цеки пружају емисије кнеза Стефана Лазаревића које носи аверсну словну ознаку PR²⁷⁷ чији настанак би се могао довести у везу са радом ковнице у периоду од 1396. године, када је Стефан Лазаревић добио велики део земаља Вука Бранковића.

Сребреница

Као најпознатији рудник средњег Подриња и после Новог Брда најзначајнији руднарски центар Балкана у првој половини XV века, Сребреница је имала ковницу новца. Она је свој рад започела средином XIV века када су у њој новац ковали босански владари. Преласком Сребренице под српску власт обновљен је рад сребреничке ковнице која се одржавала све време владавине деспота Стефана Лазаревића, а радила је и у доба деспота Ђурђа Бранковића. После 1444. године када је Сребреницом повремено господарио босански краљ Стефан Томаш, не може се утврдити да ли је у ковници кован његов новац.

²⁷² Ковачевић-Којић 2007, 61-62.

²⁷³ Ковачевић-Којић 2007, 71-76.

²⁷⁴ Петровић 2004, 267.

²⁷⁵ Петровић 2004, 267.

²⁷⁶ Божић 1952, 80; Ковачевић-Којић 2007, 82.

²⁷⁷ Иванишевић 2001, 286, 42.10.

Почетак рада сребреничке ковнице под српском влашћу има своју потврду у уговору који је деспот Стефан 1417. године склопио са Дубровчанима Марином Градићем, Бенком Гундулићем и Јакшом Водопијом о продаји прихода од сребреничке царине и ковнице, јединим сачуваним уговором из периода средњовековне Србије у коме је цена закупа царине тачно одређена и одвојена од закупа ковнице са јасно одређеним правима њихових закупаца. Том приликом, царина је продата за 3 000 литара сребра, уз доплату од још 100 литара, на основу које су закупници добили право да само они могу откупљивати себро од валтурака и да се сребро може мењати за деспотове динаре само у ковници коју су они закупили од деспота.²⁷⁸ Према Н. Радојчићу отварање нове ковнице испратило је једно динарско издање деспота Стефана Лазаревића које носи реверсну легенду **НОВА ЦЕКА ГНА ДЕСПОТА**.²⁷⁹

Ковница новца у Сребреници је емитовала новац деспота Ђурђа. Неколико вести о њој из тог периода сачуване су у жалбама Дубровчана на њен рад. Прва је из 1430. године када су цариници Дубровчани забранили да се сребро кује за новце, због чега им је влада у Дубровнику наредила да по питању новца не смеју уводити никакве новине и да их укину уколико су их завели.²⁸⁰

Већ идуће године када су ковницу и царину држали војвода Богдан и Радослав Занчић, Дубровчани су се жалили деспоту да се у Сребреници кује новац лошег квалитета, јер се у свакој литри метала налазило 4 унче бабра.²⁸¹ Жалбама на рад сребреничке ковнице, 1435. године се прикључила и вест да су у Сребреници неки Дубровчани кривотворили деспотов новац.²⁸²

Када су исте 1444. године, после кратке српске власти у Сребреници, њоме завладали Босанци²⁸³ Дубровчани су вршили притисак на краља Стефана Томаша да укине ковницу у граду, тврдећи да новце нису ковали ни краљеви Твртко „Стари“, Дабиша, Остоја и Стефан Остојић.²⁸⁴ У овом периоду приходе од сребреничке царине су делили босански краљ и српски деспот. Потврду ове

²⁷⁸ Динић 1955, 64; Веселиновић 1983, 29.

²⁷⁹ Радојчић 1937, 45-46.

²⁸⁰ *Cons. Rog.* IV, f. 203', 27. VII 1430, f. 229', 5.IX 1430, f. 241, 9. X 1430: Динић 1955, 81, 84.

²⁸¹ *Cons. Rog.* V, f. 39, 6. X 1431; *Lett. di Lev.* II, f., 56, 7. X 143: Динић 1955, 80.

²⁸² *Cons. Rog.* VI, f. 24, 13. X 1435, f. 25, 15, 17. X 1435: Динић 1955, 80.

²⁸³ Динић 1955, 74-76.

²⁸⁴ Решетар 1924, 637; Динић 1955, 52.

поделе пружа присуство деспотовог цариника у Сребреници, Дубровчанина Гунка Рачуната,²⁸⁵ као и заједничко ковање новца двојице владара.²⁸⁶

Међу бројним дубровачким златарима, чак њих седамдесет у периоду између 1413. и 1459. године, које је успон рударске производње у Сребреници довео у овај град, само уз име једног, Бољесава стоји *aurifaber*, који је можда свој боравак у Сребреници везао за рад ковнице новца.²⁸⁷ Поред овог Дубровчанина, сачувана су имена тројице домаћих златара из Сребренице, Радослава, Цвјетка и Радована, а само уз име последњег, наведено је да је био ковничар.²⁸⁸

Смедерево

Смедерево, престоница деспота Ђурђа је за веома кратко време постало јако привредно средиште у коме је, у време када је подигнут град, негде око 1430. године отворена ковница новца. Осим у периоду од 1439. до 1445. године, када су први пут у Смедереву завладали Турци, ковница је ковала новац за српске деспоте Ђурђа и Лазара Бранковића све до нестанка српске државе. Због њеног несметаног рада, деспот Ђурађ је дубровачким трговцима, слободну трговину сребром по целој својој земљи, једино ограничио у Смедереву.²⁸⁹

Прве новчане врсте коване у овој цеки су били динари и оболи деспота Ђурђа Бранковића. О раду ковнице посебно сведоче његове емисије које су на аверсу и реверсу, у једном или више редова носиле скраћени или у целом облику ћирилични натпис са именом смедеревске ковнице.²⁹⁰

Од великог броја познатих словних ознака на српском средњовековном новцу до сада се ни једна са сигурношћу није могла повезати са неком личношћу од особља ковнице ангажованог на ковању новца. Изузетак представља обол деспота Ђурђа Бранковића који је обележен сиглама n-S.²⁹¹ Његова израда би се могла повезати са Стефаном Реметејем, ковничарем деспотове цеке у Угарској, у

²⁸⁵ Динић 1955, 80.

²⁸⁶ Иванишевић 2001, 299, 46.1.

²⁸⁷ Ковачевић-Којић 2010, 59.

²⁸⁸ Ковачевић-Којић 2010, 60.

²⁸⁹ Спремић 1994, 309.

²⁹⁰ Иванишевић 2001, 297, 45.23-45.28.

²⁹¹ Иванишевић 2001, 297, 45.28.

Нађбањи,²⁹² за кога би се на основу постојања овог обола могло претпоставити да је у једном периоду водио послове ковнице у Смедереву.

У смедеревској ковници деспот Лазар Бранковић је ковао своје ретке емисије динара и обола.²⁹³

Рудишта

Мали рударски центар Рудишта у близини Београда, у изворима се помиње средином XV века.²⁹⁴ Поред рудника је била отворена ковница новца о чијем раду сведоче оболи деспота Ђурђа,²⁹⁵ као и динари војводе Иваниша, јединог феудалца који је у периоду Деспотовине ковао сопствени новац.²⁹⁶

Поред ових емисија које на аверсу, односно реверсу носе име ковнице из које су потекли, према мишљењу Динића, у ковници Рудишта је искован и заједнички новац Ђурђа Бранковића и Јанка Хуњадија после преласка овог рудника, 1453. године у посед угарског краљевског намесника.²⁹⁷

НОВЧАНИ СИСТЕМ ДЕСПОТОВИНЕ

Монетарни корени новчарства Деспотовине

Новчарство Српске Деспотовине представља последњу фаза ковања српске средњовековне државе. Монетарна издања српских краљева, царева и обласних господара, чија је историја дуга скоро два столећа, са периодима у којима је српски новац досегао највише домете европског новчарства, представљали су полазиште у настанку новца српских деспота, али и чврст темељ на коме се градио његов континуитет и легитимитет. Сагледавање ове везе један је од кључних услова да би се боље разумело деспотско новчарство, подједнако важне, како на примерима који спајају новчану производњу више покољења српских

²⁹² Pohl 1982, 55, 82.

²⁹³ Иванишевић 2001, 299-300, 48.1-48.2.

²⁹⁴ Храбак 1956, 99-106; Динић 1962, 24.

²⁹⁵ Иванишевић 2001, 298, 45.30.

²⁹⁶ Иванишевић 2001, 300, 49.1.

²⁹⁷ Динић 1962, 24-26.

владата, тако и на емисијама које су на српској нумизматичкој сцени трајале краће или су проистекле из монетарне продукције владаревог предходника.

Новац са представом владара на престолу

Повећани обим размене који је довео до великог успона трговине у XIII веку, европске новчане токове је обележио великим променама. Процес девалвације византијског новца који је започео крајем XII, а наставио се у наредном веку и изазвао слабљење византијске монете, био је пресудан у борби коју је у европској монетарној размени добио “нов” европски новац, тежи и стабилан сребрни номинал, грош (*grossus*) тежине 2,178 г и финоће 0.965, поникао на темељима велике монетарне реформе спроведене у Венецији око 1200. године. После бројних италијанских комуна, нови сребрни новац се појавио 1266. године и у западној Европи ковањем гро турнуа,²⁹⁸ који је пресудно утицао на ковање новца у Немачкој и Холандији, а потом у осталим европским земљама, као 1300. године у Чешкој,²⁹⁹ и 1365/7. године у Пољској.³⁰⁰

Као одраз промењених новчаних односа и привредног успона стандард тешког сребрног новца прихваћен је и у Србији, у време краља Драгутина 1276. године, када је у склопу обнове државног ковања уведена нова новчана јединица, динар, кован по узору на венецијански сребрни грош. Прихватање венецијанског стандарда у српском новчарству део је распрострањене појаве присутне у Европи касног средњег века, која се огледала у копирању и имитирању новца стабилне вредности, какав је био млетачки грош, основни номинал и главно платежно средство у Приморју, у широком залеђу јадранског басена и у унутрашњости централног Балкана, који је са овог подручја од средине XIII века потиснуо византијски новац.

Окретање ка „новом“ европском монетарном стандарду био је правац којим је кренуло најраније ковање краља Драгутина (1276-1282/1316) када је као краљ

²⁹⁸ Lafaurie 1973,49-61.

²⁹⁹ Nohejlová, Prátová 1973, 103-104.

³⁰⁰ Kiersnowski 1973, 189-197.

Рашке, 1276. године емитовао најстарије српске, „брсковске динаре“ (*denariis de Brescoua*) са представом краља и св. Стефана на реверсу.³⁰¹

На развој новчане производње до које је дошло већ у раном периоду ковања српског новца, јасно указује, поред динара из Брскова, појава нове монетарне врсте краља Драгутина са аверсном представом Христа на престолу, натпис **IC-XC** и првим приказом владара на трону, са отвореном круном, у хаљини са огрлицом, који држи скиптар с крином и глоб са двоструким крстом, натпис **STEFAN REX**.³⁰² Потврду њеног настанка бележи извор из 1281. године, признаница Марије *de Chau*, сестре српске краљице Јелене Анжујске у којој се поред брсковских динара помињу и брсковски динари са крстом и љиљаном, динари *de cruse et de lilio*.³⁰³

Иконографски предложак за реверсни тип представе владара на престолу, свакако, близак Византији, у много већој мери се везује за западне узор, који се препознају на печату цара Отона III (983-1002), а касније на новцу Фририха Барбаросе (1152-1190).³⁰⁴ Његово присуство на “новом” европском новцу, грошу, своја прва издања везује управо за српско новчарство око 1280. године и новац краља Драгутина, пре него што ће постати један од омиљених мотива европског ковања.³⁰⁵

Подела краљевине која је резултирала развојем српског новчаног система у два одвојена правца, ослоњена на две различите новчане стопе, резултирала је „рашким“, Милутиновим и „српским“ Драгутиновим ковањима. Она су се појавила после уступања српског престола краљу Милутину 1282. године, када је краљ Драгутин добио на управу северне делове државе са рударским центром на Руднику, што је пресудно утицало на његово новчарство, које око 1311. године почиње да се везује за рад рудничке ковнице. Потврду би могле да пруже оставе Кленк и Обад са севера земље,³⁰⁶ у којима су пронађени динари краља Драгутина, нова врста са аверсном представом Христа на престолу, натпис **IC-XC**, а на реверсу

³⁰¹ Под тим именом овај новац се наводи у Дубровачком царинском статуту 1277. године, што је први помен српског новца, као и најраније сведочанство о почетку и месту његовог ковања - 1277. или прецизније 1276. година, у рударском центру Брсково: Чремошник 1933, 37; Иванишевић 2001, 90-91, 238, 2.1.1 и 2.1.2.

³⁰² Иванишевић 2001, 239, 2.3.

³⁰³ Канцеларски и нотариски списи, 44-45, бр.68.

³⁰⁴ Dumas 1978, 235.

³⁰⁵ Ова представа је нарочито стекла популарност са емисијама Карла II (1285-1309) познатим као карлини, а у Француској се појавила 1290. на златном новцу Филипа IV: (Dumas 1978, 235.

³⁰⁶ Иванишевић 2001, 95.

краља без круне на трону, у плашту и хаљини који држи скиптар са крстом и мач положен преко крила, натпис, **MONETA REGIS STEFANI**. Изостављајући име ковнице, овај новац извори помињу 1313. године као динаре са мачем (*grossi de la maca*), односно „добре динаре са мачем“ (*boni grossi de la maca*).³⁰⁷

Новчани типови краља Драгутина са представом владара на престолу, представљали су прототип два монетарна издања краља Милутина (1228-121), првог, са аверсном представом Христа на престолу, натпис **IC-XC**, и реверсним приказом владара на трону, са отвореном круном, у хаљини са огрлицом који држи и скиптром с крином и глобом са двоструким крстом, натписи: **VROSIVS REX; MONETA REGIS VROSI**³⁰⁸ и другог, са отвореном круном, у плашту и хаљини са огрлицом, са усправљеним мачем и копљем, натпис, **VROSIVS REX** на реверсу, који носи аверсни приказ Богородице на престолу, јединственим у српском средњовековном новчарству.³⁰⁹

Робноновчани односи који су у доба краља Милутина већ завладали привредом српске државе, оставили су посебан печат на развој новчаног система, појавом новог номинала, полудинара. Аверсној представи Христа на престолу, натпис **IC-XC**, овог новца, на реверсу се поново прикључила представа краља на трону, са отвореном круном, у хаљини са огрлицом који држи скиптар са крином и глоб са двоструким крстом.³¹⁰ Иако без натписа, иконографски близак Милутиновом динару са истом представом, први српски полудинар, опредељен је новчарству овог владара.

Новчани систем који је после краља Милутина наставио свој развој ковањима у северним деловима српске државе, послужио је као подлога за настанак монетарних издања краља Владислава II (1316/1321-с.1325). Њима припада динар са аверсном представом Христа на престолу, натпис **IC-XC**, а на реверсу краља на трону, са отвореном круном, у хаљини, који држи скиптар са крстом, натпис, **MONETA VLADISLAV**.³¹¹ Као што би се овај новац, искључиво на основу његових тежина,³¹² са резервом могао одредити рудничкој ковници, тако се и новчани

³⁰⁷ Чремошник, 1933, 57, 58.

³⁰⁸ Иванишевић 2001, 240-241, 3.3-3.5.

³⁰⁹ Иванишевић 2001, 241, 3.6.

³¹⁰ Иванишевић 2001, 242, 3.10.

³¹¹ Иванишевић 2001, 242, 4.3.

³¹² Средња тежина два примерка је 2,04 грама: Иванишевић 2001, 103.

тип полудинара истог краља, са аверсном представом Христа на престолу, натпис **IC-XC** и владара на трону, у панциру, (?), који држи усправљен мач,³¹³ само на основу реверсне словне ознаке **V**, може приписати ковању Владислава II, како је истакао Димитријевић.³¹⁴

Монетарна политика српске државе ослоњена на две различите новчане стопе, није се променила ни када је Стефана Дечански (1321-1331) објединио све српске земље, што потврђују оставе са његовим новцем, тежим рудничким динарима нађеним на северу, односно лакшим, крстатим, из централних делова земље.³¹⁵

Заузимањем Рудника крајем 1323. године, у ковници овог рударског центра, Стефан Дечански је исковао три монетарна типа са јединственом аверсном представом Христа на престолу, **IC-XC**, а на аверсу краља на трону, са отвореном круном, у панциру и хаљини, који држи скиптар са крстом и мач положен преко крила.³¹⁶ Сва три монетарна издања, обележио је виши тежински стандард, од 2,10 до 2,04 грама,³¹⁷ а суштинску разлику међу њих уноси реверсна легенда. Док је на две ретке новчане врсте она латинична: **VROSIV-S REX**, односно **M REGI VROSI**,³¹⁸ на најстаријем и најбројнијем типу, исписана је ћирилицом: **СТЕФАНЪ ОУРОШЪ КРАЉЪ ТРЕТН**, први пут у српском новчарству, пуним именом и краљевском титулом једног Немањића.³¹⁹

Ове новчане врсте представљале су типолошки, метролошки и стилски прототип рудничких динара цара Душана, истих представа, на аверсу и реверсу. Разлика се јавља само у односу на реверсне легенде, од којих је прва, на главном рудничком ковању³²⁰ ћирилична: **СТЕФАНЪ КРАЉЪ**, док је друга, на емисији мањег обима,³²¹ латинична: **STEFA-N REX**. Оба ковања, похрањена у депоима на северу земље: Жабаре, „Сент Андреја“, Београд, на снову којих су опредељена у четврту деценију XIV века, у каснијим налазима су потпуно изостављена. Због ове

³¹³ Иванишевић 2001, 242, 4.4.

³¹⁴ Димитријевић, 1970, 64-67.

³¹⁵ Иванишевић 2001, 104.

³¹⁶ Иванишевић 2001, 243, 5.2-5.4.

³¹⁷ Иванишевић 2001, 105.

³¹⁸ Иванишевић 2001, 243, 5.3, 5.4.

³¹⁹ Иванишевић 2001, 243, 5.2.

³²⁰ Иванишевић 2001, 244, 6.2.

³²¹ Иванишевић 2001, 244, 6.3.

чињенице, Иванишевић с правом закључио, да су динари краља Душана ковани у рудничкој ковници, већих средњих тежина од 1,89 до 1,75 грама и финоће, од 88,1%, убрзо по искивању били повучени из оптицаја, претопљени и замењени новим новчаним врстама динара са шлемом и челенком, мањих тежина од 1,59 до 1,40 грама (6.4) као и финоће од 76,4% до 74,9%.³²²

Као наставак ранијег Душановог краљевског ковања, динари са аверсном представом Христа на престолу, натпис: **IC-XC** и цара на престолу са затвореном круном, у панциру и хаљини, са мачем преко крила представљају монетарни тип у оквиру кога се на основу различитих реверсних легенди: **STIP ROMA RX RASIE**; **STIPROIOMA REX RIA** издвајају две емисије.³²³ Реверсни натписи, као и њихова заступљеност у оставама: Обад, Нови Бановци, Соко Бања Шовенихаза, Лазу, Босанска рача, Смедерево, као и у депоима из понтско-дунавске области: Генерал Кантарџијево, Соколник, Доброглед, Нуфару, Тулчеја у којима се јављају као најстарије царске емисије, датује их у раздобље 1345/1346. године.³²⁴ Реверсна представа која се ослања на исти мотив новца Стефана Дечанског и Душана као краља, на овим издањима је модификована, акцентом на мачу, кога цар ратник, који је одбацио скиптар узима у обе руке, са њим побеђује, од краљевства ствара царство и око свог лика исписује нову титулу, „краљ Србије-цар Романије. Међу великом бројем словних ознака, преко тридесет, доминира сигла R-V, ознака рудничке ковнице.

У оквиру иконографске групе владара на престолу издвајају се и две царске Душанове емисије аверсном представом Христа у мандорли, а на реверсу цара на престолу, са затвореном круном, у сакосу, манијаку и дијадеми, који држи скиптар са крином/крстом и акакију, натпис, **STEFANV INMPEATOR**; **STEFAN INPERAT**.³²⁵ Са далеким узором у новцу Владислава II, обе емисије су коване у малим серијама, различитих метролошких основица, тежег, од око 1,72 г, што је највећа тежина царског новца и лакше од свега 0,95 грама, што се повезује са ковањем две различите ковнице. Судајући према налазима остава: Смедерево и Нуфару ово ковање гравитира ка северним областима царства. Паралелну емисију

³²² Иванишевић 2001, 120, 244-245, 6.4, 6.5.

³²³ Иванишевић 2001, 245, 6.8.1 и 6.8.2.

³²⁴ Иванишевић 2001, 123-124.

³²⁵ Иванишевић 2001, 247, 6.16.1 и 6.16.2.

овог новчаног типа, представља типолошки иста врста са ћирилским натписом **СІТѢПН-ЧР**, нађена у два оставама: Нуфару из Добруце и Руждавица код Ђустендила, која представља ретко ковање, од кога је сачувано само неколико примерака новца.³²⁶

Посебан део царског Душановог новчарства представљају динари са аверсном представом св. Тифуна, натпис **S TRIPhON CAThAREN**, а на реверсу цара на престолу, са отвореном круном, у плашту и хаљини који држи скиптар са крином и глоб са крстом, натпис **STEPhANVS IMPERATOR**.³²⁷ Ковани у Котору, под утицајем новчаног система Дубровника,³²⁸ тежили су око 1,64 грама, што је већа вредност у односу на сва ковања у унутрашњости Душановог царства.

После цара Душана, владавина цара Уроша обележена нередовним политичким приликама које су се одразиле на смањење производње сребра, захваљујући ослањању на ковање славног предходника на монетарном плану је резултирала, иако мањег обима, бројним и разноврсним ковањима.

Спајање различитих представа из предходног Душановог новчарства, што се показало као особеност ковања његовог наследника, уочава се на новцу са аверсном представом цара на престолу, са затвореном круном, у сакосу, манијаку и дијадеми, који држи скиптар са крстом и акакију, натпис, **УРОШЬ ЧЬ**, а на реверсу шлема са челенком, велом, дашчицом, розетом и перјаницом, натпис, **VROSIVS-IMPERATOR**. Различита иконографија владарске представе, у варијанти са круном,³²⁹ односно нимбом,³³⁰ симболичним Урошевим одбацивањем Душановог мача, његову представу са скиптром враћа ранијим узорима. Бројне оставе са овим новцем, похрањене у Македонији, као и у централним областима: Нови Пазар, Бујановац, Стоби, Охрид 1952, Косо Поље, Кичево после 1918, Селце, Приштина околина, Охрид 1970,³³¹ један су од важних показатеља значаја ове новчане врсте, као једне од најважнијих у оквиру Урошевог ковања.

³²⁶ Иванишевић 2001, 129, 248, 6.17.

³²⁷ Иванишевић 2001, 251, 6.30.

³²⁸ Решетар 1924, 386.

³²⁹ Иванишевић 2001, 257, 9.7.1.

³³⁰ Иванишевић 2001, 257, 9.7.2.

³³¹ Иванишевић 2001, 137.

Важан део новчане продукције цара Уроша представају и емисије источно јадранских градова, Котора и Улциња³³² који по метролошкој основици и иконографским моделима, другачијих од рашких стандарда, представљају наставак ранијих емисија цара Душана. Новчани тип са аверсном представом св. Трифуна, натпис **S TRIPhON CATARENSI** и цара на престолу, са отвореном круном, у плашту и хаљини, који држи скиптар са крином и глоб са крстом, натпис **VROSIVS-IMPERATOR**³³³ према свим иконографским елементима одраз је западних модела, виђених на емисијама карлина. За цара Уроша ковница у Улцињу, је ковала фоларе са аверсном представом Богородице, заштитнице града, натпис: **S E MARIA** и цара на престолу, са отвореном круном, у плашту и хаљини, који држи скиптар са крином и глоб са крстом, натпис **VROSI REX; VROSIVS**³³⁴ који су поред Приморја, судећи према налазима: Турн Северин, Велико Трново, циркулисали у источном делу Балканског полуострва, на просторима где се бакарни новац користио у свакодневном промету.

Политичке поделе после распада царства које су оставиле јасан печат на ковање новца и његову феудализацију што се манифестовало поделом на неколико монетарних обласних зона, у северним и централним деловима земље се повезује са ковањем кнеза Лазара. Емитовано у значајним количинама, Лазарево новчарство су сачувале бројне оставе: Смедеревска Паланка, Скопље 1972, Косово Поље, Кичево после 1918, Селце, Сталаћ, Чука, Софија, Приштина, Приштина околина Мајдан Чебинац, Охрид 1970 и појединачи налази на широком простору Србије и Бугарске: Ново Брдо, Перник, Ниш, црква св. Софије у Софији.³³⁵ Емисијама хронолошки опредељеним на почетак Лазареве владавине, кованих у централним и јужним областима припада издање са аверсном представом Христа на престолу, натпис **IC-XC**, а на реверсу кнеза који седи на престолу, са затвореном круном, у сакусу, манијаку и дијадеми и држи скиптар са крстом и акакију, натпис: **КНЕ Ђ ЛА ЗРЪ; КНЕЗЪ-ЛАЗАРЪ**.³³⁶ Ова емисија по угледу на ковање цара Уроша, попут царског новчарства, обележена је бројним сиглама, што иде у прилог добре организацији ковања Лазаревог доба.

³³² Иванишевић 2001, 262, 9.32; 9.33.

³³³ Иванишевић 2001, 262, 9.30.

³³⁴ Иванишевић 2001, 262-263, 9.32, 9.33.

³³⁵ Иванишевић 2001, 162-163.

³³⁶ Иванишевић 2001, 272, 24.3, 24.4.

Истом, раном периоду владавине кнеза Лазара припадају и врсте коване у северним областима са представом Христа на престолу, натпис **IC-XC**,³³⁷ односно Христовог попрсја³³⁸ и кнеза који седи на престолу, са затвореном круном, у сакосу, манијаку и дијадеми и држи скиптар са крстом и акакију, натпис **КЗ ЛН**. На основу словних сигли R-V којима је обележена ова врста, место њихове производње се приписује рудничкој ковници.

Ковање са реверсном представом владара на трону добило је још једно издање пред крај владавине кнеза Лазара. То је новац са представом Христа на престолу, натпис **IC-XC**, а на реверсу и кнеза на трону, без круне у властеоској хаљини са појасом који држи усправљен мач, натпис, **CONTE LASARO**.³³⁹ На основу остава новца: Мрамор, мало Боњинце и Зајечар³⁴⁰ које се завршавају новце, кнеза Стефана Лазаревића, овај новац као једино ковање кнеза Лазара припада његовим последњим емисијама. Док су се српски владари на новцу приказивали са круном, у владрском орнату или ратничкој одећи, овај новчани тип кнеза Лазара пример је промењеног иконографског модела у оквиру представа владара на престолу у српском новчартсву. Владар без круне, у властеоској хаљини, пример је слике световног владара феудалног типа која се удаљила од царске репрезентативне слике у складу са титулом кнеза у легенди која је прати. Као таква постаће директан узор у ковању Лазаревог наследника, кнеза и деспота Стефана Лазаревића.³⁴¹

Важност мача, као централног дела слике владара ратника, кључног у идеологији српске средњовековне државе, истакле су бројне монетарне представе. Исукан из корица и положен преко крила, на новцу кнеза Лазара, најважнији ратнички знак је подигнут увис. Као иконографско решење преузеће га у склопу својих монетарних слика кнез и деспот Стефан Лазаревић,³⁴² деспот Ђурађ³⁴³ и

³³⁷ Иванишевић 2001, 274, 24.22.

³³⁸ Иванишевић 2001, 274, 24.23.

³³⁹ Иванишевић 2001, 273, 24.11.

³⁴⁰ Иванишевић 2001, 163.

³⁴¹ Иванишевић 285, 42.4.1, 42.4.2, 45.1, 45.2, 288, 42.27- 42.29, 289, 42.32.

³⁴² Иванишевић 285, 287-288, 42.2, 42.16, 42.22, 42.26.

³⁴³ Иванишевић 2001, 296-298, 45.19, 45.23, 45.24, 45.29, 45.31, 299, 47.1, 47.2.

деспот Лазар Бранковић,³⁴⁴ с тим што су новчане представе Бранковића-ратника, настале по узору на представу св. Ладислава са угарских дуката.³⁴⁵

Новац са представом владара који стоји

Поред новца са сликом владара који седи на престољу, његов стојећи приказ био је један од најчешћих мотива српског средњовековног ковања. Своје прво издање везује за Драгутиново ковање, када се први пут на новцу уз лик једног Немањића, појавила ћирилична легенда династичког имена, **СТЕФАН РИБЬ Х8Н**, али не и краљевска титула. Био је то новац са аверсном представом Христа на престољу, натпис **IC-XC** и владара који стоји, са отвореном круном, у сакосу манијаку, дијадеми и држи скиптар са крстом. Први пут поменут у изворима 1315. године као *grossis de Rutnico*³⁴⁶ овај новац је сачуван у оставама: Шабац, Кленк, Крагујевац, Логар, Дреновац, Винча које гравитирају областима Драгутинове владавине и ковници Рудник.³⁴⁷ Његовом појавом промењена је метролошка основица, увођењем тежег динара који је премашио и вредност млетачког гроша, како процентом сребра од 92,94% до 91,4%, тако и средњом тежином од чак 2,18 г.³⁴⁸

Драгутинов „тешки“ руднички динар постао је узор ковањима која су наставила свој развој у северним областима земље служећи као подлога за настанак најранијих монетарних издања краља Владислава II. Две новчане врсте са аверсном представом Христа на престољу, натпис **IC-XC**, а на реверсу владара који стоји, са отвореном круном, у сакосу манијаку, дијадеми и држи скиптар са крстом, натпис, **ВЛАДИСЛАВЬ РИБЬ Х8**, односно **СТЕФАН ВЛАДИСЛАВЬ**.³⁴⁹ Марић је хронолошки определио у 1316. годину, у период након успостављања власти Владислава II у северним српским земљама, до Милутиновог освајања ових области.³⁵⁰ Настале по угледу на последње рудничко ковање краља Драгутина, поред преузетог иконографског предлошка, оне су сачувале и метролошку основицу вишег тежинског стандарда од 2,09 г, односно 1,98 грама.

³⁴⁴ Иванишевић 2001, 299, 48.1.

³⁴⁵ Grierson 1991, T. VII, C23.

³⁴⁶ *Div. Not.* II, f. 37', 20. I 1315: Иванишевић 2001, 96.

³⁴⁷ Иванишевић 2001, 96.

³⁴⁸ Остава из Крагујевца: Иванишевић 2001, 96.

³⁴⁹ Иванишевић 2001, 242, 4.1, 4.2.1, 4.2.2.

³⁵⁰ Марић 1956, 16-25.

Као и у краљевском периода, мотив стојећег владара је наставио да се приказује на новцу и у доба царства. Сачуван је на Урошевом новцу³⁵¹ као његов реверсни приказ са затвореном круном у сакосу, манијаку и дијадеми, са скиптар са крстом и акакијом, натпис, **ѦШЬ-ЧРЪ; Ѧ-Р/Ш-Ъ**, уз аверсну слику Христа на престолу, натпис: **ІС-ХС**. На основу словних ознака R-V и налаза новца у Смедревској Паланци, ова ковања би се могла повезати са северним областима царства и ковницом Рудник.³⁵²

У време владавине цара Уроша, слабљење централне власти и осамостаљивање моћних обласних господара, на монетарном плану су изазвали крупну промену новчаног система која се манифестовала његовим раслојавањем и појавом феудалних ковања. Једном од њих из јужних области Царства, царице Јелене, припада новчана врста са аверсном представом цара на престолу, натпис **ѦР/ОШЬ-ЧА/РЪ** а на реверсу царице која стоји, са нимбом, у сакосу, манијаку, дијадеми и држи скиптар са крстом и акакију, натпис, **ЧА/РІ-ЧА**.³⁵³ До тада, на новцу, увек представљана са царем, на овој емисији, први пут се појавила сама, у складу са самосталном управом коју је водила од 1360. године.

Из исте области државе, потиче и ковање краља Марка са аверсном представом Христа на престолу, натпис **ОІ-ОХ** и краља који стоји, са затвореном круном у сакосу, манијаку и дијадеми и држи скиптар са крстом и акакију, натпис, **МАРКОЪ КРАЛЪ**.³⁵⁴

Мотив стојећег владара обележио је велики број новчаних типова кнеза Лазара. Његовим хронолошки најранијим издањима припада новац са аверсном представом Христа на престолу, натпис **ІС-ХС**, а на реверсу кнеза који стоји, са затвореном круном у сакосу манијаку и дијадеми који држи скиптар са крстом и акакију, **КНЕЗЪ-ЛАЗРЪ**.³⁵⁵ Типолошки иста и хронолошки блиска, о чему сведоче оставе: Кичево после 1918 и Селце,³⁵⁶ су два монетарна издања са аверсном представом Христа на престолу, натпис **ІС-ХС**, а на реверсу кнеза без круне, у

³⁵¹ Иванишевић 2001, 258, 9.12 и 9.13.

³⁵² Иванишевић 2001, 138.

³⁵³ 2001, 263, 10.3.

³⁵⁴ Иванишевић 2001, 267, 14.5.

³⁵⁵ Иванишевић 2001, 272, 24.3.

³⁵⁶ Иванишевић 2001, 162.

сакосу манијаку и дијадеми који држи скиптар са крстом и акакију, натпис **Г КНЕЗЪ Г ЛАЗРЪ СТ**, варијанта.³⁵⁷

Посебну скупину Лазаревог новца са реверсном сликом стојећег владара представљају четири емисије коване на Новом Брду са аверсном представом Христа у мандорли, натпис **NOVOMONTE M APCES**, варијанта, а на реверсу, кнеза, у сакосу манијаку и дијадеми који држи скиптар са крстом/крином и акакију, натпис **КНЕЗЪ Г ЛАЗРЪ Г**, варијанта; односно **CONTE LASARO**.³⁵⁸ Поред важних иконографских измена везаних за владарску представу, без круне, новобрдске емисије су коване по измењеном метролошком стандарду кога је пратио постепени пад динара од 1,06 до чак 0,54 грама, колико су тежиле оне последње. Трећа емисија³⁵⁹ похрањена у већем броју остава: Сталаћ, Чука, Софија и Приштина и околина,³⁶⁰ за разлику од осталих ковања овог раздобља, обележена је низом сигли, у виду различитих симбола: птица, змија, биљака, звезда, што наговештава да је морала бити велико ковање, организовано по угледу на некадашње емисије краљевског и царског периода.

Лазаревим издањима која носе приказ стојећег владараа припадају и два новчана типа са аверсном представом Христа у мандорли, натпис **IC-XC** и кнеза без круне у властеоској хаљини који држи скиптар са крстом и акакију, натпис, **CONTE LASARO**³⁶¹ Као главне емисије раздобља ковани су у већем обиму, што потврђује њихово присуство у бројним оставама: Софија, Приштина, Приштина околина, Мрамор, Мало Боњинце, Зајечар, у којима се појављују као Лазареве последње емисије.³⁶²

У централним и северним српским областима, паралелним токовима уз Лазарево, развијало се и новчарство Вука Бранковића које је представљало једно од најразуђенијих ковања овога периода, које циркулисало на широком простору, како у матичним областима, тако и на територијама Бугарске и Македоније.

Три његове емисија са аверсном представом Христа на престолу, натпис **IC-XC**, на реверсу доносе слику господара који стоји у сакосу, манијаку и дијадеми и

³⁵⁷ Иванишевић 2001, 272, 24.6, 24.7.

³⁵⁸ Иванишевић 2001, 273, 24.12-24.15.

³⁵⁹ Иванишевић 2001, 273, 24.14.

³⁶⁰ Иванишевић 2001, 163.

³⁶¹ Иванишевић 2001, 272-273, 24.8, 24.10.

³⁶² Иванишевић 2001, 163.

држи скиптар са крстом натпис: **В ВЛЪКЪ- В ВЛЪКЪ**³⁶³ односно копље за заставом на реверсу, натпис: **В ВЛЪКЪ- В ВЛЪКЪ; ВЛЪКЪ EnVSIS**, варијанта³⁶⁴ На основу налаза ових емисија у оставама: Чука, Софија, Приштина околина, Мрамор, сличне стилске и метролошке основице, од око 0,80 грама оне се сврставају међу најтежа и рана Вукова издања, кована по узору Лазаревог новчарства.

Међу бројним локалним ковањима властеле Вука Бранковића, која у највећој мери подражавају његов новац, представа стојећег владара појавила се на новцу великаша Јакова и Стефана Мусића. Новац првог властелина су обележиле представе, на аверсу Христа на престолу, натпис **ИС-ХС**, а на реверсу великаша који стоји у сакосу манијаку, дијадеми и држи копље са заставом, натпис **В ВЛЪКЪ- В ВЛЪКЪ**,³⁶⁵ а другог приказ Христа на престолу, без наслона, натпис **ИС-ХС**, а на реверсу великаша у властеоској хаљини са појасом који држи крин.³⁶⁶

Представа стојеће фигуре владара која је спојила краљевско, царско и новчарство феуфалних господара, иконографски се постепено мењала од репрезентативног краљевског и царског до властеоског приказа. Док су се краљеви Драгутин и Владислав II представљали са отвореном круном, у сакосу, манијаку и дијадеми, а цар Урош под стемом и у царском орнату, иконографска измена владарске представе започела је са монетарним приказима кнеза Лазара, од његове слике без круне, у сакосу, манијаку и дијадеми, до његовог првог приказа како ће се по истом иконографском узору представљати и Вук Бранковић и властелин Јаков.

Постепено формирана слика световног владара на новцу у доба кнеза Лазара представљаће директан узор бројним новчаним типовима кнеза и деспота Стефана Лазаревића³⁶⁷ и само једном деспота Ђурђа Бранковића.³⁶⁸

³⁶³ Иванишевић 2001, 279, 31.6.1.

³⁶⁴ Иванишевић 2001, 279, 31.6.2, 31.7.

³⁶⁵ Иванишевић 2001, 281, 33..2.

³⁶⁶ Иванишевић 2001, 283, 38.1.

³⁶⁷ Иванишевић 2001, 285, 42.1-42.3, 286, 42.6, 42.7, 287, 42.16, 42.20-42.22, 288, 42.23-42.26, 289, 42.30, 42.31.

³⁶⁸ Иванишевић 2001, 295, 45.14.

Новац са представом натписа

Први приказ натписа који испуњава цело реверсно поље у српском новчарству се везује за Душанова царска издања. Хронолошки близак емисијама везаним за његово крунисање 1346. године овај новац је носио исту симболику коју је Душанова царска владарска представа кроз свој, ратнички или церемонијални вид желела да прикаже, не изостављајући, већ само скраћујући династичко име и гордно понесену царску титулу записану у његовим повељама.

Новчани тип са аверсном представом Христа на престолу, натпис **IC-XC** и реверсног вишеродног натписа **CT BЪ XЯ БЯ БЛГО ВЕРНН ЧРЪ**³⁶⁹ припада раним Душановим ковањима из доба царства, на шта указује његова тежина од 1,47 грама, чак незнатно већа од репрезента царског новчарства, „крунидбеног динара“. На основу остава у којима су нађене емисије са вишеродним натписом: Босанска Рача, Смедерево, Кичево 1959, Штип, Нова Варош, Белово, Урошевац, македонија, Нови Пазар, Ново Брдо,³⁷⁰ могло би се закључити да овај новчани тип своју производњу повезује са централним и јужним областима царства. На основу словних ознака, међу којима преовлађују N- O и R –V она би се могла повезати са ковницама при рудницама Ново Брдо и Рудник.

После цара Душана, по распаду царства, када је наступило раслојавање српског новчарства, присутног у неколико територијалних области државе, овај тип реверсне представе биће често копиран у њеним јужним областима, у Македонији.

Са узором у Душановом царском динару, новац са вишеродним натписом представљао је главно ковање краља Вукашина у уквиру кога је емитовано чак пет новчаних типова.³⁷¹ Реверсни натпис **ВЪ ХЯ БЯ БЛГ ОВЪРНН КРАЉ ВКАШННЪ**, варијанта, прате аверсне представе Христа на престолу, Христа који стоји и Христа у мандорли, натпис **IC-XC**, од којих последњи приказ представља особеност у односу на остала ковања из јужних области државе. Нађене у бројним оставама: Ђаковица-Рача, Стоби, Смедревска Палнка, Охрид 1952, Скопље, Приштина околина, Косово Поље, Кичево после 1918, Селце, Охрид³⁷² на

³⁶⁹ Иванишевић 2001, 246, 6.10.

³⁷⁰ Иванишевић 2001, 127.

³⁷¹ Иванишевић 2001, 265-266, 12.5-12.10.

³⁷² Иванишевић 2001, 143.

широком простору који укључује централне и северне области некада јединственог царства, Вукашинове новчане емисије су обележене бројним сиглама, што је одлика само добро организованог новчарства. Његова величина, распрострањеност и организација, на основу сигли N/G и N/O, дозвољава претпоставку да је једна од ковница била Ново Брдо.

Новчани систем у јужним српским земљама који је имао је за подлогу ковања краља Вукашина, повезаност са њим је испољио у бројним типовима новца са аверсном представом Христа који седи на престољу, односно стоји на супеданеуму, натпис **IC-XC** и реверсног вишеродног натписа имена и титуле владара, односно само имена господара. Ковали су га краљ Марко,³⁷³ Андреаш,³⁷⁴ неименовани краљ,³⁷⁵ неименована краљица,³⁷⁶ деспоти Јован³⁷⁷ и Константин Драгаш,³⁷⁸ жупан Гропа,³⁷⁹ Једр³⁸⁰ и Риг.³⁸¹ Ова ковања су циркулисала искључиво у централној и северној Македонији, на простору матичних области. Њихов највећи број је похрањен у остави Кичево која се датује у раздобље између 1375. и 1380. године, што говори о важном уделу ових емисија у циркулацији новца на простору северне Македоније.

У северним и средишњим деловима земље развијало се новчарство господара жупана Николе Алтомановића (с.1367-1373) и кнеза Лазара (с.1370-1389). О њему као паралелним појавама сведочи ковање типолошки и метролошки исте врсте динара. Њега је на новцу жупана Николе обележила аверсна представа Христа на престољу, односно на супеданеуму, натпис: **IC-XC**, а на реверсу вишеродни натпис **БЪ ХЯ БЯ БЛГО ВЪРНН ЦЪПАНЪ НИКОЛА**, варијанта.³⁸² На основу налаза остава: околина Приштине и Косово Поље, производња овог новца се везује за централне делове државе. Истој стилској групи припада и новац кнеза Лазар са приказом вишеродног реверсног натписа **БЪ ХЯ БЯ БЛГО ВЪРННН КНЕЗЪ ЛАЗАРЪ** варијанта, а

³⁷³ Иванишевић 2001, 266-267, 14.2-14.4.

³⁷⁴ Иванишевић 2001, 267, 15.1-15.3.

³⁷⁵ Иванишевић 2001, 268, 16.1-16.4.

³⁷⁶ Иванишевић 2001, 268-269, 17.1-17.3.

³⁷⁷ Иванишевић 2001, 269, 18.1-18.2.

³⁷⁸ Иванишевић 2001, 269, 19.1.

³⁷⁹ Иванишевић 2001, 270,20.1-20.4.

³⁸⁰ Иванишевић 2001, 270, 21.1.

³⁸¹ Иванишевић 2001, 270, 22.1.

³⁸² Иванишевић 2001, 271,23.1, 23.2.

на аверсу Христа на престолу, односно на супеданеуму, натпис **IC-XC**.³⁸³ На основу налаза остава: Смедеревска Паланака, Косово Поље, Скопље 1972, Кичево после 1918, реч је о ковањима јужних области кнеза Лазара, који би могли да се доведу у везу са новобрдском ковницом.

Појава да цело реверсно поље испуњава вишередна легенда имена господара, која ће се пратећи смањење плочице новца, већ на неколико динарима Вука Бранковића свести на двореди натпис његовог имена,³⁸⁴ постаће редовна реверсна представа на новцу његових великаша: Смиле и Влатка са аверсном представом Христа који стоји, натпис **IC-XC**³⁸⁵ Гргура Бранковића, Стефана Мусића и града Призрена са аверсним приказом Христа у мандорли, натпис **IC-XC**³⁸⁶, Јакова, Драгосава, Јандрије (?) патријарха и градова Скопља и Призрена са аверсном представом Христа на престолу без наслона, натпис **IC-XC**³⁸⁷ и Стефана Мусића и града Призрена са аверсним приказом Христа на престолу са наслоном, натпис **IC-XC**.³⁸⁸

Иконографски узор и метролошка основица блиска ковањима краља Вукашина, жупана Николе Алтомановића и кнеза Лазара, испољили су се на најстаријој и реткој емисији Турђа I Балшића са представом Христа на престолу, натпис **IC-XC** и вишередног натписа **ВЪ ХА/Б /ГІА БЛГО/ВЪРНИ Г/ГІРРЪГ**.³⁸⁹

Новац чије цело аверсно поље испуња натпис по узору на бројна ковања обласних господара, добиће свој наставак у монетарним издањима деспота Стефана³⁹⁰ и Турђа,³⁹¹ као и на јединој емисији динара војводе Иваниша.³⁹²

Новац са представом шлема

У српском средњовековном новчарству прве новчане врсте са представом шлема повезују се са краљевским Душановим ковањем. Њихов настанак доводи

³⁸³ Иванишевић 2001, 271,24.1, 24.2.

³⁸⁴ Иванишевић 2001, 279-280, 31.8, 31.8-31.11.

³⁸⁵ Иванишевић 2001, 281-282, 34.1, 35.1, 35.2.

³⁸⁶ Иванишевић 2001, 280, 32.1, 283, 38.2, 38.3, 284, 41-1-41.3.

³⁸⁷ Иванишевић 2001, 281, 33.1, 33.3, 33.4, 282, 36.1, 283, 37.1, 39.1, 284, 40.1, 40.2, 41.2,41.3; 280, 32.1, 283, 38.2, 38.3, 284, 41-1-41.3.

³⁸⁸ Иванишевић 2001, 283, 38.2, 284, 41.1.

³⁸⁹ Иванишевић 2001, 276, 26.1.

³⁹⁰ Иванишевић 2001, 290,291 42,41, 42.42, 42.43, 42.44, 42.45, 42.47.

³⁹¹ Иванишевић 2001, 239, 44.1, 294-295, 45.4, 45.7, 45.8, 45.11, 297, 45.25, 45.26, 298, 45.32.

³⁹² Иванишевић 2001, 300, 49.1.

се у везу са монетарном политиком српског краља, заснованој на повећању новчане масе, што су диктирале потребе амбициозних освајања и ширења српске државе. Како је закључио Иванишевић, решење је пронађено у повлачењу Душанових рудничких емисија, са представом краља на престолу са скиптром и мачем преко колена, знатно већих тежина, између 1,89 и 1,75 грама и финоће од 88,1% и увођењу нових динара са шлемом на реверсу, снижене ковничке стопе, од 1,59 до 1,40 грама и финоће од 76,4% до 74,6%(6.4-6.5).³⁹³ Спроведена монетарна реформа, поред велике добити за државну благајну, донела је престанак двојстава новчаних стандарда на којима је почивало српско новчарство од 1310. године, а то је значило, јединствен новчани систем. Повећање волумена ковања, допринело је да прве емисије динара са шлемом представљају најбројније новчане врсте Душановог краљевског новчарства. Највероватније коване у неколико ковница, чију локацију, судећи према оставама: Прилужје, Рудник 1922, Северна Србија II, Шоимени, Нови Бановци, Босанска Рача, Смедерево, Падина, Нуфару, Генерал Кантарцијево, Соколник, би требало тражити у северним и централним деловима српске државе, као и на просторима источне Бугарске и Румуније.³⁹⁴

Прве реформске новчане врсте, са аверсном представом Христа на престолу, натпис IC-XC и реверсног шлема са челенком, дашчицом, розетом и перјаницом налево, натпис **MONITA-REX STEFA** односно, **STEFANVS-DEI GRA REX** као и њима, типолошки блиске, две мање позне емисије са натписима **REX STEFAN**, односно **STEFAN VROSIVS**³⁹⁵ донеле су нову иконографску тему која је представљала раскид са ранијим предлошцима на којима је владар, после Христа имао централно место. Шлем, ратничка круна, симбол освајања у бити је представљао даљу материјализацију ратничких инсигнија присутних у ранијим ковањима и њихово свођење на језик симбола. Као ознака витештва јасно је истицао ратнички карактер слике. Шлем као хералдички симбол, само изузетно се појавио на једној варијанти Душновог динара овога типа,³⁹⁶ са представом троугаоног штита на коме стоји шлем са челенком, дашчицом, розетом и перјаницом.³⁹⁷

³⁹³ Иванишевић, 244-245, 6.4, 6.5, 124.

³⁹⁴ Иванишевић 2001, 121.

³⁹⁵ Иванишевић 2001, 244-245, 6.4-6.7.

³⁹⁶ Иванишевић 245, 6.5.3.

³⁹⁷ Иванишевић 2001, 245, 6.5.3.

Са директним узорима у ковању краљевског периода, Душан као цар наставља емитовање латиничних новчаних типова са аверсном представом Христа на престолу, натпис **IC-XC** и шлема са челенком, велом дашчицом, розетом и перјаницом на лево, натпис **MONITA S TEFAN INPER; STEFANVS INPERATOR** и његове вријанте, шлемом са челенком, дашчицом и крином на врху, натпис **MONITAS INPERATOR** ³⁹⁸

Налази ових врста припадју депоима из матичних области северне Србије: Соко Бања, Шовенихаза, Лазу, Босанска Рача, Падина, као и онима из околине Варне о Добруце: Нуфару, Генерал Кантарџијево, Соколник, Доброглед. ³⁹⁹ Налазима из понтско-дунавске области прикључује се и врста која се од предходних издања разликује стилском обрадом, сиглама и ћириличним натписом **ЧР СТ**. ⁴⁰⁰

Први пут постављена на новац краљевског периода, представа шлема са челенком ће у време јачања атмосфере ратоборног духа младе царевине, постати представа са доминантним утицајем на целокупно царско ковање. Код цара Душана, владарски шлем, био је симбол освајања и даља материјализација инсигнија присутних на ранијим ратничким монетраним врстама. Његова појава у Душаново доба са јавља се са афирмацијом витештва, у знатној мери обележеног западним традицијама. Његов симбол је штит који у почетку истиче само ратнички карактер слике, да би у следећем кораку развоја иконографске шеме, добио националну, а са представом троугаоног штита на једном Душановом динару и хералдичку функцију.

У време владавине цара Душана, средоном XIV века појавило се једно од првих феудалних ковања српске државе, Бранка Растислалића са аверсном представом Христа на престолу, натпис **IC-XC** и шлема са челенком, дашчицом, розетом и перјаницом, натпис **СЛУГА-БРАНКО** ⁴⁰¹ чији су типолошки и меролошки узорци биле Душанове краљевске и царске емисије.

Новчарство цара Уроше у великој мери обележено спајањем иконографских решења царских Душанових емисијаом обележила је новчана врста са аверсном

³⁹⁸ Иванишевић 2001, 274, 6.12.1, 6.13, 6.12.2.

³⁹⁹ Иванишевић 2001, 128.

⁴⁰⁰ Иванишевић 2001, 274, 6.14.

⁴⁰¹ Иванишевић 2001, 255, 8.1.

представом цара на коњу, натпис **СФЪ-ЗР** и шлема са челенком, велом, дашчицом, розетом и перјаницом, натпис **VROSIVS-IMPERATOR**⁴⁰² на реверсу, која је спојила два најпопуларнија новчана типа из два периода Душанове владавине. Они ће се појавити на типолошки блиским ковањима, у две хронолошки раздвојене групе, старије са представом цара Душана на коњу и аверсном легендомпа **СФЪ-ЗР**, односно **СФЪ-ЧР**⁴⁰³ и млађе, са коњаничком представом цара Уроша, натпис **УРОШ ОШЪ; УРО-Ш; УРО-СШ**.⁴⁰⁴ Док аверсна представа цара на коњу представља скоро копију исте Душанове, представа шлема је добила нови иконографско решење - попресе са бисерним скиптром⁴⁰⁵ које је заменило Душанову перјаницу. Новац обе групе, у највећој мери припада оставама: Драч, Мориово, Охрид 1952, Кичево после 1918, и Охрид 1970, на основу чега би се његова производња могла повезати са ковницама у јужним областима царства, у Македонији.⁴⁰⁶

Спајање различитих представа из предходног периода, приметно је и на Урошевом новчаном типу реверсног шлема са челенком, велом, дашчицом, розетом и перјаницом, натпис, **VROSIVS-IMPERATOR**, а на аверсу цара на престолу, са затвореном круном, у сакосу, манијаку, дијадеми који држи скиптар са крстом и акакију, натпис **УРОШ ЧРЪ**.⁴⁰⁷ Бројне оставе са овим новцем, похрањене у Македонији, али и у централним областима: Нови Пазар, Бујановац, Стоби, Охрид 1952, Косо Поље, Кичево после 1918, Селце, Приштина околина, Охрид 1970, један су од важних показатеља значаја ове новчане врсте, као једне од најважнијих у оквиру Урошевог ковања.⁴⁰⁸

Задржавајући представу Душановог шлема на аверсу, натпис **IMPERATOR-VROSIVS**, цар Урош, реверсном представом града, натпис **ЗВЪЧАН-ГРАДЪ**, уводи нов иконографски мотив. То је ведута града Звечана са куполом цркве и кулом, у изворима познатог по средњовековној ковници новца. Ово изузетно ретко ковање,

⁴⁰² Иванишевић 2001, 256, 9.1.

⁴⁰³ Иванишевић 2001, 256, 9.1, 9.3.

⁴⁰⁴ Иванишевић 2001, 256, 9.4, 9.6.

⁴⁰⁵ Иванишевић 2001, 256, 9.2.

⁴⁰⁶ Иванишевић 2001, 136.

⁴⁰⁷ Иванишевић 2001, 257, 9.71, 9.7.2.

⁴⁰⁸ Иванишевић 2001, 137.

познато на основу само два примерка има посебно место у новчарству цара Уроша.⁴⁰⁹

У време владавине цара Уроша, слабљење централне власти и осамостаљивање моћних обласних господара, на монетарном плану су изазвали крупну промену новчаног система која се манифестовала његовим раслојавањем и појавом феудалних ковања. Упоредо са централним новчарством, њих су започели цареви савременици, обласни господари из јужних области царства: царица Јелена, деспот Угљеша, краљ Вукашин и краљица Јелена.

У периоду своје владавине од 1360. до 1365. године, када управља самостално серском облашћу као деспина, царица Јелена кује новац са аверсном представом краља који јаше на коњу, натпис **КР/А-ВЛКЪ**, односно **VF** и шлема са челенком, велом, дашчицом, розетом и главом на реверсу, натпис **KI VP BE HAN-IZIVA KI Z**, односно **ХЕЛЕНА-РЗО**.⁴¹⁰

Преузимањем власти над Сером, деспот Угљеша, једна од најзначајнијих личности овог раздобља, започиње ковање новца. Његове најраније емисије коване у време цара Уроша, после 1355. године носе аверсну представу цара Душана, натпис **СФЪ-ЧРЪ**,⁴¹¹ односно цара Уроша, натпис: **УШЪ-ЧРЪ**⁴¹² и шлема са челенком, дашчицом и женским попрсјем, натпис **MONITA D-ESPOT IOA**, са круном или без ње. Типолошки и временски блиске, ове емисије су малог обима ковања и ретко сачуваних налаза.

Обимном монетарном продукцијом, ретком у овом раздобљу, издвају се ковање краља Вукашина. Његова најранија издања припадају времену његовог заједничког иступања са царем Урошем од 1365. до 1367. године. Везана за налазе из Македоније: Мориово, Кичево, Селце, обележена су аверсном представом краља на коњу, са затвореном круном, у сакосу, манијаку и дијадеми, натпис **КРАЪ** и реверсним шлемом са челенком, велом, дашчицом, розетом и главом, натпис **VROSIV-SINPERATOR**.⁴¹³ Ова новчана врста краља Вукашина представљала је директан стилски, метролошки и иконографски узор за ефемерно ковање краљице Јелене, жене краља Вукашина. То потврђује једина новчана врста коју је ковала,

⁴⁰⁹ Иванишевић 2001, 258, 9.11.

⁴¹⁰ Иванишевић 2001, 263, 10.1, 10.2.

⁴¹¹ Иванишевић 2001, 264, 11.1, 11.2.

⁴¹² Иванишевић 2001, 264, 11.3, 11.4.

⁴¹³ Иванишевић 2001, 264, 12.1.

са аверсном представам краља на коњу, натпис **КР-ЛЪ** и шлема са челенком, дашчицом, розетом и главом, на реверсу, натпис **КРАЛНЧ-А СЛЪНИ** коју само реверсна легенда одваја од раније Вукашинове емисије.⁴¹⁴

Своју последњу новчану врсту са аверсном представом шлема са челенком, велом, дашчицом, розетом и перјаницом, натпис **SVPAN NICOLA** и владара и владарке који држе двоструки крст, на реверсу, без легенде, жупан⁴¹⁵ Никола Алтомановић је ковао као господар Рудника, у ковници овог рударског центра. Извори је помињу као динаре *de Rudnicho*, 1367. године.⁴¹⁶

Новчарству кнеза Лазара припадају четири емисије са јединственом реверсном представом шлема са два говеђа рога, различитих аверсних представа и реверсних натписа. Глава Христа са нимбом на аверсу и реверсни натпис **КНЕЗ ЛАЗАРА**;⁴¹⁷ Христ на престолу на аверсу и реверсни натпис **CONTE LASARO**;⁴¹⁸ попрсје кнеза надесно, натпис **ГОСПОДНИИ КНЕЗИ ЛАЗАРА** на аверсу и реверсу;⁴¹⁹ попрсје Христа с нимбом на аверсу, **SEK IMENVE**⁴²⁰ Према налазима у остави Мајдан Чабинац, други и трећи новчани тип би се могли повезати са централним областима и ковницом новца у Плани,⁴²¹ а последње издање, на основу реверсне сигле R-V са ковницом на Руднику.

У новчарству феудалаца из редова властеле Вука Бранковића, реверсни приказ основног типа шлема са челенком, дашчицом, розетом и перјаницом јавља се на новцу Јакова, са аверсном приказом вишеродног натписа **ЪКЪ НБА ГОВР БАА**.⁴²²

Новац са аверсном представом шлема са два говеђа рога, натпис и реверсном легендом **ПА(ТЪ)/(Р)И(РЪХ)** на основу мотива на аверсу који припада времену кнеза Стефана Лазаревића, Димитријевић је приписао ковању патријарха Данила III (1390-1397).⁴²³

⁴¹⁴ Иванишевић 2001, 266, 13.1.

⁴¹⁵ Иванишевић 2001, 271, 23.3.

⁴¹⁶ Писма и упутства, бр. 166.

⁴¹⁷ Иванишевић 2001, 274, 24.17.

⁴¹⁸ Иванишевић 2001, 274, 24.18.

⁴¹⁹ Иванишевић 2001, 274, 24.19.

⁴²⁰ Иванишевић 2001, 274, 24.24.

⁴²¹ Иванишевић 2001, 163.

⁴²² Иванишевић 2001, 281, 33.1.

⁴²³ Димитријевић 1968, 134-135.

Повезаност новчаних система обласних господара, у првом реду краља Вукашина, Николе Алтомановића и кнеза Лазара, одразило се и на рано новчарство Балшића. Потврда је јединствени новац Ђурђа I Балшића са аверсном представом шлема са челенком, велом, дашчицом и розетом, натпис **ГЮ-РГБ** и вишредног натписа **ВБЪ ХА/БА /БЛАГО/ВРНН ГЮР/ГБ**.⁴²⁴ Основни новчани тип динара са шлемом, појавио се на још три издања Ђурђа I Балшића, али обогаћен новим аверским мотивом, главом вука са исплаженим језиком.⁴²⁵ Ове типолошки блиске врсте са аверсном легендом – **G**, односно **ГЮР/ГБ** прати вишередни реверсни натпис **ВЪ ХА/БА БЛАГО/ВРНН ГЮР/ГБ**, варијанта. Он ће на једној Ђурђевој врсти⁴²⁶ бити знатно продужен изузетном легендом **БОГО/МЪ ДАН/Н ВЕАНК/Н ГНЪ Г8/РЪГЪ**.⁴²⁷

Челенка са два лучно извијена говеђа рога на шлему, који се први пут јавио на новцу кнеза Лазара, по узору на ово ковање у периоду владавине деспота Стефана Лазаревића ће се наћи као мотив бројних динара и обола,⁴²⁸ а у време деспота Ђурђа биће представљена на хералдичком грбу Бранковића.⁴²⁹

Новац са представом грба

Српско новчарство први потпуни приказ грба везује за новац краља Стефана Душана и његов реформисани динар са представом Христа на престолу, натпис **IC-XC** и реверсним приказом штита са шестокраком звездом, на коме стоји шлем са челенком, велом, дашчицом, розетом и перјаницом окренут налево, натпис **STEFANVS DEI GRA REX**.⁴³⁰

У време ковања новца обласних господара слика потпуног грба се јавља на аверсу динара Вука Бранковића, као штит са тракама на којем је шлем са застором, јастучетом, розетом и перјаницом.⁴³¹ Потпуни грб се јавља на ковањима породице Балшић која се повезују са ковницама у Скадру и Бару. Померање тежишта њихове власти ка Приморју, као једну од важних промена у њиховом

⁴²⁴ Иванишевић 2001, 276, 26.2.

⁴²⁵ Иванишевић 2001, 276, 26.3- 26.5.

⁴²⁶ Иванишевић 2001, 276, 26.5.

⁴²⁷ Иванишевић 2001, 276, 26.5.

⁴²⁸ Иванишевић 2001, 286, 42.8-42.13, 290, 42.36-42.40, 293, 42.60-42.63.

⁴²⁹ Иванишевић 2001, 295, 45.13.

⁴³⁰ Иванишевић 2001, 245, 6.5.3; 214.

⁴³¹ Иванишевић 2001, 278, 31.1; 221.

новчарству донело је измењену иконографију њихових динара, испољену појавом реверсног хералдичког грба са штитом на коме стоји шлем са велом, круна и лављом главом. Први пут на новцу Балше II Балшића са натписом **M DE BALS A BALSIC**,⁴³² иста представа ће се задржати и на монетарним издањима наследника: динарима Ђурђа II Страцимировића, ковнице у Скадру, са натписом **M D GORGI STRACIMIR** варијанта⁴³³ и ковнице у Бару, натпис **M D GEORGI STRACIMIR** варијанта⁴³⁴ и на три новчане врсте барске ковнице Балше III са легендом **M BALSE D GORGI SM; M ALSE GE GEORGIO STRATIMIRI M BALSE D GORGI**.⁴³⁵

Монетарна композиција шлема са челемком и велом, дашчицом, розетом и перјаницом окренутог надесно и штита са три косе траке је аверсна представа комплетног грба на новцу Вука Бранковића, на чијем аверсу је вишередни натпис **БЪ ХЯ БЯ БЛГО ВЪРНИ КНЕЗЪ ЛАЗАРЪ**.⁴³⁶

Прихватање хералдике од стране владара и двора у Душановом времену, које је имало велику улогу у њеном даљем ширењу у круговима властеле, која је представом хералдичког грба на новцу истицала свој ранг и место у друштвеној хиерархији, добиће свој израз и у новчарству Деспотовине. Сliku комплетног грба кога чини хералдичка композиција штита са двоглавим орлом на коме стоји шлем са застором и челенком у виду два бивоља рога, натпис **ДЕСПѦТ**, доноси јединствени динар деспота Стефана Лазаревића, на чијем аверсу је предзава Христа у мандорли, натпис **IC- XC**.⁴³⁷

Новац са представом штита

Самосталне представе штита на српском новцу се везују се за новчарство Вука Бранковића. Први његов приказ је у оквиру аверсне композиције са представом шлема са челенком, велом, дашчицицом, розетом, перјаницом, натпис **ВЛЪКЪ** коју на реверсу прати вишередни натписом **БЪ ХЯ БЯ БЛГО ВЪРНИ КНЕЗЪ ЛАЗАРЪ**, варијанта. Појава овог динара у време када је Вук Бранковић био вазал кнеза Лазара, што потврђује реверсна легенда, као и његово појављивање у

⁴³² Иванишевић 2001, 276, 27.1.

⁴³³ Иванишевић 2001, 277, 28.1.

⁴³⁴ Иванишевић 2001, 277, 28.2.

⁴³⁵ Иванишевић 2001, 277, 29.1/3.

⁴³⁶ Иванишевић 2001, 278, 31.1.

⁴³⁷ Иванишевић 2001, 287, 42.19.

оставама Чука, Сталаћ, Приштина околина, хронолошки га опредељују у ране Вукове емисије.⁴³⁸ Каснијем периоду Вукове владавине припада новац са приказом штита са три траке, који је као посебан реверсни мотив представљен испод натписа **ВЛК ОВЪ ДННАРЪИ** и праћен аверсним приказом Христа на престолу, натпис **IC-XC**.⁴³⁹ Сliku штита раздeљеног косом гредом на два поља украшена тракама, као самостални приказ, кога прати реверсна легенда **БЛАГОВЕРНИ ВЛКЪ** и аверсна представа кнеза (?) у хаљини са појасом који седи на престолу и држи крст, сачували су Вукови динари позних остава Мало Боњинце и Зајечар.⁴⁴⁰

У време Деспотовине монетарна представа штита наставиће свој даљи развој. Он ће на динару деспота Стефана Лазаревића чинити део композиције са двоглавим орлом раширених крила, натпис, **ДЕСПОТ СТЕФАН**,⁴⁴¹ једне, по мишљењу Д. Ацовића, од најуспелијих хералдичких композиција српског средњег века.⁴⁴²

Новац са представом двоглавог орла

Под утицајем Византије, као симбол деспотског достојанства новац са мотивом двоглавог орла у српском новчарству се појавио са ковањем деспота Угљеше. Реверсни приказ двоглавог орла раширених крила, прати легенда **МОНТА DESPOT IOA**, док је на аверсу представа Христа на престолу, натпис **IC-XC**.⁴⁴³ За разлику од осталих новчаних издања деспота Угљеше која би се могла окарактерисати, као емисије малог обима и ретко сачуваних налаза, овај новчани тип, заступљен у већем броју остава: Прилет 1866, Стоби и Охрид с.1970, представља његову главну емисију.

По истом иконографском узору, фронтално постављен двоглави орао, раширених крила добиће неколико монетарних приказа на динарима деспота Стефана Лазаревића. Као самостална реверсна представа, без легенде, биће

⁴³⁸ Иванишевић 2001, 169, 278, 31.1.

⁴³⁹ Иванишевић 2001, 169, 280, 31.14.

⁴⁴⁰ Иванишевић 2001, 280, 31.17.

⁴⁴¹ Иванишевић 2001, 169, 289, 42.34.

⁴⁴² Д.М. Ацовић, Хералдика у Срба, Београд 2008, 205.

⁴⁴³ Иванишевић 2001, 264, 11.5.

приказан на новцу са аверсном сликом крста, натпис **ДЕСПОТЬ СТЕФАН**,⁴⁴⁴ односно Христа у мандорли, натпис **С-Х**,⁴⁴⁵ која ће као аверсни приказ пратити реверсни мотив двоглавог орла уз деспотску титулу и име **ДЕСПОТЬ СТЕФАН**.⁴⁴⁶ Двоглави орао на новцу деспота Стефана био је приказан на штиту на коме стоји шлем са два говеђа рога, у представи комплетног грба, натпис **ДЕСПОТЬ**.⁴⁴⁷

По узору на новац деспота Угљеше и Стефана Лазаревића, мотив двоглавог орла се појавио и на реверсу динара деспота Ђурђа Бранковића, у оквиру представе шлема са два говеђа рога постављен између њих, натпис **ГНДЕСПОТГЮРЪГЪ**.⁴⁴⁸ Као самосталан приказ, двоглави се појавио на једном оболу деспота Ђурђа на реверсу, праћен аверсном сликом лава, амблема Бранковића.⁴⁴⁹

Новац са представом главе владара

Поред динара као главног номинала караљевског и царског раздобља, цар Душан је отпочео и ковање полудинара. Биле су то обимом мале емисије са аверсном представом главе цара за затвореном круном и монограмом на реверсу, које су на основу аверсне и реверсне легенде **INPERATOR STEFAN**, односно **СТИПАН ЧИРЪ**, одређене као латинична,⁴⁵⁰ односно ћирилична⁴⁵¹ новчана врста. Њима се прикључује и полудинар без легенди на обе стране новца, исте аверсне представе, који се од ових издања разликује појавом двоструког крста на реверсу.⁴⁵² Увођење новог номинала, полудинара, у српско новчарство, јавило се са развојем монетарног система и новчаном реформом коју је цар Душан спровео 1346. године. Ове ретке емисије малих тежина од 0,72 до 0,51 грама и ограниченог обима ковања, појавиле су се као знак повећаног степена монетаризације српског друштва заснованог на све већем присуству новца у привредном животу земље. У исто време, оне су донеле крупну идејну промену у српском новчарству, јер је по први пут искован новац са световним карактером

⁴⁴⁴ Иванишевић 2001, 287, 42.17.

⁴⁴⁵ Иванишевић 2001, 287, 42.18.

⁴⁴⁶ Иванишевић 2001, 289, 42.35.

⁴⁴⁷ Иванишевић 2001, 289, 42.19.

⁴⁴⁸ Иванишевић 2001, 295, 45.13.

⁴⁴⁹ Иванишевић 2001, 298, 45.37.

⁴⁵⁰ Иванишевић 2001, 251, 6.26.

⁴⁵¹ Иванишевић 2001, 251, 6.27.

⁴⁵² Иванишевић 2001, 251, 6.28.

представа. Разлози за појаву владарског портрета, без Христове представе на новцу доводе се у везу са Душановим царским портретима на фрескама. Представљајући се у сјају своје лепоте, раскошног одела и владарских инсигнија, без одрицања од личне славе ратника и државника, Душанова потреба за славом у световном смислу, победила је хришћански идеал скромности.⁴⁵³ Овај сукоб, још је очигледнији на новцу, јер после њега је остао само цар, његова најважнија инсигнија и царска титула. Пропагандни нагласак на владарском портрету, истовремено тесно се дводи у везу с првим продором снажног утицаја индивидуалног и ритерског схватања монархије у Душановом добу.

Новцу са представом главе владара, у царском периоду српског новчарстава се прикључује и прва појава бисте са затвореном круном, на полудибару цара Уроша, кованом у которској ковници, натпис **IMPERATIO RAS**, са аверсном представом попрсја св. Трифуна на аверсу, натпис **SANTVS TRIPHO**.⁴⁵⁴

За разлику од шематски приказаних представа главе владара царског периода, други приказ владарског попрсја на динару кнеза Лазара, а на реверсу шлема са два говеђа рога, истих натписа **ГОСПОПОДНИИ КНЕЗИ ЛАЗАРИ**⁴⁵⁵ има извесних елемената индивидуализоване представе. Аверсна биста кнеза из профила окренута надесно, приказује кнежев лик са бујном косом, јаким носем и пуним уснама. Како су закупци кнежевих ковница били Дубровчани који су ангажовали своје сународнике као резаче калупа, могло би се претпоставити да је за израду овог монетарног приказа дубровачки новац послужио као узор.⁴⁵⁶

Удео дубровачких калупара, у време владавине господина Ђурђа Бранковића када су Дубровчани били искључиви закупци ковница у Трепчи и Приштини, не доводи се под сумњу када је у питању једини реалистичан портрет у српском новчарству.⁴⁵⁷ Аверсна представа главе господина Ђурђа у анфасу, одаје дугуљасто лице, са јаким јагодицама, крупним очима, са дугом косом, брковима и густом брадом, натпис **ГЮГЪРЪ**.

⁴⁵³ Марјановић-Душанић 1994, 148.

⁴⁵⁴ Иванишевић 2001, 262, 9.31.

⁴⁵⁵ Иванишевић 2001, 274, 24.19.

⁴⁵⁶ Решетар 1924. 368-369.

⁴⁵⁷ Иванишевић 2001, 294, 45.4.

Новац са представом лава

Прве представе лава у српском средњовековном новчарству појављују се на Душановим и Урошевим царским динарима које је ковала ковница у Котору.⁴⁵⁸

За разлику од ових приказа који се јављају као орнаменти царског престола, прва самостална представа лава се као реверсни мотив јавља на новцу Вука Бранковића, натпис **ВЛЪКЪ**, са Христом на престолу, на реверсу, натпис **ІС-ХС**. Према налазима похрањеним у позним оставама Мало Боњинце и Зајечар,⁴⁵⁹ Под утицајем овог новчарства, хералдички амблем лава ће постати једно од главних обележја ковања његовог сина Ђурђа и као знамење Бранковића, лав *passant*, обележити велики број емисија Ђурђевић динара и обола кованих у периоду његове владавине као господина, а потом и деспота.

Исти реверсни симбол наставио је своје приказивање на истим номиналима деспота Лазара, као и на динару војводе Иваниша.⁴⁶⁰

Новац са представом крста

Новац са самосталном представом крста у српском новчарству се везује за ковање цара Душана и негов полудинар са двоструким крстом кога окружују кринови, док је на реверсу приказ главе цара под стемом.⁴⁶¹ Поред овог, царски период српског новчарства је сачувао ретке примерке крста као самосталног мотива. Они припадају заједничком динару деспота Угљеше и краља Вукашина са аверсном представом цара Душана са нимбом, натпис **СФЪ-ЗР** и реверсном сликом крста са расцветаним криновима и звездом у средини **ДЕБОТ ЮАН ВЛРКАШН** који је спојио два различита узора.⁴⁶² Док је слика аверса одјек византијске иконографије и могла је бити преузета са Душановог крунидбеног динара, крст је типичан мотив западноевропског новца који је у српско новчарство стигао посредно преко ковања Напуљске краљевине и често имитираних емисија карлина, познатих и као *gigliato*.⁴⁶³

⁴⁵⁸ Иванишевић 2001, 251, 6.30, 261, 9.30.

⁴⁵⁹ Иванишевић 2001, 174.

⁴⁶⁰ Иванишевић 2001, 299-300; 48.1, 48.2, 49.1.

⁴⁶¹ Иванишевић 2001, 251, 6.28.

⁴⁶² Иванишевић 2001, 264, 11.6.

⁴⁶³ Engel, Serrure 1964, 1385-1386.

У периоду Деспотовине крст постаје чест мотив на динарима и оболима деспота Стефана Лазаревића и Ђурђа Бранковића. То потврђују два динарска издања деспота Стефана на којима се крст појављују као аверсна представа, натпис, **ДЕСПОТСТЕФАН**,⁴⁶⁴ односно **КРИСТЕ ПОМНАЉИ М**⁴⁶⁵ односно реверсни приказ, натпис **ДЕСПОТ**.⁴⁶⁶

Већа разноврсност типови крста прати аверсне представе обола деспота Стефана на којима се појављује: двоструки крст;⁴⁶⁷ крст у чијим пољима је полумесец,⁴⁶⁸ крст, околу полукругови;⁴⁶⁹ крст са квадратом у средишту, а у пољима тачке и шестокраке звезде;⁴⁷⁰ крст у чијим пољима је шестокрака звезда;⁴⁷¹ крст, у чијим горњим пољима су иницијали имена Исуса Христа, а у доњим кринови;⁴⁷² крст у чијим пољима је натпис **ИС-ХС/НН-КА**.⁴⁷³ За разлику од новчарства деспота Стефана, мотив крста се појављује само на једној емисији обола деспота Ђурђа, као двоструки крст, натпис **ДЕСПОТ**.⁴⁷⁴

Иако се у српском новчарству које се развијало пре деспотских ковања, појавио крст као мотив, његово присуство на монетарним издањима Угарске, у коме се прати још од времена краља Стефана I⁴⁷⁵ представљало је узор бројним монетарним представама крста у ковању српских деспота.

Новац са представом Христа

На иконографски разуђеном српском новчарству, као главни мотив се издваја слика Христа која има подједнако дугу историју приказивања колико и ковање српског новца.

Неколико типова ове представе: Христ на престолу са високим наслоном, Христ на престолу без наслона, Христ у мандорли, глава Христа и Христ који

⁴⁶⁴ Иванишевић 2001, 287, 42.17.

⁴⁶⁵ Иванишевић 2001, 289, 42.32.

⁴⁶⁶ Иванишевић 2001, 291, 42.46.

⁴⁶⁷ Иванишевић, 2001, 292, 42.56.

⁴⁶⁸ Иванишевић, 2001, 292, 42.57.

⁴⁶⁹ Иванишевић, 2001, 293, 42.65.

⁴⁷⁰ Иванишевић, 2001, 292, 42.58.

⁴⁷¹ Иванишевић, 2001, 292-293, 42.59, 42.64.

⁴⁷² Иванишевић, 2001, 293, 42.61.

⁴⁷³ Иванишевић, 2001, 293, 42.6093.

⁴⁷⁴ Иванишевић 2001, 297, 45.28.

⁴⁷⁵ Réthy, *Corpus* I, T.1-2.

стоји, повезује новчану производњу од времена српских краљева, преко ковања царева и облисних господара до монетарних издања српских деспота.

Христ на престолу са високим наслоном под утицајем венецијанског гроша постављена на аверсну страну Драгутинових динара из времена обнове српског новчарства 1276. године,⁴⁷⁶ задржаће се са незнатним стилским и иконографским изменама на новцу потоњих српских краљева,⁴⁷⁷ царева,⁴⁷⁸ обласних господара⁴⁷⁹ као и на динарима деспота Стефана Лазаревића.⁴⁸⁰

Ређе од приказа на престолу са наслоном, Христ се појављује на престолу без наслона, по први пут на билон-бакарном трахеју краља Радослава,⁴⁸¹ а потом на царском Душановом динару⁴⁸² и ковањима српских феудалних господара: кнеза Лазара,⁴⁸³ Вука Бранковића,⁴⁸⁴ Јакова,⁴⁸⁵ Драгосава,⁴⁸⁶ Стефана Мусића⁴⁸⁷ и новцу Патријарха⁴⁸⁸ и градова, Скопља и Призрена.⁴⁸⁹

Под утицајем новчарства кнеза Лазара овај тип Христове представе нашао се на бројним кнежевским деспотским издањима Стефана Лазаревића,⁴⁹⁰ а само на једаном новчаном типу деспота Ђурђа Бранковића.⁴⁹¹

Иконографски тип Христа у мандорли присутан на дубровачким динарима од почетка њиховог ковања, око 1330. године,⁴⁹² под утицајем дубровачког новчарства, први пут се појавио на Душановом царском монетарном типу шлема са челенком, дашчицом, розетом и перјаницом, окренутог налево,⁴⁹³ а потом на његовоим издањима са представама цара на престолу,⁴⁹⁴ односно цара и царице.⁴⁹⁵

⁴⁷⁶ Иванишевић 2001, 238-239, 2.1-2.5.

⁴⁷⁷ Иванишевић 2001, 238-246.

⁴⁷⁸ Иванишевић 2001, 247, 249-259, 261-262, 265.

⁴⁷⁹ Иванишевић 2001, 147, 151, 155, 266-272, 274-276, 278-284.

⁴⁸⁰ Иванишевић 2001, 287, 42.20, 42.22, 290, 42.36.

⁴⁸¹ Иванишевић 2001, 238, 1.4.

⁴⁸² Иванишевић 2001, 251, 6.25.

⁴⁸³ Иванишевић 2001, 272, 24.7.

⁴⁸⁴ Иванишевић 2001, 279-280, 31.10, 31.16.

⁴⁸⁵ Иванишевић 2001, 281,33.3.

⁴⁸⁶ Иванишевић 2001, 282,36.1.

⁴⁸⁷ Иванишевић 2001, 283,38.1.

⁴⁸⁸ Иванишевић 2001, 283,39.1.

⁴⁸⁹ Иванишевић 2001, 284, 40.1-2, 41.2.

⁴⁹⁰ Иванишевић 2001, 285-287, 289-292, 42.1, 42.2, 42.12, 42.16, 42.21,42.29-31, 42.34, 42.37, 42.48, 42.49, 42.54.

⁴⁹¹ Иванишевић 2001, 295, 45.10.

⁴⁹² Решетар 1924, 249-250.

⁴⁹³ Иванишевић 2001, 284, 6.15.

⁴⁹⁴ Иванишевић 2001, 247-248, 6.16.1, 6.17.

⁴⁹⁵ Иванишевић 2001, 247, 6.15.

Исти тип Христовог приказа у доба царства се јавља на динарима цара Уроша⁴⁹⁶ и краља Вукашина,⁴⁹⁷ а потом на динарима обласних господара: кнеза Лазара,⁴⁹⁸ Стефана Мусића,⁴⁹⁹ Вука и Гргура Бранковића⁵⁰⁰ и града Призрена. (Иванишевић 2001, 284, 41.3.) Прилив Дубровчана, нарочито као закупаца царина и цека чије се колоније непрекидно увећавају од времена кнеза Лазара (Ново Брдо), а посебно у XV веку био је пресудан да се иконографски тип појави и остане доминантан у периоду Деспотовине, пре свега на динарима кнеза и деспота Стефана Лазаревића,⁵⁰¹ а у мањој мери и на новцу деспота Ђурђа Бранковића.⁵⁰²

Представа главе Исуса Христа са нимбом која се први пут појавила као аверсно решење на динарима кнеза Лазара⁵⁰³ свој иконографски узор везује за новчарство дубровачких полудинара, чије је емитовање започело око 1370. године.⁵⁰⁴

Приказивање овог мотива, под утицајем Лазаревог новчарства ће се настави у периоду Деспотовине, на динарима и оболима кнеза и деспота Стефана⁵⁰⁵ и деспота Ђурђа.⁵⁰⁶

Иконографски тип Христа који стоји свој први монетарни приказ везује за једну имобилизирану врсту цара Душана, новац искован после његове смрти у периоду од 1360. до 1375. године.⁵⁰⁷ Присутан као мотив на динарима цара Уроша⁵⁰⁸ и краља Вукашина,⁵⁰⁹ под утицајем њиховог новчарства, постаће један од најчешћих приказа Христа у новчарству обласних господара: краља Марка,⁵¹⁰ Андреаша,⁵¹¹ неименованог краља,⁵¹² неименоване краљице,⁵¹³ Јована Драгаша⁵¹⁴

⁴⁹⁶ Иванишевић 2001, 259-260, 9.14, 9.21.

⁴⁹⁷ Иванишевић 2001, 266, 12.8.

⁴⁹⁸ Иванишевић 2001, 273, 24.10, 24.11, 24.14, 24.15.

⁴⁹⁹ Иванишевић 2001, 283, 28.3.

⁵⁰⁰ Иванишевић 2001, 278, 31.11, 280, 32.1.

⁵⁰¹ Иванишевић 2001, 285-292, 42.3, 42.4.1, 42.4.2, 42.5.1, 42.5.2, 42.11, 42.14, 42.15; 42.3, 42.4.1, 42.4.2, 42.5.1, 42.5.2, 42.11, 42.14, 42.15, 42.18, 42.19, 42.23, 42.24, 42.25.1, 42.25.2, 42.26, 42.27, 42.33, 42.35, 42.38, 42.39, 42.40, 42.41, 42.42, 42.43.1, 42.44, 42.46, 42.47, 42.50, 42.51, 42.52, 42.53, 42.55.

⁵⁰² Иванишевић 2001, 45.1, 45.2, 45.3, 45.4, 45.5, 45.6, 45.9, 45.11, 45.14.

⁵⁰³ Иванишевић 2001, 155, 273-274, 24.16, 24.17.

⁵⁰⁴ Решетар 1924, 404.

⁵⁰⁵ Иванишевић 2001, 286, 42.6-42.10, 293, 43.1-43.3.

⁵⁰⁶ Иванишевић 2001, , 295-296, 45.7, 45.16-45.17, 298, 45.35-45.36.

⁵⁰⁷ Иванишевић 2001, 252, 7.1

⁵⁰⁸ Иванишевић 2001, 257, 9.10.1, 9.10.2, 260-261, 9.24, 9.25.

⁵⁰⁹ Иванишевић 2001, 264-265, 12.2, 12.3, 12. 6, 12.7.

⁵¹⁰ Иванишевић 2001, 267, 14.3, 14.4.

⁵¹¹ Иванишевић 2001, 268, 15.1, 15.2.

Андрије Гропе,⁵¹⁵ Николе Алтоманвића,⁵¹⁶ кнеза Лазара,⁵¹⁷ Вука Бранковића⁵¹⁸ и његових вазала Јакова,⁵¹⁹ Смила,⁵²⁰ и Влатка.⁵²¹ Пут ове представе до два динарска издања деспота Стефана Лазаревића,⁵²² највероватније је водио преко Лазаревог новчарства.

НОВЧАРСТВО ДЕСПОТОВИНЕ

Новчарство Српске деспотовине хронолошки представља послењу, четврту фазу у развоју новчаног система средњовековне Србије и припада периоду између 1402. и 1458. године. Повезује се са самосталним ковањима српских деспота Стефана Лазаревића и Ђурђа Бранковића, ефемерним издањима деспота Лазара Бранковића и војводе Иваниша и заједничким емисијама Ђурђа Бранковића са братом Лазаром, краљем Босне Стефаном Томашем и угарским краљевским намесником Јанком Хуњадијем.

Као једна од етапа у развоју новчаног система српске средњовековне државе, новчарство Деспотовине носи печат двовековне српске монетарне традиције, али у исто време, као посебна целина, свој настанак и даље токове развоја чврсто везује за политичке прилике свога доба и снажан привредни напредак. Друштвени развој и економски успон ослоњен на рударство и трговину током прве половине XV века били су основа две монетарне реформе, захваљујући којима је новчани систем Српске деспотовине превладао кризу с краја XIV века и изашао ојачан појавом нових новчаних врста и номинала.

Монетарни систем Деспотовине, као и српско новчарство које му је предходило били су је засновани на монометализму, ковању сребрног новца, за

⁵¹² Иванишевић 2001, 268, 16., 16.4.

⁵¹³ Иванишевић 2001, 268-269, 17.1, 17.3.

⁵¹⁴ Иванишевић 2001, 269, 18.2.

⁵¹⁵ Иванишевић 2001, 270, 20.1-20.4.

⁵¹⁶ Иванишевић 2001, 271, 23.2, 23.3.

⁵¹⁷ Иванишевић 2001, 271, 24.2, 273, 24.12, 24.13.

⁵¹⁸ Иванишевић 2001, 279, 31.12.

⁵¹⁹ Иванишевић 2001, 281, 33.4.

⁵²⁰ Иванишевић 2001, 281, 34.1

⁵²¹ Иванишевић 2001, 282, 35.1.

⁵²² Иванишевић 2001, 288-289, 42.28, 42.33.

шта су сопствена богата рудна лежишта имала пресудну улогу. Током прве половине XV века експлоатација огромног рудног потенцијала старих и новооткривених копова била је основа на којој је почивао новчани систем, који је представљао један од темеља стабилности и развоја државе српских деспота. Као додатни извор монетарног метала коришћен је страни новац и старије емисије домаћих монета које су биле повучене из оптицаја и претопљене.⁵²³

Сребрни новац у доба Српске деспотовине емитован је у три номинале. Поред динара као основне новчане јединице ковани су и полудинари и оболи. Док су динари од почетка свог емитовања, које припада седамдесетим годинама XIII века, па до краја ковања српског новца, представљали основну и практично једину новчану јединицу, настанак обола, као ситног новца везује се за свакодневни новчани промет у периоду Деспотовине.

Сребрним динаром који је оптицао у промету и сливао се у владареву ризницу, ни у плаћању, ни у државној благани се није рачунало. Цене робе и бројне државне дажбине, обрачунаване су рачунском новчаном јединицом, у идеалним *перперама*, некадашњем византијском златном новцу, који је на просторима Централног Балкана имао вишевековну доминацију у циркулацији, како би се успоставио стални однос између сребрног динара и одређене мере злата у домаћем новчаном систему у којем није кован златан новац. У време ковања првих српских динара, *перпера* се као мера вредности користила у Дубровнику, одакле је преузета и као рачунска јединица од 12 динара се задржала у обрачунском систему Српске деспотовине, када је на њеним просторима, поред домаћег, циркулисао златан, сребрни и бронзани новац других држава: венецијански, угарски, турски.

Имајући у виду очуваност историјске грађе која не пружа довољно података о новчаним емисијама, разлозима њиховог ковања, обиму продукције, прописаној ковничкој стопи, ковницама и ковничарима, обриси монетаног система који је настао и развијао се у периоду од последњих шездесетак година српске средњовековне државе могу се сагледати само у основним цртама, па је нужно ослонити се на анализу тежина и финоће новца. Пратећи варијације пондералног система у могућности смо да сагледамо раздобља криза, кварење новца, али и

⁵²³ Преко денара краља Жигмунда је прекован динар деспота Ђурђа: Петровић, 1934, 15.

монетарне реформе које су повећале и стабилизовале његову вредност, као кључних преломних фаза развоја новчаног система у овом периоду.

Иако је од почетка ковања новца у Србији било мањих одступања, тежина српских динара више од пола века је варијала око тежине млетачких грошева, све до тридесетих година XIV века када је српски новац изгубио четвртину своје вредности,⁵²⁴ што је била значајна промена ковничке стопе. Овај тренд смањења тежине динара нису зауставиле ни две монетарне реформе, прве, током Душанове краљевске владавине, јер су повучене из оптицаја емисије већих тежина,⁵²⁵ а уведени динари мањих вредности⁵²⁶ и друге, након његовог крунисања за цара, када су главне емисије, поред пораста финоће,⁵²⁷ бележиле пад тежине.⁵²⁸

Овај тренд континуиране девалвације динара испрекидан већим или мањим падовима наставио се до краја царства, праћен смањењем обима емисија цара Уроша и сходно томе мањом новчаном масом у оптицају. Још у већој мери он се испољио у периоду политичке и привредне кризе настале његовим распадом, у оквиру бројних феудалних ковања чији је пад вредности осведочен њиховом тежином која је од првобитних теоријских 2,178, пала код последњих емисија кнеза Лазара на 0,54 грама,⁵²⁹ односно на свега 0,31 грама, колико су тежили поједини динари из последњег периода владавине Вука Бранковића.⁵³⁰ Пад динара у овом раздобљу одраз је политичких прилика и економске кризе присутне од времена слабљења и распада царства и надирања Османлија на Балкан. Он је у исто време био и део једног истог процеса девалвације новца који је пратио новчарства Дубровника, Бугарске, Влашке, Византије,⁵³¹ а доводи се у везу са општим падом производње сребра који је захватио Европу касног средњег века, посебно у периоду од 1395. до 1415. године.⁵³²

⁵²⁴ Крстати динари Дечанског су тежили 1,68, а краља Душана 1,59 грама: Иванишевић 2001, 104, 120.

⁵²⁵ Рудничке емисије са представом владара на престолу су тежиле 1,89 односно 1,75 грама, са процентом сребра од 88,1 %: Иванишевић 2001, 120.

⁵²⁶ Динари са шлемом од 1,59 грама и финоће 76,4%-74,9%: Иванишевић 2001, 121.

⁵²⁷ Процент сребра крунидбеног динара је износио 93,4%, а врсте цар на коњу 90,1%: Gordus i Metcalf 1969, 63-79, br.13-18.

⁵²⁸ Крунидбени динар је тежио 1,40 грама, новац са вишередним натписом 1,47, динар са царем на коњу 1,37 грама: Иванишевић 2001, 126-127.

⁵²⁹ Благојевић 1981, 50-52.

⁵³⁰ Остава Мало Боњинце: Радић, Иванишевић 2000, 304.

⁵³¹ Metcalf 1979, 6-7.

⁵³² Day 1987, 1-54; Day 1987a, 537-543.

После косовског пораза, у време политичке и економске кризе државе на крају XIV и почетком XV, када су због опасности спољних напада и сепаратистичких побуна домаћих феудалаца, рудници сребра смањили своју експлоатацију, новчани систем кнеза Стефана Лазаревића започео је свој развој на наслеђеним основама пондералног система кнеза Лазара. То су били разлози због којих његова ковања у почетку нису могла била вреднија од 0,50 грама, да би их даља депресијација свела на вредности од око 0,40 грама.

Нови пад вредности новца, обележио је новчани систем у првим годинама по добијању деспотске титуле. Биле су то тежине, чак ниже од оних које су бележили новчани типови из кнежевског периода, у распону од свега 0,43 до 0,30 грама, колико су тежила рудничка ковања, што се повезују са несређеном економском ситуацијом везаном за недовољну експлоатацију рудних ресурса, којој нису ишли у прилог догађаји везани за Ангорску битку, повратак деспота Стефана у Србију, битку на Трипољу.

Обезвређеност динара и промена тржишних прилика везаних за развој трговине и повећање производње сребра почетком XV века, када се у Србији отварају нови рудници, а стари повећавају експлоатацију, значајно се одразио на промену новчаног система, који је на огромном порасту рударске производње могао да базира свој даљи развој.

Најдаље до 1407. године деспот Стефан је спровео монетарну реформу која је појавом новог тежег динара, ковањем његових фракција и бројних нових новчаних врста, представљала нову етапу у његовом развоју. Поред ревалвације динара којом је његова тежина која се кретала од 1,22 до 0,82 грама, за три пута повећана, у оквиру ове монетарне обнове су уведене и фракције динара: обол, ситан сребрни новац за свакодневну размену тежине од 0,42 до 0,29 грама, а судећи и по тежини и полудинари од 0,51 грам.

О промени новца посредно сазнајемо из једне преписке између дубровачке владе и Јакова Водопића, њиховог грађанина, закупца царине у Руднику из 1407. године којом приликом он оптужује дубровачке трговце - *sovra el fatto delle monede vechie e nove*⁵³³ што посредно указује на замену или одређивање односа између старог и новог новца приликом плаћања. Овај акт од прворазредног

⁵³³ *Let. di Lev*, IV, f. 121'-122, 29. VI 1407: Динић 1962, 7-8, 12.

значаја за српско новчарство, посебно из периода деспота Стефана Лазаревића, посредно његову монетарну реформу хронолошки опредељује у период између 1402. и 1407. године, која би, судећи према наведеном документу, могла бити ближа другој години.

Реконструкцију новчаног система пратиле су бројне мере у оквиру фискалне политике које су имале за циљ његово очување, као и одржавање нивоа привредног успона земље. Због великог увоза разних роба у Србију и сходно томе знатног извоза сребра, деспот Стефан је приступио протекционистичким мерама у циљу заштите домаћег тржишта и повећања прихода *ризнице*. С тим у вези је уводио нове повећане царине, као 1416. и почетком 1417. године, монопол на производњу сребра, забрану извоза сребра и прибегавао ригорозним мерама према нелојалним дубровачким трговцима, које је протеривао из Србије или им одузимао вредне сребрне товари и имања, а издавањем наредбе да рударски радници и грађани Сребренице не смеју трговати сребром већ само деспотовим новцем, штитио је своју монету.⁵³⁴

У складу са тим, већ од 1412. године уз развој српског рударског, тече и развој новчаног права, као логична последица централизације новчаног система који је доживео најважнију монетарну реформу спроведену у средњовековној Србији. У члану VII *Закона о рудницима деспота Стефана Лазаревића*⁵³⁵ који носи наслов *О ковничком суду* се наводи: *Закон је за динаре што се кују у цеки - ко га палачи или трабосија, да му се палац одсече и да плати глобе 50 перпера*, биле су предвиђене казне за фалсификовање и испитивање прописане тежине деспотовог новца. Претња сакаћењем и високом новчаном глобом имала је за циљ да се осујети сваки покушај провере прописане тежине новца, мерењем или пребирањем (трабосање), издвајањем најтежих комада, како би се на тај начин обезбедило да на територији Деспотовине свако троши српску монету као законско средство плаћања, без обзира на могућу различиту тежину појединих комада новца. У *Душановом закону* нема ове забране, што не значи да није била одређена конвенционалним правилима. Развој српског новчаног права у оквиру *Закона о рудницима* био је пут у даљем развоју монетарног система

⁵³⁴ Веселиновић 1984, 24-30.

⁵³⁵ Закон о рудницима, 52.

средњовековне Србије, јер све док се новац ковао без ове забране, ни једна новчана врста није могла добити значење новчане јединице као правне категорије.⁵³⁶

Домети реформе - тежи и вреднији динар деспота Стефана Лазаревића, нове номинале и бројне новчане врсте, као и низ мера у оквиру фискалне политике, представљали су снажан темељ даљег монетарног развоја у време Српске деспотовине.

Њега потврђује новчарство господина Ђурђа Бранковића ковано паралелно уз централно, деспота Стефана Лазаревића. Њега чине заједничко издање са братом Лазаром и самосталне емисије господина Ђурђа кована су на територији Бранковића, у њиховим ковницама новца у Трепчи и Приштини.⁵³⁷ Базирана на реформисаном стандарду динара деспота Стефана, тежине од 1,17 до 0,85 грама и обола од 0,31 грама, се хронолошки опредељују у време после монетарне реформе деспота Стефана, у период између 1402. и 1407. године.

О повезаности ова два новчана система сведоче важни историјски подаци о циркулацији и пријему динара деспота Стефана у области Ђурђа Бранковића. Први извор из 1414. године бележи жалбе Дубровачна својој влади на царинике господина Ђурђа у Трепчи, од којих се једна односила на одбијање плаћања у новцу „господина деспота,“ иако је „господин Ђурађ“ одобрио да се примају по читавој његовој земљи, као и куповини руде само њиховим динарима што наговештава присилан курс новца који су цариници завели, свакако у договору са господином Ђурђем.⁵³⁸ Потврду пријема деспотових динара на територију Бранковића за све време док је господин Ђурђе самостално ковао новац у својој области, па чак и у време забрана одлазака дубровачких трговаца у Србију у периодима њихових сукова са деспотом Стефаном, бележи и докуменат из 1423. године.⁵³⁹

Након преузимања престола Србије 1427. године, током наредних осам година новчани систем деспота Ђурђа Бранковића обележила су ковања која својим обимом превазилазе монетарна издања из предходног раздобља, о чему

⁵³⁶ Гњатовић 1998, 114-118.

⁵³⁷ Душанић 1989, 29.

⁵³⁸ Динић 1967, 7.

⁵³⁹ Динић 1967, 5.

сведоче налази појединих врста сачувани у неколико стотина примерака.⁵⁴⁰ Мањи пад тежине ових динара у овом периоду, пратило је и смањење њихове финоће. Они ковани у Сребреници 1431. године финоће 0.666 били су лошег квалитета - *della cativa e bassa liga di monete*, јер су ковани од метала у чијој литри су се налазиле четири унче бакра, чак 1/3,⁵⁴¹ за разлику од савремених дубровачких гроша који су ковани од легуре која је садржала 11 унчи сребра, а само једну бакра у литри метала.⁵⁴²

Убрзо, око 1435. године деспот Ђурађ Бранковић је реформисао новчани систем о чему потврду пружа дубровачка архивска грађа, међу којом документ из 1435. године помиње увођење нових динара - *monete nove* са којима се по наређењу деспота морају исплаћивати дугови, тако што се 10 гроша примају за 16 гроша дуга.⁵⁴³ Њему се прикључује још један податак, већ из следеће, 1436. године који помиње и прави јасну поделу на старе и нове динаре потекле из ковнице новца у Новом Брду,⁵⁴⁴ као још једну потврду спроведене монетарне реформе.

Као резултат радикалних мера државне монетарне политике, промена новчаног система ишла је у правцу реорганизовања ковања, што је донело промену димензија новца, искиваног на мањим и дебљим плочицама, уједначавање његових тежина и промењену мотива, као и обележавање ковница. Била је то основа на којој је током наредне две деценије почивао сређен и униформисан монетарни систем Српске деспотовине.

Новчану продукцију Ђурђа Бранковића у раздобљу после 1435. године од преко тридесет новчаних типова су обележила његова самостална и заједничка ковања са Стефаном Томашем и Јанком Хуњадијем.

У високој продукцији „новог новца“ деспота Ђурђа која се слично предходним раздобљима ослањала на ковања у сребру, основну номиналу су и даље чинили динари, али је у овом периоду новчани систем обогаћен и његовим фракцијама - полудинарима и оболима који представљају најређа ковања српског средњовековног новчарства. Као ситан новац који је служио за локалну употребу,

⁵⁴⁰ Оставе Банатска Дубица и Сот: Радић, Иванишевић 2000, 304-305.

⁵⁴¹ *Cons. Rog*, V, f. 39, 6. X 1431; *Lett di Lev*. II, f. 56, 7. X 1431: Динић 1955, 80.

⁵⁴² Решетар 1924, 301.

⁵⁴³ *Lett di Lev*. XI f. 251', 8. VII 1435. и 270', 25. IX 1435: Динић 1962, 67.

⁵⁴⁴ *Div. Not.* XX f. 249', 1. VI 1436: Динић 1962, 78.

појава фракција динара, указује на развијени монетарни систем прилагођен свакодневној размени, али и на процес монетаризације који је средином XV века у српској држави захватио дубље корене.

Реформом монетарног система око 1435. године измењене су новчане стопе тако да су динари просечно тежили од 1,10 до 0,77 г, а оболе од 0,35 до 0,20 г. (Иванишевић 2001, 180.) Иако је вредност новца у односу на предходно раздобље била смањена, монетарна реконструкција је ишла у правцу уједначавања тежина емисија са мањом диспропорцијом вредности новца, што указује на већу контролу његовог ковања у овом периоду.

Поред емисија без ознака ковнице, током раздобља реформе започело је обележаваће динара и оболе именима цека: Смедерево, Рудник, Рудишта и Ново Брдо, што указује на увођење реда у организацији ковања новца као и већу контролу ковница.

Новчарство последње фазе ковања Ђурђа Бранковића поред низа новина обележиле су и измењене слике на новцу које су по узору на средњоевропски новац у великој мери одавале профани садржај.

Упркос значајним дометима последње монетарне реформе српског новчарства, новчани систем у Србији је током друге четвртине XV века почео да бележи знаке кризе најављене првим бакарним и посребреним емисијама деспота Ђурђа. Смањење финоће његовог новца није лежало у општим европским приликама, где је поновна криза за сребром после 1435. године довела до затварања ковница широм Европе,⁵⁴⁵ јер Србија, са значајним ресурсима није била угрожена недостатком сребрне руде. Разлози су били у новонасталим историјским догађајима који су имали за последицу надирања Османлија и губљење важних територија на југу земље. Али, и у оваквим кризним околностима реформисани „нови новац“ деспота Ђурђа, успео је за извесно време да настави свој ход, служећи као монетарни узор наследнику старог српског деспота, Лазару Бранковићу, последњем српском владару који је у средњем веку ковао новац. Његове динаре и оболе, као и једино феудално ковање деспотског периода, војводе Иваниша, одликују стандарди новчаног систем деспота Ђурђа Бранковића.

⁵⁴⁵ Spufford 1988, 339-362.

Организација ковања

Метрологија

Вредност европског новца у XIV и XV веку је одређивало више елемената: цене метала и трошкова производње, курс који је одредио владар, односно мењач, у зависности од његове потражње.⁵⁴⁶ Мали број података у изворима који се односи на вредност српског средњовековног новца у највећој мери документује време ковања краља Милутина и цара Душана из кога су у изворима сачувани подаци о паритету овог новца према венецијанским грошевима и дубровачким динарима. За остале периоде, што се односи и на Српску деспотовину вести су веома оскудне. Из тих разлога, у проучавању овог феномена, главни ослонац представљају тежине и финоћа српског новца кованог од краја XIV и у првој половини XV века.

На основама наслеђеног ослабљеног динара цара Уроша наставили су свој развој раслојени новчани системи феудалног новчарства, чија ковања су припадала различитим тежинским групама: господара у Македонији са динарима од 1,20 до 0,80 грама; жупана Николе Алтомановића и кнеза Лазара од 1 до 0,50 грама; Вука Бранковића, његове властеле, Патријарха и градова од 0,80 до 0,40 грама и Балшића од 1,20 до 1 грам.⁵⁴⁷

Новчарство у време првих година владавине кнеза Стефана Лазаревића носи обележје кризних политичких и економских околности у којима се нашла српска држава после косовске трагедије. Опасности од напада суседа, али и побуне домаћих великаша који су имали утицаја на смањену производњу у рудницима сребра на монетарном плану нису омогућили пораст вредности кнежевских издања која су остала у оквирима смањених тежина динара кнеза Лазара. То потврђују новчани типови средњих тежина између 0,53 до 0,38 грама (*Каталог*, тип 1 (0,50); тип 2 (0,48); тип 3 (0,41); тип 4.(0,46); тип 5 (0,52); тип 6 (0,52); тип 7 (0,48); тип 8 (0,46); тип 9 (0,38); тип 10.1-3 (0,45; 0,53; 0,50); тип 11 (0,46); тип 12 (0,43); тип 14-18 (14-; 15-0,38; 16-; 17-;18-0,45). У оквиру ове скупине кнежевских монетарних издања посебну пажњу скрећу ковања Новог Брда и Приштине

⁵⁴⁶ Lane, Mueller 1985, 49-50.

⁵⁴⁷ Иванишевић 2001, 152.

(*Каталог*, тип 4.1-6 и тип 10.1-3), са невеликим разликама у тежини емисија, што би ишло у прилог добре ковничке организације, имајући у виду да је реч о обимним и паралелно кованим издањима.

У првом периоду деспотског ковања Стефана Лазаревића који је оквирно почео након добијања деспотске титуле релативно мали број од шест динарских новчаних типова обележио је наставак ковања новца малих тежина, чак и нижих вредности од оних из кнежевског периода. Оне су се кретале у распону од 0,43 до 0,30 грама (*Каталог*: тип 20.1-3 (0,38; 0,30; 0,43); тип 21 (0,43); тип 22 (0,38)

Пораст експлоатације сребрне руде у старим и новотвореним коповима био је материјална основа даљег развоја новчаног система деспота Стефана Лазаревића. Њега је обележила монетарна реформа из које је нови реформисани динар изашао са три пута већом тежином од ранијих снижених деспотских издања. Уведен између 1402. и 1407. године, имао је тежину која је одговарала вредностима динарских емисија кованих крајем царског периода српског новчарства, а кретала се између 1,23 и 0,80 грама (*Каталог*: тип 23 (1,19); тип 24 (0,93); тип 25 (1,07); тип 26 (1,04); тип 27 (1,05); тип 28 (1,03); тип 30 (1,22); тип 31 (1,11); тип 32 (1,30); тип 33 (1,17); тип 34 (1,12); тип 35(1,03); тип 36 (0,88); тип 37(0,99); тип 38(1,11); тип 39 (0,89); тип 40 (0,86); тип 41 (0,92); тип 42 (1,11); тип 43 (0,80); тип 44 (0,91); тип 45(1,10); тип 46 (1,23); тип 47(1,08); тип 48 (1,09); тип 49 (1,05); тип 50 (1,07); тип 51 (0,97); тип 52.1-2 (0,91); тип 53 (1 грам); тип 54 (1,17); тип 55 (1,08); тип 56 (0,96); тип 57 (1,13); тип 58 (0,99); тип 59 (0,98)

Поред динара, у овом периоду су коване и његове сребрне фракције, полудинари (*Каталог*, тип 60 (0,50); тип 29 (0,54) и оболи, који су преузели тежинску стопу динара смањене тежине из раног деспотског периода. Она се кретала у распону средњих тежина од 0,44 до 0,28 грама (*Каталог*, тип 61 (0,38); тип 62 (0,32); тип 63 (0,30); тип 64 (0,31); тип 65 (0,34); тип 66 (0,30); тип 67 (0,37); тип 68 (0,28); тип 69 (0,24); тип 70 (0,30); тип 71 (0,32); тип 72 (0,29); тип 73 (0,44).

Исту тежинску основу централног новчарства деспота Стефана Лазаревића преузео је господин Ђурађ Бранковић. Његова заједничка и самостална динарска издања су тежила од чак 1,44 до 0,74 грама (*Каталог*, тип 1 (1,17); тип 2 (1,44);

тип 3 (0,74); тип 4 (0,94); тип 5 (1,01); тип 6 (1,06); тип 7 (1,23), а емисија обола (*Каталог*, тип 8 (0,26 грама) .

Након преузимања престола Србије, монетарну политику деспота Ђурђа Бранковића су обележила динарска издања и појава новчане једине мање вредности - полудинара. У већем обиму него у предходном периоду, динаре је пратио мањи пад тежине и финоће, о чему сведоче архивски документи који помињу лош квалитет сребреничких емисија због већег процента бакра.⁵⁴⁸ Тежине динара овог периода бележе вредности од 1,03 до 0,62 грама (*Каталог*: тип 9 (0,84); тип 10 (0,62); тип 11 (0,64); тип 12 (0,79); тип 13 (0,90); тип 14 (0,75); тип 15 (0,93); тип 16 (0,68); тип 18 (1,03), а полудинара: тип 19 (0,56).

Промена новчаног система деспота Ђурђа уследила је по његовој реформи 1435. године. На плану тежинске подлоге реформисани динари су повећали своју вредност која се кретала у распону од 1,10 до 0,69 грама (*Каталог*: тип 21 (1,10); тип 22.1-2(0,83); тип 23 (1,01); тип 24 (0,98); тип 25 (1 грам); тип 27 (0,94); тип 28(0,89); тип 29 (1,01); тип 30 (0,87); тип 31 (0,69); тип 32 (1,18); тип 33 (0,69). Средње тежине обола бележиле су вредност у распону од 0,36 до 0,24 (*Каталог*, тип 34 (0,36); тип 35 (0,24); тип 36 (0,24); тип 37 (0,32); тип 38 (0,27); тип 39 (0,25); тип 40 (0,29); тип 41 (0,17)..

У оквиру истих тежинских стандарда динара и обола деспота Ђурђа, кована су и динарска издања деспота Лазара Бранковића (*Каталог*, тип 1 (0,96) и војводе Иваниша (*Каталог*, тип 1 (0,78), односно обол деспота Лазара (*Каталог*, тип 2 (0,22 грама).

За све време ковања српског средњовековног новца, што се односи и на новчарство Деспотовине, нису постојали стандарди о броју комада новца који су се искивали из једне литре сребра и тежини сваког од њих. Новац је кован „*al marco*“, па појединачни комади исковани из једне литре сребра нису били исте тежине, а она се није ни проверавала, јер је било довољно да се из једне литре сребра искује прописан број комада, стим да њихова укупна тежина одговара једној литри метала. Како се тежина одређивала за групу новца, велике диспропорције тежина, које се могу повезати са неуједначавањем тежина плочица

⁵⁴⁸ *Cons. Rog.* V f. 39, 6. X 1431; *Lett.di Lev* II, f. 56, 7. X 1431: Динић 1955, 80.

припремљених за ковање,⁵⁴⁹ посебно је присутна у новчарству деспота Стефана Лазаревића, што озакоњење забране проверавања тежине новца у циљу издвајања тежих комада,⁵⁵⁰ чини у потпуности разумљивим.

Реорганизација ковања спроведена после 1435. године, у оквиру монетарне реформе деспота Ђурђа Бранковића ишла је у више праваца. Један од њених домета испољио се и на плану уједначавања тежина новца.

Састав и финоћа

Хемијске анализе представљају значајан део у истраживању новчарства, јер добијени резултати омогућавају поређења, одређивања састава и веза новца са одређеним владарима и ковницама.

Када је у питању овај аспект српског новчарства, он је остао у великој мери неистражен и заснован на мање ефикасним методама.⁵⁵¹ Надовезући се на до сада једину поуздану анализу, додуше обављену скоро пре пола века,⁵⁵² засновану на техници XRF, уз далеко веће техничке могућности,⁵⁵³ истраживање новчарства Деспотовине смо усмерили у овом правцу.⁵⁵⁴

Хемијска анализа тридесет примерака новца из периода Српске деспотовине, Стефана Лазаревића (Табела 1 и Табела 2) и Ђурђа Бранковића (Табела 3) јасно је показала да је сребро доминантан елемент и да његова концентрација прелази 90% у свим анализираним примерцима. Такође се појављују и одређене концентрације бакра, које варирају између 3 и 5%, као и олова и цинка који су пронађени у концентрацијама око 1%. У неким примерцима су се могле наћи нечистоће у виду гвожђа, силицијума и сумпора.

⁵⁴⁹ Иванишевић 1996, 123.

⁵⁵⁰ Закон о рудницима, чл. VII, 52.

⁵⁵¹ Новаковић 1992, 67.

⁵⁵² Gordus, Metcalf, 1969, 57-82.

⁵⁵³ Недеструктивна анализа је извршена помоћу таласно-дисперзивног ренгенско-флуоресцентног спектрометра - WD-XRF wavelength dispersive X-ray fluorescence spectrometry. Коришћен је ARL™ PERFORM'X Sequential X-Ray Fluorescence Spectrometer (*Thermo Fisher Scientific, Switzerland*) који је опремљен Rh ренгенском цеви снаге 4,2 kW, која може да детектује и анализира све елементе периодног система од берилијума до америцијума. За обраду података је коришћен софтверски програмски пакет Thermo Scientific™ OXSAS. Приликом одређивања квантитативног састава покривени су сви елементи периодног система које је овај инструмент у могућности да анализира. Сваки примерак је анализиран у шест понављања. За анализу и обраду података је коришћен стандард: MBH ANALYTICAL LTD 133X AGQ2 A и специјализован ARL софтверски програм UniQuant).

⁵⁵⁴ Започета истраживања су део сарадње Хемијског факултета Универзитета у Београду и Народног музеја у Београду

Како су калупи коришћени за ковање новца били од гвожђа, његово присуство у одређеним количинама, код појединих примерака могло би се довести са овим у везу.

Силицијум који је такође присутан код извесног броја монета, познато је да се додавао као топитељ приликом металуршког поступка обраде сировог материјала.⁵⁵⁵

Присуство одређене концентрације сумпора, може се објаснити познатим афинитетом металног сребра да реагује са сумпором или кисеоником градећи на површини црне сребро-оксида или сребро-сулфиде,⁵⁵⁶ што доказује присуство fine црне патине на новцу.

Табела 1

	Инв. бр.	Ag %	Cu %	Zn %	Pb %	S %	Si %	Fe %
Кнез Стефан Лазаревић Ковница: неодређена	3273	93,9	3,39	1,63	0,83	0,24		
	3286	93,9	3,14	1,57	0,92	0,16	0,46	
	3320	93,3	3,34	1,63	0,96	0,33		0,80
	3326	93,2	2,95	1,41	0,94	4,87	0,95	1,00
Средња вредност		93,6	3,20	1,56	0,91	1,40	0,70	0,90
Кнез Стефан Лазаревић Ковница: Ново Брдо	3254	94,0	3,32	1,70	0,92	0,11		
	3255	93,5	2,71	1,58	0,78	0,14	0,98	0,78
	3256	94,1	3,33	1,64	0,86	0,15		
	3258	94,0	3,45	1,38	0,76	0,19	0,46	
	3372	93,8	3,06	1,58	0,74	0,53	0,48	
Средња вредност		93,9	3,17	1,57	0,81	0,22	0,64	0,78
Деспот Стефан Лазаревић Ковница: неодређена	3345	93,2	3,49	1,80	0,76	0,11	0,78	
	3346	93,0	3,59	1,83	0,80	0,13	0,96	
	3349	91,1	5,74	1,74	0,78	0,16	0,52	

⁵⁵⁵ Zori, Tropper 2013, 3282–3292.

⁵⁵⁶ Sándor, Tölgyesi, Gresits, Kasztovszky 2002, 283–288.

	Инв. бр.	Ag %	Cu %	Zn %	Pb %	S %	Si %	Fe %
	3352	93,4	3,51	1,74	0,93	0,17	0,44	
	4617	93,1	4,05	1,60	0,88	0,32		
Средња вредност		92,8	4,08	1,74	0,83	0,18	0,67	

Из резултата хемијске анализе све три групе новца Стефана Лазаревића може се видети да су примерци из две групе монета кованих у кнежевачком периоду хемијски исти у односу примерке емитоване у време деспотског ковања. Разлике се огледају у садржају бакра, кога има више у новцу деспотског раздобља (Cu средња вредност: 4,08%) у односу на кнежевска издања (Cu средње вредности: 3,20% и 3,17%). Остали елементи, сребро, олово и цинк, не показују значајну разлику у свом садржају.

Пошто се група која потиче са Новог Брда, хемијски не разликује у односу на остале анализирани примерке новца Стефана Лазаревића, могло би се закључити да потичу из истих почетних материјала и из исте ковнице. Такође, када се упореде све три групе новца овог владара, примећује се да је садржај сребра, бакра, цинка и олова прилично униформан.

На основу анализе новца Деспота Стефана Лазаревића, кованог у ковници Сребреница, издвојене су следеће вредности елемената:

Табела 2

	Инв. бр.	Ag %	Cu %	Zn %	Pb %	S %	Si %	Fe %
Деспот Стефан Лазаревић Ковница: Сребреница	P S 204 1	92,19	5,12	1,62	1,06			
	P S 204 2	90,55	5,89	2,14	1,27	0,15		
	P S 204 3	90,83	4,35	2,34	1,54			0,94
	P S 204 4	89,96	5,87	2,14	1,06	0,25		
	P S 204 5	90,69	5,7	2,27	1,21	0,13		
	P S 204 6	90,51	5,43	1,36	1,21	0,2		0,78
Средња вредност		90,79	5,39	1,98	1,22	0,18		0,85

Оне указују да је средња вредност сребра динара „нове цеке“ мања у односу на све његове друге вредности, за разлику од средње вредности бакра која је већа од осталих вредности.

Табела 3

	Инв. бр.	Ag %	Cu %	Zn %	Pb %	S %	Si %	Fe %
Господин Ђурађ Бранковић Ковница: неодређена	49	92,9	3,97	1,63	1,09	0,39		
	206	90,9	5,86	1,71	1,34	0,25		
	3415	91,7	5,08	1,75	1,05	0,13		0,76
	3456	92,4	4,57	1,67	0,99	0,32		
Средња вредност		92,0	4,87	1,69	1,12	0,27		0,76
Деспот Ђурађ Бранковић Ковница: Смедерево	165	94,7	2,87	1,30	0,98	0,16		
	3424	92,4	3,98	1,96	1,04	0,28	0,51	
	3495	92,1	4,04	1,76	1,00	0,32	1,10	
	3498	92,6	4,19	1,75	1,05		0,49	
	4732	91,3	3,83	1,88	1,35	0,53	1,02	0 84
Средња вредност		92,6	3,78	1,73	1,08	0,32	0,78	0 84
Деспот Ђурађ Бранковић Ковница: Рудник	166	94,3	3,15	1,66	0,81	0,13		
	204	92,2	3,24	2,14	0,83	0,15	1,45	
	3407	92,9	3,13	1,62	0,86	0,29	1,17	
	3408	93,0	3,31	1,65	0,86	0,13	0,70	0,79
	3419	90,5	3,06	1,45	1,08	0,31	0,58	1,69
Средња вредност		92,6	3,18	1,70	0,89	0,20	0,98	1,24

Анализа три групе новца које припадају ковању периода господина и деспота Ђурђа Бранковића показала је међусобне разлике у садржају сребра, цинка и олова, као и приметну разлику садржај бакра у првој групи монета (Cu средња вредност: 4,87%), који је већи у односу на два сета наредних периода (Cu средње вредности: 3,78% и 3,18%).

На основу анализе добијених резултата могли бисмо уочити да је средња вредност концентрације сребра незнатно већа у новцу Стефана Лазаревића у оба периода његове владавине у односу на новац Ђурђа Бранковића. Када је у питању концентрација бакра, његова вредност је незнатно већа у периоду Ђурђа Бранковића.

Сличан хемијски састав свих анализираних примерака новца наводи на закључак да је током процеса добијања легуре монетарног метала у свим ковницама коришћен добро развијен металуршки процес који је довео до настанка прилично хомогених легура од којих је кован новац. У исто време он сугерише да анализирани примерци потичу из истог почетног материјала, што би ишло у прилог тези да је новац по престанку владавине једног владара претапан и од истог метала поново кован за његовог наследника.

Ковнички знаци

Ознаке на новцу су један од честих елемената монетарне представе. У раној фази српског новчарства, оне се везују за различите новчане системе на којима се заснивало ковање српског новца.

Док су емисије новца краља Радослава, као на византијским ковањима овог раздобља обележене различитим представама препендулија, лороса и глоба, најранија ковања динара краља Драгутина и Милутина⁵⁵⁷ обележена су ситним ознакама у виду кружића, звездица, кристића, који се срећу на венецијанским грошевима.

Као део обнове новчаног систем 1310. године, промена организације ковања, која је између осталог подразумевала већу контролу емисија, увела је ново обележавање новца у виду словних ознака. Први пут су се појавиле на крстатим динарима краља Милутина,⁵⁵⁸ а потом на бројним емисијама српских краљева и царева. Појава истих словних ознака на емисијама различитих владара, као Милутинових, на крстатим динарима Стефана Дечанског, односно Дечанског на динарима са крстом краља Душана потврда је блискости емисија, кованих у истој ковници, односно под контролом истих закупаца. Већи број ковница и раст

⁵⁵⁷ Иванишевић 2001, 91, 98.

⁵⁵⁸ Иванишевић 2001, 100.

приказом натписа и представа обола. (*Каталог*, тип 45; тип 46; тип 51; тип 56-58; тип 61; тип 66-68) Само на примерцима три монетарна деспотска издања појавиле су се реверсне словне ознаке: Д и Г (*Каталог*, тип 25) и Г (*Каталог*, тип 26 и 29).

Успостављени стандарди обележавања новца из времена деспота Стефана наставили су се и у новчарству деспота Ђурђа и Лазара Бранковића. Преузетим сиглама у виду груписаних тачака, шестокраких звезда и кринова у овом периоду су придодате петокраке (*Каталог*, тип 12; тип 13) и осмокраке звезде (*Каталог*, тип 30) на динарима деспота Ђурђа и цветови на издању његових обола (*Каталог*, тип 36; тип 37). Нетипичне за новчарство у периоду Деспотовине, на једном оболу деспота Ђурђа из смедеревске ковнице (*Каталог*, тип 40) забележене су словне сигле n-S што су иницијали имена и презимена Стефана Реметаја. Овај ковничар је радио у угарској ковници деспота Ђурђа у Нађбањи,⁵⁶² а судећи по смедеревском оболу извесно време и у деспотовој престоничкој цеки.

О функцији словних и других ковничких знакова, у српској средњовековној нумизматици, до сада су изречена многа опречна мишљења. Међу њима издвајамо оцене да словни знаци означавају мајсторе калупаре, односно иницијале имена и презимена закупаца и надзорника ковница, калупара или златара,⁵⁶³ односно скраћенице места ковнице.⁵⁶⁴ Када су у питању ознаке, као делови аверсних и реверсних приказа на ковањима деспотског периода, склони смо претпоставци да се оне не би могле довести у везу са запосленим особљем у ковници, јер присуство истих ознака у периоду дужем од пола века, не би могао да се повеже са неком од тих личности. Из тих разлога више смо склони да у њима видимо знаке које је одређена ковница стављала на своја издања. Одсуство бројних словних ознака ранијег периода, а појављивање релативно суженог репероара ситних симбола у дова Деспотовине, могли би бити показатељ мањег броја ковница које су ковале деспотска издања.

Номинале

Обнову ковања новца у Србији 1276. године пратило је увођење нове номинале динара. Значајне количине сребра из српских рудника, као и слабо

⁵⁶² Pohl 1974, 29 и 43, бр. E2-4 и F1-6; Pohl 1982, 55 и 82, бр. 123-10 и 11, 125-2, 126-3, 127-8, 133-2.

⁵⁶³ Димитријевић 1957, 113.

⁵⁶⁴ Марић 1956, 113.

развијено новчано тржиште били су пресудни за скоро два века опстанка сребрног динара као главне новчане јединице српског новчарства.

Поред ковања динара који је у потпуности испуњавао своју улогу посредника у унутрашњем и међународном промету, у појединим фазама развоја новчаног система средњовековне српске државе, издваја се више покушаја стварања његових фракција, новог номинала, чија је тежина одговарала полудинару. О овим изузетно ретким и обимом малим емисија сведоче издања краља Милутина,⁵⁶⁵ краља Владислава II,⁵⁶⁶ царева Душана⁵⁶⁷ и Уроша.⁵⁶⁸

Новчаном реформом деспота Стефана Лазаревића спроведеном после 1402. године, која се темељила на подигнутом нивоу експлоатације српских рудника и прилива монетарног метала у ковнице, динар је из кризе, која је крајем XIV и почетком XV века кулминирала његовим драстичним падом вредности, изашао ојачан. Вреднији за око три пута у односу на предреформски период, он се у раздобљу Српске деспотовине задржао као стабилна и главна номинала (*Каталог*: Стефан Лазаревић, тип 1-59; Ђурђе Бранковић, тип 1-7; тип 9-33; Лазар Бранковић, тип 1; Иваниш, тип 1). Поред њега, у оквиру исте реконструкције монетарног система започело је ковање фракција динара, мањих новчаних јединица, полудинара и обола. Као и у предходном периоду њиховог издавања, полудинари деспота Стефана (*Каталог*, тип 60) и Ђурђа (*Каталог*, тип 19; тип 20), опредељени као фракције, само на основу смањених тежина, представљају ретка монетарна издања, без већег значаја за новчани оптицај.

Поред ревалвације динара, као стуба новчаног система, један од важних домета монетарне реформе деспота Стефана представљао је почетак ковања обола (*Каталог*, тип 61-73), спроведен под утицајем угарског новчаног система. Њихово емитовање у већем броју је наставио деспот Ђурђе, (*Каталог*, тип 34-41) а ковао их је као ретко издање и деспот Лазар Бранковић (*Каталог*, тип 2). Преузимајући тежинску стопу старих предреформских динара оболи су ковани у рударским центрима и градовима: Смедерево, Рудник, Ново Брдо, Рудишта. Као ситан новац намењен малим плаћањима и локалној трговини, увођење ове новчане јединице

⁵⁶⁵ Тежина 0,84 грама: Иванишевић 2001, 102, 3.10.

⁵⁶⁶ Тежина 0,85 грама: Иванишевић 2001, 103, 4.4.

⁵⁶⁷ Тежина 0,70 грама: Иванишевић 2001, 133, 6.26-6.28.

⁵⁶⁸ Тежина 0,51 грама: Иванишевић 2001, 140, 9.27-9.29, 9.31.

доказ је развитка српске новчане привреде, чији су различити нивои захтевали различите врсте новца у промету.

Циркулација

Први српски динари према Чедомиљу Мијатовићу ковани су у много већој мери за потребе међународне трговине, него за потребе унутрашњег промета, „не да Србин само Србину њима свој дуг платити може, већ да њима Србин од Млечића или управо од јадранскога приморца може купити што жели да купи и опет да приморац њима може платити Србину свој дуг.⁵⁶⁹ Навод се односи на динаре типа матапана коване од времена владавине краља Драгутина до краља Душана, када локалног новчаног промета скоро да није ни било. По Меткалфу,⁵⁷⁰ то илуструју занемарљиве количине новца ниже вредности, као што су ретки полудинари краља Милутина, јер је већина трговачких трансакција тога времена усмерена на широко европско подручје и тржишта Италије, Грчке, Бугарске, Румуније, Мађарске укључивала велике суме које нису захтевале ситан новац из свакодневног новчаног промета.

Промена је уследила од владавине цара Душана, када је нагло порастао обим новчане циркулације у Србији, што би могле да потврде оставе са царским емисијама, два пута бројнијим од свих динарских издања краљевског периода.⁵⁷¹

Распад царства, уз превласт обласних господара који су ковањем сопственог новца допринели настанку разноврсног новчарства, нису донели повећање, већ стагнацију монетарног оптицаја усмереног на јужни део државе.

У време Српске деспотовине, циркулација новца је у односу на краљевско и царско раздобље била територијално много ограниченија и у највећем меру усмерена на матичне области.

Према досадашњим налазима остава област циркулисања новца деспота Стефана Лазаревића била је, у највећој мери ограничена на територију Србије, а у мањој, на област некадашње јужне Угарске (Карта 1). О томе сведоче депои: Мрамор, Мало Боњинце, Зајечар, Шумадија, Сврљиг који садрже примерке ковања кнежевског раздобља и оставе Рудник XIX век, Турн Северин, Царичин

⁵⁶⁹ Мијатовић 1869, књ. XXV, 247.

⁵⁷⁰ Metcalf 1979, 80.

⁵⁷¹ Димитријевић 1981, 48.

град околина, Прокупље, Зрењанин околина и Банатска Дубица, са динарима из времена деспоке владавине Стефана Лазаревића.

Остава Мрамор код Приштине похрањена је измеу 1390. и 1400. године. Поред новца кнеза Лазара, Вука Бранковића и Гргура Бранковића, садржала је и 10 примерака новца кнеза Стефана Лазаревића.⁵⁷²

Истог времена похрањивања је и остава Мало Боњинце код Власотинца која је поред турског и бугарског, садржала и српски новац кнеза Лазара, Вука Бранковића, Јакова, Смила, Призрена и 32 примерка кнежевских издања Стефана Лазаревића.⁵⁷³

У остави Зајечар, похрањеној око 1400. године, у нумизматичком делу налаза, међу већинским бугарским и турским новцем, (2372) у делу оставе српских монета, поред издања Вука Бранковића и кнеза Лазара, највећи број од 60 примерака припада типовима новца кнеза Стефана Лазаревића.⁵⁷⁴

Оставу Шумадија, похрањену после 1402. године, поред већег броја акчи, чини и 74 примерка кнеза Стефана Лазаревића.⁵⁷⁵

У остави Сврљиг, о којој имамо сазнање само на основу архивске грађе, похрањена су три примерка кнежевских издања Стефана Лазаревића.⁵⁷⁶

Остава Рудник XIX век, похрањена после 1402. године, у свом највећем делу садржи примерке Стефана Лазаревића, у оквиру којих се издвајају бројни новчани типови кнежевског (83) и деспотског (63) периода.⁵⁷⁷ Неуобичајеност налаза истичу четири примерка са само откованим реверсним приказом и једна плочица припремљена за ковање новца.

У остави из Турн Северина, похрањеној у периоду од 1405. до 1427. године, у њеном сачуваном делу, поред новца господина Ђурђа Бранковића⁵⁷⁸ и војводе Мирче I, највећи број од 25 примерака, припада деспотским динарима Стефана Лазаревића које чине два новчана типа.⁵⁷⁹

⁵⁷² Радић, Иванишевић, 2001, 303; Иванишевић 2001, 174, 314; 285, 42.2 (2), 42.3(8)

⁵⁷³ Радић, Иванишевић, 2001, 304; Иванишевић 2001, 174, 313; 285-286, 42.4 (25), 42.14 (7)

⁵⁷⁴ Иванишевић 2001, 174, 309; 285-287, 42.1 (13), 42.4, 6-7 (22), 42.8-11 (24), 42.15 (1)

⁵⁷⁵ Иванишевић 2001, 174, 325; 286, 42.8-10 (70), 42.12 (4)

⁵⁷⁶ Попис, 115-116: *Каталог*: тип 1, К. 953 и К. 958; тип 11, К. 1187.

⁵⁷⁷ Новаковић 1988, 105-114; Иванишевић 2001, 174, 318; 285-287, 42.5 (2), 42.6-7 (41), 42.12 (40), 42.16 (1), 42.17 (1), 42.18 (8), 42.19 (50)

⁵⁷⁸ Иванишевић, 294, 45.6 (1)

⁵⁷⁹ Стојаковић 1998, 10; Иванишевић 2001, 174, 323; 291, 42.46 и 42.49.

Из оставе Царичин град околина, склоњеној у периоду од 1417. до 1427. године потичу два динара деспота Стефана.⁵⁸⁰ Реч је свакако о нецеловитом налазу.

Остава Прокупље, похрањена оквирно између 1422. и 1427. године, поред новца Балше III, господина Ђурђа Бранковића,⁵⁸¹ Дубровника и Османлијског царства, садржи и 65 примерака деспотског ковања Стефана Лазаревића.⁵⁸²

Остава Зрењанин околина, похрањена између 1435. и 1437. године поред новца Угарске, Венеције, Славоније, Фризаха, Османлијског царства, садржала је и српски новац, деспота Ђурђа Бранковића (20, - 45.2 (1), 45.3 (1), 45.8 (10), 45.10 (4), 45.12 (4)) и деспота Стефана Лазаревића, врста 42.33 (2).⁵⁸³

Остава из Банатске Дубице код Зрењанина, похрањена у периоду између 1435. и 1437. године у нумизматичком делу налаза је сачувала златнике и близу три килограма угарског, млетачког и турског новца, као и примерке Балше III, Ђурђа Бранковића⁵⁸⁴ и деспота Стефана Лазаревића.⁵⁸⁵

⁵⁸⁰ Иванишевић 2001, 174, 324; 291, 42.47(2.)

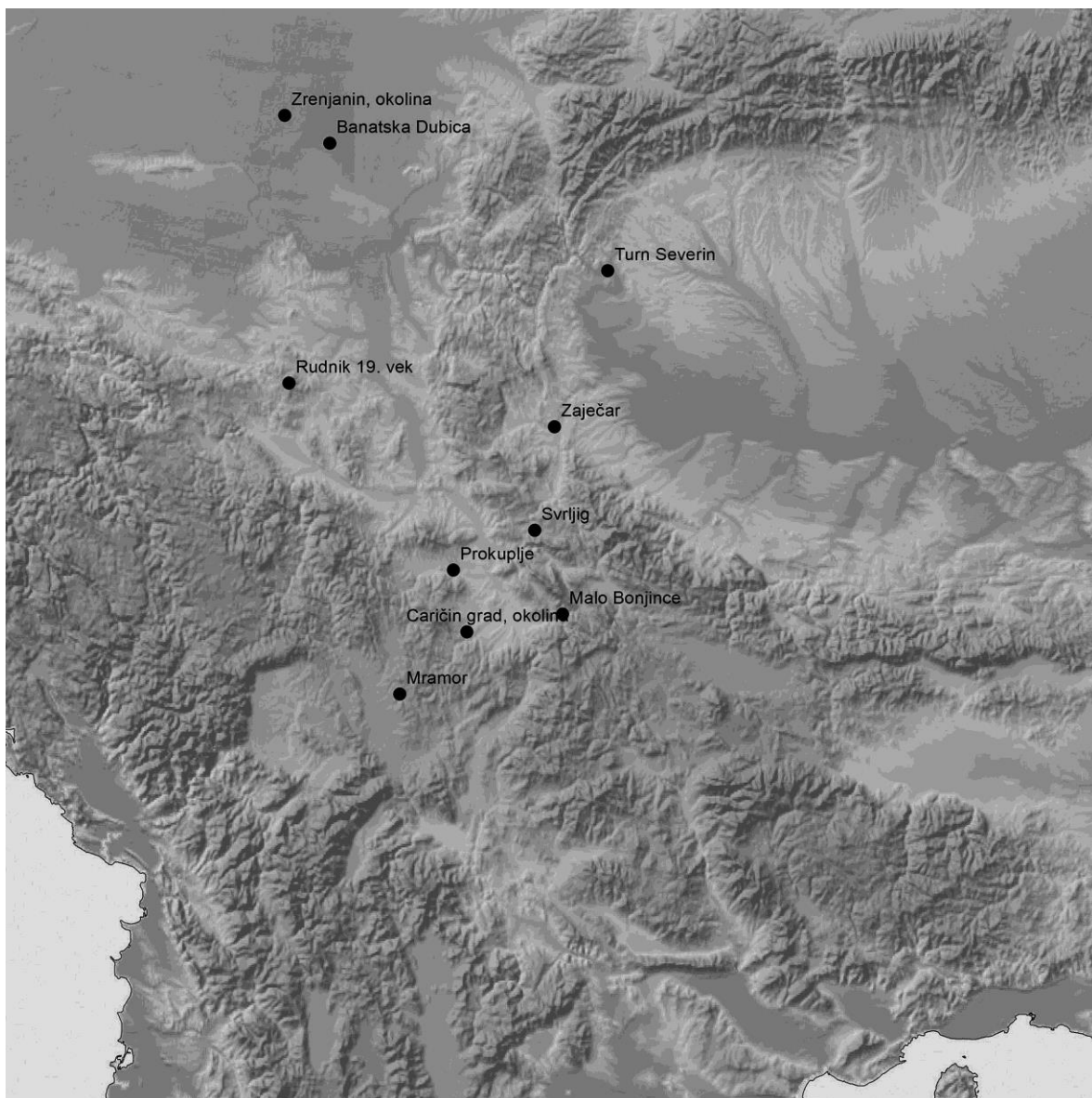
⁵⁸¹ Радић, Иванишевић 2000, 304; Иванишевић 2001, 294, 45.2 (1) и 2 неодређена примерка

⁵⁸² Радић, Иванишевић, 2000, 304; Иванишевић 2001, 174, 317; 287, 42.20 (8), 288, 42.24 (1), 290, 42.37 (1), 291, 42.45 (7), 42.47 (10), 42.48 (1)

⁵⁸³ Иванишевић 2001, 177, 309.

⁵⁸⁴ Радић, Иванишевић, 2000, 305; Иванишевић 2001, 177, 303; 294, 45.2 (40), 45.4 (1), 295, 45. 8 (140), 45.10 (97), 45.12 (187)

⁵⁸⁵ Радић, Иванишевић, 2000, 305; Иванишевић 2001, 177, 303; 287-288, 42.20 (3); 42.23 (1), 291, 42. 47 (2) и 42.49 (1)

Карта 1: Оставе деспота Стефана Лазаревића

Појединачни примерци ковања Стефана Лазаревића (карта 2) из периода кнежевске владавине нађени су на Новом Брду⁵⁸⁶ и у Сталаћу.⁵⁸⁷ Динари деспотског периода своје место налаза везују за Ново Брдо⁵⁸⁸ и Охрид.⁵⁸⁹ Као

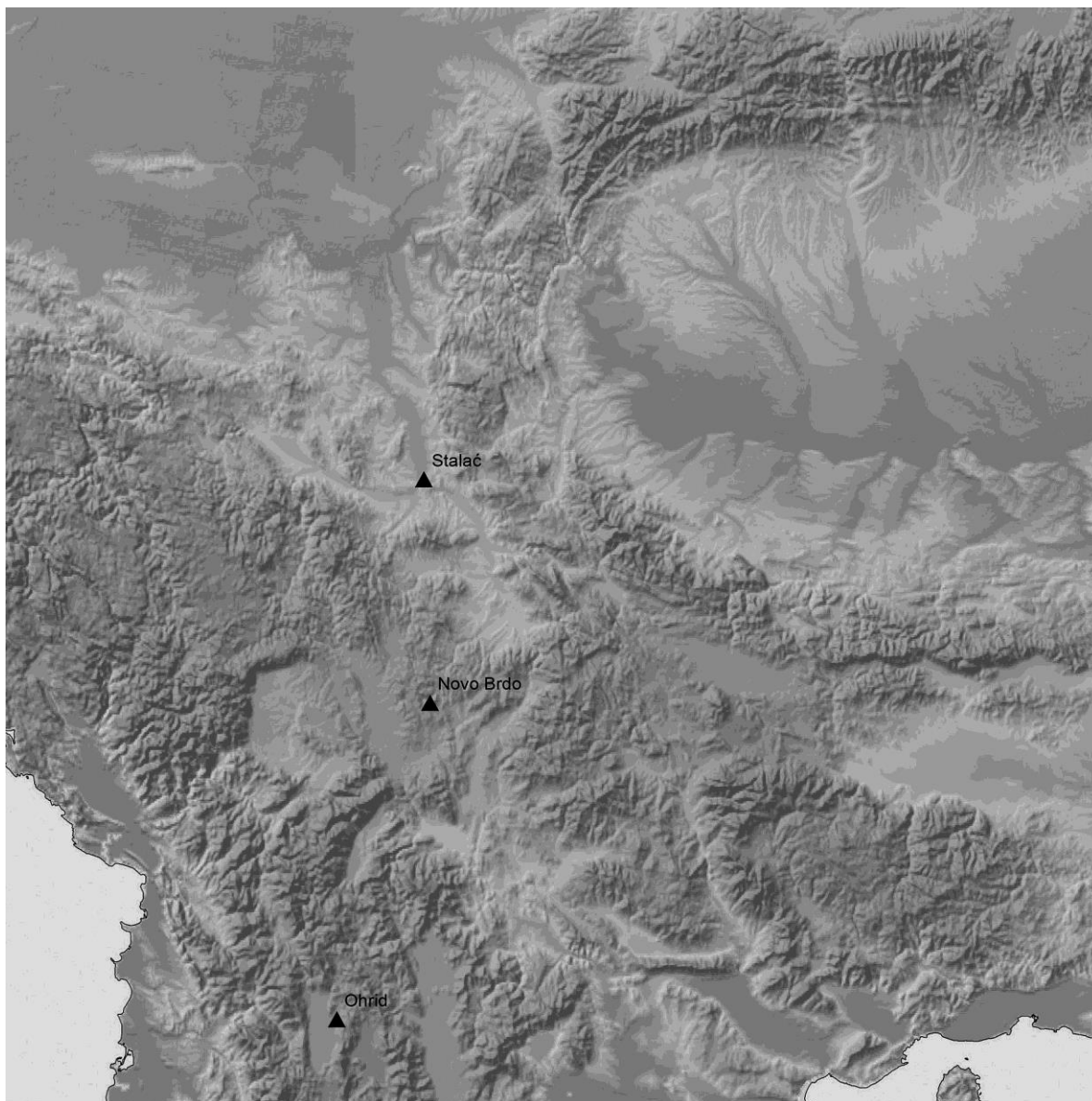
⁵⁸⁶ Иванишевић 2001, 285, 42.1 (1), 42. 2 (2)

⁵⁸⁷ Иванишевић 2001, 286, 42.12 (1)

⁵⁸⁸ Иванишевић 2001, 287, 42.20 (2), 42.21 (2), 291, 42.50 (1) , 292, 42.51 (1), 42.53 (1); *Каталог*, тип 26, III2, 234.

⁵⁸⁹ *Каталог*, тип 55, III2, 48.

једино познато место налаза обола деспота Стефана је Ново Брдо.⁵⁹⁰

Карта 2: Појединачни налази деспота Стефана Лазаревића

У односу на издања Стефана Лазаревића, новац Ђурђа Бранковића бележи шири ареал циркулације који се шири простором српске, угарске и босанске државе. Оптицај предреформских новчаних врста на простору Угарске, и Босне потврђују оставе: Прокупље, Зрењанин околина, Сот, Естергом, Филипјакобсалаш и Босна пре 1896 (Карта 3).

⁵⁹⁰ Димитријевић 1967, 278-279, сл.2, 279-280, сл. 3, 289-290, сл. 16, 287, сл. 14, 287, сл. 12-13, 291-293: *Каталог*, тип 65-70.

Остава из Прокупља бележи један примерак Ђурђевог новца.⁵⁹¹ У већем броју они су заступљени у налазу Зрењанин околина, у којем се издваја 20 примерака⁵⁹² и свакако у најбројнијем депоу из Банатске Дубице који бележи чак 465 Ђурђевих динара.⁵⁹³

Остава из Сота код Шида, похрањена 1437. године поред ковања Угарске, Аквилеје, Венеције и Дубровника, садржи и 43 динара деспота Ђурђа кованих пре монетарне реформе 1435. године.⁵⁹⁴

Остава из Естергома похрањена између 1437. и 1439. поред емисија угарског новца, сачувала је један динар деспота Ђурђа Бранковића.⁵⁹⁵

У остави из места Филипјакобсалаш похрањеној око 1445. године међу бројним емисијама угарског новца налази се и један примерак Ђурђевог динара.⁵⁹⁶

Остава Босна пре 1896. похрањена је између 1427. и 1435. године. У сачуваном делу налаза, издвојено је 10 примерака динара деспота Ђурђа.⁵⁹⁷

Реформска ковања, бележе оставе са територије Србије, али и ван њених граница, у Румунији и Чешкој, похрањене у местима Раброво, Подени и Дивишов. (Карта 3)

Оставу Раброво склоњену између 1444. и 1456. године поред турских акчи и угарских денара, чинило је и 54 динара и обола деспота Ђурђа.⁵⁹⁸

Истог времена похрањивања је и остава Подени у Румунији, у којој се поред турских акчи, издваја 34 динара деспота Ђурђа.⁵⁹⁹

Остава из Дивишова, у близини Прага, похрањена између 1451 и 1500. године, поред примерака прашких грошева, сачувала је примерак заједничке емисије деспота Ђурђа и Јанка Хуњадија.⁶⁰⁰

⁵⁹¹ Радић, Иванишевић, 2000, 304; Иванишевић 2001, 174, 317; 294, 45.2.

⁵⁹² Иванишевић 2001, 177, 309; 294, 45.2 (1), 45.3 (1), 295, 45.8 (10), 45.10 (4), 45.12(4)

⁵⁹³ Радић, Иванишевић, 2000, 305; Иванишевић 2001, 177, 303; 294, 45.2(40), 45.4 (1), 295, 45.8 (140), 45.10 (97), 45.12 (187)

⁵⁹⁴ Иванишевић 2001, 177, 321-322; 294, 45.2 (2); 295, 45.8 (11); 45.10 (4) и 45.12 (26)

⁵⁹⁵ Иванишевић 2001, 177, 308; 295, 45.12.

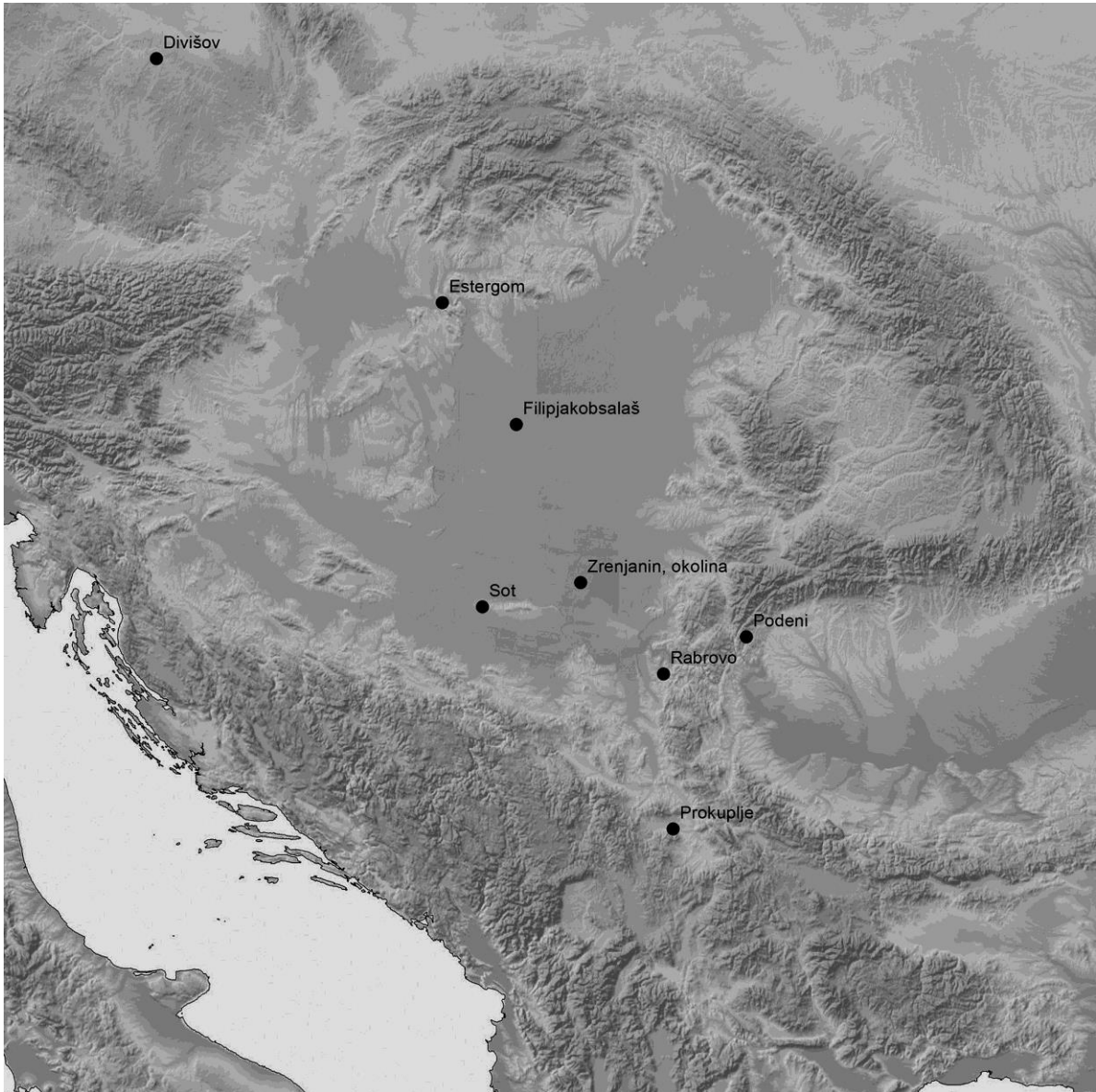
⁵⁹⁶ Иванишевић 2001, 177, 324; 295, 45.10.

⁵⁹⁷ Metcalf 1960, 205-207; Truhelka 1896, 318-319; Иванишевић 2001, 177, 304-305; 295, 45.8.

⁵⁹⁸ Радић, Иванишевић, 2000, 293, 305; Иванишевић 2001, 297, 45.23 (11), 45.24 (5), 45.29 (12), 296, 45.22 (16), 297, 45.27 (8), 298, 45.30 (2)

⁵⁹⁹ Радић, Иванишевић, 2000, 293, 305; Иванишевић 2001, 297-298, 45.23 (4), 45.24 (19), 45.25 (1), 296, 45.29 (4), 45.31 (6)

⁶⁰⁰ Budaj, Videman 2010, 71-72.

Карта 3: Оставе деспота Ђурђа Бранковића

Од предреформских ковања појединачни примерци динара Ђурђа Бранковића (Карта 4) су пронађени у Прову,⁶⁰¹ Кленку,⁶⁰² Жабару,⁶⁰³ Дебрецу,⁶⁰⁴ Охриду и Сланкамену, (*Каталог*, тип 9, НМ III2,49; НМ III2, 4699), Ковачици (*Каталог*, тип 12, НМ III2, 4697; НМ III2, 4698) и Кораћици (*Каталог*, тип 14, НМ III2, 4700), Владимирцима (*Каталог*, тип 18, НМ III2, 241).

⁶⁰¹ Иванишевић, тип 45.8, 45.9: Петровић 2015, 110.

⁶⁰² Иванишевић, тип 45.11: Петровић 2015, 111.

⁶⁰³ Иванишевић, тип 45.9: Петровић 2015, 112.

⁶⁰⁴ Иванишевић, тип 45.11: Петровић 2015, 111.

У оквиру реформских ковања деспота Ђурђа, појединачни примерци (Карта 4) су пронађени на Новом Брду,⁶⁰⁵ у Брестовику (*Каталог*, тип 22.1, НМ Ш2, 4728), Винчи (*Каталог*, тип 22.2, НМ Ш2, 4729; НМ Ш2, 4730), Турн Северину,⁶⁰⁶ Дреновацу,⁶⁰⁷ Жабару,⁶⁰⁸ (45.33) Дебрецу,⁶⁰⁹ Срему и Скадру,⁶¹⁰ Ритопеку,⁶¹¹ Београду,⁶¹² Великом Боњинцу и Костолцу, (*Каталог*, тип 27, НМ Ш2, 5; НМ Ш2, 4733), Сеоне и Врбица код Аранђеловца (*Каталог*, тип 27, НМ Ш2, 3; НМ Ш2, 4736) и Сотину.

Емисије обола своје место налаза везују за Ново Брдо (*Каталог*, тип 36, НБ 185/1957; тип 37, НБ 95; тип 38, НБ 189/1957; тип 40, НБ 17/1957).

⁶⁰⁵ Иванишевић 2001, 190, 45.20, 45.21, 45.22, 45.28.

⁶⁰⁶ Иванишевић 2001, 190, 45.23, 45.24, 45.25, 45.31; Stângă 1996, 150, бр. 38, бр. 29/31, 37, бр. 33-36, бр. 27, бр. 32.

⁶⁰⁷ Иванишевић, тип 45.24, 45.29; Петровић 2015, 110.

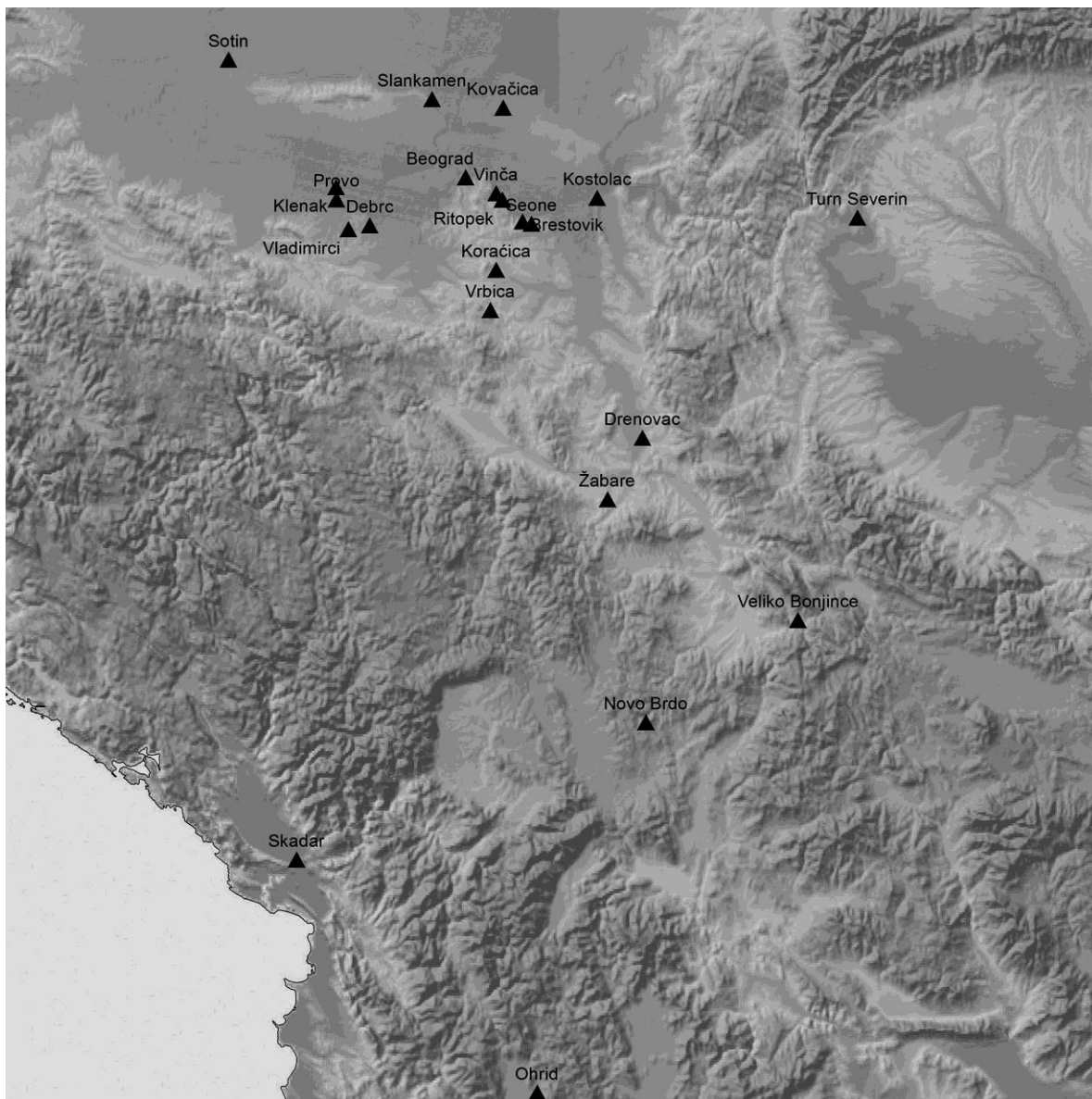
⁶⁰⁸ Иванишевић, тип 45.23; Петровић 2015, 112.

⁶⁰⁹ Иванишевић, тип 45.33; Петровић 2015, 111.

⁶¹⁰ Иванишевић 2001, 190, 45.24; Ljubić 1875, 165.

⁶¹¹ Иванишевић 2001, 190, 45.24; Новаковић 1986, 25 и 33, бр. 76.

⁶¹² Иванишевић 2001, 190, 45.29.

Карта 4: Појединачни налази деспота Ђурђа Бранковића

Иконографија

Новчарство Деспотовине по броју новчаних типова и разнородних мотива представља једну од најбогатијих нумизматичких целина у оквиру српског средњовековног ковања.

Поред задржавања предложака који се везују за монетарна издања ранијих српских владара, новчарство прве половине XV века обележила је појава нових иконографских решења. Доминантно присуство религиозних слика на новцу деспота Стефана Лазаревића и господина Ђурђа Бранковића, у каснијем периоду,

уступиће примат профаним представама на монетама деспота Ђурђа и Лазара Бранковића.

У оквиру издања последњег раздобља српског средњовековног новчарства издвају се четири иконографске групе којима припадају: представе светих личности: Христ, свети Стефан, арханђел Гаврило; слике владара; хералдичке сцене: шлем, штит, грб, крст, двоглави орао, лав, звезда, крин, круна и прикази натписа: у редовима, или у форми монограма, односно слова.

Представе Христа

Бројне представе Христа на српском средњовековном новцу имају подједнако дугу историју колико и српско новчарство. Њихова појава која доминира аверсном старном и траје од првих монетарних приказа на новцу краља Радослава, па до последњих издања српских деспота, темељила се на поимању власти које је почивало на византијској идеологији о божанској природи царске личности, као и Божје милости као темеља земаљске власти.⁶¹³ Везу између небеске власти и земаљске, богоизабраних српских деспота симболисале су типолошки различите представе Христа које су се појавиле на њиховим монетарним издањима.

Представа Христа на престолу са високом наслоном у туники и колобиону који десном руком благосиља, а у левој држи јевађеље у српском новчарству се под утицајем венецијанског гроша први пут појавила на динарима краља Драгутина.⁶¹⁴ Настављајући да траје на новцу потоњих српских краљева, царева и обласних господара,⁶¹⁵ као мотив аверса је обележила три врсте деспотских динара Стефана Лазаревића.⁶¹⁶

Осим на престолу са наслоном, Христ је у српском новчарству приказан и на престолу без наслона. Под утицајем ковања Никејског и Солунског царства⁶¹⁷ ова представа се први пут појавила на новцу краља Радослава,⁶¹⁸ а потом на царским ковањима и издањима српских феудалних господара. Под иконографским

⁶¹³ Марјановић-Душанић, 1997, 60.

⁶¹⁴ Иванишевић 20001, 85, 238-239, 2.1.1-2.5.

⁶¹⁵ Иванишевић 20001, 85, 116, 238-246; 247, 249-259, 261-262, 265; 147, 151, 155, 266-272, 274-276, 278-284.

⁶¹⁶ Иванишевић 2001, 287, 42.20, 42.22, 290, 42. 36.

⁶¹⁷ Henny 1969, 268, Т. 37. 1-2.

⁶¹⁸ Иванишевић 2001, 87-88, 238, 1.4.

утицајем Лазаревог новчарства,⁶¹⁹ постала је чест аверсни мотив новца кнеза и потоњег деспота Стефана Лазаревића⁶²⁰ који ће као аверсну слику преузети господин Ђурђе и Лазар Бранковић на заједничком динару,⁶²¹ односно господин Ђурђе на свом самосталном ковању.⁶²²

Под утицајем иконографије дубровачког динара представа Христа у мандорли, у туники и колобиону,⁶²³ први пут се нашла на српском царском ковању, а потом на новцу обласних господара.⁶²⁴ Прилив Дубровчана, посебно бројних у првој половини XV века као закупаца царина и цека, блиско везаних за послове ковања новца, био је пресудан да овај иконографски тип преузет са новца кнеза Лазара постане доминантна аверсна представе на динарима кнеза и деспота Стефана Лазаревића,⁶²⁵ која се у мањој мери као аверсни приказ прати и на новчарству господина и деспота Ђурђа Бранковића.⁶²⁶

За исте историјске околности и иконографско полазиште, везује се појава представе главе Христа са нимбом, која је са дубровачких полудинара преузета као решење аверсне стране динара кнеза Лазара⁶²⁷ које ће свој наставак добити ковањем динара и обола из времена деспота Стефана Лазаревића⁶²⁸ и Ђурђа Бранковића.⁶²⁹

Тип представе стојећег Христа са нимбом, у туники и колобиону која је у српском новчарству присутна на царским ковањима и новцу обласних господара,⁶³⁰ своје приказивање везује за само две новчане врсте деспота Стефана Лазаревића.⁶³¹

⁶¹⁹ Иванишевић 2001, 272, 24.7, 24.8.

⁶²⁰ Иванишевић 2001, 285-287, 42.1, 42.2, 42. 12, 42.16, 42.21, 289-292, 42.29, 42.30, 42.31, 42.34, 42.37, 42.48, 42.49, 42.54.

⁶²¹ Иванишевић 2001, 293, 44.1.

⁶²² Иванишевић 2001, 295, 45.10.

⁶²³ Решетар 1924, 249-250, 384.

⁶²⁴ Иванишевић 2001, 247-249, 6-16.1-6.20; 259-260, 9.14, 9.21; 266, 12.8; 273; 24.10, 24.11, 24.14, 24.15; 283, 38.3.

⁶²⁵ Иванишевић 2001, 285-292, 42.3, 42.4.1, 42.4.2, 42.5.1, 42.5.2, 42.11, 42.14, 42.15, 42.18, 42.19, 42.23, 42.24, 42.25.1, 42.25.2, 42.26, 42.27, 42.33, 42.35, 42.38, 42.39, 42.40, 42.41, 42.42, 42.43.1, 42.44, 42.46, 42.47, 42.50, 42.51, 42.52, 42.53, 42.55.

⁶²⁶ Иванишевић 2001, 294-295, 45.1, 45.2, 45.3, 45.4, 45.5, 45.6, 45.9, 45.11, 45.14.

⁶²⁷ Иванишевић 2001, 155, 273-274, 24.16-24.17.

⁶²⁸ Иванишевић 2001, 286, 42.6-42.10, 293, 43.1.

⁶²⁹ Иванишевић 2001, 296, 45.17, 298, 45.35, 45.36.

⁶³⁰ Иванишевић 20001, 252, 7.1; 257, 9.10.1-9.10.2, 260-261, 9.24-9.25; 264-265, 12.2-12.3, 12.6-12.7; 267, 14.3-14.4; 268, 15.1-15.2; 268, 16.2-16.4, 268-269, 17.1, 17.3; 269, 18.2; 270, 20.1-20.4; 271, 23.2-23.3; 271, 24.2, 273, 24.12-24.13; 279, 31.12; 281, 33.4; 281, 34.1; 282, 35.1.

⁶³¹ Иванишевић 2001, 286, 42.28, 289, 42.33.

Представа Светог Стефана

О светом Стефану као патрону српске државе и светородне династије Немањића сведоче бројне представе са његовим ликом сачуване у живопису владрских задужбина од XIII до XV века,⁶³² као и на новцу, на коме су владари Немањићи приказивани са светитељем заштитником династије.⁶³³ Ретки прикази св. Стефана у новчарству Српске деспотовине, повезују се са једном емисијом деспота Стефана, са аверсном сликом првомученика, а на реверсу шлема Лазаревића са два бивоља рога.⁶³⁴ Појава св. Стефана, као заштитника Лазаревића, чије је владарско титулатно име преузео кнез Лазар, повезује се са претензијама српског деспота на немањићко наслеђе.

Представа арханђела Гаврила

Као посредници између Бога и људи, анђели и арханђели су гласници и преносиоци Божје воље.⁶³⁵ По хијерархијском статусу на анђеоској лествици се истичу арханђели Михаило и Гаврило.

Са престанком ковања новца краља Радослава,⁶³⁶ представа арханђела се током наредна два века изгубила из српског новчарстава, да би се слика „Божјег весника“, арханђела Гаврила, поново појавила као реверсна представа у иконографском репертоару кнежевског ковања Стефана Лазаревића.

Јачање култа арханђела Гаврила у време Лазаревића, што би могло да потврди сликарство Љубостиње, Ресаве, Сисојевца⁶³⁷ као и живопис у црквама српске властеле, у Велућу, Наупари, Руденици,⁶³⁸ утицало је на појаву монетарних слика арханђела Гаврила у доба кнеза Стефана Лазаревића. (*Каталог*, тип 14-18.) Као и у сликарству властеоских задужбина, тако и на новцу, арханђел се, што је неубичајено, приказује у властеоској хаљини.

⁶³² Војводић 1995, 544-548.

⁶³³ Иванишевић 2001, 238-239, 2.1.1-2.2.2; 240, 3.1, 3.2, 242, 3.7-3.9; 243, 5.1; 244, 6.1.

⁶³⁴ Иванишевић 2001, 286, 42.13.

⁶³⁵ Габелић 1991, 21.

⁶³⁶ Иванишевић 2001, 237, 1.1.

⁶³⁷ Стародупцев 2012, 331-332.

⁶³⁸ Стародупцев 2012, 329-332.

Представа владара

Једна у низу визуелних манифестација суверене власти владара нашла је свој израз у монетарним представама међу којима су прикази владара од антике до касног средњег века имали посебну улогу. Важан део представе средњовековних владара чиниле су инсигније, међу најважнијим: престо, круна, скиптар, глоб, лабарум, мач, шлем, копље, огртач, са којима се владари приказују да би своју власт видљиво истакли.⁶³⁹ Њен цивилни, војни, династички или религиозни вид, јасно је био наглашен избором типа ових видљивих симбола владареве богомдароване моћи и допуњен легендом, имена и титуле суверена.

У српским средњовековним изворима *престо* се помиње као најзначајнија инсигнија врховне државне власти који је припадао српском народу или српској држави или династији или личности владоца.⁶⁴⁰ Већ Немањин „престо отачества“, добијен од Христа, благословом предака се пренео на будућа покољења Немањића.⁶⁴¹ Као основна и најстарија инсигнија српског краљевства којом се истицала богоизабраност и легитимитет наслеђене власти, слике престола су добиле свој одраз у српским монетарним представама владара на трону без наслона, које припадају бројним типовима новца кованог готово без прекида од монетарне обнове српског новчарства крајем XIII века до његовог краја.

До периода Деспотовине, са круном, у владрској одежди или одећи ратника, на престолу, са инсигнијама власти су се приказивали немањићки краљеви и цареви: Драгутин, Милутин, Владислав II, Стефана Дечански, Душан и Урош и обласни господари: деспот Угљеша, кнез Лазар, Драгутин и Константин Балшић.⁶⁴²

У овом периоду представи владара на престолу, као чест реверсни мотив се прикључују и прикази стојећег владара који се повезују са емисијама краљева

⁶³⁹ Марјановић-Душанић 1994, 23.

⁶⁴⁰ Марјановић-Душанић 1994, 24.

⁶⁴¹ Марјановић-Душанић 1994, 25.

⁶⁴² Иванишевић 2001, 239, 2.3; 240-242, 3.3-3.6, 3.10; 242, 4.3-4.4; 243, 5.2-5.4; 244-245, 247-248, 251, 253, 6.2-6.3, 6.8.1-6.8.2, 6.16.1-6.16.2, 6.17, 6.30, 7.4; 257, 259, 262-263, 9.7.1-9.7.2, 9.9, 9.16, 9.30, 9.32-9.33; 263-264, 11.1-11.5; 272-274, 24.3-24.4, 24.11, 24.22-24.23; 278, 30.1.

Драгутина и Владислава II, цара Уроша, деспота Угљеше, краља Марка, кнеза Лазара, Вука Бранковића, властелина Јакова и Стефана Мусића.⁶⁴³

Док се у краљевском периоду владари представљају са отвореном круном западног типа, у сакосу, манијаку, дијадеми, у периоду царства и владавине обласних господара, они носе стему и царски орнат. Поједина монетарна издања кнеза Лазара, Вука Бранковића и властелина Јакова са представом стојећег владара без круне у сакосу, манијаку, дијадеми,⁶⁴⁴ примери су постепене промене представе владара од царске ка властеоској. Она ће свој коначан израз добити у монетарним серијама кнеза Лазара, првог српског владара који је у складу са својом титулом понео властеоску хаљину, што је приказ световног владара, феудалног западног типа, коначно удаљило од царских репрезентативних представа.

Овај нови тип слике владара постаће обележје монетарних приказа кнеза и деспота Стефана Лазаревића који се везивањем за иконографски образац приказа владара Немањића представља како стоји, односно седи на престолу потврђујући симболично легитимност своје власти. То је пре свега наглашено избором инсигнија са којима се представља: скиптар са крстом,⁶⁴⁵ скиптар са двоструким крстом,⁶⁴⁶ скиптар са лабарумом,⁶⁴⁷ скиптар са лабарумом и скиптар са крином,⁶⁴⁸ скиптар са крином,⁶⁴⁹ усправљен мач.⁶⁵⁰

За разлику од само једног издања деспота Ђурђа Бранковића у властеоској хаљини и скиптром са крином,⁶⁵¹ све остале Ђурђево представе, било да стоји или седи, носе слике деспота са отвореном круном, у војничком оделу док држи једну од најважнијих ратничких инсигнија, усправљен мач.⁶⁵²

О великој улози коју је владар - ратник имао у идеологији српске државе, као и мач, међу ратничким знацима, доказује дуга историја владарских представа

⁶⁴³ Иванишевић 2001, 239, 2.5; 242, 4.1, 4.2.1-4.2.2; 258, 9.12-9.13; 264, 11.6; 267, 14.5; 272, 24.3-24.10, 273, 24.12-24.16, 274, 24.20-24.21; 279, 31.6.1-31.6.2, 31.7; 281, 33.2; 283, 38.1.

⁶⁴⁴ Иванишевић 2001, 272-273, 24.6, 24.7, 24.12-24.15; 279, 31.6.1-31.6.2, 31.7; 281, 33.2.73.

⁶⁴⁵ Иванишевић 2001, 285, 42.1; 42.4.2, 42.5.1, 288, 42.25.1.

⁶⁴⁶ Иванишевић 2001, 287-288, 42.21, 42.24, 42.25.2.

⁶⁴⁷ Иванишевић 2001, 285-286, 42.3, 42.4.1, 42.6, 42.7, 288, 42.27, 42.28.

⁶⁴⁸ Иванишевић 2001, 287, 42.20.

⁶⁴⁹ Иванишевић 2001, 288-289, 42.23, 42.31.

⁶⁵⁰ Иванишевић 2001, 285, 42.2, 287-288, 42.16, 42.22, 42.26.

⁶⁵¹ Иванишевић 2001, 295, 45.14.

⁶⁵² Иванишевић 2001, 297-298, 45.23, 45.29, 45.31.

ратника у српском новчарству. Она је започела динаром краља Драгутина, а наставила своје трајање до последњих издања Деспотовине кроз два типа борбеног владара: са мачем положеним преко крила,⁶⁵³ односно уздигнутим мачем,⁶⁵⁴ како ће се представљати српски деспоти Стефан Лазревић, Ђурађ и Лазар Бранковић.

Док се кнез и деспот Стефан приказује у хаљини са појасом са положеним,⁶⁵⁵ односно уздигнутим мачем,⁶⁵⁶ Бранковићи, деспоти - ратници носе отворену западну круну, плашт, оклоп и држе глоб са крстом и усправљен мач. Њихове предсатве, ритерске по духу, настале су по узору на представу светог Ладислава са угарских дуката⁶⁵⁷ и део су успостављених веза српско-угарског државног савезништва.

Представа главе владара

У периоду Деспотовине монетарним сликама владара се прикикључују три представе главе деспота Ђурђа Бранковића.⁶⁵⁸

За разлику од царских, шематских приказа овог типа на Душановим полудинарима,⁶⁵⁹ први новчани тип са ликом господина Ђурђа⁶⁶⁰ у анфасу, са дугом косом, брковима и брадом, дугуљастим лицем, високим челом, наглашеним јагодицама, крупним очима, правилним носем и пуним уснама, има одлике портрета.

За разлику од овог, јединог реалистичног у српском средњовековном новчарству, остала два Ђурђева приказа на новцу немају портретне особености. Реверсна представа крунисане главе деспота,⁶⁶¹ одаје угарски иконографски узор, преузет са динара и обола кованих у првој половини XV века.⁶⁶²

⁶⁵³ Иванишевић 2001, 239, 2.4.1; 243, 5.2-5.4; 244-245, 6.2-6.3, 6.8.1, 6.8.2; 259, 9.16.

⁶⁵⁴ Иванишевић 2001, 241, 3.6; 242, 4.4; 273, 24.11.

⁶⁵⁵ Иванишевић 2001, 291, 42.29.

⁶⁵⁶ Иванишевић 2001, 287-288, 42.2, 42.16, 42.22, 42.26.

⁶⁵⁷ Grierson 1991, T. VII, C23.

⁶⁵⁸ Иванишевић 2001, 294, 45.4, 298, 45.34, 45.36.

⁶⁵⁹ Иванишевић 2001, 251, 6.26-6.28.

⁶⁶⁰ Иванишевић 2001, 294, 45.4.

⁶⁶¹ Иванишевић 2001, 298, 45.34.

⁶⁶² Réthy, *Corpus* I, T. 2, бр. 21, T. 16, бр. 310, 311.

Представа крста

Док српско средњовековно новчарство пре периода Деспотовине бележи ретке појаве крста, о чему сведоче само два његова приказа, двоструког крста, на полудинару цара Душана,⁶⁶³ односно крста са криновима на крајевима и звездом у средини, на заједничком динару деспота Угљеше и краља Вукашина,⁶⁶⁴ његов приказ у ковању деспота Стефана Лазаревића представља чест мотив.

То потврђују три динарска издања на којима се једноставан грчки крст појављују као аверсна,⁶⁶⁵ односно реверсна представа.⁶⁶⁶ Већа разноврсност типови крста прати аверсне представе обола деспота Стефана на којима се појављује: двоструки крст,⁶⁶⁷ крст у чијим пољима је полумесец,⁶⁶⁸ крст са полукруговима околу,⁶⁶⁹ крст са квадратом у средишту, а у пољима тачке и шестокраке звезде,⁶⁷⁰ крст у чијим пољима је шестокрака звезда,⁶⁷¹ крст у чијим горњим пољима су иницијали имена Исуса Христа, а у доњим кринови⁶⁷² крст у чијим пољима је натпис IC-XC/NH-KA.⁶⁷³ Овај мотив на новцу Стефана Лазаревића има победнички, тријумфални карактер.

Значајно присуство представе крста у новчарству Запада и Угарске, најчешће као реверсног приказа са различитим симбоолима у пољима између кракова, свакако је могао бити иконографско извориште, великог броја представа крста на новцу деспота Стефана. Ретка појава двоструког крста на аверсу смедеревског обола деспота Ђурђа,⁶⁷⁴ доводи се у везу са истим предлошцима.

Представа шлема

Појава хералдике, која ширењем витештва у Србији започиње свој развој, најраније одразе у новчарству везује за представе шлема са челенком на новцу

⁶⁶³ Иванишевић 2001, 251, 6.28.

⁶⁶⁴ Иванишевић 2001, 264, 11.6.

⁶⁶⁵ Иванишевић 2001, 287, 42.17, 289, 42.32.

⁶⁶⁶ Иванишевић 2001, 291, 42.46.

⁶⁶⁷ Иванишевић, 2001, 292, 42.52.

⁶⁶⁸ Иванишевић, 2001, 292, 42.57.

⁶⁶⁹ Иванишевић, 2001, 293, 42.65.

⁶⁷⁰ Иванишевић, 2001, 292, 42.58.

⁶⁷¹ Иванишевић, 2001, 292, 42.59, 293, 42.64.

⁶⁷² Иванишевић, 2001, 293, 42.61.

⁶⁷³ Иванишевић, 2001, 293, 42.60.

⁶⁷⁴ Иванишевић, 2001, 297, 45.28.

краља Душана.⁶⁷⁵ Као хералдичко обележје, западни шлем краља Душана са челенком, преузет са новца угарских краљева остао је карактеристичан тип шлема у новчарству до краја XIV века.⁶⁷⁶ То потврђују емисије царева Душана и Уроша, слуге Бранка, Николе Алтомановића, Ђурђа I Балшића, Вука Бранковића и властелина Јакова.⁶⁷⁷

Шлем представљен на новцу краља Душана, као ратнички знак и фрагментарни грб уз извесне измене на Душановим царским ковањима ће се појавити као потпуни грб.⁶⁷⁸

Представа фрагментарног грба, шлема са челенком у виду главе царице јавиће се у неколико варијанти на динарима цара Уроша, царице Јелене, деспота Угљеше, краља Вукашина и краљице Јелене.⁶⁷⁹

Везан за западне утицаје, динари кнеза Лазара носе представу шлема са паром лучно извијених говеђеих рогова.⁶⁸⁰

У периоду Деспотовине, кацига са два бивоља рога, као наследни хералдички симбол постала је реверсни мотив великог броја кнежевских и деспотских динара и обола Стефана Лазаревића.⁶⁸¹

На јединственом новцу деспота Ђурђа Бранковића као фрагментарни грб, амблем шлема са бивољим роговима и широким застором, по узору на хералдичка обележја деспота Стефана Лазаревића, појавиће се као део хералдичке композиције са челенком у виду двоглавог орла.⁶⁸²

У првој половини XV века, шлем на новцу који има карактер искључиво хералдичког симбола, није губио своје основно ратничко обележје. Његова појава као последица реалних политичких околности епохе повезана је са процесом ритеризације који је захватио Србију заједно са таласима западних, пре свега угарских утицаја.

⁶⁷⁵ Иванишевић, 2001, 244, 6.4.1-6.4.2.

⁶⁷⁶ Јанковић 1989, 150-151.

⁶⁷⁷ Иванишевић 2001, 247, 6.12-6.15; 256-257, 9.1, 9.3-9.8, 259, 9.15, 260-261, 9.19, 9.25-9.27; 255, 8.1; 271, 23.3; 276, 26.2; 278, 31.2; 281, 33.1.

⁶⁷⁸ Марјановић-Душанић 1989, 135.

⁶⁷⁹ Иванишевић 2001, 256, 9.2; 263, 10.1, 10.2; 263-264, 11.1-11.4; 264-265, 12.1, 12.2; 266, 13.1.

⁶⁸⁰ Иванишевић 2001, 274, 24.17-19; Иванишевић 2004, 225.

⁶⁸¹ Иванишевић 2001, 286, 42.8-42.13, 290, 42.36-42.40, 293, 42.60-42.63.

⁶⁸² Иванишевић 2001, 295, 45.13

Представа штита

Штит као ратнички симбол своје најраније монетарне приказе у српском новчарству везује за динаре Вука Бранковића на којима је поље штита подељено и украшено косим тракама.⁶⁸³

У периоду Деспотовине, штит са двоглавим орлом раширених крила, који се сматра једном од најуспелијих хералдичких композиција српског средњег века,⁶⁸⁴ као реверсни приказ потпуног грба, јавио се на динару Стефана Лазаревића.⁶⁸⁵ Појава штита у новчарству деспота Ђурђа Бранковића везује се за његова заједничка ковања са Јанком Хуњадијем.⁶⁸⁶

Представа грба

У изворном значењу, грб је представљао знамење оружја.⁶⁸⁷ Први приказ грба у српском новчарству, појавио се на динару краља Душана, на коме је штит са сликом точка, шлем јастуче, розета и перјаница.⁶⁸⁸

У време ковања обласних господара, представа потпуног грба - штит са сликом главе вука са исплаженим језиком, шлемом са застором, рачвастом круном са криновима и вучјом главом, везује за новчарство Балшића⁶⁸⁹ и динаре Вука Бранковића са аверским потпуним грбом - штит са тракама на којем је шлем са застором, јастучетом, розетом и перјаницом.⁶⁹⁰

Потпуно хералдичко обележје има реверсна представа динара деспота Стефана Лазаревића на којој је у грбу са штитом приказан двоглави орао са раширеним крилима и шлем са застором и челенком у виду бивољих рогова.⁶⁹¹

Представа круне

У средњовековној Србији, поред престола, међу најзначајнијим симболима власти владара је била *круна*. Од XIV века у нумизматици запада, круна почиње

⁶⁸³ Иванишевић 2001, 278, 31.1, 280, 31.14, 31.17; Иванишевић 2004, 221.

⁶⁸⁴ Ацовић 2008, 205.

⁶⁸⁵ Иванишевић 2001, 42.34; Иванишевић 2004, 224.

⁶⁸⁶ Иванишевић 2001, 299, 47.1 и 47.2.

⁶⁸⁷ Новаковић 1982, 294.

⁶⁸⁸ Иванишевић 2004, 214.

⁶⁸⁹ Иванишевић 2001, 266-267, 27.1, 28.1, 28.2, 29.1-29.3; Иванишевић 2004, 221.

⁶⁹⁰ Иванишевић 2001, 278, 31.1; Иванишевић 2006, 221.

⁶⁹¹ Иванишевић 2001, 287, 42.19; Иванишевић 2004, 224.

да се приказује као самостална, најчешће аверсна представа или у склопу хералдичких композиција као део грба.⁶⁹²

У српском новчарству, прикази круне као централног мотива припадају периоду Деспотовине. Први пут она се појављује на заједничком динару деспота Ђурђа Бранковића и босанског краља Стефана Томаша, на коме представа лелианове круне има хералдичко обележје босанског владара.⁶⁹³

Иста круна са криновима, представљена на аверсу обола деспота Лазара Бранковића⁶⁹⁴ иконографски узор везује за монетарне приказе угарских краљева Карла Роберта, Лајоша I и Жигмунда.⁶⁹⁵

Схватање владрске круне као симбола државе зачето у време цара Душана концепцијским раздвајањем круне владара од круна Србије и дела грчких земаља под његовом влашћу, није се развијало под непосредним наследницима Немањића.⁶⁹⁶

Прилике у којима је Стефан Лазаревић добио деспотски венац „који сам себи исплете храбрим и многострадалним подвизима,⁶⁹⁷ добио је по личној заслуги, за разлику од наследне свете круне Немањића.

Идеја о круни као субјекту државне власти у пуној мери се развила тек пред крај Деспотовине, када је у склопу јачања српско-угарских веза дошло до прихватања извесних угарских схватања државно-правне симболике. Пример је самостална представа круне на јединственом примерку обола деспота Лазара Бранковића која сведочи да се идеја о владарској круни као државном симболу, каква је била и света круна Угара, трансперсоналном и трансдинастичком, под угарским утицајем афирмисала у Србији.⁶⁹⁸

Представа двоглавог орла

Амблем двоглавог орла је византијског порекла и био је инсигнија деспота, севастократора и кесара.⁶⁹⁹ Као украс одеће српских владара из првих деценија

⁶⁹² Grierson 1991, 179, бр. 395; 184, бр. 404, 405; 187, бр. 411; 190-193, бр. 416-423.

⁶⁹³ Иванишевић 2001, 299, 46.1.

⁶⁹⁴ Иванишевић 2001, 300, 48.2.

⁶⁹⁵ Réthy 1907, Т. 2, br. 25, 42, Т. 4, br. 74, 75, 79, 82, Т. 5, br.98, Т. 6, br. 107; Т. 7, 129.

⁶⁹⁶ Марјановић-Душанић 1994, 164.

⁶⁹⁷ Житије деспота Стефана, превод Г. Јовановић, 96.

⁶⁹⁸ Марјановић-Душанић, 1994, 159.

⁶⁹⁹ Ферјанчић 1960, 9.

XIII века повезује се са севастократорским звањем Стефана Немањића да би у постнемањићкој Србији од времена цара Душана постао „знамење над знамењима“, својеврсни грб Немањића који је добио значај владарско-државног знака.⁷⁰⁰

Уколико се ово мишљење прихвати, инсистирање кнеза Лазара на овом знаку о чему сведочи појава двоглавог орла на рељефу из 1380. године на јужном зиду припрате у Хиландару, односно усвајање овог знака на грбу Лазаревића, могло би се тумачити као израз њихових претензија на немањићко наслеђе.

Овај амблем који се задржао у Србији до XV века и као општеприхваћен мотив нашао широку примену приликом украшавања одеће, на заставама, печатима, штитовима, црквеним предметима, посудама, прстењу,⁷⁰¹ у српском новчарству као симбол деспотског достојанства, искључиво се везују за издања српских деспота.

Прво од њих припада динарима деспота Угљеше Мрњавчевића, који чине његово главно ковање.⁷⁰²

Деспот Стефан Лазаревић је ковао три динарска новчана типа која су на реверсу имала самосталну представу двоглавог орла,⁷⁰³ приказаног као на Угљешиним динару, фронтално, раширних крила. Исти амблем, на јединственом Стефановом динару био је део комплетне хералдичке композиције коју је чинио штит са представом двоглавог орла и шлем са челенком у виду два говеђа рога.⁷⁰⁴

У наставку деспотског новчарства, двоглави орао је био представљен на аверсу динара деспота Ђурђа у оквиру фрагментарног грба између рогова кациге.⁷⁰⁵ Блиске стилске израде, као на монетама деспота Угљеше и Стефана, двоглави орао је чинио реверсни приказ обола деспота Ђурђа Бранковића.⁷⁰⁶ Како је истакао Сима Ђирковић, у оквиру ширења хералдичких обичаја у Србији, преплитање византијских и западних хералдичких симбола у доба Деспотовине

⁷⁰⁰ Марјановић-Душанић 1994, 117.

⁷⁰¹ Марјановић-Душанић, 1994, 217.

⁷⁰² Иванишевић 2001, 264, 11.5.

⁷⁰³ Иванишевић 2001, 287, 42.17, 42.18, 289, 42.35.

⁷⁰⁴ Иванишевић 2001, 287, 42.19.

⁷⁰⁵ Иванишевић 2001, 296, 45.15.

⁷⁰⁶ Иванишевић 2001, 298, 45.37.

произвело је њихово ново тумачење, као двоглавог орла, који је постао владарским грбом у хералдичком смислу.⁷⁰⁷

Представа лава

Као хералдички симбол Бранковића, прва монетарна представа лава се појављује на динару Вука Бранковића.⁷⁰⁸ Иста представа породичног знамења, лава *passant* (у ходу) постала је главно обележје новчарства Бранковића. Као реверсна представа амблем лава је присутан на близу тридесет новчаних типова динара, полудинара и обола господина и деспота Ђурђа кованих у оквиру његових самосталних и заједничких издања, током целокупног периода владавине.⁷⁰⁹

Преузимајући исти иконографски предложак, деспот Лазар је истим породичним знамењем обележио реверсе свог динара и обола,⁷¹⁰ што је учинио и војвода Иваниш.⁷¹¹

Представа крина

Дуга историја приказивања крина као мотива у српском средњовековном новчарству започиње у периоду обнове српског ковања у XIII веку и траје до последњих српских монетарних издања.

Иако се најчешће доводи у везу са инсигнијама српских владара, скиптром и круном, које је овај амблем украшавао, поред скиптра са крином кога држе деспоти Стефан⁷¹² и Ђурђе⁷¹³ на својим динарима, представе љиљана красе круну на оболу деспота Лазара,⁷¹⁴ крст на оболу деспота Стефана,⁷¹⁵ престо на динару господина Ђурђа и Лазара,⁷¹⁶ вишередне натписе са именом деспота Стефана (*Каталог*, тип 51, тип 56) и монограме господина и деспота Ђурђа. (*Каталог*, тип 6, тип 30).

⁷⁰⁷ Ђирковић 1982, 466.

⁷⁰⁸ Иванишевић 2001, 280, 31.16.

⁷⁰⁹ Иванишевић 2001, 294-299, 45.1- 45.3, 45.8-10, 45.12, 45.13, 45.16-32, 45.35, 45.37, 46.1.

⁷¹⁰ Иванишевић 2001, 299-300, 48.1 и 48.2.

⁷¹¹ Иванишевић 2001, 300, 49.1.

⁷¹² Иванишевић 2001, 287-289, 42.20, 42.23, 42.31.

⁷¹³ Иванишевић 2001, 295, 45.14.

⁷¹⁴ Иванишевић 2001, 300, 48.2.

⁷¹⁵ Иванишевић 2001, 293, 42.61.

⁷¹⁶ Иванишевић 2001, 293, 44.1.

Овим бројним и разнородним монетарним представама прикључује се и јединствени самостални приказ хералдичког крина у српском новчарству који краси реверс динара господина Ђурђа Бранковића.⁷¹⁷

У расправи која се односила на питање порекла крина као владарског симбола на средњовековном новцу Србије, могући утицаји су препознати у новчарству Никеје и Палеолога, напуљских Анжујаца или српско-каторских веома живих веза у XIV веку.⁷¹⁸ Таква западна провенијенција овог симбола могла би да се повеже са крином као мотивом који је нарочито присутан на српским ковањима са латинским и латиничним натписима.

Када је у питању прва и једина самостална представа крина из периода Деспотовине, ово последње запажање могло би да се доведе у везу са аверсним приказом Христа у мандорли који прати Ђурђев реверсни крин,⁷¹⁹ а чија појава би се могла повезати са улогом бројних примораца који су у периоду Деспотовине своје послове везали за ковнице и ковање српског новца.

Представа натписа

На исти начин, као што је Михаљчић говорећи о интитулацијама и потписима у повељама истакао да су они „у крајњој линији сажет израз политичких циљева, тачније најкраће изражени политички програм“,⁷²⁰ могу се тумачити натписи и титуле владара на новцу.

Први монетарни приказ натписа који испуњава целокупно реверсно поље новца у српском новчарству се везује се за царски динар Стефана Душана. Реверсна легенда **СТЕФАН ВЪ ХЯ БЯ БЛАГОВЕРНИ ЧРЪ** („Стефан у Христу Богу благоверни цар“) је формула која се јавља у интитулацији Душанових царских повеља.⁷²¹

Душанова „епиграфска“ издања постала су опште прихваћен узор за бројна ковања краља Вукашина, обласних господара, патријарха и градова.⁷²² Временом,

⁷¹⁷ Иванишевић 2001, 294, 45.6.

⁷¹⁸ Марјановић-Душанић, 1994, 129-130.

⁷¹⁹ Иванишевић 2001, 294,45.6.

⁷²⁰ Михаљчић 1984, 96.

⁷²¹ Ова формула је у интитулацији повеље која је пратила Душанов Законик: Законик цара Стефана Душана. 144.

⁷²² Иванишевић 2001,265-266, 12.5-12.10; 266-267, 14.2-14.4; 267, 15.1-15.3; 268, 16.1-16.4; 268-269, 17.1-17.3; 269, 18.1-19.1; 270, 20.1-20.4; 270, 21.1; 270, 22.1; 271, 23.1-23.2; 271, 24.1-24.2; 276,

почетни петоредни хоризонтални натпис Душанових динара, у ово доба ће се, пратећи смањење димензија плочице новца, упоредо са њом скраћивати, од петоредне до дворедне легенде, у којој се на крају сачувано само име великаша, односно града.

У новчарству Деспотовине натпис као реверсни приказ се јавља у форми вишередне легенде, монограма и иницијала.

За разлику од легенди састављених од имена и титуле владара, које су пратиле представе, а због ограничености реверсног поља су се најчешће скраћивале, вишередни натписи, којима припада целокупно поље новца, били су много захвалнији за питања титуле и владарске идеологије.

Стављене у функцију њихове пропаганде, што је присуство новца у свакодневном животу људи на најнепосреднији начин омогућавало, „епиграфске“ монете су у доба деспотске владавине Стефана Лазаревића чиниле највећи део његове новчане продукције. Одражавајући правна стања и схватање доба у коме су настали, што се са једне старне повезује са добијеном титулом деспота, а са друге, истицањем континуитета са државом Немањића, по узору на царску Душанову емисију, Стефан Лазаревић кује новац са натписом **ВЪ ХА/БА ГНЪ Д/ЕСПОТ С/ТЕФАНЪ**, односно **ВЪ ХА/БА ДЕСП/ОТЬ СТЕФ/АНЪ**.⁷²³

Иако титулатура на деспотовој монети одаје нижи ранг његовог владарског достојанства од Душановог, свечани и узвишени тон формуле исти је као и на новцу славног царског предходника.

Поред ове емисије карактеристичне дугачке титулатуре, Стефанова ковања, обележавају и краћи реверсни натписи, који у свакој варијанти задржавају назив деспотске титуле.

То су легенде исписане у у четири хоризонтална реда: **ГНЪ/ДЕСПО/Т СТЕФ/АНЪ**,⁷²⁴ односно **ДЕС/ПОТ С/ТЕФА/НЪ**,⁷²⁵ у три хоризонтална реда **ДЕ/СПО/Т**,⁷²⁶ односно два хоризонтална реда **Д-Е/СП-ОТ**.⁷²⁷

26.1-26.4; 278, 31.2-31.3; 279-280, 31.8-31.13; 280, 32.1; 281, 33.3-33.4; 281, 34.1; 282, 35.1-35.2; 282, 36.1; 283, 38.1-38.3; 284, 40.2, 41.1-41.3.

⁷²³ Иванишевић 2001, 290, 42.41-42.42.

⁷²⁴ Иванишевић 2001, 291, 42.43.-42.44.

⁷²⁵ Иванишевић 2001, 291, 2.48.

⁷²⁶ Иванишевић 2001, 291, 42.49.

⁷²⁷ Иванишевић 2001, 291, 42.45.

У оквиру ове монетарне групе издваја се четвороредна легенда **НОВА/ЦЕКА Г/НА ДЕС/ПОТА**⁷²⁸ која је обележила отварање деспотове ковнице новца у Сребреници.

Новчани типови са приказом натписа појављују се и у ковању Ђурђа Бранковића. Из господског периода његовог новчарства то су легенде **ГЊ ГЮБРГ Н ЛАЗАР**⁷²⁹ и **ГЊ ГЮБГ**.⁷³⁰

Деспотском раздобљу припада новац са четвороредном легендом **ГЊ ДЕСПО ТЬ ГЮР ЪГ**,⁷³¹ односно троредном **ГЊ ДЕСПОТЪ Г**⁷³² или **ДЕСПОТЪ**⁷³³ Као натпис у два реда, јавља се **ГЊ ДЕСПО ТЬ ГЮР ЪГ**,⁷³⁴ односно у једном, **ДЕСП**.⁷³⁵

Посебну пажњу у оквиру ове монетарне групе скреће динар чије поље аверса и реверса исписује четвороредни натпис деспотове титуле: **[ГЊ]- ДЕСПОТ- ЪГВЮКС-ВНСС** односној реверсу. **[?]-ЏУ МСКИ Н СРБРИНН-НКЪ**.⁷³⁶

Име ковнице на новцу, што је карактеристика овог раздобља, као самосталан приказ ће се појавити на обојима деспота Ђурђа који носе назив цеке **СМЕДЕРЕВО**.⁷³⁷ и **РДИЦА**.⁷³⁸

Титула и име јединог феудалца који је ковао новац у периоду деспотовине оставили су траг у троредном натпису **ВОЄДЯ НВАНШЪ**.⁷³⁹

После прве представе монограма у српском новчарству на реверсу динара Вука Бранковића⁷⁴⁰ његови прикази ће се поново појавити на новцу Деспотовине.

Монограм кога чине слова **ДТПС** унутра **ЄЄ**, а лево **S**⁷⁴¹ припада реверсној представи динара деспота Стефана.

Монограми на новцу деспота Ђурђа формиран су од слова **ГЮРЪГ**,⁷⁴² односно **ДЕС/ПОТ** на аверсу, а **ГЮРЪГ** на реверсу.⁷⁴³

⁷²⁸ Иванишевић 2001, 291, 42.47.

⁷²⁹ Иванишевић 2001, 293, 44.1.

⁷³⁰ Иванишевић 2001, 295, 45.7.

⁷³¹ Иванишевић 2001, 295, 45.8.

⁷³² Иванишевић 2001, 296, 45.20; 295, 45.11, 297, 45.25, 298, 45.32.

⁷³³ Иванишевић 2001, 296, 45.22.

⁷³⁴ Иванишевић 2001, 297, 45.26.

⁷³⁵ Иванишевић 2001, 296, 45.21.

⁷³⁶ Иванишевић 2001, 296, 45.15.

⁷³⁷ Иванишевић 2001, 297, 45.27.

⁷³⁸ Иванишевић 2001, 298, 45.30.

⁷³⁹ Иванишевић 2001, 300, 49.1.

⁷⁴⁰ Иванишевић 2001, 280, 31.15.

⁷⁴¹ Иванишевић 2001, 291, 42.50.

У западном новчарству од XII века представе монограма све више уступају место владарским иницијалима, нарочито популарним у XIV и XV веку.⁷⁴⁴ Почетно слово имена, као карактеристичан избор иницијала среће се и на угарском новцу⁷⁴⁵ који представља узор монетарним издањима деспота Стефана која на реверсу имају слова РПД-ПТБ;⁷⁴⁶ ДПТ;⁷⁴⁷ ПТ;⁷⁴⁸ и Д.⁷⁴⁹

КОВАЊА ДЕСПОТОВИНЕ

Ковање Стефана Лазаревића

Новчани систем Стефана Лазаревића био је заснован на сребрном новцу, емитованом у три номинале: динар, полудинар и обол. Бројне новчане врсте настале у дугом периоду, од скоро четири деценије, хронолошки припадају раздобљу кнежевских (1389-1402) и деспотских ковања (1402-1427).

Кнежевска издања

Стефан Лазаревић је наследио српски престо у периоду економски исцрпљене и политички слабе Србије. Наслеђена држава младог кнеза, која је обухватала централни део старих српских земаља, Моравска Србија, после битке на Косову нашла се у изузетно тешком положају. Док је претила опасност од Турака, Угри су већ у јесен 1389. продрли у Србију, а походе наставили 1390. и наредне две године.⁷⁵⁰ Од 1390. Лазаревићи су прихватили вазалне обавезе према Турцима, којима су плаћали годишњи харач, а као Бајазитов вазал кнез Стефан учествује у биткама на Ровинама 1395. и код Никопоља 1396. Страдања и тежак положај земље између турске надмоћи и угарских напада, у којој су супарништво

⁷⁴² Иванишевић 2001,295, 45.12.

⁷⁴³ Иванишевић 2001, 298, 45.33, 45.34.

⁷⁴⁴ Grierson 1991, 116, 130, бр. 307, 153-154, бр. 349, 350, 168, 171, 193, бр. 423.

⁷⁴⁵ Réthy 1907, Т. 6, бр. 106-107.

⁷⁴⁶ Иванишевић 2001,291, 42.52.

⁷⁴⁷ Иванишевић 2001, 291, 42.53.

⁷⁴⁸ Иванишевић 2001, 291, 42.51.

⁷⁴⁹ Иванишевић 2001, 289, 42.33; 292, 42.56, 42.57.

⁷⁵⁰ Калић 1994, 56-57; Веселиновић 2006, 113.

са Бранковићима и нереди које је изазвала осiona властела Никола Зојић и Новак Белоцрквић⁷⁵¹ још више слабили положај Лазаревића, нису могли бити услови који би погодовали економском напретку земље.

Удари, како суседа, тако и домаћих великаша знатно су утицале на смањену експлоатацију у рудницима сребра, што се на плану кнежевских монетарних издања Стефана Лазаревића одразило новчарством малих тежина и организације ковања коју су у околностима кризе обележиле емисије често незавидног нивоа стилске обраде које, како по метрололошкој основици, тако и према иконографским предлошцима, у основи представљају само наставак ковања одређених новчаних врста кнеза Лазара.

Ковани од сребра, новчани типови кнеза Стефана Лазаревића су просечних тежина које се крећу у распону од већ смањене пондералне основице динара кнеза Лазара од 0,73 грама до емисија које је даља депресијација свела на свега 0,39 грама.

Код највећег броја монетарних издања аверсну представу Христа прате два основна реверсна иконографска предлошка: представа кнеза, односно шлема са два говеђа рога. Њима се прикључује новоуведени приказ арханђела Гаврила. Ободне легенде кнежевских монетарних издања исписане су латиницом, на италијанском језику.

Новац са аверсном представом Христа који седи на престолу без наслона и кнеза који стоји и држи скиптар са крстом, на реверсу (*Каталог: тип 1*, слика 1, Т I) једна је од првих кнежевских новчаних врста, од које је 13 примерака пронађено у остави Зајечар, похрањеној око 1400. године.⁷⁵² Скупним налазима припадају и два примерка ове врсте (*Каталог: К. 953; К. 958*) из до сада непознатог депоа из Сврљига.⁷⁵³ У већем броју него у оставама ово ковање је посведочено појединачним примерцима од којих осам припадају збирци Народног музеја у Београду, тридесетједан колекцији Љубомира Ковачевића и један збирци

⁷⁵¹ Житије деспота Стефана, 88; Шуица 1997, 9.

⁷⁵² Иванишевић 2001, 174.

⁷⁵³ Проф. Љубомир Ковачевић је својеручно пописао део своје колекције српског средњовековног новца који садржи податке о начину набавке и месту налаза појединих примерака. у *Попису* се налази информација о наведеном новцу и остави. Ова драгоценост грађа се чува у Архиву Народног музеја у Београду.

Сергија Димитријевића.⁷⁵⁴ Два примерка овог новца из музејске збирке (*Каталог*: НБ 583/250; НМ III2, 3321.), потичу из Новог Брда.⁷⁵⁵

У аверсним иницијалима имена Исуса Христа IC-XC: $\text{I}\bar{\alpha} - \bar{x}\alpha$; $\text{I}\bar{\epsilon} - \bar{x}\epsilon$; $\text{I}\bar{\alpha} - \bar{x}\epsilon$; $\text{I}[\alpha] - \bar{x}[\alpha]$; $[\text{?}] - \bar{x}\bar{\epsilon}$ на основу разлике у величини и облику слова С које је обло, односно оштро и угласто, увек затворено, без или са попречном цртом, издваја се пет основних калуца аверсних натписа, различитог стила израде.

У ободним реверсним легендама које започињу у горњем десном углу, настављају се и завршавају на левој страни, титула и име кнеза Стефана Лазаревића се појављују као: CONTES –TEPAN: $\alpha\omicron\eta\theta\epsilon \cdot s - \mu\epsilon\rho\lambda\eta$; $\alpha\omicron\eta\theta\epsilon \cdot s - \mu[\epsilon\rho\lambda]\eta$; $\alpha\omicron\eta\theta\epsilon \cdot s - \mu\theta[\rho]\lambda\eta$; $\alpha\omicron\eta\theta\epsilon \cdot s - [\mu\theta]\rho\lambda\eta$; $\alpha\omicron\eta\theta\epsilon \cdot s - \mu\epsilon\rho\lambda[\eta]$; $\alpha\omicron\eta\theta\epsilon \cdot s - \mu\theta\rho\lambda$; $[\alpha]\omicron[\eta]\theta\epsilon : s - [\text{?}]$, CONTES –TEPN: $\alpha\omicron\eta\theta\epsilon \cdot s - \mu\theta\rho\eta$ · CONTS –TEPAN: $\alpha\omicron\eta\theta\epsilon \cdot s - [\mu\theta]\rho\lambda\eta$; CO[?]-STEPAN: $\alpha\omicron[\text{?}] - \Sigma\mu\epsilon\rho\lambda\eta$ и CO[?]NT –EPA[?]: $\alpha\omicron\eta\theta\epsilon - \epsilon\rho\lambda[\text{?}]$

Обележене доследним одвајањем назива титуле од имена владара, легенде су комплетне без недостајућих слова, што посебно потврђује група која се везују за први натпис. Слова која их исписују у највећем броју су заобљена и у великој мери истих величина и дебљина. Правилно постављена и распоређена у истим размацама, она одају исти начин обраде, који ову групу легенди чини стилски уједначеном. Различито навођење титуле и имена владара, као и разлике које међу натписе уносе слова: T, S, O, различитих облика, A, C и E, различитих величина, као и ознаке које доследно одвајају титулу од имена у виду тачке, две тачке (:), односно четири груписане тачке (:,:), повезују се са једанаест калуца.

Сви примерци ове новчане врсте обележени су ситним ознакама редовно присутним у десном пољу новца које су виду седам груписаних тачака :::, на аверсној и од четири груписане тачке :::, на реверсној страни, што би могао бити важан показатељ релативно добре организације ковања, успостављене већ у раној фази кнежевског новчарства Стефана Лазаревића.

Сигла ::: која се појављује на Стефановом новцу као део аверсне представе, такође се појављује на једном монетарном типу кнеза Лазара, али на реверсу.⁷⁵⁶

⁷⁵⁴ Димитријевић 2001, Врста 231, бр. 82, стр. 366.

⁷⁵⁵ Димитријевић 1967, 280-281, Т. II, 4.

Како је реч о типолошки и хронолошки блиским новчаним врстама, не би требало искључити претпоставку да су обе производ исте ковнице.

Иста ознака ∴ која одваја титулу од имена владара, а појављује се на примераку из збирке Сергија Димитријевића⁷⁵⁷ и новцу из колекције Љубомира Ковачевића (*Каталог*: К. 949) повезује их са истом емисијом. Како се први примерак према месту налаза везује за Ново Брдо,⁷⁵⁸ не искучује се могућност ковања ове емисије у новобрдској ковници.

Новчаној групи кнежевског ковања са аверсном представом Христа који седи на престолу без наслона, припада и други новчани тип са реверсном сликом стојећег владара, кога само инсигнија, усправљен мач у руци кнеза одваја од предходног ковања. (*Каталог*: тип 2, слика 2, Т I).

Поред тога што типолошки представља наставак ковања кнеза Лазара,⁷⁵⁹ два примерка овог новца, присутна у остави Мрамор, похрањеној између 1390/1400. године,⁷⁶⁰ хронолошки га опредељују у рану фазу ковања кнеза Стефана Лазаревића. Поред ретких скупних налаза о овом новчаном типу сведоче појединачни примерци сакупљени у збирци Народног музеја у Београду (5) и нумизматичким колекцијама Љубомира Ковачевића (37) и Сергија Димитријевића (1).⁷⁶¹ Из музејске збирке, један од примерака ове монетарне врсте је пронађен на Новом Брду⁷⁶² (*Каталог*: НБ. 583/234)

Аверсни иницијали имена Исуса Христа, **IC-XC** који се појављују на овом монетарном типу, поред натписа **IC - XIC**, присутног и на предходној врсти са истом аверсном представом, појављују се и као: **IC - XCI** и **IC - XCII**, што се повезује са три калуца, чију израду одликују два различита стила гравирања која се препознају и повезују са предходним новчаним типом. Они би могли бити потврда хронолошке блискости ових монетарних врста и уз све ограде које се односе на предходни монетарни тип, израду калуца аверсних легенди овог новца доведу у везу са мајстором новобрдске ковнице.

⁷⁵⁶ Збирка Љубомира Ковачевића, Народни музеј у Београду, инв. бр. К. 694; Иванишевић 2001, 273, 24.10.

⁷⁵⁷ Димитријевић 2001, врста 231, бр. 82.

⁷⁵⁸ Димитријевић 1967, 281.

⁷⁵⁹ Иванишевић 2001, 273, 24.11.

⁷⁶⁰ Иванишевић 2001, 174.

⁷⁶¹ Димитријевић 2001, Врста 232, бр. 83, стр. 367.

⁷⁶² Димитријевић 1967, 280-281, Т. II, 5.

Реверсне легенде овог новчаног типа, различите израде, деле се на две стилске групе. Прва се повезују три натписа кнежевске титуле и имена: **CONTS-EPAN: $\alpha_0 n m S - \text{ER} \lambda n \cdot$; $\alpha_0 n m S - [\text{E}] [?]$; **CONTS-TEAN: $\alpha_0 n m S - [M \text{E}] \lambda n \cdot$; $\alpha_0 n m S - [m \text{E}] [?]$; $\alpha_0 n m S - [?] \lambda n [\cdot]$ и **CONTST-EPAN: $\alpha_0 n m s m - \text{ER} \lambda \cdot \cdot$; $\alpha_0 n m s m - \text{E} [R] [?]$ Свака од легенди је постављена ободно с десне ка левој страни и прекида се на различитом месту. Све имају збијену форму у којој доминирају слова оштро резаних углова. Различито навођење титуле и имена владара, као и разлике које међу натписе уносе слова: С, Е и Т, већа у односу на остала, која су мања и ужа и слово S различитих облика, као и ознаке у виду једне тачке око средине слова или три груписане тачке $\cdot \cdot$, повезују се са седам основних калупа који су послужили за њихово искивање. Ако направимо везу међу калупима аверсних и реверсних легенди ове и предходне новчане врсте, сличност би се могла пронаћи у стилу оштрог резања слова који је резултирао њиховим угластим обликом, који се запажа на групи реверсних натписа и једном аверсном иницијалу овог, односно аверсној легенди предходног новчаног типа.******

Друга група реверсних легенди обележила је највећи број примерака овог монетарног издања. За разлику од предходне скупине све оне имају исти натпис **CONTST-EPAN** који се у зависности од места на коме се прекида јавља као: **CONTST-EPAN: $\alpha_0 n [m] s m - \text{ER} \lambda n [\cdot]$; $\alpha_0 n m s m - \text{ER} \lambda n \cdot \cdot$; $\alpha_0 n m s m - \text{ER} \lambda n \cdot \cdot$; $\alpha_0 n m s m - \text{ER} \lambda [n]$; **CONTS T-EPAN: $\alpha_0 n m s \cdot m - \text{ER} \lambda n \cdot$; **CONT ST-EPAN: $\alpha_0 n m \cdot s m - \text{ER} \lambda n \cdot \cdot$; $[?] m \cdot s m - \text{ER} \lambda n \cdot \cdot$; $\alpha_0 n m \cdot s m - \text{ER} \lambda n \cdot$; $\alpha_0 n T \cdot s [?] - \text{ER} \lambda [n] \cdot \cdot$; $\alpha [\cdot] [n m] : s m - \text{ER} \lambda n [\cdot]$; $\alpha_0 n [n] m [?] m - \text{ER} [?]$.******

Као и код предходне групе, ободни натписи започињу у горњем десном углу, преносе се на леву страну. Исписују их слова, правилно постављена у једнаким међуразмацама, која су највећем броју заобљена и крупна слова истог облика и дебљине, с мањим међусобним разликама у величини. Различито навођење титуле и имена владара, као и разлике које међу натписе уносе угласта и мања слова S и Т, као и ознаке у виду тачке око средине слова или три груписане тачке: $\cdot \cdot$ или $\cdot \cdot$ на њиховом крају повезују се једанаест калупа. Уочене разлике нису такве природе да би нарушиле стилску уједначеност легенди које су у односу на предходну слупину израђене занатски прецизније и стилски другаче.

Стилски близак овој групи је натпис **CONTEST-EPAN**: [ϸΟη]Τ ΕΣΤ-ΕΡΛη[.]. На то упућује облик и величина највећег броја слова, али га различито навођење у титуле и имена владара, као и знак **ϸ** који замењује слово **Ε** и варијанта слова **Τ** одвајају од ње.

Сви примерци ове новчане врсте обележени су на обе стране новца ситним ознакама. На аверсу примерака које су обележили натписи прве групе, то су увек три груписане тачке: **∴** или **∶∶** десно, изнад престола. Оне се појављују и на новцу коме припадају легенде друге групе, али у већем броју, јер се јављају на обе стране аверсног поља. Аверсна ознака се уочава и у десном пољу реверса новца кога су обележиле обе групе натписа, али је на полеђини њихов број већи, због присуства и у левом горњем углу. На овом месту сасвим изузетно се јављају и друге ознаке: једна тачка, (*Каталог*: К. 990; К. 991; К. 981; К. 1006/1; К. 999) односно 4 груписане тачке **∴∴** (*Каталог*: К. 996). Ова последња ознака је карактеристична и за три примерка која је обележила иста аверсна легенде, **Ιϸ - xϸ**, и реверсни натпис [ϸΟη]Τ ΕΣΤ-ΕΡΛη[.] (*Каталог*: К. 980; К. 987; К. 976)

Сасвим изузетно, на свега два примерка (*Каталог*: К.1009; К. 985) са натписима **Ιϸ - xϸ** на аверсу и **ϸΟηηεηη - ΕΡΛηη** на реверсу, на обе стране новца се појављује словна ознака **Ρ**. До појаве на овој монетарној врсти она је била запажена на аверсу новца царева Душана и Уроша, као и кнеза Лазара.⁷⁶³ Проналазак Душанових динара са овом ознаком на Новом Брду⁷⁶⁴ доводи их у везу са ковницом овог рударског центра, а посредно и примерке новчне врсте кнеза Стефана Лазаревића.

По стилској обради и типолошким одликама, сличан ковањима кнеза Лазара⁷⁶⁵ је новац са аверсном представом Христа у мандорли и кнеза који стоји и држи скиптар са лабарумом (*Каталог*: тип **3.1** и **3.2**, слика 3-1; 3-2, Т I).

Хронолошко опредељење ове новчане врсте у рану фазу кнежевског ковања потврђује осам примерака пронађених у остави Мрамор похрањеној између 1390/1400.⁷⁶⁶ У већем броју него у оставама примерци овог ковања, као

⁷⁶³ Иванишевић 2001, 134, 7.6; 259, 9.17; 272, 24.9.

⁷⁶⁴ Димитријевић 1981, 28 и 42-44.

⁷⁶⁵ Иванишевић 2001, 273, 24.10.

⁷⁶⁶ Иванишевић 2001, 174.

појединачни налази, припадају збирци Народног музеја у Београду (1) и у много већем броју колекцији Љубомира Ковачевића (17).

Захваљујући очуваности ове последње групе извора, стекли смо увид у постојање две емисије овог монетарног издања, кога су обележиле различите стилске групе аверсних и реверсних легенди. Првој од њих припадају аверсни иницијали имена Исуса Христа IC-XC: $\bar{\epsilon} \bar{x}\bar{\epsilon}$; $\bar{\iota}\bar{\epsilon} \bar{x}\bar{\epsilon}$, односно реверсни натписи **CONTST-EPAN**: $\alpha\omicron\pi\tau\epsilon\tau - \epsilon[\bar{r}]\lambda\eta$; $\alpha\omicron\pi\tau\cdot\epsilon\tau - [?]\eta$ који су стилски блиски легендама предходних монетарних типова, (*Каталог*: тип 1 и 2): аверсни натписи, типу 1 и 2, а реверсне легенде дугој скупини типа 2.

За разлику од ове групе легенди, које су обележиле свега пет примерака новца, (*Каталог*: тип 3.1) легенде друге стилске групе: аверсни иницијала $\bar{\delta} - \bar{\delta}$ и реверсни натписи $\alpha[\omicron] \eta\eta \cdot\cdot - \bar{\iota}\bar{\lambda}\bar{\epsilon}\bar{p}$, односно аверсни натпис $\varsigma - [\bar{x}\varsigma]$ и реверсна легенда $\alpha\omicron\eta\eta \cdot\cdot - \eta \epsilon\bar{r}\lambda\bar{\iota}$, повезују се са највећим бројем примерака овог монетарног издања. (*Каталог*: тип 3.2)

Полудуференцирани натписи, посебно нечитки у делу владаревог имена које започиње увек обрнутим словом S, уз кога су испред или иза, ознаке у виду једне тачке, односно три груписане тачке $\cdot\cdot$, као и дебело гравирање слова, представљају основне стилске карактеристике ове групе легенди што их чини посебном скупином у оквиру кнежевских монетарних издања Стефан Лазаревића. Како се истичу бројним стилским, разликама у односу на предходну групу натписа, могао би се извести закључак да је новац овог монетарног издања производ две различите ковнице. У прилог томе сведочи и мања тежина емисије у оквиру које је искован новац кога су обележили натписи друге стилске групе.

Ако смо настанак појединих ковања кнеза Стефана Лазаревића на основу места налаза примерака као и стилских одлика аверсних и реверсних натписа посредно могли повезати са ковницом Ново Брдо, за последњу кнежевску врсту, са представом стојећег владара који држи лабарум (*Каталог*: тип 4.1 - 4.3, слика, 4-1 до 4-3, Т I), која представља наставак ковања кнеза Лазара⁷⁶⁷ за то постоје докази које пружа сам новац. Реч је о словним сиглама N, NO, NOV које се

⁷⁶⁷ Иванишевић 2001, 273, 24.16)ж.

надовезују на аверсну легенду која уоквирује представу главе Исуса Христа, а представљају ознаке ковнице Ново Брдо, као места производње овог новца.

Велики број од четрдесет примерака овог ковања припада остави пронађеној на Руднику.⁷⁶⁸ Њима се прикључују појединачним налазима из збирке Народног музеја у Београду (8) и колекције Љубомира Ковачевића (63).

Код свих примерака аверсни натпис **IESVS CRISTVS** започиње крстом и тече кружно уз обод новца. У великој мери је исписан правилно, без грешака, словима која су на највећем броју примерака заобљена и крупна. Између имена, титуле и ознаке ковнице су тачке. Како се на 21 примерцима новца са ознаком N (21), односно са ознаком NO (48) и на примерцима са сиглом NOV (3), основна разлика уочава у облику, величини и дебљини резања слова C и S било је могуће издвојити два калупа којима је искован аверсни натпис на емисији означеној са N: +[?][**CSV**]**S** · **CRISMVS** · **NO**; +[?][**SVS**] · **CRISMVS** · **NO**, једанаест калупа у оквиру емисије са сиглом NO: +**CSVS** · [**CR**]I[S]**MVS** · **NO**; +**CSUS** · **CRIS**[m][?][S] · **NO**; +**CS**[?]VS · **CRIS**[?] · **NO**; +**ISVS** · **CRISMV**[S] · **NO**; +**CS**[u]**S** · **CRISMUS** · **NO**; [?] · [**CR**]S**MVS** · **NO**; +**CSVS** · **CRISMVS** · **NO**; +**CSVS** · **CRISMVS** · **RO**; +**CS**[?] · **CRISMVS** · **RO**; +**CS**[?]u[?]R**IS** M U S · **OR** и један калуп емисије са ознаком NOV +**CS**[S] · **CRISMVS** · **NOV**.

Реверсни натписи који исписују титулу и име Стефана Лазаревића, почињу од горњег десног угла и настављају се ка левој страни. Најчешћа легенда која гласи **CONTES –TEPAN** уочава се на све три новобрдске емисије са словним ознакама N: **α[ϕ]πες** - [m]εpλn; **αππθ·S** - mεpλ[n]; **NO**: **αππθ·s** - mε[R]λn; **αππθ·S** - [m]εp[λn]; **αππθ·S** - mεpλn; **CONTθ·S** - mεpλ[n]; [?][nm]θ · s - mεnλn; **αππες** - mεpλn; **αππθ** · [s] - mεpλn; **αππθ** · [s] - [mεp][?]; **αππθ** · s - mε[Rλn] и **NOV**: **αππθ** · s - mεpλn.

Поред ових натписа који чине уједначену групу, стилски блиску легендама друге групе предходног новчаног типа (*Каталог*: тип 2), емисија са ознаком N, обележена легендама **CONTES –TEPA**: **αθ ππθ[s]** - mε[?]λ; **αππθ·S** - mεpλ и **CONT[?] –STEAN**: **αθ ππ[?]** - smελn; **α[?]** - θ m[?]n и серија са сиглом NO, са легендама: **CONTEST–EPAN**: **αππθ** · sm - εpλn .; **αππθ** · sm - εp[?], **CONTES** –

⁷⁶⁸ Новаковић 1988, 109-110.

TEPA:CONTE· s - mEPa и CONTESO –TE[?]AN: CONTEso – mE[?]an, формирају посебну стилску скупину у оквиру које натписи које одликује збијена форма и слова угластих облика, одају стил израде близак легендама једног од предходних типова новца (*Каталог*: тип 2, прва група)

Како обе групе легенди три новобрдске емисије носе стилско обележје препознатљиво и на натписима једног од предходних кнежевских издања (*Каталог*: тип 2, прва група) оно би се могао одредити као новобрдско ковање, хронолошки блиско овим новобрдским серијама.

У оквиру емисије обележе ознаком NO издваја се новац нечитког реверсног натписа: I◀ O III O - Ъ I◀ P; I◀ O III O - [Ь] I◀ P • који не би могао да се доведе у стилску везу ни са једном групом реверсним легенди овог монетарног типа.

Бројни калупи, аверсни (14) и реверсни (23), који се повезују са легендама на овом издању, иду у прилог његовог великог обима ковања. Њихов број је свакако већи, јер су дупло отковани примерци или они са помереним калупом и излизаним словима, (15) остали калупски неодређени.

Сви примерци новобрдских серија осим словних ознака ковнице немају на аверсу других симбола. Они међутим, нису изостали на реверсу сваке од њих. Јављају се у виду ситних ознака, састављених од једне, три или четири груписане тачке. Некада само у десном пољу, а чешће на обе старне, оне повезују све три новобрдске емисије: N: -⋄; -⋄; -⋄; -⋄; ·⋄; ⋄⋄; NO: ·\ ⋄; -⋄; ·\ ⋄; ·-⋄; -⋄; ·\⋄; ·\⋄; ⋄\⋄; -⋄; -⋄; ●\⋄; ●\⋄;-⋄; -⋄ и NOV: ·\⋄

Поред емисија новобрдске ковнице, у оквиру овог монетарног издања, на основу аверсних словних ознака, могуће је издвојити и примерке који су исковани у још једној ковници која је ковала за кнеза Стефана Лазаревића. У питању је цека у Приштини која је емитовала кнежевска издања обележена истим представама као новобрдске серије, али са различитим словним ознакама, PR (*Каталог*: тип 4.4, слика 4-4, Т I), односно P. (*Каталог*: тип 4.5, слика 4-5, Т I) Активност ове цеке, све до објављивања примерка из збирке Народног музеја (4) и из колекције Љубомира Ковачевића (19) није се везивала за ову новчану врсту.

На приштинских монетарним издањима кружни аверсни натписи који уоквирују представу главе Исуса Христа на првој емисији са ознаком

PR(варијанта) појављују се као: IESVS CRISTVS PR: +iεsUs ·QR][sm]Us ·PR; +iε 2 u 2[?][E]2mu 2 PĖ; IESNC RISTVS PR: +iε S nα ·Ri S m u S·P[R] ; IESVS CRISTVS NP:+iε SV[S]·[?]Ri S mVS·[nP]; ()RISTVS NPR: +[?]Ri[S]mVS ·nP[R]; ()IES CRI()S PNR: +iε S· α ·Ri [?]S P nR; IESVS C()STIS NP: +iε SV[S] α[?]Sm i S· nP, а на другој, обележеној ознаком P као: IES[?] CRISTVS P: +iε[S][?][QRiSmVS]·P; IE[?]S CRI[?]ST P +iε[?]S·QRi[?]S·P; IESVS CRI[?] NP +iε SVS·QRi[?][n]P; IE[?]S CRI[?]SP +iε[?]S·QRi[?]S·P;

На реверсним легендама емисије са ознаком PR појављује се шест различитих натписа кнежевске титуле и имена Стефана Лазаревића: CONTES – TERAN: αOnmε ·s – mεRΛn; αOnmε S – mε[Λn]; αOnmε S – mεRΛ[?]; αOnmε[S] – [?][ε][?]; αOnm·εS – mεRΛn; αOnmε 2 – [mεE]Λn; CONTES –TEAN:αOnm ε ·S – [m]εΛn; CONTES –TEN(): [α]Onmε S – mεn[?]; CONTES –TEPA:αOnmε S – mεRΛ; CONTE –STE(): αOnmε – [2mε][?]; CONTS –TEPAO:αOnm[2] – [m]εEΛO а на серији P осам: CONTES – TERAN: αOnmε ·S – mεRΛn; αOnT ε 2 – Tε[?]Λn; CONTES –TPA(): αOnmε S – mRΛ[?]; ()S –ETAN():[?][S]· – ε mΛn[?]; CO()S –TEP: αO[?]S]· mεR; CONTE –STEA: αOnmε – [S]mεΛ; ()E –STEON:?)ε – Smε[?]n; CON() –TEAN:αOnm[?] – [m]εΛ[n]; CO() –TE()A: αO[?]· mε[?]Λ;

Бројне легенде обе приштинске емисије одликују слова различитих величина и облика, од облич до угластих, од којих су поједина обрнута, а понека, иако различита, као R и P, су написана на исти начин, као Ė. Израду легенди која се доводи у везу са употребом седам аверсних и четири реверсна калуца на емисији PR, односно једанаест аверсних и осам реверсних на емисији P, поред различите стилске обраде обележава и различити ниво резачке технике, што је резултирало комплетним и тачно исписаним натписима (група CONTES –TERAN) , стилски блиских групи са којом се повезује одређен број натписа новобрдских емисија (Каталог: тип 2), али и легендама које су због недостајућих, погрешно убачених или изврнутих слова, непотпуне и нетачне, од којих су поједине без смисла и до крајности неспретно изведене, као [?]2V2c[?]nv[?]~[?] (Каталог: III/2, 3264).

Стилске разлике, а у техничком погледу различити нивои граверског умећа не искључују могућност израде извесног броја калуца легенди у новобрдском

Београду (5), нумизматичке колекције Љубомира Ковачевића (22) и из збирке Сергија Димитријевића (2).⁷⁷¹

За израду аверсног иницијала имена Исуса Христа, IC-XC: $\text{I}\Theta - \text{x}\Theta$ највероватније је коришћен један калуп, о чему сведочи исти натпис на свим примерцима. Њега су обележила правилно резана слова: С, увек обло, затворено, са попречном цртом, веће и дебље од остала два, мања и тања, стилски блиска аверсним легендама новчаних типова 1, 2, и 3 у којима се појављују слова истог облика.

У реверсној легенди појављује се пет различитих натписа кнежевске титуле и имена Стефана Лазаревића: $\text{CONTES - TEPAN } \Theta\text{O}\eta\text{M}\Theta \cdot \text{s} - \text{M}\Theta\text{P}\lambda\eta$; $\Theta\text{O}\eta\text{M}\Theta\text{s} - [?][\lambda\eta]$; $\text{CONTES - TEPA: } \Theta\text{O}\eta\text{M}\Theta \cdot \text{s} - \text{M}\Theta\text{P}\lambda \cdot$; $\Theta\text{O}\eta\text{M}\Theta \cdot \text{s} - \text{M}\Theta\text{P}\lambda$; $\Theta\text{O}\eta\text{M}\Theta \cdot \text{s} - \text{M}\Theta\text{P}\lambda$; $\Theta\text{O}\eta\text{M}\Theta \infty - \text{M}\Theta\text{P}[\lambda]$; $\text{CONTES - TEP: } [\Theta\text{O}\eta\text{M}]\Theta \cdot \text{s} - \text{M}\Theta\text{P}$; $\Theta\text{O}\eta\text{M}\Theta \cdot \infty - \text{M}\Theta\text{P}$; $\text{CONTES - TPA: } \Theta\text{O}\eta\text{M}\Theta \cdot \text{s} - \text{M}\Theta\text{P} \cdot$; $\text{CONTEST-EPAN: } \Theta\text{O}\eta\text{M}\Theta \cdot \text{SM} - \Theta\text{P}\lambda\eta$. Исписане ободом, с десна на лево, титулу од имена владара одваја тачка, скоро на свим примерцима. Натписи су читљиви, без нејасних слова, која су заобљена и исте дебљине. Различито навођење кнежевске титуле и имена Стефана Лазаревића, као и разлике које међу натписима уносе слова: С и Е својом величином, а слово S различитим облицима или написано хоризонтално повезује се са десет основних калупа. Имајући у виду исте натписе, у оквиру којих се поред комплетних издвајају и они код којих је изостављање појединих слова у имену владара скратило легенду, као и њихове исте стилске особености, реверсне легенде овог новца могле би се довести у везу са натписима једног од предходних новчаних типова (*Каталог*: тип 1) и оним који су обележили новобрдске серије: N (CONTES - TEPAN ; CONTES - TEPA) и NO (CONTES - TEPA ; CONTEST-EPAN) (*Каталог*: тип 4.1 и 4.2) истих стилских особености.

Веза коју овај новчани тип успоставља преко истих натписима и стила њихове израде са новобрдским ковањима могао би га одредити као новобрдско издање. То би додатно магле да потврде и ознаке. Осим изузетно ретких словних: $\cdot \setminus$ P и B, на скоро свим примерцима оне су у виду груписаних тачака: $\cdot \ddot{\cdot}$ и $\cdot \ddot{\cdot}$, које се такође јављају на једном од предходних новчаних типова (*Каталог*: тип 1),

⁷⁷¹ Димитријевић 2001, Врста 230, бр. 80 и 81, стр. 367.

кога смо уз извесне ограде определили као новобрдско ковање, као и на осведоченој новобрдској серији N (*Каталог*: тип 4.1). Један примерак ове новчане врсте пронађен је на Новом Брду,⁷⁷² такође би могао да говори у прилог тога.

У односу на стилски уједначену групу легенди овог новчаног типа, три аверсна, односно реверсна натписа се не би могла повезати са њима. Реч је о аверсним иницијалима IC-[?]C: ιϞ - ::Ϟ; ιϞ - :: и реверсним легендама CONST –EPAN: ϞϞ[?]π – ϞϞπ; [?][s] π · · · ϞϞπ · (*Каталог*: III2, 3388; III2, 107), видно ситнијих слова, односно аверсној легенди Ϟ - [ϞϞ] и реверсном натпису [ϞϞπ ?] - πϞ ππ. (*Каталог*: К. 1068) које су обележила недостајућа, обрнута и нечитка словима.

Друга новчана врста са аверсном представом Христа у мандорли, а на реверсу кнеза који седи на престолу без наслона, која се од преходне разликује по типу владарске инсигније, скиптар са крстом (*Каталог*: тип 6, слика 6), осведочена је само појединачним налазима, од којих је у збирци Народног музеја у Београду сачуван један примерак, у колекцији Љубомира Ковачевића, осам.

Аверсни иницијал имена Исуса Христа IC-XC: ιϞ - xϞ присутан на највећем броју примерака, а само на једном Ϟ - x Ϟ, повезује се са два калуца. Стилска подударност се уочава између првог и аверсног натписа предходног монетарног типа (*Каталог*: тип 5).

Она се успоставља и у односу на реверсне легенде: CONTS –TEPA: ϞϞπ · s - [π]ϞϞ; CONTS –TEIA: ϞϞ[π] · s – πϞπ; CON() –TEP: ϞϞ[?] – πϞπ које се доводе у везу са три калуца. Због изостављања појединих слова, односно исписивања погрешних слова, како у делу кнежевске титуле, тако и имена, сва три натписа су некомплетна и нетачна. У већој мери него помеуте легенде, то би се односило на посебно скраћен аверсни иницијал Ϟ - x и непотпун и нечитак реверсни натписа ϞϞπs - ϞϞ[π] (*Каталог*: К. 1042)

Поред ситних ознака као што су три или четири груписане тачке: -.: ; -.:; -.: ; -.: , појављују се и словне сигле, некарактеристичне за Стефанова кнежевска издања, у виду затвореног слова C: Ϟ у десном реверсном пољу, истог облика и величине као прво којим почиње натпис кнежевске титуле.

⁷⁷² Димитријевић 1967, 280, Т. II. 4.

У оквиру групе новца са представом владара који седи на престолу појављују се две новчане врсте нејасних реверсних легенди. Оне припадају издањима са јединственом аверсном представом Христа у мандорли, а на реверсу, гологлавог кнеза, (*Каталог: тип 7*, слика 7, Т.1), односно са нимбом на глави (*Каталог: тип 8*, слика 8, Т.1) који седи на престолу без наслона (?) и држи скиптар са крстом.

Док је прва новчана врста сведочена ретким појединачним налазима, свега по два из збирке Народног музеја у Београду и нумизматичке колекције Љубомира Ковачевића, други новчани тип своју бројност дугује како сачуваним примерцима појединачних налаза из две колекције: Љубомира Ковачевића (13) и Сергија Димитријевића (1),⁷⁷³ тако и новцу похрањеном у остави Рудник XIX век (2).⁷⁷⁴

Како је у рудничком налазу заједно са кнежевским и првим емисијама деспота Стефана пронађен и овај новац коруптних натписа, његова припадност Стефановом ковању је у великој мери потврђена. Новаковић је мишљења да она припада првим ковањима кнеза Стефана и да заправо представља посмртни новац његовог оца, кнеза Лазара.⁷⁷⁵

Код прве врсте (*Каталог: тип 7*) на основу угластог затвореног слова С, које је написано правилно или обрнуто, као и облика слова Х у натпису С-ХС који је исписан у једном, односно два реда, било могуће издвојити два аверсна калупа: $\text{C} - \text{H}$; $[\text{C}] - \bar{\text{X}} \text{H}$. У односу на реверсни натпис, који као дужи гласи $\text{C} \text{H} \text{C} - \text{H} \text{C}$, започиње горе на десној, а завршава се на левој страни или га чине словни знакови: $\text{C}, \text{H}, \text{C}, \text{H}$, исписани у два (?) или три реда: $\text{C} - [?] \backslash \text{C}$; $[\text{C} \backslash \text{H}] - [\text{C} \backslash \text{H}]$; $\text{H}[\text{C} \backslash \text{H}] - [\text{C} \backslash \text{H}]$, издвају се четири реверсна калупа.

Исти словни знаци који се срећу на реверсу прве новчане врсте, обележили су нејасне аверсне: $\text{C} \backslash \text{C} \backslash \text{H} - \text{H} \backslash \text{C}$; $\text{C} - \text{C}[\text{H}]$; $\text{C} \backslash \text{C} - \text{C} \backslash \text{H}$; $\text{C} - \text{C}[\text{H}]$; $\text{C} - \text{H}$; $\cdot [?] - \cdot \text{C} \backslash \text{H} \cdot$ и реверсне натписе: $\text{C} - \text{H}$; $\text{C} \backslash \text{C} - \text{C} \backslash \text{H}$; $\text{C} - \text{C} \backslash [\text{H}]$; $\text{C} - \text{H}$ другог новчаног типа (*Каталог: тип 8*), који се повезују са пет аверсних и четири реверсна калупа. Како се исти натписи $\text{C} - \text{H}$ и $\text{C} \backslash \text{C} - \text{C} \backslash \text{H}$ појављују на аверсу и реверсу може се закључити да су ковани истим калупом, као и да је новац произведен у ковници у којој су постојали пропусти у организационом процесу ковања новца.

⁷⁷³ Димитријевић 2005, стр. 313.

⁷⁷⁴ Новаковић 1988, 110.

⁷⁷⁵ Новаковић 1988, 110.

Бројне разлике из домена техничке и стилске обраде новца као и појава нејасних натписа састављених од ограниченог броја словних знакова који замењују аверсни иницијал имена Исуса Христа и реверсну легенду кнежевске титуле и имена Стефана Лазаревића, јасни су показатељи да се новац коруптних натписа издваја из групе коју смо уз оградe определили као издања новобрдске цеке. То би могла да потврди и смањена контрола ковања емисија, о којој сведочи скоро потпуни изостанак аверсних, односно реверсних ознака, као настанак хибридног примерка идентичног аверсног и реверсног приказа, кнеза на престолу који у десној руци држи скиптар са крстом (*Каталог*: слика 8 хиб; К. 1071).

Држећи се јединог поузданог податка, места налаза ових новчаних типова (*Каталог*: тип 7; тип 8), њихов настанак би се могао довести у везу са ковницом у рударском центру на Руднику.

Монетарној групи рудничких емисија би требало прикључи до сада непознату врсту са аверсном представом Христа у мандорли и реверсном сликом владара са нимбом који стоји и држи скиптар са крстом, о којој сведочи, до овог помена, непознати уникатни примерак из колекције Љубомира Ковачевића (*Каталог*: тип 9, слика 9; К. 1069, Т.І).

Поред иконографских сличности, на то упућују натписи, на аверсу: $\text{A} - \text{D}$ и реверсу: $\text{A} - \text{L}$, као и изостанак ковничких ознака што су уочене особености предходног новчаног типа.

Посебна скупина кнежевских монетарних издања Стефана Лазаревића су врсте које одликује представа шлема на реверсу, чији узор представљају ковања кнеза Лазара.⁷⁷⁶ Врсте са аверсном представом главе Христа, а на реверсу шлема са два бивоља рога окренутог налево (*Каталог*: тип 10.1, слика 10-1; тип 10.2, слика 10-2; тип 10.3, слика 10-3, Т.І), у зависности од аверсне легенде која се завршава различитим словним ознакама: N, NO, или PR повезују се са ковницама Ново Брдо и Приштина као местима своје производње.

Велики број сачуваних примерака овог новца који сведочи о знатном обиму емисија припада оставама: Зајечар, (24) и Шумадија, непознато налазиште⁷⁷⁷ из кога је седамдесет примерака забележено у колекцији Сергија Димитријевића.⁷⁷⁸

⁷⁷⁶ Иванишевић 2001, 247, 24.17-24.19.

⁷⁷⁷ Иванишевић 2001, 185.

⁷⁷⁸ Димитријевић 2001, Врста 225, бр. 3-71.

Време похрањивања ових скупних налаза, око 1400. односно после 1402. године, емисије хролошки опредељује у кнежевска ковање Стефана Лазаревића.

У одређеном броју, овај новац је присутан у збирци Народног музеја у Београду (2) и у колекцији Љубомира Ковачевића (10) примерака. Управо захваљујући категорији појединачних налаза, поред већ познатог новца кованог у приштинској ковници, значајним бројем од шест примерака потврђено је постојање нове емисије произведене у новобрдској цеки, која на аверсу носи словну ознаку N, поред, у литератури познатог новобрдског монетарног типа, обележеног сиглом NO.

Припадност емисија двама ковницама о којима сведоче знаци новобрдске и приштинске цеке додатно је потврђена и издвајањем, у основи две групе калуца коришћених у изради аверсних и реверсних легенди. Док је свима њима заједничка иста поставка аверсног текста са именом Исуса Христа који почиње крстом од средине горњег поља и тече кружно ободом новца, односно реверсног натписа кнежевске титуле и имена који започиње у горњем десном углу и преноси се и завршава на левој страни, различити натписи, као и стил њихове израде, уносе кључне разлике.

Основна карактеристика како аверсних, тако и реверсних натписа на новобрдским емисијама је њихова делимична исписаност, што је омогућило издвајање малог броја комплетних легенди, као што је један аверсни натпис на емисији са ознаком N, **IESVS CRISTVS N: +IϞ 8v 8 ·Ϟ R I ∞ mv 8 · ϩ** (*Каталог*: тип 10.1) , две аверсне легенде емисије NO: **IESVS CRITVS NO: +IϞ 8vϞ ·]ϞϩI mv8 ·]ϩ Ϟ** (*Каталог*: тип 10.2) и **IESVS CRIVTE NO: +IϞ 8v8 :Ϟ]ϩI VmϞ ϩ Ϟ** и један реверсни натпис **CONT STEPVN: Ϟ Ϟ ππ - 8 mϞ R v π** , емисије са ознаком NO (*Каталог*: тип 10.2).

Остали натписи обе новобрдске емисије делимично су дефенисани. Код емисије са ознаком N (*Каталог*: тип 10.1) то потврђују аверсне легенде: **+I 8vϞ · Ϟ R I R mv 2 π; +I[?]vϞ · Ϟ R I π mv2 π; +[I] Ϟ S V S · Ϟ R I [π] ·; +I Ϟ S V S · Ϟ R I π R; +I Ϟ S [?] S · Ϟ R I π S; +I [S]v · Ϟ R I [?] m v 2 π; +I Ϟ S · [?] S [?] Ϟ ·; +I Ϟ Ϟ S V S · Ϟ R I π S; +I Ϟ π [?] Ϟ Ϟ I π; +I v π Ϟ I D [?] ϩ I**, односно реверсни натписи: **Ϟ Ϟ π - mϞ 8 π; Ϟ Ϟ π I 2 - Ϟ I Ϟ R v; Ϟ Ϟ π I 2 - [Ϟ] I Ϟ [R] v; Ϟ Ϟ π - [ϞϞ] S π ·; Ϟ Ϟ π I - Ϟ S π I; Ϟ Ϟ π - Ϟ S [π]; [?] V S [?] - Ϟ I π ·; [?] Ϟ - [?]**

SVD; α ◊ π - Ѡ R V; α [?] – α ◊ π ·; α [?] – α v π ·; v π[?]◊ – ѠSVD, а код емисије са
ознаком NO (*Каталог*: тип 10.2) реверсни натписи: α ◊ππѠ · - ѠѠ 8V π; α[◊]ππѠ · 8 -
π[?] [V]π

Натписи обе новобрдске емисије прекинути су тачком око средине слова између речи имена Исуса Христа, осим код серије N код које се на једном натпису тачка налази и иза ознаке ковнице, односно код емисије NO где су на истом месту две тачке (:). Због изостављања или погрешно убачених, дуплираних и окренутих слова, легенде су делимично, а код појединих натписа прве емисије и потпуно нејасне.

Такви су такође и реверсни натписи на којима се запажа намера, али и неуспех калупара да изгравира комплетан натпис кнежевске титуле и имена, од које је на емисији са сиглом N једино могуће изчитати неколико легенди обележених непотпуним називом титуле као: CON, CONIS, CONI, CVN.

На аверсним и реверсним натписима емисије N и NO, слова су у највећем броју крупна, издужена, већином угласта. Разлике које међу натписе уносе слова: V, I, T, N различите величине и дебљине, C, различитих облици и величине, слово S написано правилно, обрнуто, у облику полуосмице или осмице и словни знак Ѡ, повезују се једанаест аверсних и исти број реверсних калупа прве новобрдске емисије, као и два аверсна и три реверсна калупа друге емисије. Ово би ишло у прилог већег обима ковања емисије са ознаком N, али би морало да се прихвати уз извесну ограду, имајући у виду релативно мали број примерака укључених у анализу.

Обе новобрдске емисије обележавају исте сигле, у виду ситних ознака састваљених од тачака: ∴ | ; ∴ | ∴; ∴ | ∴ на емисији N, односно ∴ | ∴∴ на емисији NO, које прате и неколико предходно наведених издања, која смо са више или мање аргумената определили новобрдској ковници (*Каталог*: тип 1; тип 2; тип 4; тип 5) За разлику од ових издања, чије легенде у знатној мери обележава стилска уједначеност, новобрдске емисије са предстаом шлема на реверсу, (*Каталог*: тип 10.1; тип 10.2) своје често непотпуне и нетачне натписе, обележене изостављеним, погрешно убаченим или словима без смисла, везују за мање квалитетан начин израде.

За разлику од две новобрдске серије, исти новчани тип са представама главе Исуса Христа на аверсу и шлема на реверсу, који носи ознаку приштинске ковнице Р-В (*Каталог*: тип 10.3, слика 10-3) одаје други начин израде. То би могле да потврде разлике у реверсним представама шлема, који је на новобрдским емисијама са избоченим визиром и дебелим и затупљеним роговима, а на приштинском монетарном издању са равним визиром и са тањим роговима који су на крајевима извијени. Разлике истичу и аверсне легенде: **IESVS CRISTU SPR: +IΘ** **z u z[α]βi zμu ·zPβ**; **+IΘ s u s α[β]i[?][u]s ·Pβ** односно **[?]CRSTUS P: [?]ΘβSMUS ·P[?]** и реверсни натписи: **CONTE S TEPAN αθ πμθ ·∞ · πθPλπ**; **+αθ πμθ ·∞ · πθPλ π**; **[?]πθ ·∞ · πθPλπ**, које име Исуса Христа, односно титулу и име Стефана Лазаревића исписују тачно и комплетно, словима правилних облика и незнатних одступања у величини и дебљини.

Различити натписи који се повезују са три аверсна и исти број реверсних калуца, носе печат истог начина израде, који посебно групу реверсних легенди, са карактеристичним, положеним словом S, које као средишње, уоквирено са једном или две тачке, разваја али и спаја кнежевску титулу, чини стилски ујеначеном и допадљивом.

Као и предходе монетарне типове са представом стојећег кнеза, који носе ознаке приштинске ковнице (*Каталог*: тип 4.4 до 4.5), тако и наведено издање са представом шлема, истог аверсног ковничког знака, хронолошки бисмо могли повезати са периодом између 1396. и 1402. године, када је кнез Стефан Лазаревић, владајући делом земаља Бранковића, у приштинској цеки могао ковати свој новац.

Такође скупини новца са реверсном представом шлема са два говеђа рога припада и монетарна врста са аверсном представом Христа у мандорли (*Каталог*: тип 11, слика 11, Т.1), кована по узору на новац кнеза Лазара.⁷⁷⁹ Велики број сачуваних примерака ове врсте не припада оставама новца, већ појединачним налазима: збирке Народног музеја у Београду (18), колекције Љубомира Ковачевића (186).⁷⁸⁰

⁷⁷⁹ Иванишевић 2001, 274, 24. 18 и 19.

⁷⁸⁰ Димитријевић 2005, 305, сл.71-72.

У аверсном иницијалу имена Исуса Христа **IC-XC**: **ϵ**-**̄xϵ**; [**ιϵ**]-**̄xϵ**; **ϵI**-**̄xϵ**; **ιϵ**-**̄xϵ**; [**ιϵ**]-**̄xϵ**; [**ιϵ**]-**xϵ**; **ιϵ**-[?]; **ιϵ**-**̄xϵ**; [**ιϵ**]-**̄xϵ**; [**ιϵ**]-**̄xϵ**; **ιϵ**-**̄xϵ**; **ϵ**-**̄xϵ**; **ιϵ**-**̄xϵ**; [**ι**]**ϵ**-**̄x[α]**; **ϵ**-**xϵ**; **ϵ**-**xϵ**; **ιϵ**-**̄xϵ**; **α**-**̄x[α]**; **ϵ**-**ϵ**; **ιϵ**-**[x]ϵ**; **ϵ**-**xϵ**; **ϵ**-**ϵ**; **α**-**̄xD**; [**ιϵ**]-**̄xϵ**; **ιϵ**-[.]**̄x**; [**α**]-**x[D]** због присуства или изостанка првог слова, као и различитих облика, величине и дебљине слова **С**, које је, било правилно или обрнуто написано, заобљено, без или са попречном цртом и скоро увек крупније од осталих слова, а у једном случају замењено словним знаком **ϵ**, издваја се двадесетишест основних калуца аверсних натписа. Највећи број легенди, које одликују правилно постављена, заобљена и прецизно резана слова, припадају стилски уједначеној групи натписа, као и легенде са неколико већ поменутих новчаним типовима (*Каталог*: тип 1-3; тип 5- 6)

Реверсне легенде овог новчаног типа кнежевску титулу и име исписују дуж десне и леве ивице новца најчешћим натписима: **CONTES –TEPAN** и **CONTES –TEPANO**, као и ретким легендама: **CONT S TEPAN**; **CENTE S TEPAN**; (?)**ONTE TEAN** и **ΠONTEE TEPAN** и једним нечитким текстом: **ϵΛΡϵ ш** - [?]**ш**[?]**οϐ**. За разлику од последња четири натписа уочена само на по једном примерку новца, а издвојена као посебне легенде због једног погрешног, односно изостављеног или дуплираног слова: **αΟϐηϵ** • • [πϵ]Ρλ•λ; **αϵηηϵ** •s • πϵΡλη; ; [?]**οηηηϵ** – πϵληη; **Πονηη[ϵ]** – πϵΡλη што би се могло повезати са грешком гравера, натпис **CONTES –TEPAN**, заступљен на највећем броју примерака овог типа представља његову основну реверсну легенду.

Како се у оквиру ње издвајају три различите поставке истог натписа, као: **CONTES –TEPAN**, односно **CONTE S –TEPAN** и **CONTE S TEPAN** исписаног словима различитих облика и величине уз појаву неколико типова ковничких сигли, било је могуће издвојити шест стилских група у оквиру бројних реверсних легенди.

Прва и друга се доводе се у везу са натписима **CONTES –TEPAN**, комплетних, увек читљивих и без грешака, исписаних заобљеним словима, с тим што се прва група односи на реверсне легенде чија су главна обележја слова исте величине и дебљине: **αονηης** • • • πϵρλ[η]; **αον[η]ης** • • • [η]ϵρλη; **αονηης** - πϵρλ[η]; [**α**]**ον**[?]**[ϵ s]** - [?]**[ϵ]**ρλη; **αονηη[s]** • • • πϵρλη •; **α[ονη]η[s]**- πϵρλη •; **αο[ηης]**- πϵρλη •, а друга на

натписе код којих се величином издвајају поједина од њих, најчешће С, Е, Р: $\alpha \text{onm}[\text{ts}] \cdot \cdot \cdot \text{m}\text{p}\text{rn}$; $\alpha \text{onm}\text{ts} - \text{m}\text{p}\text{rn}$; $\alpha \text{onm}\text{ts} - \text{m}\text{p}\text{rn}$.

Стилске особености ове две групе натписа уочавају се и на великом броју легенди $\text{CONTE S} - \text{TEPAN}$ који се повезује са три наредне групе: треће: $\alpha \text{onm}\text{e} \cdot [\text{s}] - \text{m}\text{p}\text{rn}$; $\alpha \text{onm}\text{e} : \text{s} - \text{m}\text{p}\text{rn}$ Φ ; $\alpha \text{onm}\text{e} : \text{s} \cdot \cdot \cdot \text{m}\text{p}\text{rn} \cdot$; $\alpha \text{onm}\text{e} : \text{s} \cdot \cdot \cdot \text{m}\text{p}\text{rn}$; $\alpha \text{onm}\text{e} : \text{s} \cdot \cdot \cdot \text{m}\text{p}\text{rn}$; $[\text{?}]\text{e} : \text{s} \cdot \cdot \cdot [\text{?}] \text{m}\text{p}\text{rn} \cdot$; $\alpha \text{onm}\text{e} : \text{s} \cdot \cdot \cdot \text{m}\text{p}\text{rn} \cdot$; $\alpha \text{onm}[\text{m}]\text{e} : \text{s} \cdot \cdot \cdot \text{m}\text{p}\text{rn}[\text{?}]$; $[\text{?}]\text{onm}\text{e} : \text{s} - \text{m}\text{p}\text{rn}$, четврте: $\alpha \text{onm}\text{e} : \text{s} - \text{m}\text{p}\text{rn}$; $\alpha \text{onm}\text{e} : \text{s} - \text{m} [\text{e}]\text{p}\text{rn}$; ; $\alpha \text{onm}\text{e} : \text{s} - \text{m}\text{p}\text{rn} \cdot$; $\alpha \text{onm}\text{e} : \text{s} - [\text{m}]\text{p}\text{rn}$; $\alpha \text{onm}\text{e} : \text{s} - [\text{m}]\text{e}[\text{?}]$; $\alpha \text{onm}\text{e} : \text{s} - \text{m}\text{p}\text{rn}$. и пете која се повезује са натписима на којима слово S замењује знак B: $\alpha \text{onm}[\text{m}]\text{e} \cdot \text{B} \cdot \cdot \cdot \cdot \cdot \text{m}\text{p}\text{rn} \cdot$; $\alpha \text{onm}[\text{m}]\text{e} \cdot \cdot \cdot \text{m}\text{p}\text{rn}$; $\alpha \text{onm}[\text{m}]\text{e} : \text{B} \cdot \cdot \cdot \text{m}\text{p}\text{rn}$ Основу разлику међу легендама исписаних као $\text{CONTE S} - \text{TEPAN}$ односно $\text{CONTE S} - \text{TEPAN}$ уносе бројне сигле у виду тачака, постављених хоризонтално или усправно које у натписима раздвајају кнежевску титулу од имена. За разлику од наведених, шеста стилска група легенди се доводи у везу са натписима $\text{CONTE} - \text{S} - \text{TEPAN}$: : $\alpha \text{onm}\text{e} \cdot \text{z} \cdot \text{m}\text{p}\text{rn} \cdot$; $\alpha \text{onm}\text{e} \text{ z} \text{m}\text{p}\text{rn}$; ; $\alpha \text{onm}[\text{m}]\text{e} \cdot \cdot \cdot \text{m}\text{p}\text{rn} \cdot \alpha \text{onm}\text{e} \cdot \cdot \cdot \text{m}\text{p}\text{rn}$; $\alpha \text{onm}[\text{m}][\text{?}][\text{e}] \cdot \cdot \cdot \text{m}\text{p}\text{rn}$, која исписују већа слова у односу на све предходне легенде, међу којима се као карактеристична издвајају: угласто С, обрнуто или положено S и уско O.

У оквиру првог натписа $\text{CONTE S} - \text{TEPAN}$ појављују се још 4 реверсне легенде: $\alpha \text{onm}\text{e} \cdot \cdot \cdot \text{m}\text{p}\text{rn}$; $\alpha \text{onm}\text{e}[\text{s}] - [\text{?}]\text{p}\text{rn}$; $\alpha \text{onm}\text{e} \text{ z} - \text{m}\text{p}\text{rn}$; $\alpha \text{onm}[\text{m}][\text{?}][\text{e}] \cdot \cdot \cdot \text{m}\text{p}\text{rn}$. Због појаве обрнутог слова N, односно отвореног С, што су усамљене појаве међу свим легендама кнежевских емисија, као и обрнутог, односно, положеног S оне не би могли да се доведу у везу са натписима прве и друге стилске групе.

Поред легенде $\text{CONTE S} - \text{TEPAN}$ други по бројности на овом новчаном типу је натпис $\text{CONTE S} - \text{TEPANO}$ који је исписан као $\text{CONTE S} - \text{TEPANO}$: $\alpha \text{onm}[\text{m}]\text{e}\text{s} - [\text{m}\text{p}\text{rn}]\text{no}$ и $\text{CONTE S} - \text{TEPANO}$: $\text{onm}\text{e} : \text{s} - \text{m}\text{p}\text{rn}\text{no}$; $\alpha \text{onm}\text{e} : [\text{s}] - \text{m}\text{p}\text{rn}\text{no}$; $\alpha \text{onm}\text{e} : [\text{s}] \cdot \cdot \cdot \text{m}\text{p}\text{rn}\text{no}$; ; $\alpha \text{onm}\text{e} : \text{s} \cdot \cdot \cdot \text{m}\text{p}\text{rn}\text{no}$ који има све карактеристике прве и треће стилске групе легенди.

Стилски уједначене групе натписа у оквиру којих је издвојено аверсних (26) и реверсних (47) калуца коришћених за израду легенди овог новчаног типа,

показатељи је великог броја емисија, ове, свакако најобимније монетарне врсте кнежевског периода, али и доказ једног добро организованог новчарства, сасвим могуће, истовремено кованог у више ковница. Одређени показатељи упућују на новобрдску и приштинску цеку. У првом реду то су реверсне легенде CONTE S – TEPAN четврте групе, стилски блиске натписима на новцу опредељеном као новобрдски (*Каталог*; тип 1; тип 4; тип 5), односно приштинско ковање (*Каталог*: тип 4.5-4.6) као и легенде шесте групе CONTE - S –TEPAN, стилски уједначене са натписима приштинског монетарног издања (*Каталог*: тип 10.3) Овоме би требало додати и појаву истих ковничких ознака на реверсу новца, ређе у виду четири груписане тачке у горњем десном углу, као на новобрдском и приштинском типу ((*Каталог*: тип 10.1; тип 10.3), као и скоро редовну комбинацију две сигле, у виду четири груписане тачке у горњем десном углу и стилизованог цвета од тачака у левом, такође присутне на новобрдском издању (*Каталог*: тип 10.2) .

Бројне калупе реверсних легенди овог монетарног типа одликује прецизност у резању слова и ознака, као и целовитост натписа без грешака, У поређењу са стилски блиском скупином калупа која се повезују са неколико новчаних типова опредељених као новобрдска, односно приштинска ковања, они одражавају технички напредак граверског умећа утемељеног на искуству, које је стицао кроз време један од најспособнијих гравера кнежевских монетарних издања Стефана Лазаревића.

Присуство ситних ознака, као интегралних делова легенди, у далеко је већем броју него на осталим монетарним издањима кнежевског периода. У виду једне, односно две или три тачке (: :) које логично одвајају натписе леве и десне стране, односно титулу од имена кнеза, показатељи су, како доброг разумевања текста, тако и идеје калупара да натпис учини читљивијим и допадљивијим.

О монетарној врсти са аверсном представом Христа на престолу, а на рверсу шлема са говеђим роговима окренутим налево (*Каталог*: тип 12, слика 12, Т.1), сведоче примери похрањени у остави Рудник (40) и Шумадија,⁷⁸¹ као и

⁷⁸¹ Иванишевић 2001,185.

малобројни појединачни налази: из збирке Народног музеја (3) и колекције Љубомира Ковачевића (2). Један примерак овог типа је пронађен у Сталаћу.⁷⁸²

Нејасне аверсне: $\circ \setminus \infty - \Theta$; $\infty \infty$; $\circ \setminus \infty - \Theta \setminus \infty$; $\circ \setminus \infty - \circ \setminus \Theta \setminus [?]$; $\circ \setminus \infty - \Theta \setminus \infty$ и реверсне натписе: $\circ \setminus \infty - [?] \infty \Phi$; $[?] \mathcal{Z} \Theta - \mathcal{U} \mathcal{Z} [?]$; $\circ \setminus \infty \Delta - [\circ] \setminus \infty \Theta$; $\circ \setminus \Theta \setminus \infty - [?] \setminus \infty \circ$; $\circ \setminus \infty \setminus \Theta - [?] \setminus \infty$ исписују исти словни знаци, који су у различитим комбинацијама распоређени у једном, два или три хоризонтална реда. Њихова израда се повезују са најмање пет аверсних, односно реверсних калуца.

Опредељење ове новчане врсте, на основу њеног присуства у остави Рудник ковању рудничке цеке,⁷⁸³ могла би да потврди и стилска уједначеност аверсних и реверсних легенде овог и два монетрана издања (*Каталог*: тип 7; тип 8) опредељена истој ковници.

На свим примерцима, у реверсном пољу је забележена појава истог ковничког знака у виду четири груписана круга (\odot).

Шлем са два говеђа рога окренут налево, натпис **ГН(Ъ)ТЄФАНЪ ЄР(?)** је реверсна представа уникатног новца на чијем аверсу је слика Св. Стефана који стоји и држи кадионицу у десној и скиптар са крстом у левој руци, натпис **ГНЪ ЄТЄФАН** (*Каталог*: тип 13, Т.І).

Приписивање овог јединственог примерка Стефану Лазаревићу, Димитријевић је темељио на основу легенде и представе рогатог шлема, амблема Лазаревића, а тврдњу да је аверсна фигура св. Стефан доказивао је појавом кадионице у руци светитеља.⁷⁸⁴ Уколико прихватимо његово мишљење, неколико елемената у приказу лика светитеља: изражени бркови и брада, изостанак светачког нимба и појава скиптра, морали бисмо да припишемо очигледној неукости гравера, чији низак ниво занатског умећа карактеришу ободне легенде, једине ћириличне у периоду кнежевског ковања новца Стефана Лазаревића, које исписују слова неуједначених облика и димензија.

Монетарна група за коју се везује прва појава представе арханђела Гаврила (НСС 42.14) у српском новчарству припада ковању кнежевског раздобља Стефана Лазаревића. Аверсна представа Христа у мандорли и арханђела Божјег весника на

⁷⁸² Иванишевић 2001, 185.

⁷⁸³ Иванишевић 2001, 174; Новаковић 1988, 109.

⁷⁸⁴ Новац припада збирци Строганов у Ермитажу: Димитријевић 2005, стр. 198/199, сл. 47- 48.

реверсу (*Каталог: тип 14 до 18*, слика 13, Т.1), потврђена је на новцу похрањеном у оставама Мало Боњинце и Зајечар, датованих у период од 1390. до 1400. године,⁷⁸⁵ као и на примерака појединачних налаза, сакупљених у јавним и приватним нумизматичким колекцијама: Народног музеја у Београду (4), колекцији Ковачевић (8), Димитријевић (2)⁷⁸⁶ и Стојаковић (1).⁷⁸⁷

Исте аверсне представе, али различитих реверсних иконографских предложака новац је подељен на пет монетарних типова: Христ у мандорли, иницијал $\bar{\alpha}$ /аханђел у профилу, у десној руци држи грану палме, легенда $\cdot \circ \cdot \alpha - \circ \text{п} \text{т} \bar{\alpha} \cdot - \text{т}$ (*Каталог: тип 14*); Христ у мандорли, иницијал [?] - $\times \bar{\alpha}$; варијанта [?] - [$\times \bar{\alpha}$] / аханђел у профилу, у десној руци држи крин, легенда $\cdot \cdot \cdot \circ \cdot - [\alpha] - \cdot \circ \text{п} \text{т} \bar{\alpha} \cdot - \text{т}$; варијанта $\cdot - \circ - \text{D} - \cdot \circ \text{п} \bar{\alpha} \cdot$ (*Каталог: тип 15*); Христ у мандорли, иницијал $\alpha - \bar{\alpha}$ α ; варијанта $\text{D} - \bar{\alpha} \text{D}$; варијанта $\alpha - [?]$; варијанта $\bar{\alpha} - \bar{\alpha}$; /аханђел спреда, у десној руци држи скиптар, легенда $\cdot \circ \cdot \alpha \text{O} \text{п} \text{т} \alpha$; варијанта $\cdot \circ \cdot - \text{D} - \text{O} \text{п} \text{т} \alpha$; варијанта $\alpha - \text{O} \text{п} \text{т} \alpha$; варијанта $\alpha - \circ \text{п} \bar{\alpha}$ варијанта $\text{D} - [?] \text{п} \alpha$; варијанта $\alpha - [?] \text{п} [?]$ (*Каталог: тип 16*); Христ у мандорли, иницијал $\alpha - [?]$ /аханђел спреда, у левој руци држи скиптар, легенда $[\alpha] - [\text{O} \text{п} \alpha]$; варијанта $[\alpha] - [\text{O} \text{п}] [?]$ (*Каталог: тип 17*, слика 13) Христ у мандорли, иницијал $\bar{\alpha} \cdot - \bar{\alpha} \cdot \cdot$; варијанта $\bar{\alpha} \cdot \cdot - [?]$ /аханђел спреда, у десној руци држи скиптар са крстом, у пољу десно, орао, лево крин, без легенде (*Каталог: тип 18*)

Свих пет новчаних типова аверсни иницијал имена Исуса Христа исписују само два слова: С, обло, односно угласто, са пречком или без ње, понекад обрнуто, али увек затворено и слово Х, понекад у облику крста, као и два знака $\bar{\alpha}$. Као на аверсу, непотпуне легенде су карактеристика и реверсних натписа у којима слова различитог облика и величине, без имена кнеза исписују само његову кнежевску титулу, у целости, односно делимично. То је био разлог различитих атрибуција овог новца кога су Љубић⁷⁸⁸ и Петровић⁷⁸⁹ доделили кнезу Лазару, а Димитријевић на основу реверсне легенде у којој поред кнежевске титуле стоји Т,

⁷⁸⁵ Иванишевић 2001, 185.

⁷⁸⁶ Димитријевић 2001, врста 229, бр. 78 и 79.

⁷⁸⁷ Сојаковић 2006, 172. бр.13.

⁷⁸⁸ Љубић 1875, 152. III 3.

⁷⁸⁹ Петровић 1934а, 21-22.

једно од слова у имену Стефан, његовом наследнику,⁷⁹⁰ што је прихватио и Иванишевић.⁷⁹¹

Мишљена смо да је јачање култа арханђела Гаврила у доба Стефана Лазаревића кључни разлог настанка ових монетарних врста и главни аргумент њиховог увршћења у његово новчарство.

Због сличне стилске обраде представа, као и редовне појаве реверсне легенде коју чини само кнежевска титула, могло би се предпоставити да је монетрна група са представом арханђела Гаврила производ једне ковнице. Питање да ли се ради о рудничкој или некој локалној цеки, у овом тренутку остаје без одговора.

Имајући у виду мали број сачуваних примерака, монетарна група са реверсном представом арханђела Гаврила представља ковање мањег обима.

Деспотска ковања

Преокрет за Србију настаје после битке код Ангоре када је по повратку са ратишта, у августу 1402. године Јован VII Палеолог, заступајући цара Манојла II Палеолога, кнезу Стефану доделио деспотску титулу.⁷⁹² Приближавање Византији је било ослобођење од Турака,⁷⁹³ што је значило раскид вазалних обавеза Стефана Лазаревића према Бајазитовим наследницима. Он је Деспотовини донео ратове са Турцима, који су са прекидима трајали једну деценију (1402-1413) за које је деспот Стефан нашао савезника у угарском краљу Жигмунду чији је постао вазал 1403-4. године.⁷⁹⁴ Поред војне помоћи савезништво му је донело на управу Голубац, Мачву и Београд у који сели и изграђује своју престоницу. Запустео и разрушен град је доживео препород. Златопечатна повеља из 1405. године, са широким повластицама, донела је економске олакшице бројно насељеном становништву кога су чинили деспотови поданици, а он странаца, највише дубровачки трговци.⁷⁹⁵ Као место транзитне трговине према Средњој Европи, Београд је отворио је северне границе за политичке и привредне везе Србије и Угарске, па, како каже Стефанов биограф, српски трговци, угарски краљ и његови

⁷⁹⁰ Димитријевић 2005. 44, сл. 46 и 47.

⁷⁹¹ Иванишевић 2001, 185.

⁷⁹² Б. Ферјанчић, *Деспоти у византији и јужно словенским земљама*, Београд 1960, 182-184.

⁷⁹³ Житије деспота Стефана, 92; Закон о рудницима, 37.

⁷⁹⁴ Историја српског народа II, 71-72 (Ј. Калић)

⁷⁹⁵ Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, Београд 1994, 68.

поданици „као из дома у дом прелажаху по угарским и српским градовима“⁷⁹⁶ Земља је ушла у раздобље мира, а као знак устаљености деспотове власти издата је повеља о трговини Србије са Дубровником 2. децембра 1405. године.⁷⁹⁷

Везе које су јачале са угарским краљем, потврдиле су се и 1408. године када је у Угарској основан витешки ред Змаја, на чијој статутарној повељи је деспот Стефан био први потписник.⁷⁹⁸ Приближавање Угарској, заоштрило је односе међу браћом, Стефаном и Вуком, што је у земљи изазвало жестоке борбе, али и њену поделу до 1410. године.

По успостављању унутрашњег мира, као резултат даљег развоја српско-угарских односа, Деспотовина у посед добила Сребреницу, а деспот богата рударска места у Угарској: Сатмар, Немци, Нађ и Фелше бања.⁷⁹⁹ Преузимањем двојног вазалства, према новом султану Мехмеду I (1413-1421) и угарском краљу, Србији се нашла у равнотежи између између Турске и Угарске која јој је донела мир, а у последњих десетак година Стефанове власти и општи државни напредак у свим областима живота.

Територија Деспотовине која се постепено обједињавала у једну државну целину, поред наслеђених земаља, после сређивања односа са Угарском проширила се на северне области и прешла границу преко Дрине, да би у завршној фази обухватала и Област Бранковића и већи део Зете Балшића.⁸⁰⁰

1. Предреформска издања

У време владавине деспота Стефана Лазаревића развој новчаног система су хронолошки обележила два периода, разграничена монетаном реформом спроведеном најкасније до 1407. године.

Први период ковања, који се оквирно везује за добијање деспотске титуле 1402, могао је најраније започети у првој половини 1403. године. на то упућују историјски догађаји који су се дешавали после Ангорске битке, везани за добијање деспотске титуле, одлазак Стефана на Митилену, повратак у Србију због побуне Ђурђа Бранковића и битку на Трипољу,

⁷⁹⁶ Житије деспота Стефана, 119.

⁷⁹⁷ Историја српског народа II, 76. (Ј. Калић)

⁷⁹⁸ Антоновић, 1992, 17-19; Ацовић, 2000, 3-4.

⁷⁹⁹ Историја српског народа II, 85-86. (Ј. Калић)

⁸⁰⁰ Историја српског народа II, 85-86. (Ј. Калић); Веселиновић 2006, 100.

Недовољна експлоатација рудних ресурса, у великој мери повезана са још увек несређеном политичком ситуацијом у Србији после Ангоре, обележила је ране деспотске емисије иконографским и метролошким карактеристикама његовог кнежевског раздобља. Мале тежине новца, чак ниже од издања кнежевског периода досезале су распон од свега 0,33 до 0,44 грама.

За разлику од ковничких стопа, ослоњених на кнежевска ковања, иконографски предлошци првог деспотског раздобља присутни су само на једној деспотској новчаној врсти. Њен усамљени представник је окрњени уникатни примерак који потиче из оставе Рудник XIX век⁸⁰¹ са аверсном представом Христа који седи на престоу без наслона, натпис IC-XC, а на реверсу деспота који стоји и држи усправљен мач, (*Каталог*: тип 19, слика 14, Т.1) кога од кнежевског монетарног издања (*Каталог*: тип 2) одваја само делимично сачуван натпис ћириличне деспотске титуле и Стефановог имена: ДЕСПОТ СТ(ЕФАН).

За разлику од овог, остала три динарска ковања (*Каталог*: тип 20. 1-3) је обележило увођење нових иконографских предложака.

На првом то је аверсна слика крста, уоквиреног са два концентрична круга и реверсна представа двоглавог орла раширених крила. Према до сада познатим налазима из оставе Рудник⁸⁰² ова новчана врста је искована у три емисије. Њих потврђују разлике у представи крста и реверсни натписи, јасно истакнути изостанком ознака у пољима крста и натписом ДЕСПОТЬ СТНФН на првој, (*Каталог*: тип 20.1, слика 15, Т.1); појавом по једне тачке у пољима крста и натписа ДЕСПОТЬ СТЕФ на дргој, (*Каталог*: тип 20.2), односно, две тачке у пољима крста и натпис ДЕСПОТЬ СТФН на трећој емисији. (*Каталог*: тип 20.3)

Настанак ове монетарне врсте која има директне аналогije са новцем истих представа Дорина Гатилузија,⁸⁰³ брата деспотове жене Јелене, доводи се у везу са одласком деспота Стефана Лазаревића на острво Митилену и успостављање веза са митиленским господарима.

Представу двоглавог орла сачувала су још два монетарна издања деспота Стефана. Амблем деспота појављује се на реверсној страни монетарне врсте са

⁸⁰¹ Новаковић 1988, 107, 110.

⁸⁰² Новаковић 1988, 105-114.

⁸⁰³ Schlumberger 1954, Т. XVI, бр. 34.

аверсном представом Христа у мандорли, натпис $\times-\text{O}$, (*Каталог*: тип 21, слика 16, Т.І) од које осам примерака припада остави Рудник.⁸⁰⁴

Поред овог самосталног приказа, двоглави орао се приказује на реверсу новца са приказом шлема са два говеђа рога испод кога је штит са двоглавим орлом, а на аверсу Христ у мандорли. (*Каталог*: тип 22.1 и 22.2, слика 17, Т.І).

Примерци оба монетарна издања припадају остави Рудник,⁸⁰⁵ стим што последња врста представља најобимније ковање раног деспотског периода Стефана Лазаревића. То потврђује њено присуство од чак педесет примерака у рудничком налазу. У мањем обиму, али значајно, о овама новчаном типу сведоче и појединачни примерци: из збирке Народног музеја у Београду (4), 2 из нумизматичке колекције Стојаковић⁸⁰⁶ и 1 из збирке Ковачевић. Захваљујући овом последњем примерку установљено је постојање нове емисије овог монетарног типа са аверсном легендом G-X: C- \bar{x} и реверсним натписом ДЄG-ΠOТ: [↓] € C - [ΠO] T (*Каталог*: тип 22.1) поред бројније и већ познате серије из рудничког налаза са легендом IC- \bar{r} на аверсу и ДЄG-ΠOТ: + ↓ € C - Π O T; ↓ € - C Π O T на реверсу (*Каталог*: тип 22.2).

Док код прве емисије, само на основу једног примерка можемо извојити један аверсни, односно реверсни калуп, захваљујући већем броју сачуваног новца друге серије, појаву два различита реверсна натписа можемо повезати са коришћењем два калупа у њиховој изради. Како је знатан број примерака овог новца веома лоше окован, са делмично истошеним калупима, што је имало за последицу излизаност делова легенди, предпостављамо да је број емисија и калупа који су послужили за његову израду био већи.

За разлику од последње бројне монетарне врсте, (*Каталог*: тип 22.1-22.2) сва остала ковања раног деспотског периода Стефана Лазаревића са, са укупно сачуваних тринаест примерака у остави Рудник, припадају ретким новчаним издањима. Њихово присуство у рудничком налазу, могло би да их определи као издања рудничке ковнице.

⁸⁰⁴ Новаковић 1988, 105-114.

⁸⁰⁵ Новаковић 1988, 105-114.

⁸⁰⁶ Сојаковић 2006, 191.

2. Реформска издања

За разлику од првог, релативно кратког периода деспотског ковања, обележеног малим бројем новчаних врста од којих су поједине забележиле драстичан пад тежине, пораст експлоатације сребрне руде у старим великим рударским центрима и новоотвореним рудницима почетком XV века ствара чврсту основу на којој је почивао даљи развој новчаног система Србије, осведочен монетраном реформом великих домета. Кован од сребра, нови, реформисани динар уведен између 1402. и 1407. године имао је три пута већу тежину од ранијих деспотских динарских издања. У прво време његове тежине су се кретале у распону од чак 1,22 до 1 грам.

Поред динара, до тада у српском новчарству, практично једине номинале, издвојене су и сребрне фракције, полудинари, а започело је и ковање новог номинала обола који је преузео тежинску стопу старих динара из деспотског периода. Његова појава, као једног од важних аспеката монетарне реформе била је изузетно важан показатељ степена монетаризације, која се у овом периоду отиснула ван граница великих рударских и трговачких центара, испољавајући потребу за ситним, новцем мањих вредности, преко потребним у свакодневним разменама.

Реформа коју један дубровачки докуменат помиње као замену или одређивање односа старог и новог новца – *sovra el fatto dele monede vechie e nove*⁸⁰⁷ донела је измењену организацију ковања у односу на предреформски период. коју су обележиле емисије увећаних ковничких стопа и појачане контроле ковања, као и бројни новчани типови. Вишег нивоа стилске обраде њих обележавају аверсне предаставе Христа и крста, које се повезују са шест група реверсних приказа: владара, двоглавог орла, шлема, штита, грба и натписа.

За разлику од раније латиничне, у ово доба реверсне представе редовно употпуњује ћирилична легенда деспотске титуле и имена или само деспотске титуле.

О новчаном типу динара деспота Стефана Лазаревића са аверсном представом Христа који седи на престоу са наслоном и владара који стоји и држи

⁸⁰⁷ *Let. di Lev. IV, f. 121'122, 29. VI 1407: Динић 1962, 7-8, 12.*

усправљен мач на реверсу (*Каталог*: тип 23, слика 18, Т.1), незабележеном у оставама, сведочи знатан број појединачних налаза од којих три припадају Збирци Народног музеја у Београду, а тринаест колекцији Љубомира Ковачевића.

Аверсне легенде овог монетарног типа које имају форму иницијала имена Исуса Христа ИС-ХС: $\text{IC} - \overline{\text{XC}}$ $\text{IC} - \overline{\text{XC}}$ своју израду везују за два калуца, што потврђују натписи, обележени различитим обликом слова С, које је угласто, односно заобљено.

У реверснимј легендама се појављују различити ћирилични називи деспотске титуле и имена Стефана Лазаревића: ГЊДЕСП(?)СТЕФАН: ГЊЉАѐ С П[?]ѐ Тѐ ФА[Н]; ГЊДЕСП-ОТСТЕФ: ·ГЊАѐ С [И] - ОТС Тѐ [Ф]; ГЊДЕГ-ОТСТЕФ: ·ГЊАѐ С -ОТС Тѐ Ф; [?]ЊДЕСП- ОТСТЕФ: [?]ЊАѐ [С] П - ОТС Тѐ [Ф] ·; ГЊДЕСП- ОТСТЕФ: ГЊ[?]ѐ С П - ОТС Т ѐ Ф; /· ГЊДЕСП- ОТСТЕФ-Я: ГЊАѐ С П - О ТС Тѐ Ф - Я .:; Г П ЉДЕСПО-ТСТЕФА: Г П Љ Аѐ С П О - ТС Т [ѐ ФА]; Г[?]ДЕПО-ТСТЕФА: · Г[?][А]ѐ П [О] - Тѐ Т ѐ ФА

Истог стила израде, сваки од њих тече кружно, ободом новца, а започиње у горњем десном углу, преноси се и завршава на левој страни. Исписују их правилно постављена, усправна слова. Са изузетком првог натписа за кога се, иако је делимично излизан, може претпоставити да је написан без грешака, све остале легенде садрже понеко неправилно, погрешно убачено или недостајуће слово. Различито навођење деспотске титуле и имена Стефана Лазаревића као и разлике које међу натписе уносе слова: Д и Ф, различитих величина, Е различитих облика, П и Н без горње, односно косе црте, као и ситне ознаке у виду једне, две тачке :, односно три груписане тачке .:, на њиховом крају, повезују се са седам калуца.

Сви примерци ове врсте обележени су на обе стране новца ознакама: на аверсу, лево и десно уз Христов престо је сигла $\blacktriangleleft \blacktriangleright$, а на реверсу ситне ознаке у виду три::; .:; :: или четири :: груписане тачке, смештене у горњем левом углу и шестокраком звездом *, десно од владара.

Пратећи реверсне ознаке у виду тачака, које су обележиле и кнежевска новобрдска ковања, (*Каталог*: тип 4.1 - 4.3), овај новчани тип би се могао везати за новобрску ковницу.

Високе вредности средњих тежина ове новчане врсте од 1,19 г, у оквиру које је један примерак од чак 1,42 грама са дугом реверсном легендом, иду у прилог закључку да је ова новчана врста била једна од првих реформских издања деспота Стефана Лазаревића. Један од реверсних натписа искован калупом на коме је уместо слова Е у имену СТЕФАН угравирано **Ϸ**, често коришћено у аверсним и реверсним натписима кнежевског доба, могао би додатно то да потврди.

Новчаној групи деспотског ковања са реверсном сликом владара, припада и други динарски новчани тип са сликом деспота који стоји и држи усправљен мач, (*Каталог*: тип 24, слика 19, Т.II) кога аверсна представа Христа који стоји у мандорли и краћи реверсни натпис, само деспотске титуле, одвајају од предходног издања. Примерци овог новца су ретки, што потврђује свега по један сачуван динар у Збирци Народног музеја у Београду и колекцијама Ковачевић и Стојаковић.

Исти аверсни иницијали имена Исуса Христа **IC-XC**: $\text{IC } \times \times \times \times - \overline{\times} \times \times \times \times$ на свим примерцима повезују се са једним калупом.

Реверсни натписи постављени кружно ободом новца титулу и име деспота Стефана исписује као: **ГНЪДЕС-ПОТЬ**: **ГНЪАϷ Ϸ -[ПОТЬ]**; **·РНЪАϷ [Ϸ]-ПОТЬ**. Различити облици слова Г и тачка на почетку другог натписа повезује се са два калупа. Правилно постављена слова исте величине, дебљине и међусобних малих размака, што одликује обе легенде овог новчаног типа, не препознају се на реверсним натписима предходног издања. Различита стилска обрада, не би морала да одбаци претпоставку о ковању оба новчана типа у истој ковници, што би могле да потврде исте реверсне сигле у виду четири груписане тачке **··** смештене у горњем левом углу и шестокрака звезда **×**, десно од владара, на оба монетарна типа, као и стилска уједначеност њихових аверсних иницијала, са словима истих облика.

О динарском новчаном типу са представом Христа који седи на престолу без наслона и деспота који стоји и држи скиптар са двоструким крстом, (*Каталог*: тип 25, слика 20, Т.II) незабележеном у оставама, сведочи знатан број примерака који припадају категорији појединачних налаза сачуваних у збирци Народног музеја у Београду (2) и колекцијама: Љубомира Ковачевића (9), и Слободанке Стојаковић (1). Међу њима посебан значај имају два примерка, са познатим местом налаза, које се везује за Ново Брдо.

У оквиру овог новчаног типа на основу словних ознака у реверсном пољу, десно од владара, издвајају се две главне емисије: прва са словном ознаком Д, а друга са словном сиглом Г.

У оквиру прве емисије, разлике у аверсним иницијалима имена Исуса Христа **ИС-ХС**: [?] - $\bar{\alpha}$; $\text{ID} - \bar{x}\text{D}$; $\text{ID} - \bar{x} \alpha$ које се издвајају у односу на величину и облик слова С и Х повезују се са три калуша.

Реверсне легенде емисије са ознаком Д, исписују два различита натписа деспотске титуле и имена Стефана Лазаревића: **ДЕСЛО[?]СТЕФАН: АЄС ЛО[?]-С ПЄФА** и **ДЕСПОТС-ТЕФА: А[ЄС П]ОТС - ТЕФА** ·; **АЄ С ПОТ[С]- [?]Є ФА**; · Различито навођење деспотске титуле и имена Стефана Лазаревића, као и стилска неуједначеност легенди повезује се са три калуша.

У оквиру друге емисије са ознаком Г, иста аверсна легенда **ИС-ХС**: $\text{ID} - \bar{x}\text{D}$ на свим примерцима, повезује се са једним калупом, блиске стилске израде калупу којим је искован други аверсни иницијал емисије са ознаком Д. Деспотска титула и име Стефана Лазаревића на овој емисији се појављују као: **ДЕСПОТС-ТЕФА ·А[Є] С ПОТС - ТЄ [ФА] ·**; **ДЕСПОТС-ЕФА · АЄ С ПОТС - Є [ФА]**; **ДЕСПОТС-ТЕФА: ·АЄСПОТС-СТЕФА·**; **ДЕСПО-ТЕФА: ·А[ЄС] ПО-ТЕ[ФА]·** · Неуједначеног стила израде различитих легенди повезује се са седам калуша.

Реверсни натписи обе емисије су кружни. Распоређени су ободом новца, а започињу у горњем десном углу, преносе се и завршавају на левој страни. Са изузетком натписа на првој серији емисије која носи словну ознаку Д, на свим осталим реверсним легендама појављују се ситне ознаке у виду тачке, на почетку, односно једне или три груписане тачке (·) на њеном крају, на месту недостајућег слова Н у имену **СТЕФАН**. Као редован пратилац словне ознаке, један од ових симбола се појављује и у горњем левом углу реверса.

Док се разлике између другог и трећег натписа емисије са ознаком Д повезују са обликом слова Е које је у другом натпису обло, а у трећем угласто, као и приметно већих слова на другом натпису, прва легенда се у односу на њих битно разликује. То би могао да потврди различити реверсни натпис, израженије разлике у величини слова у њему, изостанак ситних ознака на његовом почетку, односно

крају, као и присуство словних знакова **Л 0 П Л** који су истог облика као на појединим латиничним реверсним легендама новобрдског монетарног издања серије **N** из кнежевског периода. (*Каталог*: тип 4.1 - 4.3; натпис CONT(?)STEAN). Како први натпис представља комбинацију латиничних и делом ћириличних слова: **Д, С, Е, А** која се појављују на другом и трећем натпису, појава реверсне легенде коју исписују слова која су карактеристична за два хронолошки различита периода ковања Стефана Лазаревића, кнежевског и деспотског, настанак серије обележене првим натписом у оквиру емисије са сиглом **Д**, могао би одредити у ранији период, у односу на наредне две, комплетно ћириличних легенди.

Исти реверсни натпис деспотске титуле коју исписује други и трећи натпис емисије са ознаком **Д** и први и други емисије **Г**, могао би да буде потврда хронолошке блискости настанка ових новчаних серија различитих емисија, чак и њиховог паралелног емитовања, све док није дошло до промене гравера о чијем раду би могао да посведочи трећи и четврти калуп емисије са ознаком **Г**, стилски неуједначен са осталим легендама обе емисије.

Стилска уједначеност легенди новчане врсте (*Каталог*: тип 24) и натписа новчаног типа (*Каталог*: тип 25: трећа легенда емисије **Д** и прва и друга емисије **Г**), могла би ићи у прилог блиском времену ковања ових монетарних издања.

Ознаке које прате овај монетарни тип: на аверсу, шестокрака звезда, (*), десно од Христовог престола, а у горњем левом углу реверса, једна, односно три груписане тачке, које се такође уочавају на новобрдском ковању, (*Каталог*: тип 1 и тип тип 4.1 - 4.3) као и три реверсна натписа стилски уједначена са групом легенди новчаног типа одређеног као новобрдски, уз налаз два примерка новца који се везује за Ново Брдо, могли би да буду аргументи на основу којих бисмо настанак овог монетарног издања могли повезати са новобрдском цеком.

Две јасно раздвојене емисије овог монетарног типа у оквиру којих је могуће издвојити релативно бројне калупе којима су исковане аверсне и реверсне легенде иду у прилог његовог већег обима и дужег ковања. Потврду овога могли бисмо наћи и у промени гравера, што је имало за последицу различиту стилску израду легенди.

О новчаном типу са аверсном представом Христа који стоји у мандорли и приказом деспота који стоји и држи скиптар са крином, на реверсу, (*Каталог*: тип

26, слика 21, Т.И) поред скупних налаза међу којима је један похрањен у остави Банатка Дубица,⁸⁰⁸ сведоче и појединачни примерци од којих се три чувају у Збирци Народног музеја у Београду, а по један у колекцијма Љубомира Ковачевића и Сергије Димитријевића.⁸⁰⁹

Исти аверсни иницијал имена Исуса Христа **IC-XC IC - X̄C** на свим примерцима повезује се једним калупом.

Деспотска титула и име поменути у реверсним легендама јављају се као **ДЕСПОТ-ТЕФАН: [A]Є С ПОТ- ТЕ ФА Н; АЄ С ПОТ-ТЕ ФА Н** и **ДЕСПОТ- СТЕФАН: [AЄ С П]ОТ- С ТЕ ФАН;** **АЄ С ПОТС - [ТЕ ФАН]** Сваки од ободних натписа, започиње у горњем десном углу, преноси се и завршава на левој страни. Исписују их правилно постављена слова, распоређена у правилним размацама која у највећем броју, у различитим реверсним легендама задржавају исти облик. За разлику од прва два некомплетна натписа у којима недостаје прво слово у имену владара, остала два су исписана без недостајућих слова. Различито навођење деспотске титуле и имена Стефана Лазаревића као и разлике које међу натписима уноси различите величине словаслова Т и П повезују се четири калупа.

Јединствен стил израде реверсних легенди овог новчаног типа не би се могао повезати ни са једном стилском групом натписа новчаних издања деспотског периода са реверсном представом стојећег владара. Разлика у облику слова Д, кога формирају један већи и два мања троугла, за разлику од истог слова које на наведеним издањима има облик сличан слову А, не би се могао окарактерисати само као незнатна промена једног слова у гравирању нових калупа.

Појава истих реверсних сигли у виду три груписане тачаке, **. . ; ::**, смештених у горњем левом углу, као и словне ознаке Г, десно од владара, повезује овај новчани тип са предходном врстом (*Каталог*: тип 25), а место проналаска једног његовог примерка, са новобрдском ковницом.

Два примерка из збирке Народног музеја у Београду и један из колекције Сергија Димитријевића⁸¹⁰ потврда су постојања ретког монетарног издања деспота Стефана Лазаревића са аверсном представом Христа у мандорли и

⁸⁰⁸ Иванишевић 2001, 186.

⁸⁰⁹ Димитријевић 2001, врста 242, бр. 6.

⁸¹⁰ Димитријевић 2001, врста 243, бр. 7.

реверсним приказом владара који стоји и држи скиптар са двоструким крстом (*Каталог: тип 27*, слика 22, Т.И)

Иста аверсна легенда ІС-ХС: ІС *|*|* - *С *|*|* и реверсни натпис ДЕСПОТ С-ТЕФАН: АЄС ПОТС - ТЄ ФАН на оба примерка, повезује се са једним калупом аверса, односно реверса.

Поред употребе истог калупа који је коришћен за искивање аверсних легенди, на овом и предходно поменутом новцу (*Каталог: тип 24*) ова два монетарна типа повезују и стилски уједначени реверсни натписи, о чему сведоче слова уједначених размака, истих облика, дебљине и величине. Везу између два издања наглашавају и реверсне ознаке: тачка у горњем левом углу и шестокрака звезда *, десно од владара, које би могле да их повежу са истом ковницом.

Завидан ниво граверског умећа испољен на овом новчаном типу, посебно истиче добро решење у повезивању два последња слова у реверсном натпису, захваљујући коме су деспотска титула и имена исписани комплетно.

Новчани тип са аверсном представом Христа који седи на престолу са наслоном и деспота који стоји и држи скиптар са лабарумом и скиптар са крином (*Каталог: тип 28*, слика 23, Т.И), посведочен је скупним налазима похрањеним у оставама: Прокупље (8) и Банатска Дубица (1), као и примерцима у збирци Народног музеја (5), и у колекцијама Љубомира Ковачевића (5), Сергија Димитријевића⁸¹¹ и Слободанке Стојаковић (1)

У аверсним иницијалима имена Исуса Христа ІС-ХС: ІА - *А; [ІС] - *С; ІС - *С различит облик слова С које је угласто, односно облог слова, отворено и затворено, повезује се три калупа. Стилска уједначеност првог и другог натписа повезује са аверсним натписом новчаног типа (*Каталог: тип 24*), а трећа легенда са аверсним иницијалима (*Каталог: тип 25* и тип 26)

Деспотска титула и име Стрфана Лазаревића, поменути у реверсним натписима се јављају као: ДЕСПОТ - СТЕФАН: [А]ЄС П[О] Т - С ТЕФАН; АЄС ПОТ - С ТЕФАН; АЄС П[?] - С [ТЕ]ФАН; А[?]С П[ОТ] - С [ТЕ]ФАН; Д[?]-[?]ТЕФАН: [А][?] - [?] ТЕФАН; ДЕСПОТ-СТЕФА: [А]ЄС ПОТ - С [Т]ЕФА и [?]С ЕФ[?]-ДЕСПО: [?]С Е[Ф][?] - АЄС [П]О

⁸¹¹ Димитријевић 2001, врста 239, бр. 1-3.

Сваки од њих тече ободом новца, а започиње у горњем десном углу, преноси се и завршава на левој страни. Од овог правила одступа један натпис који се чита с леве на десну страну. Легенде исписују правилно постављена слова. На свим примерцима се запажа изостављање ситних симбола на почетку и крају натписа. Различито навођење деспотске титуле и имена Стефана Лазаревића као и разлике које међу натписе уноси слова: А и Т, различитих величина и слово П у варијанти без горње црте, повезују се шест калуца.

Пета реверсна легенда овог издања и други натпис емисије Д (*Каталог*: тип 24) стилски су уједначени.

Новчаној групи деспотског ковања са реверсном сликом владара, припада и раритетни новчани тип са аверсном представом Христа који стоји у мандорли, а на реверсу деспота који стоји и држи скиптар са крстом. (*Каталог*: тип 29, слика 24, Т.II) Пронађен током археолошких истраживања на Новом Брду,⁸¹² једнствени примерак се чува у збирци Народног музеја у Београду.

Док би се аверсни иницијал **IC-XC**: ∴ \ C̄\ : - x[C] \ [∴] начином израде могао повезати на основу слова истих облика са стилском групом легенди новчаних типова (*Каталог*: тип 23 и 25) реверсну легенду **ДЕСПОТ СТЕФ**: ∙АѢ С ПОТ - С [ТѢ Ф] исти стил израде повезује са реверсним натписима емисије (*Каталог*: тип 24; трећи натпис емисије Д и прва два емисије Г).

Стилска уједначеност реверсних легенди која повезује два новчана типа, могла би да укаже на временску блискост издања, а њихову производњу доводе у везу са истом ковницом. Примерци обе новчане врсте пронађени на Новом Брду наговештавају да би она могла да буде новобрдска.

Судећи по сачуваним примерцима, од којих је један похрањен у остави Прокупље,⁸¹³ а други се налази у колекцији Сергија Димитријевића,⁸¹⁴ новчани тип са аверсном представом Христа у мандорли и деспота који стоји и држи скиптар са двоструким крстом на реверсу (*Каталог*: тип 30, слика 25, Т.II) припада ретком монетарном издању деспота Стефана.

⁸¹² Теренски инвентар бр. 204/1957.

⁸¹³ Иванишевић 2001, 186.

⁸¹⁴ Димитријевић 2001, врста 240, бр. 4.

Исти аверсни иницијал имена Исуса Христа **IC-X[?]**: **IC - X[?]** и реверсна легенда **ГИѢ ДЕСПО-Т СТЕФАН**: **·: ГИѢ↓ ЄС ПѠ - Т (ТЄ[?][AN])** на оба примерка, потврда су коришћења једног калуца аверса, односно реверса за њихову израду.

Док би се аверсни иницијал кога исписује слово **С** које је обло, затворено, са цртом по средини и редовно веће од осталих, могао повезати са стилском групом легенди за коју се везује настанак бројних аверсних иницијала на новцу кнежевског периода, реверсни натпис би се по стилу израде кога одликује гравирање заобљених слова **Е**, плитког **С** и уског и шиљатог **Д**, могао повезати са легенди две предрефомске емисије (*Каталог*: тип 22.1-22.2) приписане рудничкој цеки.

Да ли је рудничка цека била место производе овог новчаног типа, само на основу стила израде легенди тешко је утврдити. У потрази за одговором, за сада се једино чини извесним да је стилка неуједначеност легенди, овог и монетарних издања која су са више или мање ваљаних аргумената додељна новобрдској ковници, до те мере изражена, да се не бисмо могли повезати са истом ковницом.

Новчани тип, са аверсном представом Христа који седи на престолу без наслона и реверсним приказом владара који стоји и држи скиптар са крином (*Каталог*: тип 31, слика 26, Т.П) осведочен је примерцима из збирке Народног музеја (1) и колекција Љубомира Ковачевића (2) и Сергија Димитријевића (2).⁸¹⁵

Иста аверсна легенда **IC-XC**: **IC - X̄C** и реверсни натпис **·Г· - ·↓** на оба примерка, последица је коришћења једног калуца аверса, односно реверса у њиховој изради.

Поређењем ових, са аверсним и реверсним легендама предходне новчане врсте, уочава се исти начин израде који их повезује у јединствену стилску групу.

О јединственом примерку из своје колекције са аверсном представом Христа који седи на престолу без наслона и деспота који стоји са рукама на боковима на реверсу,⁸¹⁶ (*Каталог*: тип 32, слика 27, Т.П), Димитријевић је због одсуства владарске инсигније писао као о новчаном типу којим се исказало „удаљавање од шаблонских квази иконографских представа владара типичних за Стефана Лазаревића“ и „указало на његова лична схватања и ренесансне утицаје“.⁸¹⁷

⁸¹⁵ Димитријевић 2001, врста 248, бр. 9 и 10.

⁸¹⁶ Димитријевић 2001, врста 241, бр. 5.

⁸¹⁷ Димитријевић 2005, 161.

Супротно Димитријевићу, мишљења смо да би изостанак владарске инсигније требало повезати искључиво са пропустом резача калупа, што би могао да потврди предходни новчани тип 31 (*Каталог*: тип 31) са реверсном представом владара чији су став и држање руку у потпуности исти као на овом примерку.

Пут до гравера ове реверсне представе владара поново нас преко аверсне легенде IC-XC: $\text{IC} - \bar{\text{x}}\text{C}$ и реверсног натписа Г ДЄ-СПОТ: $\times \text{Г} \downarrow \text{Є} - \text{C} \text{П} \text{О} \text{Т}$ доводи до исте личности чији јединствен стил граверске технике обједињује ово и предходна два монетарна издања.

Новчани тип са аверсном представом Христ који стоји у мандорли и владара који седи на престолу без наслона и држи скиптар са лабарумом (*Каталог*: тип 33, слика 28, Т.П) у збирци Народног музеја је заступљен са 2, а у колекцији Љубомира Ковачевића са једним примерком.

Аверсни натпис имена Исуса Христа појављују се као: $\text{HC} \text{OVC} [\text{B}] \times - \text{PH} \text{C} \text{TOC} \text{B}$; $\text{HC} \text{OVC} [\text{B}] \times - \{?\} \text{C} \text{POC} \text{B} \therefore$. Присуство ознака у виду три груписане тачке (\therefore) које прате само једну од њих, повезује се са употребом 2 калупа, о чијој истој стилској изради сведочи исти облик и величина слова, као и два истоветна распореда делова натписа.

Реверсни натпис кога чини деспотска титула титуле и име Стефана Лазаревића појављује се као: $\therefore \text{ГН} \text{Б} \text{А} \text{Є} \text{C} \text{П} \text{О} - \text{ТC} \text{ТЄ} \text{Ф} \text{И} \text{Н} \text{Ь}$; $\therefore \text{ГН} \text{Б} \text{А} \text{Є} \text{C} \text{П} \text{О} - \text{ТC} \text{ТЄ} [\text{Ф} \text{И} \text{Н}]$; $\therefore \text{ГН} \text{Б} \text{А} \text{Є} [\text{C}] [\text{?}] [\text{O}] - \text{ТC} \text{ТЄ} [\text{Ф}] \text{И} \text{Н} \text{Ь}$; $\therefore \text{ГН} \text{Б} \text{А} \text{Є} \text{C} \text{НО} - \text{ТC} \text{ТЄ} [\text{Ф}] [\text{?}]$ Сваки од њих тече ободом новца, а започиње у горњем десном углу, преноси се и завршава на левој страни. Исписују их правилно постављена слова у једнаким размацама, са изузетком једног натписа код кога су, највероватније због недостатка простора, последња два слова спојена. Са изузетком последњег натписа у коме је уместо П написано N, сви су написани правилни и без грешака. Присуство ситних симбола као \therefore обележили су почетак сваке реверсне легенде, а ознака, цвет, у пољу десно од владара, реверсну страну сваког примерка.

Различито навођење деспотске титуле и имена Стефана Лазаревића као и разлике које међу натписе уноси слова: E, различитог облика и T, различитих величина повезују се са четири калупа.

Како исти начин израде, реверсне легенде овог новчаног типа, чини стилски блиским са натписима предходних новчаних издања: (*Каталог*: тип 23: пети натпис) и (*Каталог*: тип 24: други натпис емисије Д) могли бисмо их прогласити хронолошки блиским, а њихову производњу довести у везу са истом ковницом, која би на основу места налаза примерака наведене две новчане врсте (*Каталог*: тип 23 и 24), могла да буде лоцирана на Новом Брду.

Од новчаног типа са аверсном представом Христа који стоји и реверсном сликом деспота који седи на престолу без наслона и држи скиптар са лабарумом (*Каталог*: тип 34, слика 29, Т.И) у остави Шумадија се налази два примерка,⁸¹⁸ а у збиркама Народног музеја, колекцији Стојаковић и Ковачевић, по један појединачни налаз.

Иста аверсна легенда IC-XC *| I]c * - *| x̄c * и реверсни натпис ДЕСПОТГ-ТЕФАН ·АЄ С ПОТ[С] – ПЄ ФАН на свим примерцима, доводе се у везу са једним калупом аверса, односно реверса при њиховој изради.

Начин израде аверсног и реверсног написа овог и предходног новчаног типа (*Каталог*: тип 29), који их повезује у исту стилску групу легенди, могао би да наговести и хронолошку блискост ових издања, као и их доведе у везу са истом ковницом.

Новчани тип са аверсном представом Христа на престолу и владара који седи на престолу без наслона и држи мач преко крила (*Каталог*: тип 35, слика 30, Т.И) осведочен је ретким примерцима, од којих један припада Збирци Народног музеја, а два колекцији Димитријевић.⁸¹⁹

Иста, обрнуто искована аверсна легенда СХ-СІ: ѿх] -ѿІ и реверсни натпис ГДЄ-ЄПОТ: Г↓ Є – С ПОТ који на свим примерцима започиње на левој, наставља се и завршава на десној страни, повезује се са употребом једног калупа аверса, односно реверса.

Поређењем реверсних натписа овог новца са стилски уједначеним легендама предходних монетарних типова (*Каталог*: тип 30 и 31) и посебно врсте (*Каталог*: тип 32), идентичног натписа деспотске титуле, уочава се њихова заједничка припадност истој стилској групи. Њој бисмо могли да прикључимо и реверсни

⁸¹⁸ Иванишевић 2001, 174.

⁸¹⁹ Димитријевић 2001, врста 250, бр. 11 и 12.

натпис Г [Π]ΔΕΣΠΟΤ С-ΤΕΦΑΝ: Г [Π]Δ Ε С ПОТ –[С Т Е ФΑΝ] још једног монетарног издања деспота Стефана Лазаревића обележеног реверсном представом владара који седи на престолу без наслона и држи скиптар са крином(?) на коме аверсну представу Исуса Христа замењује крст, уоквирен аверсном легендом **ΚΡΗΣΤΕΠΟΜΝΑΨΝΜ**: [+κρн]ст-επομнλψнм (*Каталог*: тип 36, слика 31, Т. II).⁸²⁰

Самостална представа двоглавог орла која је пратила две новчане врсте предреформских здања деспота Стефана Лазаревића, поново се појавила као реверсни приказ на два монетарна типа реформских динара истог владара. За разлику од ранијих издања, без реверсне легенде, касније приказе прати реверсни натпис деспотске титуле и имена.

О првом новчаном типу са аверсном представом Христа који стоји у мандорли и двоглавог орла раширених крила на реверсу (*Каталог*: тип 37, слика 32, Т. II) сведоче свега два примерка новца, од којих један припада колекцији Љубомира Ковачевића, а други је из једне приватне збирке.

Исте аверсне легенде које имају форму иницијала имена Исуса Христа **ΙС-ΧС**: ιϛ-χ[?]; ιϛ-[?], на оба примерка последица су коришћења једног калуца при њиховом искивању.

За разлику од аверсних, на реверсним легендама се појављују два различита натписа титуле и имена деспота Стефана **ΓΝΨΔΕΣΠΟΤ·СΤΕΦΑΝ**: ΓΝΨΑΕ С ПОТ·С Т ΕΦ ΑΝ; +ГИΨА ·[?] –[?]И. Како други натпис услед делимичне излизаноисти, најалост даје мање елемената за анализу, на основу појаве крста на његовом почетаку и обрнутог слова N, као јасних показатеља разлика у односу на први натпис, могли бисмо закључити да су у изради две реверсне легенде овог монетарног издања коришћена два калуца.

Први натпис који тече с леве на десну старну, кружно, ободом новца, комплетно и тачно наводи титулу и име деспота Стефана. Исписују га правилно постављена слова, која су скоро сва истих висина и дебљина. Сличан начин израде у извесној мери га повезује са стилском групом којој припада и реверсна легенда на већ једном од поментих типова новца (*Каталог*: тип 24, друга легенда емисије са сиглом Д)

⁸²⁰ Димитријевић 2001, врста 251, бр. 13.

О другом новчаном типу са аверсном представом Христа који стоји у мандорли и двоглавог орла на реверсу (*Каталог: тип 38*, слика 33, Т.II) сведоче три примерка која се чувају у збирци Народног музеја у Београду и један у колекцији Сергија Димитријевића.⁸²¹

Док је за израду аверсног иницијала имена Исуса Христа С-ХС: ⲥ - Ⲯ̅ⲥ на свим примерцима највероватније коришће један, делимично оштећен калуп, о чему сведочи јединствен натпис на свим примерцима кога карактерише изостанак првог слова у иницијалу, као и исти облик угластог слова С, израда реверсних легенди на којима се појављују два различита натписа деспотске титуле и имена Стефана Лазаревића: ДЕСПОТ-СТЕФАН: А[Є] ⲥ ПОТ- [ⲥ] ПТ ЄФ [Ⲁ] и ДЕСПОТ-СТЕФАН [А] Є ⲥ ПО[Тⲥ]] - Т ЄЄФ [Ⲁ], повезује се два калупа.

Сличаног начина израде као и реверсне легенде предходног новчаног типа (*Каталог: тип 37*), повезује их у исту стилску групу.

Новац са реверсном представом шлема, који је представљао једно од најобимнијих ковања кнеза Стефана Лазаревића, емитовањем пет новчаних типова динара, са аверсном представом Христа у мандорли, односно Христа на престолу, наставио је да се кује и у деспотском периоду његове владавине.

О новчаном типу са аверсном представом Христа који стоји у мандорли и шлема са два говеђа рога окренутог надесно (*Каталог: тип 39*, слика 34, Т.II) сведоче два примерка новца, један из збирке Народног музеја, а други из колекције Љубомира Ковачевића.

Исте аверсне легенде које имају форму иницијала имена Исуса Христа ИС-ХС: Ια - Ⲯ̅α на оба примерка повезују се са употребом једног калупа при њиховом искивању.

За разлику од аверсних, израду два различита реверсна натписа Г-БЛГО[?]ЕРНОΙ[?]СТЕ[?]: ГБЛ[ΓΟ][?]ΑΡΝΟΙ [?]Τⲥ [?]; Г[?]ЕРНОΙΑΤ[?]Α: Г[?]ΑΡΝΟΙΑΤ[?]Α повезујемо са два калупа. Разлике на које указује гравирање слова приближно истих величина у другој, у односу на прву легенду, што би ишло у прилог вишег занатског умећа, не умањује утисак о истом стилу њихове израде.

⁸²¹ Димитријевић 2001, врста 247, бр. 44.

Оба натписа су постављена ободом новца, од леве ка десној старни. Због присуства појединих латиничних слова: *Λ*, *Ϟ*, *Ϡ*, *I*, поред ћириличних, иако читљиве, обе реверсне легенде су неправилно написане. Стил њихове израде не би их могао повезати ни са једном стилском групом реверсних натписа деспотских монетарних врста.

Изостанак деспотске титуле у реверсном натпису био је разлог за Димитријевићево хронолошко опредељење овог монетарног типа у кнежевски период ковања Стефана Лазаревића,⁸²² што не би могле да потврде, његове иконографске, тежинске и стилске карактеристике. Ако нумизматичким аспектима прикључимо податке које пружају писани извори и сигилографска грађа у којима се термин *благоверни* редовно јавља у интитулацији сачуваних повеља и печата деспота Стефана датираних до 1413. године⁸²³ опредељење овог новчаног типа као једног од деспотских издања се не доводи под сумњу.

Други новчани тип са аверсном представом Христа који стоји у мандорли и шлема са два говеђа рога окренутог надесно (*Каталог: тип 40*, слика 35, Т.II), има своје представнике у по једном примерку из Збирке Народног музеја и колекцији Стојаковић.

На оба примерка је аверсни иницијал имена Исуса Христа *IC-XC: IϠ - +Ϡ. IϠ - [?]* и кружни, ободни реверсни натпис деспотске титуле и имена Стефана Лазаревића - *ГИЪД[?]ПОТСТЕФЛ: ГИЪ[Α][?]ΠΟΤΑΤ ΕΦΛ; ГИЪΑϞΔΙ IΘ[?]Τ ΕΦ[?]* Како се у реверсним легендама поред највећег броја ћириличних, уочавају латинична слова: *α, Ϟ, ϑ, λ* као и у натписима предходног новчаног типа, склони смо да их доведемо у везу са посебном групом стилски неуједначених легенди коју су обележила различита писма.

Групи деспотског ковања са реверсном сликом шлема припада и монетарни тип са аверсном представом Христа који седи на престолу без наслона. (*Каталог: тип 41*, слика 36, Т.II). У збирци Народног музеја, у оквиру оставе из Прокупља⁸²⁴ и у колекцији Љубомира Ковачевић, налази се по један примерак овог монетраног типа.

⁸²² Димитријевић 1968, 133-134.

⁸²³ Веселеиновић 2006, 44.

⁸²⁴ Радић, Иванишевић 2001, 304.

Исти аверсни иницијали имена Исуса Христа IC-XC: IC - X[α] на оба примерка последица су коришћења једног калуца при њиховом искивању.

За разлику од аверсних, имајући у виду делимичну оштећеност реверсних натписа Γ[?]ΔΕΣΠΟ[?]ΣΤΕΦ[?]: Γ[?]ΑΒΔ Π[Ο][?] Δ ΤΦΦ[?] и ΓΝ[?]ΔΕΣΠΟΤ-ΕΦΑ: Γ[Ν][?]ΑΒΔ ΠΟΤ[?]ΕΦΛ њихову израду уз већу дозу опреза повезујемо са једним калуцом. Оба натписа распоређена су кружно, ободом новца, од леве ка десној старни. Исписују их правилно постављена, усправна и крупна слова. Скоро су истих величина са изузетком слова Φ које је незнатно мање. Због комбиновања латиничних: Β, Δ, Λ и ћириличних слова, обе реверсне легенде овог издања приписујемо групи у којој су и два предходна новчана типа.

О новчаном типу са аверсном представом Христа који седи на престолу са наслоним и шлема са два говеђа рога окренутог налево (*Каталог: тип 42*, слика 37, Т.П) сведоче три примерка из збирке Народног музеја у Београду и пет из колекције Димитријевић.⁸²⁵

На новцу из музејске колекције исти аверсни иницијал имена Исуса Христа IC-XC: IC - X[α] последица је коришћења једног калуца при њиховом искивању.

Реверсни натпис ΔΕΣΠ-ΟΤ ΣΤΕΦΑΝ ··· ΑΕΣ Π-ΟΤΣ ΤΕΦΑ Ν[β]:· који је комплетно сачуван на једном примерку, највероватније је искован истим калуцом и на остала два новца оштећених легенди, о чему сведоче сачуване ознаке у виду четири груписане тачке на почетку и крају натписа. Начин израде реверсне легенде овог и једног од предходних новчаних типова (*Каталог: тип 29*) повезује их у стилски исту групом калуца, завидног нивоа граверске вештине. На њу указује прецизан начин резања комплетне и тачно наведене титула и имена деспота Стефана, као и добра процена простора намењеног легенди, како би била исписана без недостајућих слова и са две ознаке које су допринеле декоративности целокупне реверсне представе.

Последњи монетарни тип из групе коју су обележиле представе Христа који стоји у мандорли на аверсу и шлема на реверсу (*Каталог: тип 43*, слика 38, Т.П), је једина врста деспотског динара са реверсном легендом на италијанском језику.

⁸²⁵ Димитријевић 2001, врста 279, бр. 45-49.

Оба сачувана примерка из збирке Народног музеја имају исти аверсни иницијал имена Исуса Христа: IC-XC: IC-XC ; α -[?] и реверсну легенду MONEDA DESPOT STEPAN: $\text{M O N E D A} \cdot \text{D E S P O T} \cdot \text{S T E P A N}$; $\text{M O N E D A} \cdot \text{D E S P O T}$ [?]

Како су аверсни и реверсни натписи на другом примерку оштећени, на основу њихових делимично сачуваних делова, могли бисмо да предпоставимо да су исковани истим калупима који су послужили за израду легенди на првом новцу. Због одсуства ковничких ознака, различитог натписа и стила његове израде овај новчани тип не би могао да се повеже ни са једним издањем деспота Стефана.

Посебно обележје новчарства деспота Стефана Лазаревића представљају монетарна издања чије целокупно реверсно поље заузима натпис. У форми вишередног натписа, иницијала и монграма, ови прикази се везују за петнаест динарских и један полудинарски новчани тип, који су као најзначајније ковање у доба деспотске владавине Стефана Лазаревића чинили највећи део тадашње новчане проиизводње.

Новчани тип са аверсном представом Христа који стоји у мандорли и натписа **ВЪ ХА/БА ГНЪ Д/ЕСПОТ С/ТЕФИАНЪ** (*Каталог*: тип 44, слика 39, Т.II) у групи новчаних типовима са реверсним приказом натписа представља новац са најдужом легендом. Ако прихватимо опште прихваћено правило да се натпис скраћује у току времена емитовања новчаног типа, онда би ово било једно од најранијих издања.

Три примерка овог новца налазе се у Збирци Народног музеја, а један у приватној колекцији Стојаковић. Разлике у аверсним иницијалима имена Исуса Христа IC-XC: IC-XC $\bar{\alpha}$ IC-XC уочене у односу на облик слова С које је угласто или заобљено, повезују се са два калупа употребљена за њихово искивање.

Оба реверсна натписа **ВЪ ХА/БА ГНЪ Д/ЕСПОТ С/ТЕФИАНЪ**: $\text{. V [B] X A [..] / B A G N B A / E C [M] O T C / [T E] F I A [N] \cdot (44/1)}$ и **ВЪ ХА/БА ГНЪ Д/ЕСПОТ С/ТЕФИ**: **ВЪХА**: **БА ГНЪА/ЕСП ОТС/ТЕ ФА** (44/2) која испуњавају цело реверсно поље постављена су у четири хоризонтална реда. Читка и усправно постављена слова, прате ознаке, на првој легенди, у виду три груписане тачке на почетку и крају првог и по једна тачка на почетку и на крају последњег реда, а на другом четири груписане тачке на крају првог реда. Разлике у натписима које су обележил варијате слова Е и С,

угласта у првом и заобљена у другом натпису, као и варијанта слова П: п, повезују се са два калуца различитог стила израде.

Натписе на реверсну овог новца могли бисмо довести у везу са типом интитулације који преовлађује на повеља и печатима деспота Стефана Лазаревића до 1413. године,⁸²⁶ чије је краће навођење на новцу резултат ограничене површине монете. У исти хронолошки оквир могли бисмо ставити и настанак овог новчаног типа.

Групи деспотског ковања са аверсном представом Христа који стоји у мандорли припада и други динарски новчани тип са натписом кога само краћа реверсна легенда **ВЪ ХА/БА ДЕСП/ОТЬ СТЕФ/АНЪ** одваја од предходног монетарног издања (*Каталог: тип 45*, слика 40, Т.П). У збирци Народног музеја и колекцији Ковачевић налази се три, односно седамнаест примерака појединачних налаза овог новчаног типа.

Аверсни иницијал имена Исуса Христа **IC-XC IC** - \bar{x} , јединствен на свим примерцима, доводи се у везу са коришћењем једног калуца у њиховом искивању.

Исти реверсни натпис **ВЪ ХА/БА ДЕСП/ОТЬ СТЕФ/АНЪ** појављује се као: ***[В]ЪХ[А]*** / **БА А[Є]С П / ОТЬС ТЄ** / ***Ф[А]Н ***; ***ВЪ°ХА *** / **[Б]А АЄС П / ОТЬ С ТЄ** / ***[Ф]А П П [А]*** ; ***ВЪХА *** / **БА АЄС П / ОТЬС Т(Є)** / ***ФАНЪ *** и ***ВЪХА *** / **БА АЄС П / ОТС [Т]Є Ф / *АНЪ *** Сваки од натписа исписују правилно писана, читка и усправно постављена слова распоређена у четири хоризонтална реда. Разлике које међу њих уносе слова: Т, веће или мање, Е са више или мање извијеним крајевима, недовршена слова П и Н, изостанак меког знака Ъ као и појава кружића у другом натпису, повезују се са употребом четири различита калуца за њихово искивање. Исте израде, реверсне легенде ове и први реверсни натпис, предходне новчане врсте, припадају јединственој стилској групи.

Реверсни натпис овог новца као скраћени израз титулатуре деспота Стефана Лазаревића који се појајављује у писаним и сфрагистичким изворима, из прве две деценије његове деспотске владавине, представља само краћу варијанту натписа предходног монетарног типа што их чини хронолошки и стилски блиским врстама.

⁸²⁶ Веселиновић 2006, 52.

О новчаном типу динара деспота Стефана са аверсном представом Христа који стоји у мандорли и натписа ГНЪ/ДЕСНО/Т СТЕФ/АНЪ који испуњава реверсно поље (*Каталог: тип 46*, слика 41, Т.П) сведочи знатан број појединачних налаза: из збирке Народног музеја у Београду (3), колекције Њубомира Ковачевића (15) и Сергија Димитријевића (4).⁸²⁷

Аверсни иницијали имена Исуса Христа ІС-ХС: іѡ -хѡ ; іѢ -хѢ међу којима основну разлику подвлачи различити облик слова С које је угласто, односно затворено и заобљено, повезују се са два калуца употребљена за њихово искивање.

Различити натписи титуле и имена деспота Стефана Лазаревића појављују се као: ГНЪ/ДЕСНО/Т СТЕФ/АНЪ: × / Г Н Ђ / АѢС П[О] / П С П Ѣ Ф / А Н Ђ; ГН [П] / АѢС П О / П С П Ѣ Ф / А Н Ђ; [Г] Н [Ђ] / АѢС П О / Т С Т Ѣ Ф / А Н Ђ; × / Г Н Ђ × / АѢС П О / Т С Т Ѣ Ф / *А Н Ђ; × / Г Н Ђ ★ / [А]Ѣ С П О / Т С Т Ѣ Ф Г★А Н Ђ ★; ГНЪ/ДЕСНО/Т СТЕФ/АНЪ: *Г Н Ђ[*] / [А]Ѣ С Н О / [Т]С Т Ѣ [Ф] / А Н Ђ; ГНЪ/ДДЕНО/Т [?]ѢФ/АНЪ: *Г Н Ђ[*] / [ААѢН] П О / Т [?]Ѣ Ф / [*] [А Н] Ђ*; ГПЪ/ДЕСНО/[?] СТЕ[?]/[?]Ђ: + / [* Г П Ђ * / АѢ С П О / [?]С Т Ѣ [?] / [?] Ђ]. Исписују их правилно писана, читка и исправно постављена слова распоређена у четири хоризонтална реда.

Различито навођење деспотске титуле и имена Стефана Лазаревића као и разлике које међу натписе уноси различити облици слова Т (П ; Т), односно Н (Н ; Н), угласто или заобљено слово Е, тачка испод другог реда натписа, слова која су дуплирана (А) или замењена другим словом (уместо П, Н, а уместо Н, П), као и различите ознаке у виду шестокраких или петокраких звезда, доводе се у везу са осам калуца.

Различита стилска израда легенди, дели их на две групе, од којих се прва повезује са првих пет и три последња реверсна натписа, блиских групи реверсних легенди раније наведеног типа (*Каталог: тип 26*) и друга која се доводи у везу са петим реверсним натписом стилски сличним двама реверсним легендама (*Каталог: тип 24*, друга и трећа емисије са ознаком Г). Стилска припадност легенди овог овог новца, групама натписа два типолошки различита новчана типа, настанак сва

⁸²⁷ Димитријевић 2001, врста 256, бр. 19-22.

три издања смешта у близак хронолошки оквир. На основу налаза примерка новца обе врсте са представом владара (*Каталог*: тип 24 и 26) издање са приказом натписа, могло би се повезати са новобрдском цеком.

Скупини деспотског динарског ковања са реверсним приказом натписа припада још један новчани тип са легендом ГЊ/ДЕСПО/Т СТЕФ/АНЬ који се од предходног новца разликује по аверсној представи Христа раширених руку. (*Каталог*: тип 47, слика 42, Т.И). У збирци Народног музеја налази се три, а у колекцији Љубомира Ковачевића два примерка овог издања.

Исти аверсни иницијал имена Исуса Христа ІС-ХС: ІС $\overline{\text{XС}}$ на свим примерцима, повезује се са употребом једног калупа.

Реверсни натписи распоређени у четити хоризонтална реда који помињу деспотску титулу и име Стефана Лазаревића појављују се као: * Г $\overline{\text{Н}}$ Ђ / А Е [С] П О .: / П С [П Е Ф] / * А Н Ђ *; * [Г] $\overline{\text{П}}$ Ђ * / А Е [С] П О .: / [?] П Е Ф / * А Н Ђ *; * Г $\overline{\text{Н}}$ Ђ * / А Е С П О / Т С Т Е Ф / * А Н Ђ *; * [Г] $\overline{\text{П}}$ Ђ * / А Е С П О .: / Т С Т Е Ф / * А Н Ђ *; * Г $\overline{\text{П}}$ Ђ * / А Е С П О .: / Т С Т Е Ф / * А Ђ * .Комплетне реверсне легенде испишују усправно постављена слова, уједначених међуразмака која задржавају исти распоред унутар редова. Прате их ознаке у виду шестокраких звезда на почетку и на крају првог и четвртог реда, као и три груписане тачке на крају другог реда.

Разлике које међу натписе уносе различити облици слова Т ($\overline{\text{П}}$; Т), односно Н, које је исписано недовршено, у варијанти без средње косе црте, односно само једне црте, повезују се са пет калупа. Исте стилске израде, уз незнатне разлике, легенде овог новчаног типа се повезују са првом групом натписа предходног новчаног издања.

Скупини деспотског динарског ковања чије цело реверсно поље испуњава натпис припада и уникатни примерак из збирке Народног музеја са аверсном представом Исуса Христа који стоји у мандорли, делимично очуване кружне легенда: [?] SV [?] - CRISNT: [Su] [?] - ariSnt и реверсног натписом у четири хоризонтална реда који титулу и име деспота Стефана Лазаревића испишује као: ГЊ/ДЕСПО/Т СТЕФ/АНЬ: .: Г Н [?] / А Е С П О / Т С Т Е Ф / .: А Н Ђ .: (*Каталог*: тип 48, слика 43, Т.И).

Аверсну легенду и реверсни натпис овог новца, само на основу истих реверсних сигли није могуће повезати са стилским групама легенди ове „епиграфске“ монетарне групе.

Групи динарског ковања са реверсним приказом натписа припада новчани тип са аверсном представом Христа који седи на престолу без наслона и реверсном легендом у четири хоризонтална реда ДЄЄ/ПОТ С/ТЄФЛ/НЬ. (*Каталог: тип 49*, слика 44, Т.ІІ) Његова појава у остави Прокупље похрањене у периоду од 1422 до 1427. године⁸²⁸ хронолошки га везује за другу половину владавине деспота Стефана. Поред скупних, о очуваности овог новца сведоче и појединачни налази: шест из збирке Народног музеја, а по један из колекције Љубомира Ковачевић, Сергија Димитријевић⁸²⁹ и једне приватне збирке.

Исте аверсне легенде које имају форму иницијала имена Исуса Христа ІС-ХС: ІС - ХС на свим примерцима као и ознаке у виду шестокраке звезде лево и десно од Христовог престола, последица су коришћења једног калупа при њиховом искивању.

За разлику од аверсних, израду реверсних легенди на којима се појављују различити натписи деспотске титуле и имена Стефана Лазаревића: ∴ АЄ [С ∴] / ПОТ С / ∴Т ЄФЛ [∴] / ∴ Н Ђ ∴; ∴ АЄ [С ∴] / ПОТ С / ∴Т ЄФЛ ∴ / ∴ І Ђ ∴; ∴ АЄ [С ∴] / ПОТ С / ∴Т ЄФЛ ∴ / ∴ И Ђ ∴; ∴ АЄ [С ∴] / ПОТ С / Т ЄФЛ ∴ / ∴ П Ђ ∴ повезујемо са четири калупа. На њих упућује слово N, изрезао без средње косе црте или замењено словима И, односно П. Незнатних стилских разлика у односу на натписе предходног новчаног типа, (*Каталог: тип 47*) које истичу сигле у виду три груписане тачке, које су замениле шестокраке звезде, они се повезују у групу легенди исте стилске израде.

Монетарној групи динарског ковања са реверсним приказом натписа, припада новчани тип са аверсном представом Христа који стоји у мандорли и јединственом легендом НОВА/ЦЄКЛ Г/НЛ ДЄЄ/ПОТЛ, на реверсу (*Каталог: тип 50*, слика 45, Т.ІІ) која се доводи у везу са ковнивом новца у Сребреници.

⁸²⁸ Радић, Иванишевић 2001, 304.

⁸²⁹ Димитријевић 2001, врста 258, бр. 23.

Поред скупних налаза од којих десет примерака потиче из оставе Прокупље,⁸³⁰ а по два из растуреног депоа из околине Царичиног Града⁸³¹ и оставе Банатска Дубица,⁸³² о овом новцу сведоче и појединачни примерци из јавних и приватних колекција: по три у збирци Народног музеја и колекцији Сергија Димитријевића, а по један у збиркама Љубомира Ковачевић и Слободанке Стојаковић.

Делимично искована аверсна легенда иницијала имена Исуса Христа С-ХС: $\text{C} - \overline{\text{X}}\text{C}$, јединствена на свим примерцима, повезује се са употребом једног калуца у његовом искивању.

Реверсни натписи који се појављују као: **НОВА / ЦЕКАГ / НА А[ε]с / ПОТА ;**
НОВА / ЦЕКАГ / НА А[ε]с / ПОТА ; **НОВА / ЦЕКАГ / [?]ААεс / ПОТА ;** **НОТА / [?]Г / НА**
А[ε]с]- ПОТ[А] постављени су у четири хоризонтална реда, са истим распоредом слова. Комплетни су, али за разлику од првог натписа који је исправно написан, остала четири, су нетачна. Разлике које уносе слова: В, различите величине и у варијанти као обрнуто или замењено словом Т, потом Н, у варијанти са хоризонталном цртом по средини и К различите величине, израду натписа повезују са пет калуца. Како се појавом нових слова, само делови натписа овог новчаног типа, стилем израде могу повезати са легендама које припадају скупини новца са приказом натписа на реверсу, комплетне легенде овог новчаног типа припадају посебној стилској групи у оквиру целокупног монетарног издања. Неуједначеност величине слова којој у највећој мери доприносе слова В и К, управо она којих нема у реверсним натписима осталих деспотских емисија, доприносе утиску да су приликом резања калуца само она гравирани као нова, док су за остатак натписа коришћени делови калуца употребљавани при искивању натписа и на другим монетарним типовима. Како она нису одређивана сребреничкој цеки, остављен је простор за анализу која би ишла у правцу лоцирања ковнице новца „нове цеке“. Једна од отежавајућих чињеница је недостатак сигли, који је једино примећен на овом монетарном типу у оквиру целокупне групације новца са реверсним приказом натписа.

⁸³⁰ Иванишевић 2001, 174.

⁸³¹ Иванишевић 2001, 174, 187.

⁸³² Иванишевић 2001, 177.

Припадност овог новца сребреничкој ковници⁸³³ у време када је деспот Стефан обновио њен рад, Иванишевић је прихватио са резервом на основу места његовог налаза, далеко од сребреничке ковнице.⁸³⁴

Динарском ковања са реверсним приказом натписа припада новчани тип са аверсном представом Христа који седи на престолу без наслона и реверсном легендом у три хоризонтална реда ДЄ/СПО/Т. (*Каталог*: тип 51, слика 46, Т.ІІІ) Поред скупних налаза забележених у оставама из Турн Северина и Банатске Дубице,⁸³⁵ о овом новцу сведоче и појединачни примерци из јавних и приватних колекција: Народног музеја у Београду (13) из збирке Сергија Димитријевића (2)⁸³⁶ и по један из колекција Љубомира Ковачевића и Слободанке Стојаковић.

Иста аверсна легенда у форми иницијала имена Исуса Христа ІС-ХС: ІС - ХС и реверсни натпис * А[С] * / * С ПО * / * Т Ђ * на свим примерцима повезују се са једним калупом аверса, односно реверса при њиховом искивању.

У краћој форми натписа, реверсне легенде овог новца, блиска стилска израда повезује са реверсним натписима једног од предходних типова (*Каталог*: тип 46, четврти натпис). Разлика коју међу њих уноси појава новог типа ознаке на овом новцу, кринова на аверсу, лево и десно од престола, односно, на почетку и на крају другог реда, реверсног натписа, уместо шестокраких звезда, допринела је већој декоративности овог издања, коју смо сагледали као способност калупара да своје граверско умеће развија на плану ликовног израза.

Динарском ковању са реверсним приказом натписа припада новчани тип са аверсном представом Христа који стоји у мандорли и дворедом реверсном легендом Д-Є/СП-ОТ исписаној међу крацима крста (*Каталог*: тип 52, слика 47-1 и 47-2, Т.ІІІ) Скупним налазима, о којима сведочи појава осам примерака овог новца у остави из Турн Северина,⁸³⁷ прикључују се и појединачни примерци: пет из збирке Народног музеја, два из колекције Сергија Димитријевића⁸³⁸ и један из збирке Љубомира Ковачевића.

⁸³³ Лиречек 1959, 47.

⁸³⁴ Иванишевић 2001, 187.

⁸³⁵ Иванишевић 2001, 187.

⁸³⁶ Димитријевић 2001, врста 256, бр. 31 и 32.

⁸³⁷ Иванишевић 2001, 187.

⁸³⁸ Димитријевић 2001, врста 264, бр. 28 и 29.

Две монетарне емисије у оквиру овог издања, прва обележена аверсним иницијалом имена Исуса Христа IC-XC: IC - xC и реверсним натписом титуле **A** - **E** / **C** П-ОТ (*Каталог*: слика 47-1) и друга са легендама IC - xC и **A** - **E** / СП - ОТ (*Каталог*: слика 47-2) повезују се са два пара калуца аверса, односно реверса, различите стилске израде.

Натпис у два хоризонтална реда **A-E/CP-OT** је реверсна представа новчаног типа са аверсном сликом Христа који стоји у мандорли раширених руку. Поред тринаест примерака похрањених у остави Прокупље,⁸³⁹ овај новац је у мањем броју сакупљен у колекцијама Народног музеја,(1) и Љубомира Ковачевића(1) (*Каталог*: тип 53, слика 48, Т.Ш)

Аверсна легенда која имају форму иницијала имена Исуса Христа IC-XC: IC \x - :\ x[С]\ и реверсни натпис **A** **E** **C** / П О Т прате ознаке у виду три груписане тачке на аверсу, по две, изнад и испод оба иницијала, односно на реверсу, осам, око натписа. Исте легенде и ознаке које их прате повезују се употребом једног калуца аверса, односно реверса у њиховој изради.

Реверсну легенду овог новца блиска стилска израда повезује са реверсним натписом прве емисије предходног монетарног издања.

Новчани тип са аверсном представом Христа који стоји у мандорли а на реверсу монограма који исписује титулу деспота Стефана, (*Каталог*: тип 54, слика 49, Т.Ш) посведочен је појединачним примерцима од којих се по три налазе у Збирци Народног музеја и колекцији Ковачевић, а по један у збиркама Димитријевић⁸⁴⁰ и Стојаковић. Међу њима посебан значај због познатог места налаза има примерак пронађен на Новом Брду.

Иста аверсна легенда S-S: **S** - **S** и реверсни монограм **S** - **DT** П С E W Y коме су слова **DT** П E, унутра **E**-**E**, а горе **S** на свим примерцима, повезују се са једним калуцом аверса, односно реверса. Слово **S** које се појављује у аверсној легенди и реверсном монограму има исти облик као у аверсној легенди раније

⁸³⁹ Иванишевић 2001, 174.

⁸⁴⁰ Димитријевић 2001, врста 267, бр. 37.

наведеног новчаног типа (*Каталог*: тип 48). Место налаза упућује на ковницу пвог новца која се предпоставља да је била новобрдска.

Групи динарског ковања са реверсним приказом натписа припада новчани тип са аверсном представом Христа који стоји у мандорли и натписа састављеног од слова РПД/ПТБ постављених у два хоризонтална реда на реверсу. (*Каталог*: тип 55, слика 50, Т.Ш). Од сачуваних примерака, три припадају збирци Народног музеја, а по један у колекцијама Љубомира Ковачевић и Сергија Димитријевић.⁸⁴¹ Један примерак из музејске збирке је пронађен у околини Охрида. (*Каталог*: Ш/2, 48)

Разлике међу натписима: · * · / · Р П А · / * [*] / · П Т Ђ · / · * · ; · * · / · Р П А · / * [*] / · П Т Ђ · / · * · ; · * · / · Р П А · / * [*] / · П Т Ђ · / · * · које истичу тачке између слова П и Т или слово П без горње црте, доводе се у везу са употребом три калуца истог стила израде.

Новчани тип са реверсним приказом натписа састављеног од слова Д-П/Т распоређених у два хоризонтална реда са аверсном представом Христа који стоји у мандорли (*Каталог*: тип 56, слика 51, Т.Ш). налази се у збирци Народног музеја и колекцији Ковачевић. Међу шест примерака, посебан значај имају динари откривени на Новом Брду.⁸⁴²

Иста делимично искована аверсна легенда иницијала имена Исуса Христа I-C: I- C̄ и реверсни натпис : * : / : * * П : / * [Т] * / : . : на свим примерцима последица су коришћења једног калуца аверса, односно реверса у њиховом настанку.

Иста слова и ознаке на натписима овог и предходног монетарног типа чини их стилски уједначеном групом.

Новчани тип са реверсним приказом натписа састављеног од слова П и Т распоређених један унутар другог, са аверсном представом Христа који стоји у мандорли (*Каталог*: тип 57, слика 52, Т.Ш) посведочен је појединачним примерцима од којих по један примерак припадају Збирци Народног музеја и колекцијама Љубомира Ковачевић и Слободанке Стојаковић, а два збирци Сергија

⁸⁴¹ Димитријевић 2001, врста 269, бр. 40.

⁸⁴² Димитријевић 1967, 287-289, Т. V, 15.

Димитријевића.⁸⁴³ Међу овим новцем посебан значај због познатог места налаза има примерак пронађен на Новом Брду.⁸⁴⁴

Иста аверсна представа Исуса Христа без легенде, са по три крина лево и десно у мандорли и реверсни натпис П унутра Т, ✠ :: ✠ :: ✠ :: ✠ :: , на свим примерцима, последица су коришћења једног калупа аверса, односно реверса у њиховом настанку.

Изостанак аверсне легенде што се такође уочава и на типу (*Каталог*: тип 55), као и исти облик слова која се појављују на реверсним натписима типа (*Каталог*: тип 55 и 56), легенде овог монетарног издања повезује у јединствену стилску групу.

Појава истих сигли у виду три груписане тачке и кринова око натписа која повезује два последња издања чији се настанак на основу познатог места налаза новца може повезати са новобрдском ковницом.

Монетарни тип са реверсним приказом монограма В/ТДН/П састављеног од слова распоређених у облику крста, са аверсном представом Христа који стоји у мандорли, (*Каталог*: тип 58, слика 53, Т. III) посведочен је групом појединачних налаза од којих три припадају колекцији Љубомира Ковачевић, а по један збиркама Сергија Димитријевић⁸⁴⁵ и Слободанке Стојаковић.

Иста делимично искована аверсна легенда иницијала имена Исуса Христа С-ХС: ⑆ - ⑆ и реверсни натпис [✠ К]✠ /Т А N / ✠ П ✠ , на свим примерцима, последица су коришћења једног калупа аверса, односно реверса у њиховом настанку.

На основу реверсног натписа кога је прочитао као скраћеницу имена Констадин, Љубић је ову новчану врсту доделио Константину Дејановићу.⁸⁴⁶ Уважавајући разлоге аутора, на основу општих одлика новца на које упућује његова типолошка припадност групи чији реверсни натпис формира иницијал или монограм, као и стилске обраде слова и ознака, мишљења смо да га уз оградe определимо као ковање деспота Стефана Лазаревића.

⁸⁴³ Димитријевић 2001, врста 270, бр. 41 и 42.

⁸⁴⁴ Димитријевић 1967, 287-289, Т. V, 15.

⁸⁴⁵ Димитријевић 2001, врста 268, бр. 38.

⁸⁴⁶ Ljubić 1875, Kostantin, II-1, Т. XIV, 16.

Групи динарског ковања са реверсним приказом натписа прикључили смо новчани тип са аверсном представом Христа који стоји у мандорли, а на реверсу великог слова Д кога кога окружује ободни натпис Г ДЕСПОТ СТЕФАН. (*Каталог: тип 59*, слика 54, Т.Ш). Поред скупних налаза међу којима су примерци похрањени у остави из околине Зрењанина (2), о овом монетарном типу сведочи и новац из колекција Љубомира Ковачевић (2) и Сергија Димитријевић (1).⁸⁴⁷ Аверсни иницијал имена Исуса Христа IC-XC: ιϞ ϙϞ и реверсни натпис Γ·Δ·Ε·Σ·Π·Ο·Τ·Σ·Τ·Ε·Φ·Α·Ν на свим примерцима, последица су коришћења једног калуца аверса, односно реверса у њиховом искивању. Док слово Д представљено у центру реверсног поља, у горњем делу има облик горњег крака крста и као такво се не среће на легендама деспотског ковања Стефана Лазаревића, исти ободни натпис по стилу израде који се препознају на новцу са сликом деспота који стоји, (*Каталог: тип 30*), не представља ново решење.

Нумизматичка литература⁸⁴⁸ бележи постојање још једне емисије овог новчаног типа, на којој је испод централног слова стоји словна ознака у виду латиничног М. Како смо само у могућности да анализирамо фотографије овог новца, мишљења смо да је латинична сигла слово Т, које је истог облика, већ уочено у једној од емисија деспотског ковања са реверсним приказом натписа. (*Каталог: тип 46*).

Монетарној групи са реверсним приказом натписа припада уникатни новац из збирке Народног музеја, са аверсном представом Христа који стоји у мандорли: натпис IC-[?]: [I]Δ - [?] и реверсном легендом у четири хоризонтална реда ДЕС/ПОТ С/ТЕФА/НЪ: Α Ε [Σ] / Π Ο Τ Ъ / * Σ Τ Ε Φ Ι Α Ν Ъ (*Каталог: тип 60*, слика 55, Т.Ш). Примерак је на основу његове смањене тежином (0,50 грама) и величине плочице, Иванишевић издвајао као фракцију динара, полудинар.⁸⁴⁹

Имајући у виду знатну оштећеност новца, јер је пробушен и добрим делом одломљен, остаје отворено питање његове оригиналне тежине.

У оквиру новчарства деспота Стефана Лазаревића оболи представљају посебну монетарну скупину. Четири новчана типа овог номинала са реверсним

⁸⁴⁷ Димитријевић 2001, врста 271, бр. 43.

⁸⁴⁸ Марић 1959, 216-217.

⁸⁴⁹ Иванишевић 2001, 187.

монограмом или натписом ДЕСПОТ, без имена владара (*Каталог*: тип 61, слика 56; тип 62, слика 57; тип 63, слика 58; тип 64, слика 59, Т.Ш), Иванишевић је доделио новчарству деспота Стефана, иако би се они по стилу и легенди могли приписати ковању деспота Ђурђа Бранковића. Разлог његовог опредељења је аверсни мотив крста, који се ретко јавља на монетарним емисијама деспота Ђурђа.⁸⁵⁰

Извојену групу овог новчарства чине оболи чије се место налаза везује за Ново Брдо,⁸⁵¹ што их и повезује са новобрдском ковницом као местом њихове производње (*Каталог*: тип 65, слика 60; тип 66, слика 61; тип 67, слика 62; тип 68, слика 63; тип 69, слика 64; тип 70, слика 65; тип 71, слика 66; тип 72, слика 67; тип 73, слика 68, Т.Ш).

Ковање Ђурђа Бранковића

После смрти деспота Стефана, према споразуму склопљеном у бањи Тати 1426. године⁸⁵² свечаним церемонијалом Ђурађ Бранковић је 1427. прихватио вазалне обавезе према Угарској и био признат за владара Србије. По истом споразуму предао је Београд, који је већ у новембру 1427. био у угарском поседу.⁸⁵³ Изгубивши престоницу, 1428. године је почео да зида нову, Смедерево. Две године по доласку на престо, у јулу 1429. године добио је знаке деспотског достојанстав од Георгја Филантропена, изасланика византијског цара Јована VIII Палеолога.⁸⁵⁴

Притисци, систематско угрожавање и освајање Српске Деспотовине од старне Турака, као и настојање да се нађе спас за државу испунили су скоро три деценије владавине деспота Ђурђа.

Прве године власти деспота Ђурђа, које су започеле великим територијалним губицима, када су Турци користећи промене на престолу за кратко време опустошили велики део некадашњих земаља Лазаревића,⁸⁵⁵ завршиле су се миром успостављеним у пролеће 1428. године, по цену тешких овабеза према султану

⁸⁵⁰ Иванишевић 2001, 187, 292, 42.56-42.59.

⁸⁵¹ Димитријевић 1967, 87-88, сл. 45-48; 278-279, сл. 2; 279-280, сл. 3; 282-284, сл. 6-7 287, сл. 12-14; 289-290, сл. 16; 291-293, сл. 19.

⁸⁵² Радонић 1941, 183.

⁸⁵³ Историја српског народа, 219-220 (М. Спремић)

⁸⁵⁴ Спремић 1994, 136-137.

⁸⁵⁵ М. Благојевић 1995, 23-26.

Мурату II (1421-1451).⁸⁵⁶ Он је донео наставак извесне стабилности, која је постојала у последњих десетак година власти деспота Стефана, што је првих десетак година владавине деспота Ђурђа обележило снажним привредним развојем рударства и трговине у којој доминирају Дуброчани, али и домаћи људи.

То потврђује и монетарни систем Деспотовине, који је као одраз виталности државе био спреман да изнедри још једну, своју последњу монетану реформу, спроведену око 1435. године, са донетима који су српско новчарство приближили европском ковању тога времена. Привредни напредак који се прати до првог пада Деспотовине, изазваног систематским разарањима султана Мурата II, 1439, године, по њеној обнови више није имао ранију снагу, што потврђују и најснажнији рударски центри који су у оквиру српске државе живели све до њеног краја 1459. када је под налетом новог турског освајача, Мехмеда II коначно престала да постоји српска држава.

Пола века власти и континуираног ковања новца владавину деспота Ђурђа и његово новчарство дели на два раздобља: прво, које припада времену обласног господара (1402-1427), када је владао засебном територијом наслеђеном од оца Вука Бранковића и друго, (1427- 1456) када је као деспот био на челу српске државе.

Током овог периода новчарство Ђурђа Бранковића је обележило ковање око четрдесет новчаних типова, који припадају самосталним ковањима, као и заједничким монетарним издањима Ђурђа Бранковића са братом Лазаром, краљем Босне, Стефаном Томашем и угарским краљевским намесником Јованом Хуњијем.

Новчану продукцију првог периода чини јединствен заједнички новац Ђурђа Бранковића са братом Лазаром и монетарне врсте самосталног ковања господина Ђурђа. Као засебна новчана издања, поникла на територији Бранковића у њиховим ковницама новца у Трепчи и Приштини,⁸⁵⁷ она су представљала паралелно новчарство, повезано са оним другим, централним, деспота Стефана Лазаревића, које је било много већег обима. Ова издања која хронолошки припадају времену после монетарне реформе деспота Стефана Лазаревића,

⁸⁵⁶ Историја српског народа, 221-222 (М. Спремић)

⁸⁵⁷ Душанић 1989, 29.

спроведене између 1402. и 1407. године, што су потврдили и извори⁸⁵⁸ базирано на Стефановим реформисаним ковањима, обележила је већа тежина динара и појава нове номинале, обола.

1. Ковање обласног господара

1.1. Заједничка монетарна издања

Динари са представом Христа који седи на престолу без наслона и вишредног натписа ГЊЪ ГЮЪРГЪ Н ЛАЗАРЪ на реверсу (*Каталог: тип 1*, слика 1, Т.IV) представљају једино заједничко ковање Лазара и Ђурђа Бранковића. Од сачуваних примерака, десет припадају колекцији Љубомира Ковачевића, а два збирци Сергија Димитријевића.⁸⁵⁹ Познатог места налаза је један примерак пронађен у Сталаћу.⁸⁶⁰

Исти аверсни иницијали имена Исуса Христа **ИС-ХС**: $\text{ic} - \bar{\text{x}}\alpha$ на свим примерцима, које је као карактеристично слово обележило обло и затворено С, повезује се са једним калупом.

Реверсне легенде које исписују име господина Ђурђа и Лазара појављују се као: * ГЊЪ * / ГЮЪРГЪ / НЛАЗАРЪ * и * ГЊЪ * / ГЮЪРГЪ / НЛАЗАРЪ *. Натписи, распоређени у четири хоризонтална реда, које исписују слова једнаких величина, са истом поделом унутар редова, су читки, комплетни и исправно написани. Док у оба натписа слова задржавају исту величину и облик, разлике које у њих уноси слово N, у варијанти са средњом косом, односно равном цртом, повезују се са најмање два калупа.

Уз већ раније примећену фино моделовану аверсну представу Христа,⁸⁶¹ украсна лигатура, шестокраке звезде и кринови наглашавају декоративност реверсног приказа.

1.2. Самостална монетарна издања

⁸⁵⁸ *Lett di Lev.* IV f. 121'-122, 29. VI 1407: Динић, 1962, 7-8, 12.

⁸⁵⁹ Димитријевић 2001, Врста 292, бр. 1 и 2.

⁸⁶⁰ Иванишевић 2001, 188.

⁸⁶¹ Иванишевић 2001, 188.

Самостална ковања господина Ђурђа обухватају седам новчаних типова: шест динарских и једно издање обола. Јединствену аверсну представа Христа који стоји у мандорли на свим динарским ковањима прате различити мотиви на реверсу: лав, глава господара, монограм и крин. Монетарна врста обола, обележена је представама главе Исуса Христа, на аверсу и натписа на реверсу.

Новчани тип са аверсном представом Христа у мандорли у којој су по четири петокраке звезде и реверсним приказом лава који корача налево и натписом ГЮБРГЪ ВЛКОВНКЪ (*Каталог: тип 2*, слика 2, Т.IV) заступљен је са по два примерка у колекцији Љубомира Ковачевића и са по једним у збирци Сергија Димитријевића.⁸⁶²

Исти аверсни иницијали имена Исуса Христа IC-XC: I C - X C̄ и реверсна легенда ★ГЮБРГЪ Г ВЛКОВНКЪ на свим примерцима, повезују се са једним калупом аверса, односно реверса.

Реверсни натпис који започиње петокраком звездом, распоређен је кружно, ободом новца и усмерен од десне ка левој страни. Правилно постављена слова, неједнаке величине, између два концентрична круга исписују читку легенду која комплетно наводи име господина Ђурђа, “Ђурђе Вуковић“.

Стилску неуједначеност легенди овог и предходног монетарног типа наглашавају слова различитог облика у аверсним легендама, а у реверсним натписима различите ознаке и изражене разлике у величини слова последњег издања. Иста форма украсне титле у аверсном натпису предходног и реверсној легенди овог новчаног типа, као и делови реверсних легенди оба издања у којима слова истог облика и величине исписује име господина Ђурђа, као заједнички елементи, нису довољни показатељи њихове припадности јединственим стилским групама аверсних, односно реверсних натписа, али не искључују могућност ковања новца у истој ковници.

Други монетарни тип са аверсном представом Христа који стоји у мандорли и лава који корача налево прати реверсни натпис ГОСПОДНИЪ ГЮБГЪ (вар. ГОСПОДИНЪ ГЮБГЪ) (*Каталог: тип 3*, слика 3, Т.IV) Похрањен у оставама Прокупље (1),⁸⁶³ Зрењанин околина (1),⁸⁶⁴ Банатска Дубица (40)⁸⁶⁵ и Сот (2),⁸⁶⁶ у

⁸⁶² Димитријевић 2001, врста 296, бр. 4.

⁸⁶³ Иванишевић 2001, 177; Радић, Иванишевић 2001, 304.

мањем обиму овај новац је заступљен у јавним и приватним збиркама: Народног музеја (4), колекцији Љубомира Ковачевића (1) и збирци Сергија Димитријевића (4).⁸⁶⁷ Три примерка ове врсте су нађена на Новом Брду.

Исти аверсни иницијал **IC-XC**: $\text{IC} - \overline{\text{XC}}$] на свим примерцима се доводи у везу са једним калупом.

Име господина Ђурђа на највећем броју реверсних натписа се појављује као: **+ Г О[С]ПОАН И Ђ Г ЮБГЪ и Г О[С]П[О]Аи НЪ Г [Ю]Ъ Г I**. Предпоставља се да је њихов број већи, али је њихово издвајање на појединим примерцима онемогућено због излизаности делова легенди. Кружни натписи, распоређени ободом, од горњег десног угла, без прекида се настављају и завршавају на левој страни. Читки су и исписани правилно постављеним словима, али због недостајућег слова Р у имену, су непотпуни. Различито навођење имена господина Ђурђа, као и разлике које у натписе уносе слова: И, својом величином, Н и И променом места, замена меког знака словом I и изостанак крста у појединим легендама, повезују се са два калупа. Иста стилска израда обе реверсне легенде повезује их са једном емисијом у оквиру овог новчаног типа.

Имајући у виду број скупних и појединачних налаза овог издања, који га одређују као најобимније и главно ковање господина Ђурђа, реверсни натпис који би био репрезент нове емисије, чије постојање можемо да предпоставимо, највероватније крије нека од легенди коју због оштећености нисмо могли да уврстимо у анализу.

Трећа монетарна врста са представама Христа који стоји у мандорли на аверсу и лава који корача налево, на реверсу, обележена је легендом **ГО/Г-Љ/РЉ**. (*Каталог: тип 4*, слика 4, Т.IV) Поред једног примерка похрањеног у остави Зрењанин околине⁸⁶⁸ о овом новцу сведоче појединачни налази од којих је један у збирци Народног музеја, а четири у колекцији Сергија Димитријевића.⁸⁶⁹

Аверсни иницијали имена Исуса Христа **IC-XC**: $\text{IC} - \text{x}$ и реверсна легенда која ободом, у четири краја реверсног поља, у облику крста, исписује име господина

⁸⁶⁴ Иванишевић 2001, 177.

⁸⁶⁵ Иванишевић 2001, 177; Радић, Иванишевић 2001, 305.

⁸⁶⁶ Иванишевић 2001, 177; Радић, Иванишевић 2001, 304.

⁸⁶⁷ Димитријевић 2001, врста 296/1-2, бр. 6-8.

⁸⁶⁸ Иванишевић 2001, 177.

⁸⁶⁹ Димитријевић 2001, врста 297, бр. 10-13.

Ђурђа као Г[Ф] \ Г] - Ђ \ Р Ђ , исти на свим примерцима, повезују се са једним калупом аверса, односно реверса.

Аверсне легенде овог и новчаног типа кога су ковали браћа Ђурђе и Лазар, (тип 1) исписане словима истог облика и величине, повезује јединствена стиласка израда. Она одликује и реверсне натписе, посебно у делу у коме се исписује име господина Ђурђа на заједничком динару Ђурђа и Лазара (*Каталог*: тип 1) , стилски уједначеном са реверсном легендом овог издања.

Групи самосталног ковања господина Ђурђа припада новац са аверсном представом Христа који стоји у мандорли и главе господара на реверсу (*Каталог*: тип 5, слика 5, Т.IV). Поред једног примерка похрањеног у остави Банатска Дубица,⁸⁷⁰ о овом новцу сведоче појединачни налази од којих два припадају Збирци Народног музеја, један колекцији Љубомира Ковачевића и три збирци Сергија Димитријевића.⁸⁷¹

Код аверсних иницијала имена Исуса Христа IC-XC: [I]C - X̄ I; IC - [?]; [?] -[X̄C?]; [?] - [X̄C] разлике у облику и величини слова C, које је затворено, а код првог натписа и замењено словом I, повезују се са најмање три калупа. Последњи натпис исписан словима истог облика и величине, као на два предходна новчана типа (*Каталог*: тип 1 и тип 4), повезује их у јединствену стиласку групу.

Реверсна легенда ГОГ-Ѓ РЃ која се појављује као: * ГФ - * \ Г - Ђ \ * - * \ Р Ђ и * - ГФ - * \ Г - Ђ \ * - * \ Р Ђ око представе главе господина Ђурђа у анфасу, распоређена је у облику крста, ободом новца, у четири краја реверсног поља. Сигле у виду четири шестокраке звезде, односно четири крина, распоређене између слова, јасно издвајају два калупа коришћена за искивање реверсних легенди, који се у исто време доводе у везу са две емисије овог монетарног типа. Реверсне легенде овог и предходног новчаног типа (*Каталог*: тип 4), иста поставка као и облик слова која их исписују, чини стилски уједначеним.

Монетарни тип са аверсном представом Христа у мандорли и монограма на реверсу (*Каталог*: тип 6, слика 6, Т.IV) посведочен је са свега три примерка из збирке Народног музеја.

⁸⁷⁰ Иванишевић 2001, 177; Радић, Иванишевић, 2001, 305.

⁸⁷¹ Димитријевић, 2001, 294, бр.1-3.

Исти аверсни иницијали имена Исуса Христа **IC-XC**: **IC-XC** и реверсни монограм имена господина Ђурђа **ЂРЂ** на свим примрцима, доводе се у везу са једим калупом аверса, односно реверса.

Аверсне иницијале овог и три предходна новчана типа (*Каталог*: тип 1, тип 4, тип 5), слова истог облика и величене, повезују у јединствену стилску групу.

Ретким издањима господина Ђурђа припада и новчани тип са аверсном представом Христа који стоји у мандорли и крина на реверсу. (*Каталог*: тип 7, слика 7, Т.IV) О њему сведоче свега три примерка, по један похрањен у остави из Турн Северина⁸⁷² и из колекција Љубомира Ковачевић и Сергија Димитријевића.⁸⁷³

Исти аверсни иницијали имена Исуса Христа **IC-XI**: **IC-XI** и реверсни натпис распоређен кружно, ободом, између два концентрична круга **ГОСПОДНЬ ГЮРГЪ**: **[?]Г ОС ПОАН Н Ъ Г ЮР Г Ъ**, на свим примрцима, повезује се са једним калупом аверса, односно реверса.

Иако различитог натписа, исти начин израде, аверсне иницијале овог издања чини стилски блиским већини легенди на неколико предходних новчаних типова (*Каталог*: тип 1, тип 4, тип 5, тип 6)

Реверсни натписи, који помиње име господина Ђурђа, а појављује се на овом и једној од предходних врста (*Каталог*: тип 3) су различите стилске израде. Њу потврђујује знатна занатска прецизност испољена гравирањем слова истих величина, постављених у једнаким међуразмацама, на првом натпису.

Легенде исте стилске израде, као што је група аверсних иницијала новчаних врста 4, 5 и 6, могли би бити значајни показатеља блиског времена ковања ових издања. У исто време реверсни натписи и представе снажног уметничког израза на три последња монетарна издања, обележени рафинираним стилем израде заснованом на завидном граверском умећу и стваралачкој снази мајстора калупара, један је од путева који води ка истој ковници. Она би могла бити

⁸⁷² Иванишевић 2001, 190.

⁸⁷³ Димитријевић 2001, врста 298, бр.13.

лоцирана у близини рудника сребра у Трепчи,⁸⁷⁴ кога су у ово време посећивали бројни Дубровчани, међу којима се могао наћи и један врсни мајстор-калупар.

Ковању господина Ђурђа Бранковића, поред динарских, приписује се и једно монетарно издање обола (*Каталог: тип 8*, слика 8, Т.IV) са представом главе Христа на аверсу и натписом ГНЪ ГЮЪГ на реверсу. Четири примерка, пронађена на Новом Брду, припадају збирци Народног музеја.

Иста аверсна представа без легенде и реверсни натпис ∙ \ Г Н Ђ \ Г Ю Ђ Г \ ∙ [∙] ∙ на свим примрцима повезује се са једним калупом аверса, односно реверса. Реверсни натпис је распоређен у два хоризонтална реда, читак је, али због недостајућег слова Р у имену, није комплетан.

Иста стилска обрада аверсне представе овог (*Каталог: П.С. 227*) и примерка обола деспота Стефана Лазаревића, (*Каталог: П.С.218*) повезује их са истом ковницом. Ознаке у виду груписаних тачака, карактеристичне за бројна издања опредељена као новобрдска, међу којима је и обол деспота Стефана, примерке истог Ђурђевог номинала могле би да доведу у везу са овом цеком. Додатно, ово би могла да потврди мање прецизна и грубља израда реверсне легенде, која се стилски удаљава од натписа динарских издања господина Ђурђа. Ако смо „читањем“ новца изнели једну смелу предпоставку, место налаза Ђурђевих обола, као једино извесно, поново нас води ка новобрдској цеки.

Како једна ковница у исто време, није могла да кује новац за двојицу владара, настанак Ђурђевих обола могли бисмо хронолошки повезати са раним периодом његове деспотске владавине, до 1429. године, до када се на својим повељама још увек назива господином,⁸⁷⁵ што је логично могао исписивати и на свом новцу. У исто време, блиска стилска израда аверсних представа на оболима деспота Стефана и Ђурђа, оболе првог деспота хронолошки повезује са крајем његове владавине.

2. Деспотска ковања

⁸⁷⁴ Душанић 1989, 29.

⁸⁷⁵ *Mon. Serb.* 352-5; Законски споменици, 231-6; Повеље и писма, 11-21; Веселиновић 2006, 71.

2.1. Предреформска ковања

Након преузимања престола Србије 1427. године новчарство Ђурђа Бранковића улази у другу фазу свог развоја, коју је поред значајно увећане монетарне продукције од преко тридесет новчаних типова, обележила важна монетарна реформа спроведена 1435. године.

До њене појаве, након преузимања престола Србије 1427. године, током наредних осам година емитовано је једанаест новчаних типова деспота Ђурђа Бранковића. Обележени представама које су пратиле ковања из периода његове владавине, али и новим иконографским предлошцима, предреформски Ђурђеви динари својим обимом превазилазе монетарна издања из предходног раздобља и представљају велика ковања која је пратила мања депресиација тежине динара, коју је следило и смањење њихове финоће.

Појава две ретке емисије које се својом тежином издвајају у односу динарска ковања овог раздобља, обележиле су нову номиналу - полудинаре.

Динари деспотског периода ковани пре монетарне реформе, пронађени су у оставама похрањеним на просору Угарске и Босне: Зрењанин околина, Банатска Дубица, Сот, Естергом, Филипјакобсалаш и Босна пре 1896, у којима су чинили налазе од неколико стотина примерака.

Прва фаза деспотског ковања Ђурђа Бранковића која се датује у период између 1427. и 1435. године обележена је динарским емисијама које имају своје узор у новцу предходног раздобља, са карактеристичним представама Христа, лава, натписа и монограма.

О динарском новчаном типу са аверсним приказом вишередног натписа **ГНЉ ДЕСПОТЬ ГЮРЪГЪ** и лава на реверсу (*Каталог: тип 9*, слика 9, Т.IV) сведочи велики број примерака похрањених у оставама: Зрењанин околина (10),⁸⁷⁶ Банатска Дубица (140),⁸⁷⁷ Сот (11),⁸⁷⁸ Босна пре 1896 (10)⁸⁷⁹ и сакупљених у колекцији: Народног музеја (14) и збиркама Љубомира Ковачевића (4) и Сергија

⁸⁷⁶ Иванишевић 2001, 177.

⁸⁷⁷ Иванишевић 2001, 177.

⁸⁷⁸ Иванишевић 2001, 177.

⁸⁷⁹ Иванишевић 2001, 177.

Димитријевића (7).⁸⁸⁰ Од појединачних примерака, четири се местом налаза везују за Ново Брдо.⁸⁸¹

У аверсним легендама појављују се различити натписи деспотске титуле и имена Ђурђа Бранковића је међу којима се као четири основна, заступљена на највећем броју примерака издвајају: [ГН]Ъ /АЄС ПО/М Ъ Г ЮР Ъ Г Ъ; ГНЪ /АЄС ПО/ М Ъ Г ЮР / Ъ Г Ъ Л; ГН[Ъ] /ЄС П [О]/[М Ъ Г ЮР / Ъ Г Ъ [Л]; ГН Ъ / [?][Є][?] П О / Т Ђ Г Ю / Р Г Ъ. Прва три натписа, распоређена су у четири хоризонтална реда са истом расподелом слова по редовима, читка су и комплетна. Исписују их већином крупна, правилно постављена слова, исте величине и дебљине. Разлике уносе незнатно већа прва и последња слова у другом и трећем реду, изведена са намером да се оствари склад са првим и последњим редом и постигне крстолика поставка натписа. Додатне разлике међу натписима унело је дописивање слова А на крају последњег реда и убацивање тачке испод слова Е и С у другом реду, што би могло да се доведе у везу са постојањем три емисије овог новчаног типа коване посебним калупима. За разлику од прва три, стилски уједначене израде, четврти натпис одаје утисак лошег просторног распореда и збијене форме. Исписују га слова различите величине, неправилно постављена, због чега су поједина, као Т и Р искривљена.

Бројни сачувани примерци овог новчаног типа кованог у неколико емисија, показатељи су великог обима ковања овог новца. Емитован током дужег временског периода он је губио на својој вредности, тако да су поједини комади исковани као билони, са великим процентом бакра (*Каталог*: НМ. III2,4738; НМ. III2,3446; НМ. III2,3490).

Широк ареала циркулације поред скупних налаза потврђују и појединачни примерци чије се место налаза везује за Сланкамен (*Каталог*: НМ. III2, 4699) и Охрид (*Каталог*: НМ. III2, 49).

О новцу са аверсном представом Христа који стоји у мандорли, натпис: **НЪС-ХРС: НЪС – ХР С** и лава који корача налево, на реверсу, натпис: **ГНЪ ДЄСПОТЬ ГЮРЪГЪ: +. Г [НЪ] АЄС ПО.М Ъ. Г [Ю]Р Ъ Г Ъ** (*Каталог*: тип 10, слика 10, Т.IV)

⁸⁸⁰ Димитријевић 2001, врста 310 и 310/1, бр. 30-36.

⁸⁸¹ Димитријевић 1967, 296-298, Т.VIII, 22.

сведочи уникатни примерак из колекције Димитријевић пронађен на Новом Брду.⁸⁸²

За разлику од аверсног иницијала имена Исуса Христа који је јединствен у новчарству деспота Ђурђа, реверсна легенда овог примерка је заједничка за већину динарских монетарних издања из првог периода Ђурђевог деспотског ковања.

Реверсни натпис који започиње крстом усмерен је од десне ка левој страни. Изведена у завидној техници граверске обраде, правилно постављена слова исте величине, распоређена кружно ободом новца, између два концентрична круга, исписују читку легенду која наводи деспотску титулу и име Ђурђа Бранковића.

Новац са аверсном представом Христа у мандорли, натпис: **IC-XC: IC XC** и лава који корача налево, на реверсу, натпис: **ГЊ ДЕСПОТЪ ГЮРЪГЪ: Ж Г Њ • АЄС П О Т Ъ Б Р Г Ъ** (*Каталог: тип 11*) као и предходни примерак, представља уникат из колекције Сергија Димитријевића.⁸⁸³

Реверсни натпис титуле и имена деспота Ђурђа, тече кружно, ободом новца, између два концентрична круга. Постављена правилно у једнаким размацама, слова исте величине одају висок ниво граверске израде.

У поређењу реверсног натписа овог и предходног новца, различити облици крста, као и слова Д и С, повезују са два калупа. Како је реч о типолошки истим новчаним издањима, истих реверсних легенди и завидне технике гравирања, слободни смо да их одредимо као временски блиска ковања чији би се настанак могао повезати са истом ковницом.

Динарски новчаном типу са аверсним представом Христа који седи на престолу и реверсним приказом лава који корача на лево (*Каталог: тип 12*, слика 11, Т.IV) потврђен је великим бројем примерака заступљених у оставама: Зрењанин околина (4),⁸⁸⁴ Банатска Дубица (97),⁸⁸⁵ Сот (4),⁸⁸⁶ Филипјакобсалаш (1)⁸⁸⁷ и у збиркама: Народног музеја (7), Љубомира Ковачевића (4) и Сергија

⁸⁸² Димитријевић 2001, 304, бр. 19.

⁸⁸³ Димитријевић 2001, Врста 303, бр. 18.

⁸⁸⁴ Иванишевић 2001, 177.

⁸⁸⁵ Иванишевић 2001, 177.

⁸⁸⁶ Иванишевић 2001, 177.

⁸⁸⁷ Иванишевић 2001, 191.

Димитријевић (1).⁸⁸⁸ Међу појединачним налазима два примерка су пронађена у Ковачици.

У оквиру овог бројног монетарног издања издвајају се две основне емисије које су обележиле разлике у аверсним представама и легендена и стилској обради реверсних натписа.

На првој емисији различити аверсни иницијали имена Исуса Христа који се појављује као: $\text{I} \overline{\text{D}} - \overline{\text{+D}}$ и $\text{I} \overline{\text{D}} - \overline{\text{+C}}$, повезује се са два калупа. На основу малих разлика које наглашавају различит облик и величина слова Е и С, у оквиру исте емисије издвајају се два основна реверсна натписа ГЊ ДЕСПОТЬ ГЮРЬГЪ: +ГЊАЭС ПОТ ГЮРЬГЪ и +ГЊА[ЭС]П[О]Т ГЮРЬГЪ

Иста аверсна легенда $\text{IE-XT: I} \overline{\text{E}} - \overline{\text{x[X]}}$ и реверсни натпис ГЊ ДЕСПОТЬ ГЮРЬГЪ: $\text{Г [N Ъ] АЭС ПО Т Г Ю Р Ъ Г Ъ}$ на свим примерцима друге емисије исковани су једним калупом аверса, односно реверса.

Разлике међу емисијама поред различите стилске израде легенди, додатно потврђују два различита аверсна приказа крива уз престо Исуса Христа, односно крста на почетку реверсног натписа. На примерцима прве, за разлику од друге емисије, крин је стилизован, а крст наглашених крајева, за разлику од прве, на примерцима друге емисије је са наглашеним крајевима. Појава петокраке звезде само у реверсном пољу прве емисије, додатно наглашава разлике.

Новчани тип са аверсном представом Христа који стоји у мандорли и реверсним приказом натписа (*Каталог: тип 13*, слика 12, Т.IV) представља ретко монетарно издање из периода раних предреформских ковања деспота Ђурђа Бранковића. Обележила су га два примерка пронађена на Новом Брду и један из колекције Љубомира Ковачевића.

Иста аверсна легенда $\text{IC-XC: I} \overline{\text{C}} - \overline{\text{x[C]}}$ и реверсни натпис ГЊ ДЕСПОТЬ ГЮРЬГЪ: $\text{★ } \overline{\text{Г}} \text{★ /ГЊ АЭС/С ПО Т Ъ/Б Р Г Ъ/★ } \overline{\text{C}} \text{★}$ на свим примерцима исковани су једним калупом аверса, односно реверса.

Реверсни натпис који започиње крстом распоређен је у четири хоризонтална реда. Правилно постављена слова исте величине исписују легенду која наводи деспотску титулу и име Ђурђа Бранковића. Стил израде натписа, обележен

⁸⁸⁸ Димитријевић 2001, врста 302, бр. 17.

заобљеним словима наглашене дебљине, као и ознакама у виду петокраких звезда не доводи се у везу са легендама осталих новчаних типова овог раздобља.

Новац са аверсним приказом монограма и представом лава на реверсу, (*Каталог*: тип 14, слика 13, Т.IV) судећи по налазима из остава: Зрењанин околина (4),⁸⁸⁹ Банатска Дубица (187),⁸⁹⁰ Сот (26),⁸⁹¹ Естергом (1)⁸⁹² и примерцима из збирке Народног музеја (35) и колекцијама Љубомира Ковачевића (3) и Сергија Димитријевића (4), по обиму представља велико предреформско ковање деспота Ђурђа Бранковића.

Лош квалитет искованих примерака који је у великој мери проузроковао само делимичну очуваност реверсне представе, како централног монограма тако и натписа који га прати, утицао је на издвајање свега два основна калупа којима су исковане реверсне представе на овом новцу: **ЮРГЪ** околу **✚ Г І [Н Ъ Д] ЕС ПО ТЪ** и **ЮРГЪ ✚ Г І НЪ Д ЕС ПО ТЪ**.

Разлике међу легендама које окружују име деспота Ђурђа у монограму, које се на највећем броју примрака повезују са различитом величином слова, посебно слова Е, нису такве природе да бисмо могли говорити о различитим емисијама овог новчаног типа. Ако су постојале, вероватно су скривене међу општећеним и непровчитаним легендама.

Емитован током дужег временског периода, што доказују бројни сачувани скупни налази и појединачни примерци, овај новац је губио на својој вредности, тако да су се поред сребрних динара, појавили и њихови бакарни пандани (*Каталог*: К. 1492).

Посебну монетарну групу предреформског ковања деспота Ђурђа Бранковића представљају издања обележена новим иконографским решењима. У његово новчарство она су унела прву аверсну представу шлема, реверсну слику владара и вишеродног натписа на обе стране новца. Ова динарска издања, као ковања малог обима, често осведочена само једним сачуваним примерком, представљају изузетне раритете.

⁸⁸⁹ Иванишевић 2001, 177.

⁸⁹⁰ Иванишевић 2001, 177.

⁸⁹¹ Иванишевић 2001, 177.

⁸⁹² Иванишевић 2001, 191.

Уникатни новац са аверсном представом шлема са велом и са два говеђа рога између којих је двоглави орао и лава који корача налево, на реверсу (*Каталог: тип 15*, слика 14, Т.IV) чува збирка Народног музеја. Због опсецања примерка, од аверсне легенде и реверсног натписа, исписаних кружно између два концентрична круга сачували су се само делови: на аверсу [?]ДЄСПОТЬГО [?]:АЄС П О П [Ъ Ь], а на реверсу [?]ПСКОНЗЕМЛЕ: ✚[?] ПСКОНЗЕМЛЕ.

Нумизматичкој колекцији Сергија Димитријевића припада уникатни примерак са аверсном представом Христа који стоји у мандорли и деспота који стоји и држи скиптар са крином (*Каталог: тип 16*, слика 15, Т.IV).⁸⁹³ Од Димитријевићевог одређења овог новца деспоту Ђурђу,⁸⁹⁴ у извесној мери се оградио Иванишевић, како због одсуства представе владара на предреформским динарима деспота Ђурђа, тако и због представа и стила израде овог новца који одговарају новчаним вртама деспота Стефана Лазаревића.⁸⁹⁵

Како смо на основу фотографије новца прочитали аверсну легенду IC-XC: IC-XC и реверсни натпис БЛИГОРО-ДГГО: БЛИГОРО-АЕ ГГО, на основу представа и легенди, нарочито реверсног натписа који је непотпун и писан неправилно постављеним и искривљеним словима различите величине, чији се стил израде не препознаје на осталим монетарним издањима деспота Ђурђа, ближи смо мишљењу Иванишевића.

Групи уникатни примерака у новчарству Ђурђа Бранковића прикључује се динар са вишередним натписима, на аверсу [ГНЪ]- ДЄСПОТ-ЪГВЮКС-ВНСГЪ и реверсу [?]-ЗУ МЄКА-Н СРЄБРИН-НКЪЪ (*Каталог: тип 17*, слика 16, Т.IV).⁸⁹⁶ Његову изузетност истиче реверсни натпис који га помиње као *сребрник*, под називом као и у једном документу од 12. августа 1434. године.⁸⁹⁷

Новац са аверсом представом главе Христа и лава који корача на реверсу (*Каталог: тип 18*, слика 17, Т.IV) представља ретко издање о коме сведоче само два примерка заступљена у збирци Народног музеја.

⁸⁹³ Димитријевић 2001, врста 306, бр. 20.

⁸⁹⁴ Димитријевић 1959, 161, сл. 78-79.

⁸⁹⁵ Иванишевић 2001, 191; 288, 42.23-42.26.

⁸⁹⁶ Јовановић 2012, бр. 13, 224.

⁸⁹⁷ Mon. Serb, 379.

Исти аверсни иницијал имена Исуса Христа на оба примерка IC-XC: **IC** - **IC**]
искован је једним калупом.

За разлику од аверсних, израду два различита реверсна натписа који титулу и име деспота Ђурђа помињу као: **ГДНЬ ДЕСПТЬ ГЮРГ: +ГАНЬАЭС ПТЬГОР Г** и **ГДИЬДЕСПТЬ [?]РГ: +ГАИЬАЭС ПТЬ[?]Р Г**, повезујемо са два калупа. Оба реверсна натписа распоређена кружно, ободом новца, од десне ка левој страни због изостављања слова **О** и **Ь** су некомплетна. Разлике које међу њих уносе слова: **С** и **Т** као већа од осталих, као и део легенде исписане као **ГАН**, односно **ГАИ**, повезују се са два калупа исте стилске израде. Несразмерно малих димензија у односу на слободан простор реверсног поља, приказ лава, који на свим осталим представама овог типа, својом величином и стиским изразом у потпуности доминира као централни мотив, не иде у прилог завидног граверског умећа, а померање почетка натписа из центра ка левој страни, квалитета ковања ових примерака.

О реткој новчаној врсти са представама цвета на аверсу, натпис **ГНЬ ДЕСПОТЬ ГЮРЬГЬ** и лава који корача налево окружен са четири крина, на реверсу, (*Каталог: тип 19*, слика 18, Т.IV) сведочи по један примерак из збирке Народног музеја и колекције Љубомира Ковачевића.

Оба реверсна натписа исте стилске израде: **+ГНЬ]АЭС ПТЬГОР Г**, односно **+ГНЬ[АЭС ПТ] ЪГОРГ** повезују се са једним калупом.

Као тип представе, централни мотив цвета који се први пут појављује на новцу деспота Ђурђа, близак је приказима наредног раздобља његовог ковања.

Тежина примерака од 0,59, односно 0, 54 грама одредила их је као полудинаре.

Истој групи номинала припада и уникатни примерак са представама главе Христа на аверсу и лава на реверсу (*Каталог: тип 20*, слика 19, Т.IV). Његова тежина од 0,55 грама га опредељује као фракцију динара, који има вредност полудинара.⁸⁹⁸

⁸⁹⁸ Иванишевић 2001, 191.

2.2. Реформска ковања

2.2.1. Самостална монетарна издања

Око 1435. године деспот Ђурађ Бранковић је реформисао своје новчарство. Као резултат радикалних мера државне монетарне политике, промена новчаног система ишла је у правцу реорганизовања ковања, што је донело промену димензија новца, искиваног на мањим и дебљим плочицама, уједначавање његових тежина и промену мотива, као и обележавање ковница. Била је то основа на којој је током наредне две деценије почивао сређен и униформисан монетарни систем Српске деспотовине, као одговор на процес монетаризиције који је средином XV века у српској држави захватио дубље корене.

Новчану продукцију Ђурђа Бранковића у раздобљу после 1435. године су обележила његова самостална и заједничка ковања са Стефаном Томашем и Јанком Хуњадијем. Емитована у сребру, основна монетарна јединица је био динар, поред кога су коване и његове фракције, оболе. Реформом новчарства измењена је тежина новца, која је за динаре износила у просеку од 1,10 до 0,77 грама, а за оболе од 0,35 до 0,20 грама.

Поред емисија без ознака ковнице, током последњег раздобља ковања деспота Ђурђа, динари и оболе су обележавани именом места своје производње, које се везује за цеке Смедерево, Ново Брдо, Рудник, и Рудишта.

Новост у новчарству овог доба је појава измењених представа на новцу, које су по узорима на средњоевропска ковања обележена профаним приказима: на реверсу лава, а владара, вишереног натписа, монограма, штита, на аверсу, који на највећем броју монетарних издања замењују раније представе Исуса Христа. Уметничка обрада ових приказа и квалитет ковања у овом периоду, уздигли су деспотско новчарство на почасно место у српској средњовековној нумизматици.

Новац са аверсном представом владара са круном који стоји и држи усправљен мач и глоб са крстом, а на реверсу, лава који корача налево (**Каталог: тип 21**, слика 20, Т.IV) представља једно од првих ковања у периоду након монетарне реформе. Незабележен у оставама, примерак овог новчаног типа припада збирци Народног музеја. Аверсни натпис гласи ГНЪ ДЕСПОТЬ ГЮРГЯ: Г Н Ъ • АЄ [?] П О Т • Г ЮР Г А . Реверсну представу окружују ознаке у виду кринова и звезда.

Новац са аверсним приказом натписа у коме се поред титуле наводи прво слово имена деспота Ђурђа и лава на реверсу, без легенде, (*Каталог: тип 22*, слика 21a и 21.b, T.IV) осведочен је знатним бројем појединачних примерака који припадају збирци Народног музеја (21) и колекцијама Љубомира Ковачевића (7) и Сергија Димитријевића (18). Међу њима, као примерци познатог места налаза издвају се динари пронађени на Новом Брду (3), Винчи (2) и Брстовику (1).

У оквиру овог новчаног типа, на основу ознака у реверсном пољу, издвајају се две главне емисије: прва, са четири крина која окружују представу лава (Каталог, тип 22.1, слика 21.2) и друга, без ознака око централног мотива (Каталог 22.2, слика 21.1).

У оквиру прве емисије јављају се два различита аверсна натписа: први, ГНЬ ДЕСПОТЬ Г: * Г̃НЬ * / АЕС ПО / * ТЬ Г *; (К. 1495); Г̃НЬ / АЕС ПО / ТЬ Г (НМ 3427); Г̃НЬ · / АЕС ПО / · ТЬ Р (О.583-65 Н.Брдо) ; · Г̃НЬ · / АЕС ПО / · ТЬ Р ·; (К. 1498; ново брдо, о. инв.213-230); · ЬНГ · / АЕС ПО / · ТЬ Р ·; (К. 1499); [Г̃НЬ · / АЕС ПО / · ТЬ Г · ; (НМ 4739) · Г̃НЬ | · / АЕС ПО / | ТЬ Г | и други ГНЬ ДЕСПОТЬ Г · Г̃НЬ | · / АЕС ПО / · ТЬ Г | ·

На другој емисији, натпис ГНЬ ДЕСПОТЬ Г, исти као на првој, јавља се као: Г̃НЬ / АЕС ПО / ТЬ Г; Г̃НЬ / АЕС ПО / ТЬ Г; ; [Г̃ИЬ / АЕС П [О] / ТЬ Г;

Сви реверсни натпис започињу крстом и постављени су у три хоризонтална реда. Исписују их, код највећег броја легенди правилно писана и усправна слова. Са изузетком једног натписа у коме недостаје слово О у другом реду, сви остали натписи имају исти распоред слова по редовима.

Различити реверсни натписи које је обележило одсуство (први натпис на обе емисије), односно присуство хоризонталних или вертикалних линија испод првог и другог реда, као и ознака у виду једне (други натпис прве емисије) или по две тачке на почетку и крају првог и трећег реда (натписи од 3-7), односно звезда на истим местима (први натпис прве емисије), замена слова N и И (последњи натпис друге емисије), као и искривљених слова у трећем реду (последњи натпис), омогућили су уочавање десет калуца који су коришћени за искивање реверсне легенде ГНЬ ДЕСПОТЬ Г и једног калуца којим је откован натпис ГНЬ ДЕСПТЬ Г. Они припадају двама групама легенди различите стилске

израде испољене искривањем натписа заобљених слова на првој групи којој припадају обе легенде без хоризонталних линија, односно издужених и угластих на другој, за коју се везују натписи са хоризонталним линијама испод првог и другог реда натписа. Ово додатно потврђују мања слова међу којима Д има облик А на првој групи легенди, у односу на већа међу којима се ово слово исписује као Я на другој групи натписа.

Две јасно раздвојене емисије овог новчаног типа у оквиру којих је било могуће издвојити релативно велики број калуца којима су исковане реверсне легенде иду у прилог већег обима ковања овог новца.

Емитован током дужег временског периода, што би могли да потврде бројни сачувани примерци, овај новац је губио на својој вредности, тако да су се поред примерака кваних у сребру, појавио и један мањи број бакарних номинала, (*Каталог*: III/2, 4739) као и примерака кованих на плочицама мањих величина.

Једна од измена у организацији ковања коју је донела монетарна реформа деспота Ђурђа Бранковића било је обележавање новца именом ковнице из које је потекао. Ова издања динара и обола кованих након 1435. године, носе имена цека: Смедерево, Ново Брдо, Рудник и Рудишта.

Највећи број њих, четири монетарна типа динара и два обола носе назив престоничке ковнице у Смедереву. Њих обележавају представе владара, односно натписа на аверсу и зајденички, исти приказ лава на реверсу.

Динари са аверсном представом вадара са круном који стоји и држи усправљен мач и глоб са крстом, натпис, ДЕСПОТЬ ГЮРГЪ а на реверсу лава који корача налево, натпис, СМДРВО (*Каталог*: тип 23, слика 22, T.IV), припадају најранијим издањима смедеревске ковнице. Поред примерака скупних налаза: пет из оставе Раброво и деветнаест из депоа Подени,⁸⁹⁹ овај новчани тип је посведочен и са четири појединачна налаза из Турн Северина и једног из Скадра.⁹⁰⁰ Сачуван је и у нумизматичким колекцијама: Народног музеја (15) и Љубомира Ковачевића (5). Познато место налаза, три музејска примерка везује за Винчу. (*Каталог*: П.С. 241; III/2, 4734 и 4735)

⁸⁹⁹ Иванишевић 2001, 177.

⁹⁰⁰ Иванишевић 2001, 190.

Аверсни натпис који исписује титулу и име деспота Ђурђа појављује се као: АѢС ПОТЪ - ГЮРЪ ГЪ; АѢС ПОТЪ - ГЮРЪ ГЪ]Ъ ·; АѢС [П]ОТЪ - [ГЮР] Ы[Г]Ъ; [А]ѢС ПОТЪ - ГЮ [Р] [?]; АѢС ПОТЪ - ГЮ РЪ ГЪ ·; АѢС ПОТЪ - ГЮР Ы[Г][?]; АѢС ПОТЪ - ГЮР] Ы[Г][Ъ] . Сви они започињу у горњем десном углу, настављају се и завршавају на левој страни, а исписују их правилно постављена слова истог облика. Међу њима разлику прави само величина појединих, као што су Е и С, а веома ретко Г, П и О, на основу које бисмо их могли довести у везу са најмање седам калуца.

Кружна реверсна легенда име ковнице исписује као: α - М - Д Р К - о - *-*; ς]- М - Д Р К] - о - * - [*]; ς - М - Д [Р К] - о - * - [*]. Разлике у гравирању слова С, које је обло и затворено, односно угласто, као и различита величина слова Р повезује се са најмање три калуца.

Читке, исправно написане и комплетне легенде обележене истим стилем израде кога карактерише завидна резачка прецизност припадају изради једног искусног мајстора смедеревске ковнице, без сумње вичног свом занату.

Велика очуваност овог новчаног типа, чији су примерци у оставама чинили највећу скупину, као и појава бројних, различитих калуца којима су ковани његови натписи, иду у прилог великог обима овог издања. Кован током дужег временског периода овај новац је бележио пад своје вредности, осведочен серијама које су за разлику од почетних сребрних, исковане са великим процентом бакра. (*Каталог*: К.1509).

Групи смедеревског ковања са представом владара припада и новчани тип који се од предходног разликује само по аверсном приказу деспота који седи на престољу. (*Каталог*: тип 24, слика 23, Т.IV) Поред скупних налаза о којима сведоче четири примерка из оставе Подени и једанаест из Раброва,⁹⁰¹ овај монетарни тип су обележили и појединачни примерци: један из Турн Северина,⁹⁰² дванаест из збирке Народног музеја и три из колекције Љубомира Ковачевића.

Аверсни натписи у којима се појављује титула и име деспота Ђурђа, ДѢСПОТЬ ГЮРГЪ појављује као: АѢС ПОТЪ ГЮРЪ ГЪ ·; АѢС ПОТЪ ГЮРЪ ГЪ; АѢС ПОТЪ ГЮРЪ ГЪ ·; АѢС ПОТЪ ГЮРЪ ГЪ ·; АѢС ПОТЪ ГЮРЪ [ГЪ ·]; АѢС ПОТЪ Г

⁹⁰¹ Иванишевић 2001, 177.

⁹⁰² Иванишевић 2001, 190.

ЮР Ъ Г Ъ ·; АЕС ПО Т Ъ Г ЮР Ъ Г Ъ ·; АЕС ПО Т Ъ Г ЮР Ъ Г Ъ ·; АЕС ПО Т [?] ЮР Г Ъ ·;
 АЕС [П]О[Т]Ъ Г ЮР Ъ [Г] Ъ ·; [А]ЕС ПО Т Ъ · · Г ЮР Г [Г] · и реверсне легенде СМДРВО: [С]
 - М - А - Р - К - [О]; С - М - А - Р - К - О; С - [?] - А - · - Р - [?] - О, распоређени су
 кружно ободом новца. Разлике међу њима које је као и на предходном типу
 произвело гравирањем слова различите величине, повезују се са коришћењем
 већег броја калуца, десет аверских и два реверсна за њихово искивање. Исте
 стилске обраде они би се могли прикључити аверским и реверским калупима
 предходног новчаног типа и приписати изради која носи попис истог гравера.

У оквиру овог новчаног типа два примерка (*Каталог*: III2, 119 и К. 1504) са
 аверсном легендом: [А]ЕС ПО Т Ъ · · Г ЮР Г [Г] и реверским натписом С - [?] - А - · -
 Р - [?] - О, односно С - М - А - Р - К - О се издвајају другачијим приказом владарског
 престола који је неукрашен, као и појавама две тачке које прекидију аверсну
 легенду, односно једне тачке која дели реверсни натпис, које се једино запажају
 на овим примерцима. Другачије стилске обраде ове представе и легенде би
 требало довести у везу са постојањем две емисије овог монетарног типа, као и
 присуством још једног гравера у смедервској цеки. Грешке које му се приписују
 приликом резања слова I O, без средишње црте и обрнутог ѓ на крају аверсног
 натписа, први мајстор није направио ни у једној легенди предходне емисије.

Сличних тежина, овај и предходни тип припадају најстаријим монетарним
 издањима смедеревске ковнице, које велики број сачуваних примерака
 опредељује као главна ковања овог раздобља.

Трећем динарском новчаном типу смедеревске ковнице припадају примерци
 са аверским приказом натписа ГНЪДЕСПОТЪ ГЮРГЪ а на реверсу лава који корача
 налево, натпис, СМЕДРВО. (*Каталог*: тип 25, слика 24, Т.IV). О њима сведоче
 скупни и појединачни налази: један из оставе Подени,⁹⁰³ по један из Смедерева и
 Турн Северина,⁹⁰⁴ девет из збирке Народног музеја и три из колекције Љубомира
 Ковачевића.

Аверсни натписи који титулу и име деспота Ђурђа помињу као: Г̃ АЕ-С ПО
 Т Ъ- Ю Р Г Ъ; Г̃ АЕ-С ПО Т Ъ- Ю Р Г Ъ; Г̃ АЕ-С ПО Т Ъ- Ю Р Г Ъ; Г̃ - А [Е]-С ПО Т Ъ-

⁹⁰³ Иванишевић 2001, 192.

⁹⁰⁴ Иванишевић 2001, 190.

Б [Р Г] [?]; [?]Њ АЕ-С ПО Т Ъ] - Ђ Р Г Љ; Г Њ АЕ-С ПО Т Ъ]- Ђ Р Г Љ; Г Њ АЕ-[?]ПО Т [?]- [?] Р Г Љ; Г Њ АЕ-С [?] Т Љ- Ђ Р [Г Љ]; Г Њ А [Е]-С ПО Т Љ-Ђ Р Г Љ постављени су у три хоризонтална реда са истим распоредом слова. Различити стил израде натписа повезује их са две групе калуца којима су ковани. Док прва одаје прецизну граверску израду која је резултирала са прва два натписима уједначених величина, тањих и правилно постављених слова, који би се могли довести у везу са гравером два новчана типа (*Каталог*: тип 23 и 24), друга, којој припада већи број калуца везује се за натписе које исписују дебље резана слова, од којих су поједина различите величине, измештана из реда и искривљена.

Мада у већој мери оштећене, реверсне легенде: С М Е - А - Е Р Е - К - О; С [М] Е А Е - Р - [Е] - К - О; С М - Е А - Е Р Е - К - О; С - [?] А - Е Р Е - [?]; С М Е А [Е] - Р - [Е] - [К] - О; [С М Е А Е] - Р - Е - [К - О] такође одају различити стил израде којом се први натпис издваја од осталих, а доводи у везу са првом аверсном легендом.

Уколико прву групу калуца доведемо у везу са јасним легендама и квалитетнијим ковањем новца правилног облика плочице, за разлику од друге, са делимично сачуваним натписима на плочицама неправилног облика, могли бисмо предположити да је реч о две емисије овог новчаног типа.

Без потврде коју би могла да пружи нумизматичка грађа, о последњем динарском издању које је за деспота Ђурђа ковала смедеревска цека, са приказом дворедог натписа ГСЊ ДЕСПО-ТЪГЮРГ на аверсну и лава који корача налево окруженог легендом СМДРВО на реверсу, (*Каталог*: тип 26, слика 25, Т.IV) сведочи само нумизматичка литература.⁹⁰⁵

Динарско монетарно издање са аверсном представом вадара са круном који седи на престолу, и држи усправљен мач и глоб са крстом, натпис, ДЕСПОТЪ ГЮРГ а на реверсу лава који корача налево, натпис, НВБРДО, (*Каталог*: тип 27, слика 26, Т.IV) представља паралелно ковање типолошки истог новца смедеревске ковнице, који се од њега разликује по називу новобрдске цеке. Поред примерака скупних налаза: шест из оставе Подени⁹⁰⁶ овај новчани тип је

⁹⁰⁵ Љубић 1875, Ђурађ Бранковић, VIII е, Т. XIII.22; Иванишевић 2001, 297, 45.26, Т.VIII.

⁹⁰⁶ Иванишевић 2001, 177.

посведочен и налазом из Турн Северина,⁹⁰⁷ као и примерцима из нумизматичких колекцијама: три у збирци Народног музеја и један у колекцији Љубомира Ковачевића. Посебан значај међу музејским примерцима припада новцу са познатим местом налаза која се везују за Велико Боџинце код Бабушнице (*Каталог*: НМ Ш2, 5) и Костолац (*Каталог*: НМ, Ш2, 4733)

Аверсне легенде које кружно, ободом новца исписују титулу и име деспота Ђурђа: А ЕС ПО Т Ъ Г Ю Р Ъ Г Ъ; А ЕС ПО Т Ъ Г Ю [Р Ъ Г Ъ]; А ЕС ПО Т - [?] Ъ Г Ъ · на појединим примерцима одају сличан начин израде који их повезује са аверсним легендама паралелног смедеревског новчаног типа.

Поред ових натписа правилно постављених и уједначених слова, на другој страни новца реверсне легенде: Н - В Б - Р - [А] - [?]; [?] - Р - А - И; - В - [?] - А - О , исписују слова различитих величина, од којих су нека погрешна и гравирани са неједнаким међу размацама. (*Каталог*: К.1517) што нису одлике смедеревских издања.

Други новобрдски динарски тип са аверсном приказом натписа ГНЉДЕСПОТЪ ГЮРГЪ и реверсном представом лава кога окружује легенда са називом новобрдске ковнице, (*Каталог*: тип 28, слика 27, Т.V) осведочена је са по једним примерком из Збирке Народног музеја и колекције Ковачевић.

Оба аверсна натписа: Г̃ А·-С ПО Т Ъ-Б Р Г Ъ и · Г̃ А·-ЕС ПО Т Ъ- [Ю] Р Г Ъ · * · постављена су у три хоризонтална реда. Исписују их правилно написана и усправно постављена слова истог облика, али различитог распореда по редовима, што се повезује са коришћењем два калуца при њиховом искивању. Док би се први, стилем израде могао довести у везу са легендама прве групе паралелног смедеревског монетарног издања (*Каталог*: тип 25), други калуп се везује за натписе које прате ознаке у виду две тачке на почетку и крају првог реда и две тачке између којих је осмокрака звезда, испод трећег реда натписа.

Разлике у натписима које је произвело гравирање два слова Ъ у трећем реду друге аверсне легенде, уз појаву ситних ознака могли би да се доведу у везу са постојањем две емисије овог монетарног издања, за шта пружају потврду и две

⁹⁰⁷ Иванишевић 2001, 190.

различите реверсне легенде: • НО ВО [Б] - Р - Ъ - А - О и НО ВО | Б - Р А О , које као и аверсне своју израду повезују са два калупа.

Динари са аверсном представом вадара са круном који седи и држи усправљен мач и глоб са крстом, натпис, ДЕСПОТЬ ГЮРГЪ а на реверсу лава који корача налево, натпис, РѢДННВЪ, (*Каталог: тип 29*, слика 28, Т.V) представљају једини новчани тип рудничке ковнице који је кован паралелно са типолошки истим монетарним издањима смедеревске и новобрдске цеке. Поред примерака скупних налаза: дванаест из оставе Раброво и четири из депоа Подени,⁹⁰⁸ овај новчани тип је посведочен и са по једним налазом из Турн Северина и Београда⁹⁰⁹ и примерцима сакупљених у колекцијама Народног музеја (7) и Љубомира Ковачевића (2).

Аверсне легенде које титулу и име деспота Ђурђа наводе као: АЕС ПОТ ГЮР ЪГЪ; АЕС ПОТ ГЮРЪГ[Ъ]; АЕС ПОТ ГЮРЪГЪ·; АЕС ПОТ ГЮ[РЪГ]Ъ·; АЕС ПОТ Ю ГРЪГЪ·; АЕС [П] [?] ГЪ· и реверсни натписи: Р - Ъ - А - Н - Н - К - Ъ; Р - Ъ - А - Н - Н - К - Ъ; Р - Ъ - А - Н - Н - К - Ъ; Р - Ъ - А - Н - Н - К - Д, доводе се у везу са две групе калупа. Њих је обележио, као и код паралелноог новобрдског издања различити стил израде који је резултирао натписима уједначених слова, како истих величина, тако и облика, као и легендама које у знатној мери одају граверску непрецизност и мањак занатске вештине, што потврђују натписи неправилне форме.

Представе монограма састављеног од слова која на аверсу исписују ДЕСПОТЬ а на реверсу ГЮРГЪ везују се за два динарска реформска издања.

Први новчани тип (*Каталог: тип 30*, слика 29, Т.V) потврђен је налазом динара из Турн Северина (23),⁹¹⁰ као и примерцима из збирке Народног музеја (7) и колекција Љубомира Ковачевића (7) и Сергија Димитријевића (5).⁹¹¹ Посебан значај међу музејским примерцима припада новцу са познатим местом налаза који се везује за Сеоне, срез смедеревски (*Каталог: НМ, III2, 3*) и Врбицу код Аранђеловца (*Каталог: ПС 249*).

⁹⁰⁸ Иванишевић 2001, 177.

⁹⁰⁹ Иванишевић 2001, 190.

⁹¹⁰ Иванишевић 2001, 192.

⁹¹¹ Димитријевић 2001, врста 309 и 309/1-2, бр. 25-29.

Симболи у виду осмокраких звезда, кринова и тачака који окружују аверсни: *~ */♣ ♣/* */• *•; *~ */♣ ♣/*•; *~ */♣ ♣/* и реверсни монограм *~ */♣ ♣/* */• *•; *~ */♣ ♣/*; *~ */♣ ♣/* *• повезују се са три емисије и употребом три калуца аверса, односно реверса.

Други новчани тип (*Каталог: тип 31*, слика 30, Т.V) који се од предходног разликује по аверсној представи крунисане главе владара изнад монограма осведочен је са појединачним налазима из Турн Северина (4),⁹¹² као и примерцима из збирки Народног музеја (4).

Исти симболи у виду осмокраких звезда, кринова и тачака који окружују аверсни: •*~ */♣ ♣/* */• *• односно реверсни монограм [*] */♣ ♣/* */• *• повезују се са једним калупом аверса, односно реверса.

Исте стилске обраде коју на великом броју примерака посебно првог новчаног типа обележава минуциозан граверски поступак, израду калуца повезује са једним гравером. Како се ова два издања издвајају својим иконографским решењима од осталог новца овог раздобља, локација ковнице у којој су произведени за сада није одређена.

Већа бројност сачуваних примерака првог новчаног типа у оквиру кога се издвајају емисије коване различитим калупима иду у прилог његовог већег обима ковања и дужег емитовања, што га у односу на други новчани тип опредељује као главну емисију. Нешто мање тежине оба новчана типа, првог 0,87 г, а другог 0,69, могле би да укажу на познија ковања овог раздобља, што би могао да потврди и већи број примерака који се по саставу метала приближавају номиналима у бакру (*Каталог: К. 1524, 1520, 1522, 1524, 1521.*). Ове примерке смањене вредности у великој мери обележава и неквалитетно ковање, што је резултирало новцем делимично излизаних представа.

2.2.2. Заједничка монетарна издања

Политички односи који су повезивали Србију са Босном и Уграском испољили су се и на монетарном плану заједничким ковањима српског деспота са краљем Босне, Стефаном Томашем и угарским намесником Јанком Хуњадијем.

⁹¹² Иванишевић 2001, 192.

Новчани тип са представом лава који корача налево, натпис +ДЄЄΠ[?]Ъ ГЮРГЪ: +АЄЄΠ[?] Ъ Г ЮР Ъ Г Ъ и круне украшене криновима, натпис +D[?]REXBOSNE: +D[?]P ЄXBOCTE (Каталог: тип 32, слика 31, Т.V) затупљен је са по једним примерком у збирци Народног музеја и колекцији Димитријевић.⁹¹³

Оба натписа започињу крстом и распоређена су кружно, ободом новца. Између два концентрична круга исписују титулу и име српског деспота на аверсу, односно име и титулу босанског краља на реверсу.

Исти аверсни натписи овог и новчаних типова са представом владара који носе назив смедеревске цеке (Каталог: 23 и 24), исписују правилна слова једнаких облика, која би се стилем израде могли повезати са калупима које одликује завидна резачка прецизност чија израда припада искусном мајстору смедеревске ковнице.

Заједничка емисија је искована између 1446. и 1448. у периоду када су према склопљеном уговору двојица владара делили приход од сребреничке царине.

Заједничко ковање деспота Ђурђа и Хуњадија представљају два динарска новчана типа са представама деспота са круном који држи усправљен мач и глоб са крстом, на аверсу и штита на реверсу. (Каталог: тип 33, слика 32, Т.V)

Први новчани тип са аверсном представом владара који седи/стоји испред престола и штита са 4 кварта од којих су 1. и 4. украшени хоризонталним тракама, 2. двоструким крстом, а 3. гавраном осведочен је једним динаром чије је место налаза Београд,⁹¹⁴ као и пимерцима из збирки Народног музеја(1), Љубомира Ковачевића (1) и Сергија Димитријевић (2).⁹¹⁵

Распоређена ободом новца, од средине десне до средине леве стране, два различита аверсна натписа која помињу титулу и име деспота Ђурђа: **DESP GVR:** δε ς ρ ϕ · - · σ ν ρ · · и **DESPO GVRA:** δε ς ρ ϕ · - · σ ν ρ π · · као два различита реверсна кружна натписа +**IOHANESDWHRVNGARI:** + ι ο η λ η ν ε ς δ ω η · ρ · ν π σ λ ρ ι · и +**IOHANESDNWNVNGARI:** + ι ο η λ η ν ε ς · δ · π · ω · π · ν π σ λ ρ ι · повезују се са два калупа аверса, односно реверса коришћена за њихово искивање. Обележена истом стилском обрадом израда свих калупа се приписује једном граверу. Истом

⁹¹³ Димитријевић 2001, 231.

⁹¹⁴ Иванишевић 2001, 194.

⁹¹⁵ Димитријевић 2001, врста 322, бр. 1 и 2.

новчаном типу припада и један примерак пронађен у остави из Дивошова, поред Прага⁹¹⁶ и у Сотину, чије описе нисмо у могућности да дамо због лоших фотографија новца.

Други новчани тип са представама владара који стоји, на аверсу, натпис, **DESPO GVRGS** и штита са 4 кварта: у 1. и 4. је лав, а у 2. и 3. гавран, на реверсу, натпис, **+IOHANESGHWRVNGARI** осведочен је са два примерка од којих један припада остави из Дероња, датованој између 1516. и 1526. године,⁹¹⁷ а други колекцији Сергија Димитријевића.⁹¹⁸

Другачија стилска обрада аверсних представа владара на заједничким динарима деспота Ђурђа и Јанка Хуњадија, у односу на исте приказе који припадају монетарним издањима ковница Смедерево, Ново Брдо и Рудник могла би да потврди Динићево опредељење оба новчана типа ковању цеке при руднику Рудишта који је од 1453. године у поседу угарског намесника.⁹¹⁹

Први новчани тип кован је 1451. године поводом веридбе Јелене Кантакузине, деспотове унике и Матије Корвина, а други 1455. поводом њиховог венчања.⁹²⁰ Посебну групу у оквиру новчарства деспота Ђурђа представљају оболи, фракције динара чије је ковање као и динарских монетарних издања, поред оних без ознаке ковнице, обележио и име цеке.

Новчани тип обола са аврсним приказом хоризонталног натписа **ДЕСП: • * * •** / **▲ЄС П/• * * •**, а на реверсу лава (*Каталог: тип 34*, слика 33, Т.V) познат је по једаном примераку пронађеном на Новом Брду који се чува у збирци Народног музеја.

За разлику од овог, новчани тип (*Каталог: тип 35*, слика 34, Т.V) са истом реверсном представом, али аврсним натписом титуле деспота Ђурђа, **ДЕСПОТЬ:** **▲Є/С П О/ Т Ђ ; ▲В/А П О/Т Ђ ; ★▲★Є★С П О/Т Ђ** **▲Є/С П О/ Т Ђ** потврђују

⁹¹⁶ Budaj, Videman 2010, 71-72.

⁹¹⁷ Иванишевић 2001, 194.

⁹¹⁸ Димитријевић 2001, врста 322, бр. 3.

⁹¹⁹ Динић 1962, 24-26.

⁹²⁰ Huszár 1979, 101, бр. 632 и 633.

бројни сачувани примерци скупних и појединачних налаза: остава Раброво (16),⁹²¹ збирка Народног музеја (101), збирка Ковачевић (2). Два примерка из музејске збирке пронађена су на Новом Брду (*Каталог*: О. 583/ 242; О.213/234), а један у Винчи (*Каталог*: III2, 4737).

Сви аверсни натписи распоређени су у три хоризонтална реда са истим распоредом слова. За разлику од већине слова која у различитим натписима задржавају исти облик, слова Е и С се појављују као угласта, обла, односно обла-затворена. За разлику од једног натписа кога не прате ознаке, у осталим се појављују у виду две тачке изнад слова, у другом и трећем реду или поред слова у првом и трећем реду, односно три петокраке звезде које раздвајају слова у првом реду. Наведене разлике које се повезују са постојањем четири емисије овог монетарног типа, доводе се у везу са употребом истог броја калуца коришћених за искивање њихових аверсних натписа.

Различите стилске израде аверсне легенде се повезују са две групе калуца којима су коване. Док прва одаје прецизну граверску израду која се уочава на натписима које исписују тања, правилно постављених слова, уједначених величина, (*Каталог*: III2, 3462) друга се везује за натписе које исписују дебље резана слова, од којих су понека измештена из реда и искривљена. (*Каталог*: III2, 3402).

Три издања обола осведочена уникатним примерцима са представом главе владара на аверсу и лава на реверсу, на првом, (*Каталог*: тип 36, слика 35, Т.V) аверсним приказом главе Христа са нимбом и реверсним натписом ДЕСПОТЪ, на другом (*Каталог*: тип 37, слика 36, Т.V) и представом лава на аверсу и двоглавог орла раширених крила на реверсу, на трећем (*Каталог*: тип 38, слика 37, Т.V), пронађена на Новом Брду, чувају се у колекцији Народног музеја.

Исте ознаке у виду петокраких звезда на аверсу, односно реверсу, овог новца, могли би бити разлог опредељења овог новца истој ковници, која би се на основу места налаза ових ретких издања могла повезати са новобрдском цеком.

Издање обола са аверсним натписом у два хоризонтална реда СМЄДЕРЄВО: С М Є Д / Є Р Є К О и реверсним приказом лава (*Каталог*: тип 39, слика 38, Т.V)

⁹²¹ Иванишевић 2001, 192.

везује се за престоничку ковницу деспота Ђурђа. Примерци овог новчаног типа припадају остави Раброво (8) и збирци Народног музеја (1). Тежина 0,25

За исту цеку везано је ковање обола са аверсном представом двоструког крста, натпис ДЕСПОТ • Д ЕС • - • П О Т • и лава на реверсу, натпис СМДРВО: [С] - М Д Р - В О (*Каталог: тип 40*, слика 39, Т.V). Пронађен на Новом Брду, примерак припада збирци Народног музеја.

Поред аверсног натписа распоређеног од леве ка десној страни ободом новца, између два крака крста налазе се словне сигле n-S: П - S . Оне су ознака ковничара деспотове цеке у Нађбањи,⁹²² Стефана Реметаја који је извесно време радио у смедеревској ковници и по узору на угарски новац израдио калуп деспотовог обола на коме је оставио траг свог имена.

Име ковнице која је радила при руднику Рудишта остало је забележено на аверсној страни обола деспота Ђурђа, натпис РЃДИЦА: Р Ѓ Д И Ц А на коме је представа лава на реверсу. (*Каталог: тип 41*, слика 40, Т.V) Два примерка овог издања припадају депоу из Раброва,⁹²³ а један збирци Народног музеја.

Ковање Лазара Бранковића

Реформисани „нови новац“ деспота Ђурђа постао је монетарни узор наследнику старог српског деспота, Лазару Бранковићу, последњем српском владару који је у средњем веку ковао новац. Били су то динари и оболи обележени именом смедеревске ковнице.

Новчани тип динара обележен је аверсном представом вадара са круном који седи на престолу и држи усправљен мач и глоб са крстом, а на реверсу лава који корача налево. (*Каталог: тип 1*, слика 1, Т.V) Оба сачувана примерка овог монетарног издања деспота Лазара Бранковића припадају колекцији Ковачевић.

Различити аверсни натписи на којима се титула и име деспота Лазара појављује као: ДЕСПО ЛАЗАР: • ДЕС ПО - Л А З А Р • и ДЕСПО ЛАЗА: [?] • [ЕС] ПО • - • Л А З А Р • повезују се са два калуца. Оба натписа распоређена кружно, ободом новца започињу средином десне стране, прекидају се и настављају на левој страни. За разлику од исправно написаних и комплетних легенди типолошки истог новца

⁹²² Pohl 1982, 55, 82.

⁹²³ Иванишевић 2001, 193.

деспота Ђурђа смедеревске ковнице, (*Каталог*: тип 23) чију израду је обележила завидна резачка прецизност, аверсне легенде Лазаревог новчаног типа имају другачије одлике. Недостајућа и погрешна слова чине их нетачним и некомплетним, а њихова различита величина, мањих слова у делу легенде на десној, у односу на остатак натписа на левој страни, граверски неуједначеним.

Исти начин израде прати и обе реверсне легенде које име ковнице **СМЕДЕРЕВО** исписују као: **а ме де • - ре • в**[?], односно [е]а м • е де - р в [•][?]-[?] што израду легенди овог новчаног типа повезује са променом мајстора калупара, у време када је кован новац деспота Лазара у смедеревској ковници. Пад вредности новца у овом периоду потврђују оба примерка искована са знатно смањеним процентом сребра.

Новчани тип обола на чијем аверсу је приказ круне између натписа **ЛАЗАР • Л** **Д З • / - А Р •** а лава на реверсу, натпис **СМ(ЕДЕРЕВО)**: **а м**[?] (*Каталог*: тип 2, слика 2, Т.V) представља ретку емисију чији је један примерак сачуван у збирци Ковачевић. Израда калупа за обе легенде на овом новцу приписује се мајстору предходног новчаног типа.

Ковање Иваниша

Једини феудалац који је у периоду Српске деспотовине ковао свој новац био је војвода Иваниш (*Каталог*: тип 1, слика 1, Т.V). Новчани тип динара ковао је у ковници Рудишта, што је остало забележено на реверсу новца. О овом новчаном типу сведочи по један налаз из Ресника и Турн Северина,⁹²⁴ као и један примерак из збирке Народног музеја и три из колекције Ковачевић.

По угледу на монетарне представе овог раздобља, титула и име **ВОЄВДИ** **НВАННШЬ**: **в** ♦ **є в / А ч и в ч / н и ш њ**; **в** ♦ **є в / А ч и в ч / н и н њ**; [?][є в]/[?][ч и в ч]/[н и ш њ] исписани су на аверсу, а представа лава који корача налево и натпис **РЃДИЦИА**: **р - љ** - **а н - ц - ч** на реверсу. Иста стилска израда три аверсне и једне реверсне легенде повезује их са радом једног гравера који се препознаје и на аверсној легенди обола деспота Ђурђа (*Каталог*: тип 41) кованог у истој ковници. Веза два

⁹²⁴ Иванишевић 2001, 194.

монетарна издања коју је било могуће успоставити преко истог ковничара, иде у прилог блиском времену ковања ова два различита новчана типа.

КАТАЛОГ

У оквиру каталошке обраде новац је хронолошки одређен према владару. Његово даље опредељење се односи на следеће елементе: новчани тип; легенда, опис представе и сигла аверса (Аверс); легенда, опис представе и сигла реверса (Реверс); тежина у грамима; промер у милиметрима; оса; колекција; инвентарски број; референца. За примерке који нису били доступни за обраду, дат је само њихов опис и референца. Репродуковани примерци су означени звездицом у пољу референца.

Новац је одређен према: В. Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*, Београд 2001. (Скраћеница: И.); Š. Ljubić, *Opis jugoslavenskih novaca*, Zagreb 1875; Р. Марић, *Студије из српске нумизматике*, Београд 1956. (Скраћеница: М.) (Скраћеница: Лј.)

Скраћенице колекција:

Збирка Народног музеја у Београду (НМ.)

Збирка Љубомира Ковачевића (К.)

Збирка Слободанке Стојаковић (С.)

Стефан Лазаревић

Број	Тип	Аверс	Реверс	Тежина	Промер	Оса	Збирка инв. бр.	Референца
1	1	[I]Ḃ - ḂḂ Христ са нимбом, у туники и колобиону, седи да престољу без наслона, спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље. - ✨	ḂḂḂḂḂḂ · s – ḂḂḂḂḂḂ Кнез у хаљини и са појасом стоји спреда. У десној руци држи скиптар са крстом. - ✨	0,45	15	↙	К. 946	И: 42.1; М: Стефан Лазаревић - кнез, I, Т. XXI.4/3. Т-0,50
2		ḂḂ - ḂḂ - ✨	ḂḂḂḂḂḂ · s - [ḂḂ]Ḃ[?] - ✨	0,46	15,5	↖	К. 971	
3		ḂḂ - ḂḂ - ✨	[ḂḂḂḂḂḂ] · s - Ḃ[.]ḂḂḂḂ - [::]	0,51	16,5	↘	К. 966	
4		ḂḂ - [.]ḂḂ - [?]	ḂḂ[ḂḂḂḂ]Ḃ · s - [ḂḂḂḂ]Ḃ - [?]	0,45	14,5	↘	К. 974	
5		[?] - ḂḂḂ - [::]	ḂḂ[ḂḂḂḂ]Ḃ · s - ḂḂḂ[ḂḂ] - [?]	0,47	15,5	↑	НМ. III2, 3320	
6		[I]Ḃ - ḂḂḂ - ✨	ḂḂḂ[?] - ḂḂḂ[.]ḂḂ - [?]	0,53	15,5	↗	К. 960	
7		ḂḂ - Ḃ[.]	Ḃ[Ḃ] ḂḂḂ · [s] -	0,55	15	↘	К. 975	

		- [∩]	[mθp]λn - [?]					
8		iθ - xθ - ∩	αθnπθ · s] - πθpλn - ∩	0,49	15,5	↙	K. 957	
9		iθ - xθ - ∩	αθ[nπθ · s] - πθp[λn] - ∩	0,54	15,5	↑	K. 973	
10		[iθ] - [xθ] - ∩	αθn[θθ · ss] - π[θ]pλn - ∩	0,50	17	←	K. 967	
11		iα - xα - ∩	α[.]nπθ s - πθpλn - ∩	0,47	16,5	↖	K. 963	
12		[i]α - xα - ∩	αθnπθ · s - πθpλn - ∩	0,34	16	↑	K. 948	
13		iα - [xα] - ∩	αθnπθ · s - [?][pλn] - ∩	0,48	15,5	↖	K. 945	
14		iα - xα - ∩	αθnπ[θ] [?] - πθ[pλn] - ∩	0,56	15,5	→	HM. III2, 3273	
15		iα - xα - ∩	αθnπθ · s - π[θpλ]n - [∩]	0,51	15,5	↖	K. 956	
16		iα - xθ - ∩	αθnπθ · s - πθ[p]λn - ∩	0,46	15	←	K. 953	
17		[.]ā - xα - ∩	[α]θ[n]πθ · s - πθpλ[n] - ∩	0,50	15	↗	K. 958	
18		iθ - xθ - ∩	αθnπθ · s - [m]θpλn - [?]	0,58	15,5	↑	K. 969	
19		iα - xα - ∩	αθn π[θ] · s - πθ[?]λn - [∩]	0,53	16	→	K. 961	
20		iα - xα - ∩	[αθ]nπ[θ · s] - [m][?][n] - [∩]	0,56	15,5	↘	K. 955	
21		iα - xα - ∩	αθnπθ · s - [mθ]pλn - ∩	0,47	14,5	↓	K. 947	
22		iα - xα - [∩]	αθnπθ · s - πθpλ[n] - ∩	0,61	15,5	↑	K. 952	

23		īā - x̄α - ❖	αονηθ · s – η[θ]ρλν - [❖]	0,54	15	↘	K. 964	
24		īθ - x̄θ - ❖	αον[?][s] - ηθρλ[η] - [?]	0,53	15,5	←	K. 950	
25		īā - x̄α - ❖	αο[η]ηθ · [s] – ηθρλν - [❖]	0,55	15,5	↙	K. 962	
26		īā - x̄α - ❖	[α][?][η]ηθ · s - ηθρλν - ❖	0,58	16	↑	K. 954	
27		īα - x̄α - ❖	αονηθ ❖ s - ηθρλν - [❖]	0,58	15	→	K. 949	
28		īā - x̄α - ❖	αονηθ · s – ηθρη · · \ ❖	0,45	16	↙	K.951/ 1	* И: T.VII 1
29		īθ - x̄θ - ❖	[α]ονηθ · s – ηθρη · [·] \ [❖]	0,53	15,5	←	K. 951	
30		īā - [x̄α] - [?]	α[?]ηηθ · s – ηθρη[·] [·] \ ❖	0,45	15,5	↖	K. 970	
31		[?] - [α] - [?]	αο[?][θ] · s - ηθηλ - [?]	0,45	14,5	↖	HM. III2, 3323	
32		īα - x̄α - ❖	αονηθ · s - [ηθ]ρλν - ❖	0,49	15,5	↘	K. 972	
33		īθ - x̄θ - ❖	[α]ο[η]ηθ : s - [?]	0,54	16,5	→	HM. III2, 3324	
34		īα - x̄α - [❖]	αο[η] [?] - [?][θ]ρλν	0,42	14,5	↙	HM. III2, 3325	
35		īθ - x̄θ - ❖	αο[ηη]ηθ · [?] – ηθρλν - ❖	0,58	15	↗	K. 968	
36		īα - x̄α - ❖	αονηθ · [?] – ηθρλ[η] - ❖	0,53	15,5	↗	K. 965	
37		[īθ] - [x̄θ] - ❖	αονηθ [·][?] - [?][θ]ρλν - ❖	0,48	15	↓	K. 1028	

38		īā - [xθ] - [∴]	αθnm[?]- mθpλn - [∴]	0,51	15,5	↘	K. 944	
39		īā - xα - ∴	[αθn][?]- mθpλn - [∴]	0,51	15,5	↑	HM. III2, 3321	
40		ī[α] - x[α]	αθ[?]- smθpλn - [?]	0,58	15,5	↑	HM. III2, 3326	
41		[?]- xθ - [∴]	αθn T[?] – θpλ[?] - [?]	0,41	13	↗	K. 995	
42	2	īā - xα Христ са нимбом, у туники и колобиону, седи да престолу без наслона, спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље. - ∴	αθnms – θpλn • Кнез у хаљини са појасом стоји спреда. У десној руци држи усправљен мач. ∴ \ [?]	0,48	13	↖	K. 988	И: 42.2; Petrović 1940, 8, бр. 42-47.
43		[.]θ – x[.] - ∴	αθnms-[θ][?] [?] \ [?]	0,42	14	↓	K. 979	
44		[?]- xα - ∴	αθnms - [mθ][?] ∴ \ ∴	0,46	13	↘	K. 998	
45		- [∴]	αθnms - [mθ]λn • ∴ \ ∴	0,49	14,5	↑	K. 983	
46		[.]θ - xθ - ∴	αθn[mS] – mθ[λn] [∴] \ [?]	0,39	13,5	→	K. 978	
47		[.]θ - xα - ∴	αθn m[S] - m[θ λn] ∴ \ [∴]	0,39	14	↗	K. 959	
48		īā - x[.] - ∴	α[on]ms - mθ[?] [?] \ ∴	0,54	13,5	↑	K. 992	
49		īā - xα • - ∴	αθnms - [?]λ n[∴] [?] \ •	0,45	14	↑	K. 1010	
50		īā - xα [∴]	αθ[n mS] - [?]λ n ∴ ∴ \	0,54	14,5	↗	K. 1000	
51		[.]θ - [α]	α[?]-[mθ][λ	0,42	13	↑	K. 986	

		- ∴	ն][∴] ∴ \ [∴]					
52		իՅ - քՁ - [∴]	Ձօոոոոո - Յ ՐԼ ∴ • \ ∴	0,50	14,5	↓	K. 990	
53		իՅ - քՁ - ∴	Ձօոոոոո - Յ[Ր][?] ∴ \ ∴	0,57	14	↙	K. 993	
54		իՅ - քՁ - ∴	Ձօո[ո]ոոո - ՅՐԼո [∴] ∴ \ ∴	0,53	13	↖	K. 1005	
55		իՁ - քՁ ∴ - ∴	[Ձօոո]ոոո - ՅՐ[Լո]∴ ∴ \ [?]	0,40	14	→	K. 1002	
56		իՅ - քՁ - ∴	Ձ[Օ]ոոոոո - Յ[ՐԼո.∴] [∴] \ ∴	0,57	14	→	K. 1006	
57		իՅ - քՁ - ∴	Ձօոոոոո - [?][Լո] ∴ \ ∴	0,51	14,5	←	K. 1011	
58		իՁ - ք[.] ∴ -	[Ձ]Օ[ոոո]ոո - Յ[Ր][?] [?] \ ∴	0,41	13,5	↙	K. 982	
59		[.]Յ - քՁ - ∴	Ձօոոոոո - ՅՐԼո ∴ • \ ∴	0,48	13,5	↖	K. 991	
60		[?]-քՁ - ∴	Ձօոոոոո - [ՅՐ]Լո ∴ • \ ∴	0,44	13	↓	K. 981	
61		իՅ - ք[?] - ∴	Ձօոոոոո - ՅՐԼո ∴ • \ ∴	0,68	14	↙	K. 1006/1 (ՈՒՇ. 164)	*Ս: T.VII
62		իՅ - ք[?] [∴] \ Ք	Ձօոոոոո - ՅՐԼ[ո] • Ք \ ∴	0,62	13,5	↙	K. 1009	
63		իՅ - քՁ ∴ \ Ք	Ձօոոոոո - ՅՐԼ[?] Ք \ ∴	0,47	13,5	↖	K. 985	
64		իՁ - քՁ - ∴	Ձօոոոո •ո - ՅՐԼո • ∴ \ ∴	0,55	14	↙	K. 1008	
65		[.]Յ-[քՁ] - ∴	Ձօոոո •ո - ՅՐԼո ∴ • \ ∴	0,51	14	↙	K. 999	
66		[I]Յ - ք[?]	Ձօոոո •ո -	0,50	13	↖	K. 994	

		[?]	ϞϞΛ[?] [?] \ ∴					
67		īϞ - x̄Ϟ ∴ - ∴	[?]m ∙ sm - ϞϞΛn ∴ ∴ \ ∴	0,37	14	↖	K. 1007	
68		[?] - [?] [∴]- [∴]	αϞnm ∙ sm - ϞϞΛn ∙ ∴ \ ∴	0,54	14	←	HM. III2, 3313	
69		īϞ - x̄Ϟ ∴ - ∴	αϞnT ∙ s[?] - ϞϞΛ[n] ∴ ∴ \ ∴	0,48	13	↙	K. 996	
70		[i]Ϟ - x̄Ϟ ∴ - ∴	αϞnT ∙ s[m] - ϞϞΛ[n] ∴ \ ∴	0,46	13,5	↗	K. 1003	
71		īϞ - x̄Ϟ - ∴	α[.][nm] ∶ sm - ϞϞΛn [∴] ∴ \ ∴	0,51	13,5	↖	K. 997	
72		[i]Ϟ - x̄Ϟ ∴ - ∴	αϞ[n] m[?]m - ϞϞ[?] [?] \ [?]	0,39	15,5	↗	HM. III2, 3286	
73		[i]Ϟ - x̄Ϟ ∴ - ∴	[αϞn]T ϞsT - ϞϞΛn [∴] ∴ \ ∴	0,49	14	↓	K. 980	
74		[?] - x̄[?] ∴ - ∴	αϞn[?][Ϟs]T - ϞϞΛn [∴] ∴ \ ∴	0,42	14	↗	K. 987	
75		īϞ - [?] ∴ - [∴]	[αϞnT][?] - ϞϞΛn ∴ ∴ \ ∴	0,53	14,5	↓	K. 976	
76		[?] - x̄Ϟ - ∴	αϞ[n] [?] [Ϟ ∙ s] - [?]ϞΛn ∴ ∴ \ ∴	0,55	14	↗	K. 1001	
77		īϞ - x̄Ϟ - ∴	αϞnm ∙ [?] - ϞϞΛn ∙ ∴ \ ∴	0,48	14,5	↖	K. 989	
78		īϞ - x[?] ∴ - ∴	αϞ[n]m[?]- [?][Λ]n ∙ ∴ \ [?]	0,45	13,5	↘	K. 1004	
79		[?] - x̄Ϟ [?] - ∴	αϞ[?]- ϞϞΛn ∙ ∴ \ [?]	0,45	13,5	←	HM. III2, 3282	
80		īϞ - x̄Ϟ - ∴	nm - [Ϟ]ϞϞΛn ∙	0,55	15	↖	K. 984	

			[:] \ ∴					
81		̄̅ - ̄̅ϑ - ∴	[?][m][?] - ϑRΛη · ∴ \ ∴	0,48	14	↓	HM. III2, 3283	
82		[?]- ̄̅[?] - ∴	[Q][?] - ϑRΛη ∴ ∴ \ [:]	0,51	13,5	↖	K. 977	
83		iQ - x[?] ∴ - [?]	[?] - ϑRΛη ∴ [?] \ [?]	0,40	13,5	↙	HM, III2, 3319	
84	3.1	̄̅ - ̄̅ϑ Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли, среда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	QONTCT - [?]n ∴ \ [:] Кнез у хаљини са појасом стоји спреда. У десној руци држи скиптар са лабарумом.	0,42	14	↘	K. 1022	И: 42.3; Димитријев ић 1966, 134, сл. 45- 46
85		[iϑ] - ̄̅[ϑ]	QONTCT - ϑ[R]Λη [:] \ ∴	0,54	13,5	↘	K. 1027/1	*И: Т.VII
86		iϑ - ̄̅[?]	QONTCT - [ϑR] [?] [:] \ ∴	0,46	13	↗	K. 1015	
87		[?]̄̅ - ̄̅ϑ	QO[?]TCT - ϑRΛ[n] [:] \ ∴	0,62	13,5	↓	K. 1016	
88		[i]̄̅ - ̄̅ϑ	QON[TCT] - [ϑ]RΛη ∴ \ [:]	0,52	13,5	←	K. 1014	
89	3.2	̄̅ - ̄̅	α[ο] nm2∴ - ιλϑP	0,35	12,5	↖	K. 1024	
90		̄̅ - ̄̅	αonm[2∴] - ιλϑP	0,43	14	↙	K. 1020	
91		̄̅ - [̄̅]	[αo]nm2∴ - ιλϑP	0,33	13	↖	K. 1025	
92		[̄̅] - ̄̅	αon[m2] ∴ - [ιλ]ϑP	0,34	12,5	←	K. 1027	
93		[̄̅] - [̄̅]	[αo]nm2∴ - ιλϑP	0,35	13	↗	K. 1026	
94		̄̅ - ̄̅	[αo]nm2∴ - ιλϑP	0,34	13	↘	K. 1012	
95		̄̅ - ̄̅	[?][n]m2∴ -	0,42	14	↑	K. 1017	

			ΙΛΕΡ					
96		ϐ - ϐ	αοηηζ[·] - [ΙΛΕ]Ρ	0,32	13	→	К. 1019	
97		[ϐ] - [ϐ]	αοηηζ[·]- ΙΛ[Ε]Ρ	0,42	14	←	К. 1023	
98		[ϐ] - [ϐ]	αοηηζ - ΙΛΕΡ	0,32	12	↘	К. 1021	
99		[ϐ] - [ϐ]	[·]οηηη[ζ]- Ι[Λ]ΕΡ	0,40	12	←	К. 1018	
100		ϐ - ϐ	[εοηηηζ· - ΙΛΕΡ	0,40	13,5	↘	К. 1013	
101		ϐ̄ - [̄χς]	αοηη·ζ - η ΕΙΡΛΙ	0,50	13,5	↙	ΗΜ. III2, 106	
102	4.1	+ [·][εςV]ς · αRISMVς · η Глава Христа са нимбом спреда.	αοηη[ς] - η[·]λ - ∴ Кнез у хаљини са појасом стоји спреда. У десној руци држи скиптар са лабарумом.	0,47	14,5	↓	К. 1152	И; 42.6, вар; Lj. Стефан Лазаревић, I, Т.ХII.1-3, вар.
103		+ [·][εςV]ς · αRIS[·]ς · η	αοηη[ς] - [η][·] - ∴	0,47	14	←	К. 1092	
104		+ [·][εςV]ς · α[·]ηMVς · η	αοηη[·] - Ση[·]λ - [·:]	0,40	14,5	→	К. 1153	
105		+ [·][εςV]ς · α[·]η[·]ς · η	[αοηη[·] - [ς][·][λη] - [·:]	0,43	15,5	↘	К. 1097	
106		+ [·][εςV]ς · [·]η[·]ς · η	[α][·]- εη[·]η - [·:]	0,40	13	↖	К. 1127	
107		+ [·][SV]ς · αRISMVς · η	α[οηη]μας - [η]εPλη - [·:]	0,39	16,5	↓	К. 1086	
108		+ ΙεSVς · αRISηV[ς] · η	αοηη[ες] - ηεP[λ]η - ∴	0,36	15	←	К. 1125	
109		+ ΙεSVς · αRIS[η]V[ς] · η	α[οηη]μας - ηεP[λ]η - ∴	0,41	15,5	↖	К. 1101	
110		+ Ι[·][SV]ς · αRIS[·]MVς · η	αοηη[·]ς - ηεP[λ]η · \ ∴	0,38	15	↙	К. 1085	

111		+i[?] ·[ɑR]iSmVs·n	ɑOnmθ·s - [mθ]Rλ[n] ·\ ∴	0,40	14,5	↖	K. 1124	
112		+iθ[S]v[?] ·ɑRi[S][?].n	ɑOnmθ·s - [m]θRλn ·\ ∴	0,43	15	←	K. 1095	
113		+iθ[S][?] ·ɑRiSmVs·n	[ɑOnmθ·s] - mθRλn ·\ ∴	0,26	15,5	↓	K. 1084	
114		+iθsVs ·ɑRi[SmVs].n	ɑOnmθ·s - m[θR]λn [?]\ ∴	0,39	15,5	↖	K. 1083	
115		+iθsVs ·ɑRiSmVs·[n]	ɑOnmθ[·s] - [?] [∴]\ ∴	0,39	14,5	↗	HM. III2, 3293	
116		+iθsv[?][RiS]m vs·n	[?] - [m]θRλn ·\ ∴	0,36	16	↗	K. 1129	
117		+iθsVs ·ɑRiS[mVs].n	ɑθ[?] - [m][?].λn ·\ ∴	0,39	16	↗	K. 1115	
118		[?]vs·[?]	ɑθ[?] - [?][θRλn] - ∴	0,35	14,5	↙	HM. III2, 3255	
119		+iθsVs ·[ɑRi][?].m[V]s ·n	ɑOnmθ·s - mθRλ ·\ ∴	0,41	16	↙	K. 1104/1	
120		+iθsvs ·ɑRiSmv[s·n]	[?]mθ·s - mθ[Rλ] ·\ ∴	0,39	16	↙	K. 1133	
121		+iθsVs ·ɑRiSmVs·n	[ɑ]θ[?][s] - mθRλ ·\ ∴	0,43	16	↗	K. 1113	
122		+i[θs][?].s ·ɑR[?][s][mv][?].n	[ɑ]θnm[θ][?] - mθRλ ·\ ∴	0,37	14,5	↙	K. 1134	
123	4.2	+iθsvs ·[ɑR]i[s]mVs ·nθ	ɑOnmθ·s - mθ[R]λn - ∴	0,50	17	↗	K. 1100	И: 42.8; Petrović 1940, 7, бр. 26, сл. 42
124		+i[θ][?].ɑRiSm[V s].nθ	ɑθ[?].[s] - mθR[λ]n ·\ ∴	0,57	16	↓	K. 1135	
125		+iθsVs ·ɑRiSmVs·nθ	ɑOnmθ·s - [mθ][?].n - ∴	0,59	16	↖	K. 1098	

126		+iθsvs ·αRi[?][no]	αonmθ·s - mθ[?][n] - [·.]	0,43	16	↘	K. 1091	
127		+iθsvs ·αRismV[s]·no	αonmθ·s - [m]θR[λn] - ∴	0,58	16	→	K. 1090	
128		+iθsvs ·αRismVs·no	αonmθ·[s] - mθ[Rλn] - ∴	0,53	15	↗	K. 1106	
129		+iθsvs ·αR[is]mVs·no	αo[?][m]θ·[s]- [mθRλn] [·] - ∴	0,51	16	→	K. 1073	
130		+iθsv[s] ·α[R]i[s]mVs ·no	αo[nm]θ·s - mθRλn - ∴	0,40	15	←	K. 1082	
131		+iθsvs·αRi[s] mV[s]·no	αonmθ·s - mθ[R]λn · \ ∴	0,57	16	↙	K. 1121	
132		+i[?]αRismV[s] ·no	αonmθ·s - mθRλn - ∴	0,42	16	↗	III2. 3257	
133		+iθsvs ·α[Ris]mVs·no	αonmθ·s - mθRλn · \ ∴	0,48	16	←	K. 1136	
134		+iθ[s]vs ·αRismVs·no	αo[ο]nmθ·s - mθR[R]λn · \ ∴	0,56	16	↗	K. 1075	
135		+iθsvs ·αRis[m]Vs·no	αonmθ·s - mθRλn - ∴	0,50	16	↘	K. 1109	
136		+iθsvs ·αR[is]mVs·no	αonm[θ·s] - mθRλn · \ ∴	0,45	16,5	↘	HM. III2, 3254	
137		+iθ[sV][?] ·αRismvs·no	[αon] [?]θ·s - mθ[?][λ][?] · \ ∴	0,58	15,5	↑	HM. III2, 3327	
138		+iθsvs·αR[?] ·no	αonTθ·s - mθRλ[n] [?] - ∴	0,52	16	↙	K. 1077	
139		+iθsvs ·αRis[m]Vs·no	[?][nm]θ·s - mθnλn [·] \ ∴	0,41	14,5	↘	K. 1072	
140		+iθsvs ·αRis[m]Vs·no	αonmθs - mθRλn	0,55	16	↑	K. 1102	

			[.] \ ∴					
141		+ [?][θ][s][?] · αRi[s]mVs · n[ο]	αθnηθ[s] – mθRλη ∴ \ ∴	0,51	15,5	↗	K. 1117	
142		+ iθsUs · αRis[m][?][s] · n[ο]	αθnηθ · Sm – θRλη ∴ [.] \ ∴	0,62	16	↘	K. 1076	
143		+ iθ[?]Vs · αRi s[?] · nο	αθnηθ · Sm – θR[?] [.] \ ∴	0,48	15,5	↗	K. 1131	
144		+ isVs · αRismV[s] · nο	αθnηθ · [s] mθRλη [.] \ ∴	0,53	16,5	↙	K. 1107	
145		+ is[Vs] · αRismV[s] · nο	[αο] αθnηθ · s - mθRλ[λ] η	0,56	16,5	↙	K. 1074	
146		+ [?]θ[?]Vs · αRismV[?][ο]	[?]θ · [s] – [?][θ][?]λη · \ ∴	0,43	17	↓	HM. III2, 3278	
147		+ iθs[u]s · αRismUs · nο	αο[nη]θ · s mθRλη · \ ∴	0,47	16	←	K. 1160	
148		+ iθs[u]s · αRismus · nο	[αθnη]θ · s – m[θR]λη · \ ∴	0,66	15,5	←	K. 1080	
149		+ iθs[u]s · αRismus · nο	[αθnηθ · s] - [mθRλη] [.] \ ∴	0,66	15,5	↖	K. 1081	
150		+ iθsu[s] · α[R]ismus · nο	αθnηθ · [s] – mθRλη · \ ∴	0,48	15	↙	K. 1130	
151		+ is[Vs] · α[i]RismV[s] · nο	αθn[αθn]ηθ · s – mθRλη [.] \ ∴	0,57	17,5	↙	K. 1155	
152		+ iθs[us] · α[R]ismus · nο	αθnηθ · [s] - [mθR][?] [.] \ ∴	0,49	15,5	↑	K. 1156	
153		+ iθ[s]v[s] · αRi s[?]nο	αθnηθ · s - mθRλ [.] \ ∴	0,53	16	↗	K. 1108	
154		+ [?][θ]s[u]s · αRismUs · nο	αθn[?][θ][?]- mθR[λ] η [.] \ ∴	0,51	15	↙	K. 1079	
155		+ iθ[?][us]	[αθnη][?]-	0,49	16	↙	K. 1111	

		·αRIS[?]·nO	με[R]λn [·] \ ∴					
156		+iθ[ss]vs ·α[?]mVs·[nO]	αonmα·[?]- μεRλn [·] \ ∴	0,52	16	↗	K. 1120	
157		+iθsvs·[αRIS] [?]s·nO	αonm[θ·][?]- μεRλn	0,53	15,5	↖	HM. III2, 3256	
158		[?]·[α]Rismvs ·nO	αO[?]- [?] [?] - [?]	0,31	15	→	K. 1078	
159		+iθsvs·αRi smV[?]O	Ι< O III O - b Ι< P • \ ∴	0,43	14	↙	K. 1144	
160		+iθsvs·αRi smVs·nO	Ι< O III O - [b]Ι< P• • \ ∴	0,38	14,5	↙	K. 1157	
161		+iθsvs·α[?]i smVs·n[O]	Ι< O III O - b Ι< P• • \ ∴	0,39	14	↙	K. 1147	
162		[?]svs·αRi s[?]Vs·nO	Ι< O III O - b Ι< P• • \ ∴	0,50	14	→	K. 1146	
163		+i[?]svs·αR[i s][?][O]	Ι< [?]O - b Ι< P• • \ ∴	0,45	13,5	↑	K. 1145	
164		+iθsvs ·α[R][?]nO	Ι< O III O - b Ι< (P) [·] • \ ∴	0,43	14	↖	K. 1148	
165		+iθs[?]s·nO	Ι< O III O - [?] • \ ∴	0,45	14,5	↖	K. 1158	
166		+iθsvs ·αRismvs·RO	αonmα·s - με[Rλn] • \ ∴	0,46	16	↖	K. 1104	
167		+iθ[?]·αRismvs ·RO	αonmα·s - με[Rλn] • \ ∴	0,39	16	↗	K. 1137	
168		+iθsvs ·αRi[?]vs·[R]O	αon[?]- [μεRλn] • \ [·]	0,52	15	↗	HM. III2, 3258	
169		+iθ[?]u[?]Rism uS·OR	αonmεso - mα[?]λn - ∴	0,53	16,5	↖	K. 1096	
170		+i[?]α θi sm u ε	αonmα -	0,51	16,5	↗	K.	

		·Ro	2πϑβλ				1116	
171	4.3	+iϑ[s]·αRi smvs·noV	αoημε·s – περλη [·] \ ∴	0,60	16	↖	Κ. 1087	И: 42.7; Petrović 1940,6, бр. 6-10, сл. 6.
172		+iϑs·[αR]i sm[v]s·noV	αoη[με]·s – πε[ρλ]η [·] \ [∴]	0,55	15,5	↘	Κ. 1086/1	*И: Т. VII
173	4.4	[+iD]svs·R[α]i smvs·p[R]	αoημεs – πε[λη] – ∴	0,41	15	↖	Κ. 1103	И: 42.10; Димитријев ић 1972, 74- 75.
174		+iϑsnα·Rismu s·p[R]	αoη[?]ϑs – πε[λη] – ∴	0,49	15	↙	Κ. 1138	
175		+iϑsnα·R [?] ·PR	αoηm[ϑs] – πε[λη] – [·]	0,52	16	↙	Κ. 1114	
176		+iϑsus ·αRi[sm]us·PR	αoημε·s – περλη	0,42	16,5	↙	Κ. 1151	
177		+iϑsus[?]mus ·PR	αoηmϑ[s] – [?][ϑ][?] – ∴	0,45	16	↖	Κ. 1149	
178		+iϑs[?]i sm[?][s]·PR	αoημεs – περλ – ∴	0,40	15,5	↙	Κ. 1093	
179		[?][ϑsu]sαRism [?]	αoηm ϑs – πε[?] – ∴	0,48	14	↘	HM. III2, 3280	
180		+iϑsnα·Ri s][?]·[PR]	αoηm·ϑs – περλη	0,49	15,5	↘	Κ. 1105	
181		++iϑs[?]i·[?]RP	αoημεs – περλ[?] – [∴]	0,52	15,5	↘	Κ. 1132	
182		+iϑzu z[?][β]zmu z pβ	[?]ημεz – πε[β]λη – ∴	0,56	15,5	↙	Κ. 1142	
183		[?][ϑz][?]i zmu z pβ	αoημε – [zμε][?] – ∴	0,67	15	↗	Κ. 1118	
184		[?]uz[α]βi zmu z [pβ]	αoηm[z] – [m]εβλο	0,56	15	↗	Κ. 1150	
185		+iϑz[?] βi zmu	αoημεz –	0,54	15	↙	Κ.	

		2 [PΘ]	[mΘB]Λn - ∴				1140	
186		+iΘ 2u 2[α][B] [?][B]	αonm[?] - [?][Λ]n - ∴	0,48	15,5	←	HM. III2, 3275	
187		+iΘ S· α· Ri [?]S P nR	αonm Θ·S - [m]ΘΛn - ∴	0,43	15	↗	K. 1119	
188		+ [?]Ri[S]mVS · nP[R]	[?][m]S · - Θm[Λ]n A - ∴	0,30	15	↘	K. 1112	
189		+iΘ S V[S] α[?]Sm iS· nP	[α]onmΘ S - mΘn[?]	0,48	15	↙	K. 1089	
190		+iΘ S V[S]· [?]Ri S mVS· [nP]	αonmΘ S - mΘ[?] - ∴	0,41	15	←	K. 1123	
191	4.5	+iΘ S VS· αRi[?] [n]P	αonm[?] - [m]ΘΛ[n] - ∴	0,42	14,5	↖	K. 1094	
192		[?]αRiSP	[?][S]· - Θ mΛn - ∴	0,35	14,5	↘	K. 1110	
193		+iΘ [?]S· αRi[?]S · P	αonmΘ - [S]mΘΛ - ∴	0,37	15	→	K. 1122	
194		+iΘ [S][?][αRiSm VS]· P	αonmΘ S - mRΛ[?] - ∴	0,37	14	←	K. 1143	
195		+iΘ [S][?]	αonmΘ S - mΘ[?] - [?]	0,36	14	↘	HM. III2, 3261	
196		[?]	αO[?]Θ - [?]Θ[?]	0,28	14,5	↗	HM. III2, 2963	
197		[?]iSmVS· nOD	αO[?] - mΘ[?]Λ - ∴	0,38	14,5	↙	K. 1126	
198		+iΘ [S][?] αRi[S mV] [n] [?]	[?][Θ S]- [?]	0,41	14,5	↗	K. 1141	
199		[?]S v S · α Ri [?]	αO[nm]Θ·S - mΘRΛn· · - ∴	0,51	13,5	↖	K. 1154	
200		[+]iΘ S v S · α RiSm[?]	αonmΘ·[S] - [?]n · - ∴	0,40	15,5	↗	K. 1139	

201		+iθsvs·αRi[Sm vs][?]	αονηθ·s - περλη ∴ \ ∴	0,31	15,5	↗	K. 1088	
202		+iθ[?]vs ·αRiSmv[?]	[?]ονηθ·s - πθ ρλη - [∴]	0,43	14,5	↙	HM. III2, 3260	
203		[?]s·α R i s[?]	αονη [?]- [?]η[?] - ∴	0,45	15	↘	K. 1099	
204		[?]α R i smv[?]	[?]θ - smθ[?]η - ∴	0,39	15	↖	HM. III2, 3259	
205		[?]iθsvs·αRism vs[?]	αθ[?][s]- περλη	0,56	15,5	↖	HM. III2, 3262	
206		+iθ z[?][?]α R i z[?]v [?]	αη[θ] z [?] - θην[λ] - η	0,36	13	↖	HM. III2, 2955	
207		[?]iθ[?]α R i zmvz	αονηθ z - τθ[?]λη	0,40	13	↑	K. 1145	
208		+iθ z v[?]α R i η [?]	αθ[?] - θην[?]	0,43	13	↘	HM. III2, 3263	
209		[?]z v z c[?]ηνv[?]	αθ[?] - θ [?]	0,45	12,5	↗	HM. III2. 3264	
210		[?]ω[?]α R i [?]	αονv[?] - [?]θ[?]	0,38	13	↙	HM. III2, 3277	
211	4.6	+iθ[?][s]·[αR]i sm[v]s	[αονηθ·s] - περλ[η]	0,41	14,5	↖	K. 1089/1	И: 42.8, вар; Petrović, 1940, 7, бр.26, сл. 42
212		+iα-[?]smvs ∴	[αονηθ][?] - [m]ερλη [?] \ ∴	0,43	13,5	↓	K. 1128	
213	5	iθ - xθ Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли, спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	αονηθ·s - περλη Кнез у хаљини и са појасом седи на престолу без наслона, спреда. У десној руци држи скиптар са лабарумом. - [∴]	0,50	14	↗	K. 1034	И: 42.4.1; Lj: Стефан Лазаревић, Па, Т. XII.3.
214		iθ - xθ	αονηθ·s - περλ· - ∴	0,53	15	↓	K. 1039	
215		[i]θ - xθ	αονη[θ]·s - περ[λ]·	0,45	14	↗	K. 1047/1	*И; T.VII

			- ∴				(ΠC. 166)	
216		[iθ] - xθ	αθn[mθ] · s - [mθpλ] · - [∴]	0,48	14	↘	K. 1050	
217		iθ - xθ	αθnmθ · s - mθpλ - ∴	0,53	14	↓	K. 1056	
218		[?] - xθ	αθ[?]θ · s - mθpλ - [·]	0,49	14	↘	HM. III2, 3274	
219		[iθ] - xθ	[αθnm]θ · s - mθp[λ] [·] \ p	0,39	13,5	↘	K 1047	
220		iθ - [xθ]	[α][?] · s - mθp - [∴]	0,61	14,5	↖	K. 1053	
221		iθ - xθ	αθnmθ · s - mθpλ · ∴	0,51	15	←	K. 1035	
222		iθ - xθ	αθnmθ · sm - θpλn - ∴	0,52	13,5	↙	K. 1051	
223		iθ - xθ	αθnmθ · sm - θpλn - ∴	0,60	14,5	←	K. 1044	
224		iθ - xθ	αθnmθ · sm - θpλn - [∴]	0,52	14,5	↘	HM. III2, 3272	
225		iθ - [xθ]	αθnmθ ∞ - mθp[λ] - ∴	0,47	15	↖	K. 1052	
226		iθ - xθ	αθnmθ · ∞ - [m]θpλ - ∴	0,54	15	↗	K. 1030	
227		[iθ] - xθ	αθnmθ · ∞ - [mθpλ] - ∴	0,70	14,5	↗	K. 1055	
228		iθ - xθ	αθnmθ · ∞ - [mθpλ] - ∴	0,51	13	↖	K. 1043	
229		[iθ] - xθ	αθnmθ · ∞ - mθp - [∴]	0,49	15,5	→	K. 1036	
230		iθ - xθ	αθnm · s - mθp - ∴	0,54	14	↑	K. 1031	

231		[iθ] - xθ	αονη·s - ηθρ - ∴	0,45	15	↘	К. 1049	
232		[i]ā - [?]	αονη·s - ηθρ · - ∴	0,42	14	↖	К. 1046	
233		iθ - xθ	αονη·s - ηθρλ - ∴	0,49	15	↗	НМ. III2, 3271	
234		iθ - [xθ]	αονη·[s] - ηθρλ· - ∴	0,56	16	→	К. 1037	
235		[iθ] - xθ - ∴	αονηθs - ηθρ[?] - β	0,50	15	↖	К. 1038	
236		[?]-xθ - ∴	αο[ηηθs] - [?][λη] - β	0,63	15,5	↓	К. 1029	
237		θ - [θθ]	[οηη ?] - ηθ ηη - ∴	0,44	13,5	↗	К. 1068	
238		iθ - ∴θ	αο[η]η - αρηη [?] \ [?]	0,55	12,5	↖	НМ. III2, 3388	
239		iα - ∴	[?][s] η · ∴ ερηη· - ∴	0,48	11,5	↓	НМ. III2, 107	
240	6	iθ - xθ Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли, спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље. - ∴	αον[η]·s - ηθiλ Кнез у хаљини и са појасом седи на престоу без наслона спреда. У десној руци држи скиптар са крстом. · \ α	0,45	13,5	←	К. 1033	И: 42.4.2; М: Стефан Лазаревић - кнез, II, Т. XXI.6/5.
241		iθ - xθ - ∴	αονη·s - [η]θρλ - α	0,56	15	↓	К. 1041	
242		iθ - xθ - ∴	αον[η]·s - [?]ρλ - α	0,49	14,5	↖	К. 1045	
243		θ - xθ - ∴	αονη·s - ηθi λ - [α]	0,39	13,5	↘	НМ. III2, 3269	
244		iθ - xθ - ∴	αο[η][?] - ηθρ - [α]	0,59	14,5	↘	К. 1048	
245		[i]ā - xθ	αο[?]-ηθρ	0,32	15	↗	К. 1032	

		- ∴	- α					
246		[?]- $\bar{x}\alpha$ - [∴]	$\alpha\sigma\eta$ [?] - [?] - α	0,41	15	↓	К. 1054	
247		[η]α - [?] - [?]	$\alpha\sigma\eta\eta$ •[?] - [?] - α	0,41	13,5	↖	К. 1040	
248		$\bar{\alpha}$ - \bar{x} - ∴	$\alpha\sigma\eta\varsigma$ - $\bar{\alpha}\bar{\alpha}$ [λ] - α	0,49	13	↗	К. 1042	
249	7	α - +[θ] Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли,спреда Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	$\alpha\sigma\eta\mu\alpha\delta$ - $\epsilon\phi\iota$ Кнез у хаљини са појасом седи на престолу без наслона, спреда. У десној руци држи скиптар са крстом.	0,53	14,5	↖	НМ. III2, 3270	И: 42.5.1; Димитријев ић 1974а, 104, сл 89- 92; време Стефана Лазаревића
250		α - +[θ]	α - [?] \ + ∴ - [∴]	0,46	14,5	↓	К. 1067	
251		$\bar{\alpha}$ - +θ	$\phi \setminus \alpha$ - $\phi \setminus \theta$ ∴ - ∴	0,48	14	↓	К. 1058	
252		[θ] - $\bar{x} \setminus \theta$	[$\phi \setminus \theta$] - [+ \ ϕ]	0,44	13,5	↘	НМ. III2, 2956	
253	8	$\phi \setminus \alpha \setminus +$ - $\theta \setminus +$ Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли, спреда. Десном руком благосиља,у левој држи јеванђеље.	α - θ Кнез са нимбом у хаљини са појасом седи на престолу без наслона спреда. У десној руди држи скиптар са крстом.	0,46	14	↓	К. 1063	И: 42.5.2 Димитријев ић 1974а, 104-105, сл 93-96 време Стефана Лазаревића
254		$\phi \setminus \alpha \setminus +$ - $\theta \setminus +$	α - θ	0,45	14	↖	К. 1059	
255		α - +[θ]	α - θ	0,49	14	↖	К. 1070/1	*И: Т. VII
256		[α] - +θ	[α] - θ	0,45	14	↘	К. 1062	
257		$\phi \setminus \alpha$ - $\phi \setminus \theta$	$\phi \setminus \alpha$ - $\phi \setminus \theta$	0,53	13,5	↓	К. 1064	
258		[?] - +θ	$\phi \setminus \alpha$ - [?]θ	0,51	14,5	↖	К. 1057	
259		α - +θ	α - $\phi \setminus [\theta]$	0,53	14	↘	К. 1065	
260		α - θ	[?]- $\phi \setminus \theta$	0,46	16	↖	К. 1060/1	
261		[?]- θ	[α] - [?]	0,41	14	↘	К. 1066	
262		•[?]- • \ $\phi \setminus$	$\phi \setminus \alpha$ - [?]	0,40	13	↗	К. 1060	

		+ Ѡ ·						
263		· \ [?] - · \ Ф \ + Ѡ ·	[?]-Ф \ Ѡ	0,45	14	↙	К. 1061	
264		[?]\Ф \ [?] -[Ѡ]	> – Ѡ	0,41	14	→	К. 1070	
265	Хибрид	[?]-Ѡ \ Ф Кнез са нимбом у хаљини са појасом седи на престољу без наслона спреда. У десној руци држи скиптар са крстом.	[?]-Ф \ Ѡ Кнез са нимбом у хаљини са појасом седи на престољу без наслона спреда. У десној руци држи скиптар са крстом.	0,42	14	↘	К. 1071	
266	9	Ѡ – Ѡ Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли, спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	Ѡ – Л Кнез са нимбом у хаљини са појасом стоји. У десној руци држи скиптар са крстом.	0,38	12	↙	К. 1069	И: -
267	10.1	+ IѠ 8 V 8 · α R I ∞ m v 8 · n Глава Христа са нимбом спреда.	α o n – m e 8 m Шлем са два говеђа рога окренут налево. ∴	0,51	15	↓	К. 1164	И: 42.8, вар; Petrović 1940. 7, бр. 26, сл. 42
268		+ I 8 v ʎ · α R I R m v 2 n	α o n i 2 - Ѡ IѠ R v ∴ ∴	0,45	14,5	↘	К. 1162	
269		+ I [?] v ʎ · α R I n m v 2 n	α o n i 2 - [Ѡ] IѠ [R] v ∴ ∴	0,39	14	↘	HM. III2, 4727	
270		+ I [S] v · α R I [?] m v 2 n	[?] v S [?]- o I n · ∴	0,45	13,5	↘	К. 1166	
271		+ [I] Ѡ s v s · α I [n] ·	α o n - [Ѡ Ѡ] s n · ∴	0,49	14,5	↘	К. 1259	
272		+ I Ѡ s v s · α R I n R	α o n i – Ѡ s n i ∴	0,51	14,5	↘	К. 1161	
273		+ I Ѡ s [?] s · α R I n s	α o n - Ѡ s [n] ∴	0,45	14	↗	HM. III2, 3267	
274		+ I [?] v ʎ · α R I n m v 2 n	α o n i 2 - [Ѡ] IѠ [R] v ∴ ∴	0,39	14,5	↘	3267b	
275		+ I Ѡ s · [?] s [?] Ѡ	[?] o - [?] s v d	0,33	14	↑	К. 1172	

		·	∴					
276		+ I θ ρ S V S · α R I N S	α ο η - θ ρ V ∴	0,45	14	↘	К. 1171	
277		+ I θ η [?] α ο I η	α [?] - α ο η · ∴	0,47	14,5	→	К. 1169	
278		+ I ν η ο I D [?] θ I	α [?] - α ν η · ∴	0,47	14	↘	К. 1167	
279		[?]	ν η [?] ο - θ S V D ∴ ∴	0,42	14	↘	К. 1322	
280	10.2	+ I θ ε ν [ε ·] α θ I η [V ε ·] η ο	α ο η η θ · - θ θ ε ν η [∴] [∴]	0,55	15	↑	К. 1160/1	И: 42.9, Petrović 1940, 7, бр. 24-25, сл.45.
281		+ I θ [ε V] ε : α [θ] I ν η θ η ο	α [ο] η η θ · ε - η [?] [V] η [∴] [∴]	0,52	14	↖	ΗΜ. Π2, 3266	
282		+ I θ ε ν ε : α [θ] I ν η θ η ο	α ο η η - ε η θ ρ ν η [∴] [∴]	0,53	15,5	↘	ΗΜ. Π2, 3265	
283	10.3	+ I θ ε υ ε [α θ] I ε η η · ε ρ θ	α ο η η ε .. ο. η θ ρ λ η ∴	0,53	15	↖		ΗСС, 42.10, Димитријев ић 1972, 74- 75, н.18; Поповић- Гај 1986, 97, бр. 63
284		[?] I θ ε υ ε α θ I ε η [η] · ε ρ θ	α ο η η ε .. ο. η θ ρ [λ] η ∴	0,64	14,5	→	К. 1258	
285		[?] θ ε S M U S · ρ [?]	α ο η η ε .. ο [?] ∴	0,41	14,5	↙	К. 1163	
286		+ I θ ε υ ε [α θ] I ε η η · ε ρ θ	[?] η θ · ο. η θ · ρ λ η ∴	0,46	15	↙	К. 1165	
287		[+ I θ ε] υ ε [α θ] I ε η η · ε ρ [?]	+ α ο η η θ · ο .. η θ ρ λ η ∴	0,51	15,5	↘	К. 1170	
288		+ I θ S η S α [θ] I [?] [η] S · ρ θ	+ α ο [η η] θ · ο .. η θ [?]	0,44	14	↙	К. 1169/1	*И. Т. VII
289	11	[I ε] - x ε	α ο η η ε S · ·	0,43	16	↗	К.	И; 42.11;

		Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли спреда. Десном руком благосиља, а у левој држи јеванђеље.	ⲡⲞⲠⲘ[ⲛ] Шлем са два говеђа рога окренут налево. ⋄ ⋄				1233	Лј: Стефан Бурђевић (Бранковић, I а, Т. XIII.28
290		ⲁ - ⲭⲁ	ⲁⲐⲛⲡⲉ[s·] - · ⲡⲞⲠⲘⲛ ⋄ ⋄	0,62	15,5	↙	К. 1206	
291		ⲓⲁ - ⲭⲁ	ⲁⲐⲛⲡⲉ [s] · - · ⲡⲞⲠⲘⲛ ⋄ ⋄	0,58	15,5	↗	К. 1231	
292		ⲓⲁ - ⲭⲁ	ⲁⲐⲛⲡ [ⲁ s·] - · ⲡⲞⲠⲘⲛ ⋄ ⋄	0,53	15,5	↑	К. 1301	
293		ⲁ̄ - [?]	[?]Ⲑⲛ[?] s· - · ⲡⲉ[ⲣ]Ⲙⲛ [?] ⋄	0,41	15	↙	НМ. III2, 3315	
294		ⲓⲁ - ⲭⲁ	ⲁⲐⲛ[ⲛ]ⲉs· - ·[ⲛ]ⲉⲣⲘⲛ ⋄ 7	0,58	15	↘	К. 1202	
295		[ⲓⲁ] - ⲭⲁ	ⲁⲐⲛⲡⲉs - ⲡⲞⲠⲘ[ⲛ] ⋄ ⋄	0,46	15	↘	К. 1218	
296		ⲓⲁ - [ⲭⲁ]	ⲁⲐⲛⲡⲉs - ⲡⲉ[?]ⲛ ⋄ ⋄	0,50	15,5	↖	К. 1321	
297		[ⲓⲁ] - ⲭⲁ	ⲁ[Ⲑⲛⲡⲉ]s - [ⲡⲉ]ⲣⲘⲛ ⋄ [⋄]	0,63	15,5	↖	НМ. III2, 3311	
298		ⲓⲁ - ⲭ[ⲁ]	[?][ⲛⲡ]ⲉs - [ⲡⲉ]ⲣⲘⲛ [⋄] ⋄	0,55	16,5	↖	К. 1193	
299		ⲓⲁ - ⲭ[ⲁ]	[ⲁ]Ⲑⲛ[?][ⲁ s] - [?][ⲉ]ⲣⲘⲛ [⋄] ⋄	0,38	15	↘	К. 1224	
300		ⲁ̄ - ⲭⲁ	ⲁⲐⲛ[?]s - [?]ⲣⲘⲛ ⋄ [?]	0,43	15	→	К. 1187	
301		ⲓⲁ - ⲭⲁ	[ⲁⲐⲛⲡ]ⲉs [?] - [?]Ⲙⲛ ⋄ [?]	0,45	15,5	↖	К. 1347	
302		ⲓⲁ - ⲭⲁ	ⲁⲐⲛ[ⲡⲉs][?] - [?]ⲉⲣⲘⲛ ⋄ [?]	0,42	15,5	↗	К. 1189	
303		[ⲓⲁ] -	ⲁⲐⲛⲡⲉ[s] · - ·	0,48	16	↗	К. 1355	

		×ϑ	περλη· · ·					
304		ῑα - x̄α	α[ονη]α[s]- ·περλη· [· ·]	0,49	15	↖	K. 1334	
305		[ῑα] - x̄α	αο[ημε]s)- περλη· · [·]	0,43	15	↙	HM. III2, 3290	
306		ῑα - x̄α	αονη[ε]s) · - ·περλη · ·	0,47	16	↓	HM. III2, 3353	
307		ῑα - x̄α	αονη[ε][·] - [·]ερλη	0,48	16	→	K. 1254	
308		[·][α] - x̄α	αονηε·[s] - περλη · [·]	0,55	15,5	←	K. 1199	
309		ῑα - x̄α	αονηε·[s] - [ηε][·]λη · [·]	0,47	16	↖	K. 1265	
310		[ῑα] - x̄α	[αονη]ε·s - περλη · ·	0,41	15	↗	K. 1349	
311		[·] - x̄α	αονη[ε·s] - [·] [ρλη] [· [·]	0,40	15,5	↗	HM. III2, 3379	
312		[ῑε] - x̄ε	αον[η]ε·ε· · - ·περλη· · ·	0,51	15,5	↑	K. 1316	
313		[·] - x̄ε	αον[η]εε·· - περλη [· [·]	0,35	14	↘	K. 1358	
314		ῑα - x̄α	αον[η]ε·ε· - ·περλη[η] · ·	0,46	15,5	→	K. 1286	
315		ῑα - x̄[·]	αο[·]ε·· - περλη [· [·]	0,53	15	↖	K. 1340	
316		ῑα - x̄α	αονηε[ε][·] - [·]ερλη · [·]	0,53	15	↓	K. 1216	
317		ῑα - x̄[ε]	αονηε·s - περλη φ · ·	0,49	15,5	↙	K. 1346	
318		[ῑ]α - x̄[ε]	αονηε·s - περλη[η]	0,47	16	↗	K. 1318	

			◊ ◊					
319		[iθ] - xθ	[?]nna:s]- naɾɫn ◊ ◊	0,43	15,5	↗	K. 1269	
320		[iθ] -[?]	αon[?][θ:s] - [naɾ]ɫn [◊] [◊]	0,45	15,5	↗	K. 1211	
321		[iθ] -x̄θ	[αo][?][na:s] - [m]aɾɫn ◊ [◊]	0,46	15	↖	K. 1200	
322		[i]θ -x̄θ	αonna:s • -• naɾɫn • ◊ ◊	0,51	16	↖	K. 1275	
323		θ -x̄θ	[αo][?][θ]:[s] • - • n[θ]ɫn • [◊] ◊	0,51	16	↘	K. 1281	
324		iθ -x̄θ	αonna:s • - • [naɾ]ɫn • ◊ ◊	0,44	16	↘	K. 1207	
325		[θ] -x̄θ	αo[nm]θ:s • - • naɾ[?] ◊ ◊	0,55	16	↗	K. 1241	
326		iθ -x̄[θ]	[α]onna:s • - • naɾɫ[?] ◊ ◊	0,62	15	↖	K. 1264	
327		[?] -x̄θ	αonna:s • - • naɾɫn • ◊ [?]	0,53	16,5	↙	HM. III2, 3378	
328		[i]θ -x̄θ	αonna:s • - naɾɫn ◊ [?]	0,40	16	↗	K. 1190	
329		iθ -x̄θ	αonna:s • - naɾ[ɫ]n	0,55	15,5	↖	K. 1208	
330		iθ -x̄θ	αo[?]θ:s • - • naɾɫn ◊ ◊	0,46	16	↙	K. 1230	
331		[?] -x̄θ	[?][n][?]. • - • naɾɫn ◊ ◊	0,40	16	↙	K. 1293	
332		iθ -x̄[?]	[?]θ:s • - [•] naɾɫn • ◊ ◊	0,60	16	↙	K. 1312	
333		[?] - [x̄θ]	α[?][nm][?] - [•]naɾɫn •	0,47	16	↗	K. 1228	

			◊ ◊					
334		[iθ] - [xθ]	[αο]nm[θ][?]- •m[θ]pλ[n]•	0,41	16	↖	K. 1274	
335		θ - [xθ]	αοnmθ : s • • - • mθpλn• ◊ ◊	0,47	15,5	↖	K. 1295	
336		iθ - xθ	αοnmθ : s • • • mθp[λ]n• ◊ [◊]	0,60	15,5	↗	K. 1368	
337		iθ - xθ	αοnmθ : [s] - mθpλn• ◊ ◊	0,49	16	↗	HM. III2, 3369	
338		iθ - xθ	αοn[m]θ : s • • - • mθpλn•	0,72	15,5	↙	K. 1255/1	
339		iθ - [?]	αοn[m]θ : s • - mθp[?] [?] ◊	0,43	16	↖	HM. III2, 3372	
340		iθ - xθ	[?]οnmθ : s - mθpλn ◊ [◊]	0,43	15,5	↖	K. 1191	
341		iθ - xα	αοnmθ : s - mθpλn ◊ ◊	0,50	15	↘	K. 1227	
342		[.]θ - xθ	αοnmθ : [s] - mθpλn [◊] [◊]	0,36	15,5	↓	K. 1192	
343		[iθ] - xθ	αοnmθ : s - mθpλn ◊ ◊	0,44	16	↙	K. 1352	
344		iθ - xθ	αοnmθ : s - [m]θpλ[n] ◊ ◊	0,49	15	↙	K. 1212	
345		θ - x	αοnmθ [:] s - m[?] [◊] ◊	0,44	15,5	↗	HM. III2, 3377	
346		[iθ] - xθ	αο[n][?][θ :] s - [mθpλ]n ◊ [◊]	0,34	15,5	↗	K. 1215	
347		[?] - xθ	αοnmθ : s - m [θpλ]n ◊ ◊	0,55	16	↘	K. 1219	
348		[iθ] - [xθ]	αοnmθ : s - m [θ]pλn ◊ ◊	0,37	16	↗	K. 1330	

349		[iə] - [xə]	αο[η]μ[θ:s] - πθP[λ]η [?] ☼	0,36	16	↙	K. 1294	
350		ə - xə	αο[ημ] θ:s - πθPλη ☼ ☼	0,53	15	↖	K. 1277	
351		iə - xə	αοημθ:[s] - π[θPλ]η ☼ ☼	0,46	15,5	→	K. 1348	
352		iə - xə	αοη[μθ:s] - [μ]θPλη [?] ☼	0,48	15	↙	K. 1327	
353		ə - xə	αοημθ:[s] - πθPλη [?] ☼	0,53	15	↗	K. 1364	
354		iɑ - xɑ	α[οημ]θ:s - πθPλη ☼ ☼	0,47	15,5	↘	K. 1221	
355		iə - xə	αοημθ:[s] - πθPλη ☼ ☼	0,47	15	↑	K. 1333	
356		[iə] - [xə]	αοημθ:[s] - π[θ]P[λ]η ☼ ☼	0,43	15	↙	K. 1339	
357		ə - xə	αοημθ:[s] - [?][θPλ]η ☼ ☼	0,47	16	↙	K. 1272	
358		[i]ɑ - x[ɑ]	αοημθ:s - π θP[λ]η ☼ ☼	0,55	15	↙	K. 1332	
359		ə - xə	[αο]ημθ:s - πθPλη ☼ ☼	0,53	15	↙	K. 1283	
360		ə - xə	αο[ημ] θ:[s] - πθPλη ☼ ☼	0,43	15,5	↖	K. 1240	
361		ə - xə	[αο]ημθ:[s] - πθP[?] ☼	0,43	15,5	→	K. 1313	
362		iɑ - xɑ	α[οη]μθ:s - [?]θPλη ☼ ☼	0,40	15,5	→	K. 1214	
363		iɑ - xɑ	αοημθ:s - [?]θP[λ]η ☼ ☼	0,38	15	→	K. 1279	
364		[i]ɑ - xɑ	[?]οημθ:[s] -	0,41	15,5	↖	K.	

			[?][θP] λη ⋄ ⋄				1287	
365		[?]-xθ	Πονηθ[θ] - μηΡλη ⋄ ⋄	0,46	15	↖	K. 1324	
366		ιθ -xθ	Δονηθs - μηΡλη ⋄ ⋄	0,36	15,5	↙	K. 1217	
367		[ιθ] -xθ	Α[ο]νηθs - [μη]Ρλη ⋄ ⋄	0,40	15,5	↘	K. 1290	
368		ια -xα	Α[οη]μηθs - [μη][?][η] ⋄ ⋄	0,35	15	↖	K. 1353	
369		[ιθ] -xθ	[Α]ονηθs - [μηΡ][?][η] ⋄ ⋄	0,33	15,5	↘	K. 1319	
370		α -x[α]	αονηθz - μηΡλη ⋄ ⋄	0,39	15,5	↓	K. 1297	
371		ιθ -xθ	αονηθ:s - μηΡλη· ⋄ ⋄	0,51	15	↑	K. 1350	
372		[?]-xα	αο[ηη]θ:s - μη[θΡλη]· ⋄ ⋄	0,42	15	↙	K. 1237	
373		[?]-xθ	αο[ηη]θ:s - μη[θΡλη]· ⋄ ⋄	0,49	16	↗	K. 1226	
374		ια -xα	[?]θ:s - μη[θΡ]λη· ⋄ ⋄	0,47	16	←	K. 1351	
375		[?]-xα	αονηθ:s - [μηΡλη]· ⋄ ⋄	0,50	15	↘	K. 1310	
376		[ι]θ -xθ	Δονη[θ:s] - [μη]θP [λη]· ⋄ ⋄	0,51	15,5	↘	K. 1345	
377		[?]-xα	[αονη]θ[s] - μηΡλη· ⋄ ⋄	0,36	15	↗	K. 1225	
378		[?]-[xα]	[α]ονηθ[s] - [μηΡλη]· ⋄ ⋄	0,31	15	↙	K. 1311	
379		ια -xα	αονη[θ:s]-	0,42	15,5	↑	K. 1298	

			πθΡλη· ∴ ∴					
380		ἶα - ᾱα	[α][?]ηθ : s - η[θ]Ρλη· ∴ ∴	0,45	15,5	↖	K. 1270	
381		[?]-ᾱα	αονη[θ : s]- πθΡλη· ∴ ∴	0,48	15,5	↙	K. 1235	
382		[ἶθ] - ᾱ[?]	αο[ηηθ : s]- πθΡλη· ∴ ∴	0,43	15	↙	K. 1222	
383		[ἶ]α - ᾱα	[αονηθ : s]- πθΡλη· [∴] [?]	0,39	15	↑	K. 1205	
384		α - ᾱα	αονηθ : [s]- πθΡ[?][·] [∴] [∴]	0,39	15	↑	K. 1331	
385		ἶα - ᾱα	αονηθ : s - [πθΡ]λη)· ∴ ∴	0,51	16,5	↖	K. 1337	
386		ἶα - ᾱα	[αο][?][θ : s]- πθΡλη· ∴ [∴]	0,43	15,5	↑	K. 1361	
387		ἶα - ᾱα	αονηθ : [s] - πθΡλη· [∴] [∴]	0,41	15	↓	K. 1209	
388		ᾱ - θ	αονηθs - πθΡλη ∴ ∴	0,36	16	↙	K. 1196	
389		ἶα - ᾱα	αον[?]θs - πθΡλη [?] ∴	0,49	15,5	↑	K. 1204	
390		[?]-ᾱα	αονηθs - πθΡ[?]η ∴ ∴	0,44	15	↓	K. 1305	
391		ἶα - ᾱα	[α]ονηθs - πθΡ[λ]η ∴ ∴	0,42	15,5	↖	K. 1236	
392		[?]-ᾱ[α]	[αο]ηηθs - [?][θΡ]λη ∴ ∴	0,39	16,5	↗	K. 1182	
393		[?]θ - ᾱα	αο[ηηθs] - π θΡ[λη] ∴ ∴	0,49	15,5	↘	K. 1303	

394		ϑ - x̄ϑ	αονηαs - [μηΡ][?][η] ∴ ∴	0,34	15	↗	K. 1203	
395		Γα - x̄α	[αον]ηαs - μη[?][λ][?] ∴ ∴	0,57	15	←	K. 1323	
396		[?]ϑ - x̄[ϑ]	αον[ηαs] - [μηΡλ]η ∴ ∴	0,47	16,5	↑	K. 1335	
397		[?]-x̄α	α[?][ηηαs] - [μη]Ρλη ∴ ∴	0,38	15	↗	K. 1276	
398		[?]-[?]	α[ονη]αs - [μη]Ρλη ∴ ∴	0,36	16	↙	K. 1238	
399		ϑ - x̄ϑ	[α][?][η[αs] - [μη]Ρλη [∴] ∴	0,44	15	↖	K. 1278	
400		[?] - x̄[α]	[?][ηαs] - [μη]Ρλη [∴] ∴	0,50	15	↗	K. 1268	
401		ϑ - x̄[?]	αονηαs - [μη]Ρλη ∴ ∴	0,39	15	↑	K. 1299	
402		ϑ - x̄ϑ	αονηαs - μη[Ρ]λη ∴ ∴	0,36	15	→	K. 1201	
403		ϑ̄ - ϑ	αονηαs - [?]Ρ[λ][?] [?] ∴	0,39	15,5	↗	K. 1267	
404		Γα - x̄[?]	[αο][η] [?]s - μη[Ρλ]η [∴] ∴	0,48	15,5	↙	K. 1357	
405		ϑ - x̄ϑ	[α]ονηαs - μηΡλη [∴] ∴	0,36	16	↖	K. 1366	
406		[?] - [x̄α]	αονηαs - [μη]Ρλη [∴] ∴	0,39	15,5	→	K. 1369	
407		[?] - [?]	[α][?] - μηΡλη [∴] ∴	0,41	15	↙	ΗΜ. III2, 3376	
408		ϑ - x̄ϑ	αονηε:s - [μη]Ρ[λ]η [∴] ∴	0,51	15,5	↖	K. 1354	

409		ϑ - x̄ϑ	[?]n[?]ϑ:S - mϑPλ[n] [::] ::	0,51	16	↗	K. 1168	
410		ϑ - x̄ϑ	[?]onmϑ:S - [mϑP][?] [?] ::	0,42	14,5	↘	K. 1356	
411		ϑ - x̄ϑ	αonmϑ:[S] - mϑP[λ]n [::] ::	0,39	15	↗	K. 1197	
412		ϑ - x̄ϑ	αo[nmϑ:S] - mϑP[λn] [::] ::	0,43	15	↙	HM. III2, 3306	
413		[?]-[x̄ϑ]	[?]ϑ:S - [m]ϑPλn [::] ::	0,36	14	↗	HM. III2, 3316	
414		[?]-x̄ϑ	αon[mϑ:S] - [?][ϑ] [?]λn [::] [::]	0,53	15,5	↖	K. 1291	
415		Γα - x̄α	αonmϑ:S - [m]ϑ[?] [?] ::	0,48	15	↙	HM. III2, 3368	
416		ϑ - [x̄] [?]	[?][ϑ:S] - mϑPλn ⋄ [?]	0,48	15	↙	K. 1220	
417		ϑ̄ - [?]	[αon]mϑ:S - mϑPλn ⋄ [::]	0,53	15	↙	K. 1304	
418		ᾱ - x̄α	[αon]mϑ:S - mϑP[λ]n ⋄ ::	0,43	14,5	→	K. 1195	
419		ᾱ - x̄α	[?][o]nmϑ:S - [mϑP]λn ⋄ ::	0,46	15	↘	K. 1362	
420		Γα - x̄α	αonmϑ:[S] - [mϑP]λn ⋄ [::]	0,42	15,5	↘	K. 1289	
421		ᾱ - x̄α	[αon]mϑ:S - m[?]Pλn [::] [?]	0,39	15	↖	K. 1223	
422		ᾱ - x̄α	αonmϑ:S - [mϑ]P[?]n ⋄ [::]	0,44	15	↙	K. 1359	
423		[?]-x̄[?]	[αon]mϑ:[S] - mϑ[P]λn [::] [?]	0,36	16	←	K. 1284	

424		ϑ - x̄ϑ	[?]ϑ[:S] - [m]ϑ[P]λη [?] ⋆	0,43	15,5	↖	K. 1320	
425		ϑ - x̄ϑ	αοηη[ϑ:S] - [mϑP]λη [:] ⋆	0,41	15,5	↘	K. 1273	
426		[?]-x̄[?]	[αο]ηηϑ[:S] - ηϑ[P]λη [?] [?]	0,43	16	↘	K. 1185	
427		[?] - x̄α	[?]ϑ :S - ηϑPλη [?] ⋆	0,40	15	↘	K. 1188	
428		ϑ - x̄ϑ	ζοηηϑ[:S]- [?]Pλη ⋆ [?]	0,42	16	↖	K. 1229	
429		ιϑ - [x]ϑ	•α οηηϑ •ζ• ηϑPλη • ⋆	0,48	16	↖	K. 1239	
430		ϑ̄ - x̄ϑ	•α ο[ηη]ϑ[•]ζ•ηϑ Pλη • ⋆	0,61	15,5	↙	K. 1252	
431		ια - x̄α	α οηηϑ ζ ηϑPλη ⋆	0,48	16	↗	K. 1256	
432		ιϑ - [xϑ]	α οηηϑ [ζ][mϑP][?][η] ⋆	0,47	16	↖	K. 1296	
433		ια - x̄α	α οηηϑ ζ ηϑ[P]λη ⋆	0,49	16	↙	K. 1363	
434		ια - x̄α	•α ο[η]ηϑ .. ∞ • ηϑPλη ⋆	0,41	16	↓	K. 1271	
435		ϑ̄ - ϑ	•α οηηϑ .. ∞ • ηϑPλη ⋆	0,43	15	↗	K. 1184	
436		ιϑ̄ - x̄ϑ	•α οηη[ϑ] .. ∞• ηϑPλη ⋆	0,54	16	↘	K. 1253	
437		[ιϑ] - x̄ϑ	•α οη[ηϑ][?][∞]• ηϑPλη ⋆	0,62	15,5	↙	K. 1255	

438		ἰϑ - ᾱϑ	• α 0 ι με .. ∞ περλη ∴	0,48	15	↖	K. 1260	
439		ϑ - ᾱϑ	α ο η [π] [?] [ς] . • με [?] λ η ∴ [∴]	0,37	14,5	←	K. 1326	
440		ϑ - ᾱϑ	α ο η ι με ∞ . με [?] [∴] 7	0,53	15	↗	K. 1280	
441		ᾱ - ᾱ ϐ	α ο η ι με .. [π ϑ] ρ λ η ∴ ∴	0,49	15,5	↘	K. 1263	
442		ϑ - ᾱϑ	α θ η με • s • περλη ∴	0,45	16	↖	K. 1251	
443		ϑ - [?]	[?] [ο] η με - περλη [?] [∴]	0,42	15	↖	K. 1367	
444		[ι] ϑ - ᾱϑ	[?] ο η με : s - περλη ο [∴] ∴	0,49	15,5	↘	K. 1250	
445		[ι] ϑ - ᾱϑ	α ο η με : [s] - περλη ο ∴ ∴	0,51	15	↙	K. 1344	
446		[ι] ϑ - ᾱϑ	α ο η με : [s] • - περλη ο ∴ ∴	0,49	15	↓	K. 1307	
447		[ι ϑ] - ᾱϑ	α [ο η π] με : s • - [π ϑ] ρ λ η ο [∴] ∴	0,49	15	↘	K. 1247	
448		[ι ϑ] - ᾱϑ	[α ο η] με : s • - [π ϑ] ρ λ η ο [∴] ∴	0,50	15	↗	K. 1262	
449		[ι ϑ] - ᾱ [?]	[α ο] η με : s • - [π ϑ] ρ λ [η] ο ∴ [∴]	0,49	16	↗	K. 1261	
450		[ι ϑ] - ᾱϑ	α ο η με : s • • - περλη ο [?] ∴	0,54	16	↘	K. 1244	
451		[ι ϑ] - ᾱϑ	[α ο η] με : s • - • με ρ λ [η] ο [?] ∴	0,47	16	↖	K. 1248	
452		ἰϑ - ᾱϑ	α ο η με : s • - • με ρ λ η ο [?] ∴	0,45	16	↙	HM. III2, 3366	

453		[i]a -x̄a	αονημε :s [·] - · μη[ρληο] [?] [?]	0,47	15,5	↖	K. 1246	
454		iā -x̄a	α[ονη]mes - [μηρ]ληο ·: ·:	0,47	16	↘	K. 1249	
455		iē -x̄ē	[?]ονη[es] - μηρ[ληο] [?] ·:	0,45	15,5	↑	K. 1245	
456		iā -x̄a	αονηmes - [μηρ]λ[ηο] [·:] [·:]	0,49	15	↑	K. 1282	
457		iā -[x̄]a	αο[η]mes - [μηρ]ληο ·: [·:]	0,51	15,5	↗	K. 1243	
458		[?]-x̄[?]	αο[η]mes - [μηρ]ληο [·:] [·:]	0,54	16,5	↗	K. 1306	
459		iā -x̄a	αονη[?]es - μηρ[?]ο ·: [?]	0,63	15,5	←	K. 1242	
460		[?]-x̄a	[?]mes - μηρληο ·: [?]	0,60	15,5	↗	K. 1292	
461		iā -x̄a	αο[η]μη[es] - [μηρ]ληο ·: [·:]	0,53	16,5	→	K. 1308	
462		[i]a -[?]	αονημε[s] - [μηρ]ληο ·: [·:]	0,47	15	↖	K. 1328	
463		[iē] -x̄ē	αονημη[?]- μηρληο ·: ·:	0,46	16	↗	K. 1266	
464		iā - [·]ā	α[?] -μηρληο ·: [?]	0,54	15,5	↖	K. 1338	
465		[i]a -x̄[?]	ηλρθεω - [?]η[?]ορ ·: ·:	0,40	15,5	↘	K. 1186	
466		ē -[x̄]ē	ηλρθεω - η[?]ηορ ·: ·:	0,37	15	↘	K. 1232	
467		iā -x̄a	[αο]ημη[?] - [?]ρλη ·: [?]	0,49	16	↘	K. 1317	
468		[?] - [?]	αονημη[es][?] - [?]ερλη	0,44	16	↙	HM. III2, 3370	
469		a -x̄[a]	·[αονη][?]-[?] [·:] [?]	0,30	15	→	K. 1210	

470		īā - xā	[αon][?][θ][?] - [?][n]· · [θ]	0,37	15	↘	K. 1183	
471		īā - [xα]	[?]- mθPλn · [θ]	0,45	15	↘	K. 1194	
472		α - x[α]	[αo][?]- mθPλn [θ] [θ]	0,40	15	↓	K. 1198	
473		[ā] - x[D]	[?]-[?] [θ] [θ]	0,42	15	↙	K. 1213	
474		īā - xα	[α][?]- mθPλn · [θ]	0,46	15	↙	K. 1329	
475		īā - xā	αon[?][θ][?]· - · mθP[?]n· · [θ]	0,38	14	↘	K. 1365	
476		α - x[?]	αo[?] - [?]Pλn · [.]	0,42	15	↖	K. 1336	
477		- [x]θ	αon mθ[?] - mθ[P][?] [θ] [θ]	0,44	15,5	↘	HM. III2, 3375	
478		[θ]	[α][?]- [?] [θ] [?]	0,42	15	→	K. 1341	
479		α - xα	[α][?]- [mθ]Pλn · [θ]	0,38	15	↖	K. 1342	
480		[?]- [xα]	[αon][?] - [?][θ]Pλn · [?]	0,49	15	↘	K. 1343	
481		α - xα	αo[n][?] - mθPλn [θ] [θ]	0,53	15,5	↗	K. 1360	
482		[?]- xα	αonm[?] - Pλ[?] · [θ] [?]	0,40	15	↙	K. 1234	
483		īā - x[α]	αo[?] - mθPλ[n] · [?]	0,41	16	↓	K. 1300	
484		[α] - [xα]	[?]onmθ[?] - [?][?]Pλn [θ] [θ]	0,41	15,5	↗	K. 1315	
485		[?] - [?]	[?][nmθ][?] - [m]θPλn · [θ]	0,39	15	↗	HM. III2, 3371	
486		[?]- [xα]	[αon][?] - mθ[Pλ]n [θ] [θ]	0,49	16	↘	K. 1285	
487		[?]- [xα]	α[?]n[?] - [m]θPλn· · [θ]	0,47	15,5	↘	K. 1302	

488		[?]-[xα]	α0ηη[?]-[λη] ⋆ [?]	0,43	14	↙	К. 1314	
489		[?]-xα	αο[?] - [?]ρλη ⋆ [⋆⋆]	0,47	16	↙	К. 1325	
490		[ι]α-xα	[αοηη]α[?] - [?] [?] [?]	0,43	15,5	↗	К. 1288	
491		[α]-[α]	αοηηα[?] - [?] ⋆ ⋆	0,43	15	↖	НМ. III2, 3373	
492		[α]-[xα]	αοηηα[?][?]- [η]αρ [⋆⋆] [⋆⋆]	0,38	16	↗	НМ. III2, 3317	
493		α-[?]	[αο]ηη[α]s - [?] ⋆ 	0,43	15	↗	К. 1309	
494	12	ο \ σ - ϑ Христ са нимбом, у туники и колобиону, седи на престоу без наслона, спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	ο \ σ - [?] σ \ Φ Шлем са два говеђа рога окренут налево. ⋆⋆	0,43	13	↑	К. 1158/1	И: 42.12; Лј: Стефан Ђурђевић (Бранковић, II б, Т. XIII.31-32; Димитријев ић 1974а. 100-102, сл. 65-66. *И: Т.VII
495		σ σ	[?] ρ ϑ - υ ρ [?] ⋆⋆	0,38	12,5	↓	К. 1159	
496		ο \ σ - ϑ \ σ	ο \ σ \ α - [ο] \ σ \ ϑ ⋆⋆	0,41	13	→	НМ. III2, 2958	
497		ο \ σ - ο \ ϑ \ [?]	ο \ α \ σ - [?] \ σ \ ο ⋆⋆	0,46	13,5	↗	НМ. III2, 2957	
498		ο \ σ - ϑ \ ρ	ο \ σ \ α - [?] \ σ \ [?] ⋆⋆	0,41	13,5	↗	НМ. III2, 3380	
499	13	ΓΝ(Σ)ΤΕΦΑΝ Β ΕΡ(?) Св. Стефан у далматике стоји спреда. У десној руци држи кадионицу, у левој скиптар са крстом.	ΓΝЪ СТЕΦΑΝ Шлем са два говеђа рога окренут налево.	0,73	14	-	Е.	Димитријев ић 1969, 221-2, сл.47-48

500	14	Ϸ\• – Ϸ\•• Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	• о • α - Ϸ п т Ϸ • Арханђел Гаврило са нимбом стоји окренут у полупрофилу налево. У десној руци држи скиптар са крстом. Десно, орао; лево, крин	0,45	12,5	↘	К. 1177	И: 42.14; Лј. кнез Лазар, III б 3-4, Т. XI.19; Димитријев ић 1959, 160-161, сл. 76-77.
501		Ϸ\• - [?]	• о • α - - [?] т Ϸ •	0,40	11	↖	К. 1173	
502		Ϸ\• - [?]	• о • α - Ϸ п т [?]	0,50	13	↖	С. 13	Стојаковић 2006, 172, бр. 13
503	15	Ϸ - Ϸ̄Ϸ	• о • α - Ϸ п т Ϸ • - т Арханђел Гаврило са нимбом стоји окренут у профилу налево У десној руци држи палмину грану.	0,38	13,5	↑	К. 1178	-
504	16	[?] - Ϸ̄Ϸ	• - о - Ϸ - • Ϸ п Ϸ • Арханђел Гаврило са нимбом стоји окренут у профилу налево У десној руци држи крин.	0,45	13,5	↖	НМ. III2, 3099	И: 42.14; Лј: кнез Лазар, III б 3-4. Т. XI 19; Димитријев ић 1959, 160-161, сл. 76-77.
505		[?] - [Ϸ̄Ϸ]	• - • о • - [α] - • Ϸ п т Ϸ • - т	0,59	14,5	↗	НМ. III2, 3098	-
506	17	α - Ϸ̄ α	• Ϸ • α Ϸ п т α Арханђел Гаврило са нимбом стоји спреда. У десној руци држи скиптар са X	0,55	12	↑	НМ. III2, 105/2	-
507		Ϸ - Ϸ̄Ϸ	• Ϸ • - Ϸ - Ϸ п т α	0,46	12,5	↖	НМ. III2, 105/1(О. 1437)	-
508		Ϸ - Ϸ	α - Ϸ п м α	0,56	13	↘	К. 1179	-
509		α - [?]	Ϸ - [?] м α	0,36	11	↖	К.	-

			У десној руци скиптар са (?)				1176	
510		[?]-[?]	Ɑ - [?] ꞥ [?] У десној руци скиптар са (?)	0,34	11	↘	К. 1180	-
511	18	Ɑ - [?]	[Ɑ]- [0i шⱭ] Арханђел Гаврило са нимбом стоји спреда. У левој руци држи скиптар са (?)	0,45	11	↙	К. 1174	И: 42.15; Лј: кнез Лазар, III b 5, Т. XI.20
512		Ɑ - [?]	[Ɑ]- [0i ш] [?]	0,50	11	↘	К. 1175	
513	19	IC-XC Христ са нимбом, у туники и колобиону, седи на престоу без наслона, спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	ДЕСПОТ СТ(ЕФ)Н Деспот у хаљини и са појасом стоји спреда. У десној руци држи усправљен мач. - Д	0,25	14	-		И: 42.16; Новаковић 1988, 107-110, врста 3, сл.4
514	20.1	ДЕСПОТ СТПФП Крст. Околело два концентрична круга од тачака.	Двоглави орао раширених крила окренут спреда.	0,38	-	-		И: 42.17; Новаковић 1988, 106-110, врста 1, сл. 2.
515	20.2	ДЕСПОТЬ СТЕФ У пољима крста тачка.		0,30	-	-		И: 42.17; Новаковић 1988, 106-110, врста 1, сл. 2.
516	20.3	ДЕСПОТ СТФП У пољима крста две тачке.		0,43	-	-		И: 42.17; Новаковић 1988, 106-110, врста 1, сл. 2.
517	21	IC-XC Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	Двоглави орао раширених крила окренут спреда.	0,43	11	↘		И: 42.18; Лјубић 1875, неодређен, бр. 23;
518	22	IC- [̄?] Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји	[ǃ] € C -[ПO] Т Грб са штитом са двоглавим орлом	0,38	13	↖	К. 1181	И: 42.19; Љубић 1875, Стефан

		у мандорли спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље..	раширених крила на коме је шлем са два говеђа рога.					Бурђевић (Бранковић, I б, Т. XIII.29.
519		[?] - [?]	ї є с - [?]	0,45	13,5	↖	НМ. III2, 3381	
520		[̄с]- x̄	[?]єс - [?]	0,40	12,5	↗	НМ. III2, 2954	*И:Т.VII
521		с- [?]	+ ї є с - п ѳ ть	0,40	15	↖	С. 31	Стојаковић 2006, 191, сл. 31
522		[?] - [?]	+ ї є с - п ѳ ть	0,40	14	↖	С. 32	Стојаковић 2006, 191, сл. 32
523		[?] - [?]	+ [ї]є - с [п] ѳ т	0,30	14	↙	НМ. III2, 3385	
524		[?] - [?]	ї є - с п ѳ т	0,38	13	↖	НМ. III2, 3382	
525		[?] - [?]	+ ї [?] с - [?] т [у]	1,33	13,5	↘	НМ. III2, 3383	
526		[?] - [?]	+ ї є - [?] у	0,41	13,5	↓	НМ. III2, 3318	
527		[?] - [?]	+ ї є - [?] [т]	0,38	13	↖	НМ. III2, 3384	
528	23	[̄с] - x̄с Христ са нимбом, у туники и колобиону, седи на престоу са наслоном спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље. ◀ - ▶	:ГН[б]АЄ С П[?] с т ѳ фА [N] Деспот у хаљини са појасом стоји спреда. У десној руци држи усправљен мач. •• \ [✱]	1,22	18,5	↖	НМ. III2, 3337	И: 42.22; Lj: Стефан Лазаревић, VI 8, Т. XII.19.
529		[̄с] - x̄с ◀ - ▶	• ГНЬАЄ С [I I] - ОТс тѳ [Ф] [.:] \ ✱	1,13	18,5	↖	К. 1385	
530		[̄I] с - x̄с ◀ - ▶	• ГНЬАЄ С [I I] - ОТс т [ѳ Ф] •: \ ✱	1,21	20	↙	К. 1388	
531		[̄с] - x̄[с] ◀ - ▶	• ГНЬАЄ С [I I] - О Т [с] [?] [?] \ ✱	1,14	20	↗	К. 1387	

532		$\overline{\text{Ц}} - \overline{\text{X}}\text{Ц}$ ● - ●	· ∴ Г[Н]ЬАЄ Ц П - О О Т С Т Є [Ф] ∴ \ *	1,17	20,5	↑	К. 1389	
533		$\overline{\text{Ц}} - \overline{\text{X}}\text{Ц}$ ● - ●	· ГНЬАЄ Ц П - О Т С Т Є [Ф] ∴ ∴ \ *	1,42	19	↘	К. 1390	
534		$\overline{\text{Ц}} - \overline{\text{X}}\text{Ц}$ ● - ●	[?]НЬАЄ [С] П - О Т [С Т] Є [Ф] · ∴ \ *	1,26	19,5	↙	К. 1391	
535		$\overline{\text{Ц}} - \overline{\text{X}}\text{Ц}$ ● - ●	[ГНЬ]АЄ С П - О Т [С Т] Є [Ф] · ∴ \ *	1,07	19,5	↙	К. 1396	
536		$\overline{\text{Ц}} - \overline{\text{X}}\text{Ц}$ ● - ●	[Г]НЬА[Є] С П - О Т [С Т] Є Ф · ∴ \ *	1,17	19,5	↓	К. 1397	
537		$\overline{\text{Ц}} - \overline{\text{X}}\text{Ц}$ ● - ●	ГНЬАЄ С П - О Т С Т Є Ф · ∴ \ *	1,08	18	↘	НМ. III2, 3354	
538		$\overline{\text{Ц}} - \overline{\text{X}}\text{Ц}$ ● - ●	· ГНЬАЄ С - О Т С Т Є Ф ∴ \ *	1,13	19,5	↙	НМ. III2, 3330	
539		$\overline{\text{Ц}} - \overline{\text{X}}\text{Ц}$ ● - ●	ГНЬ[?]Є С П - О Т С Т Ф [∴] \ [?]	1,22	20,5	↙	К. 1386 (ПС. 182)	*И: Т.VII
540		$\overline{\text{Ц}} - [\text{X}]\text{Ц}$ ● - ●	∴ ∴ ГНЬАЄ С П - О Т С Т Є Ф - А ∴ \ *	1,21	20	↖	К. 1393	
541		$\overline{\text{Ц}} - \overline{\text{X}}\text{Ц}$ ● - ●	[?]ГНЬАЄ [С] П - [О Т С] - [А] · \ *	1,24	19,5	←	К. 1394	
542		$\overline{\text{Ц}} - \overline{\text{X}}\text{Ц}$ ● - ●	Г П Ъ А Є С П О - Т С Т [Є Ф А] ∴ \ *	1,19	20	↗	К. 1395	

543		$\bar{\iota}\zeta - \bar{x}\zeta$ - - -	• Г[?][А]Є П [О] - ТЄ Т Є ФА • \ *	1,18	20	↗	К. 1392	
544	24	$\bar{\iota}\zeta \backslash * \backslash * \backslash * -$ $\bar{x}\zeta \backslash * \backslash * \backslash * -$ Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	ГНЬ АЄ С - [ПОТЬ] Деспот у хаљини и са појасом стоји спреда. У десној руци држи усправљен мач. - *	0,85	18	↗	• \ *	И: 42.26; М: Стефан Лазаревић - деспот, XIV, Т. XXIV. 18/19 *И: Т.VII
545		$\iota\zeta \backslash * \backslash * \backslash * -$ $\bar{x}\zeta \backslash * \backslash * \backslash * -$	• РНЬ АЄ [С] - ПОТЬ • \ *	1,02	18	↗	НМ. III2, 3331	
546	25	[?]- $\bar{\alpha}$ Христ са нимбом, у туники и колобиону, седи на престоу без наслона, спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	АЄ С Л О[?] - С П Є ФА П Деспот у хаљини са појасом стоји спреда. У десној руци држи скиптар са двоструким крстом. - А	0,92	20	↘	НМ. III2, 3355	И: 42.21; М: Стефан Лазаревић - деспот, VII, Т. XXIV. 10/6
547		$\bar{\iota}\alpha - \bar{x}\alpha$ - *	А[Є С П]ОТ С - ТЄ ФА • • \ А	1,20	19,5	↙	К. 1376	
548		$\bar{\iota}\alpha - \bar{x}[\alpha]$ - *	• А[?] П О Т С - Т [Є Ф А] • • \ А	1,11	19	↖	К. 1379	
549		$\bar{\iota}\alpha - \bar{x} \alpha$ - *	АЄ С П О Т [С]- [?]Є Ф А - А	0,87	18,5	↖	К. 1378	
550		[?] - $\bar{x}\alpha$ - *	А [С] П О [?]- [?][А] - А	1,08	21,5	↙	К. 1377	
551		$\bar{\iota}\alpha - \bar{x}\alpha$ - *	• А [Є] С П О Т С - ТЄ [Ф А] • • \ Г	1,15	20,5	↙	К.1382	*И: Т.VII

552		ΓΑ - ΧΑ - *	• ΑΕΣ ΠΟΤ[Σ]- ΤΕ[ΦΑ]: - Γ •	0,88	19	↖	ΗΜ. III2, 3342	
553		ΓΑ - ΧΑ - *	• Α[Ε]Σ ΠΟΤΣ]- ΤΕ ΦΑ: • \ Γ	1,20	20	↙	С. 36	Стојаковић 2006, 197, бр. 36
554		ΓΑ - ΧΑ - *	• ΑΕΣ ΠΟΤΣ - Ε[ΦΑ] - Γ •	1,34	19	↘	К. 1383	
555		[ΓΑ] - [ΧΑ] - *	ΑΕΣΠ ΠΟΤ- ΣΤΕΦΑ - Γ	1,26	19,5	↖	К. 1381	
556		[Γ]Α - ΧΑ - *	[ΑΕ]ΣΠΟΤ- Σ[?] - Γ •	1,19	20	↘	К. 1380	
557		Α - ΧΑ - *	• Α[ΕΣ] ΠΟ- ΤΕ[Φ]Α: • \ Γ	1,05	19,5	↗	К. 1384	
558	26	[Σ - [ΧΣ] Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли, спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље. У мандорли ♣ -♣	[Α]ΕΣ ΠΟΤ- ΤΕ ΦΑΝ Деспот у хаљини и са појасом стоји спреда. У десној руци држи скиптар са крином. • \ Γ	1,03	19	↙	К. 1398	И:42.23; М: Стефан Лазаревић - деспот, XIII, Т. XXIV.18/17
559		[Σ - Χ[?]	ΑΕΣ ΠΟΤ- ΤΕ ΦΑΝ • \ Γ	1,11	18	↙	ΗΜ. III2, 234	*И: Т.VII
560		[Π]Σ - ΧΣ	[ΑΕΣ Π]ΟΤ- Σ ΤΕ ΦΑΝ • \ Γ	1,09	17	↗	ΗΜ. III2, 3333	
561		Σ - ΧΣ	ΑΕΣ ΠΟΤΣ - [ΤΕ ΦΑΝ] • \ Γ	0,92	18	↙	ΗΜ. III2, 3334	
562	27	[Σ - ΧΣ	ΑΕΣ ΠΟΤΣ -	1,01	19	↑	ΗΜ.	И: 42.25.2

		Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље. У мандорли лево и десно ***	ΤΕ ΦΑΝ Деспот у хаљини са појасом стоји спреда. У десној руци држи скиптар са двоструким крстом. • \ *				III2, 109	Lj: Т. XII.17
563		Ι̅Ϛ - χ̅Ϛ .	ΑεϚ ΠΟΤϚ - ΤΕ Φ[ΑΝ] • \ *	1,10	18	↙	HM. III2, 3284	
564		Ι̅Ϛ - χ̅Ϛ * - *	Αε[Ϛ Π]ΟΤ - Ϛ ΤΕΦ[?] [.:] - [.:]	1,08			Стојак овић, 40	
565	28	Ι̅Α - χ̅Α Христ са нимбом, у туники и колобиону, седи на престоу са наслоним спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље. * - *	[Α]ΕϚ ΠΟ Τ - Ϛ ΤΕΦΑΝ Деспот у хаљини са појасом стоји спреда. У десној руци држи скиптар са лабарумом, у левој држи скиптар са крином. .: - .:	1,20	18	↘	К. 1371	И: 42.20; Lj: Стефан Лазаревић, VI 1-7, Т. XII.18.
566		Ι̅Α - χ̅Α * - *	ΑεϚ ΠΟ Τ - Ϛ ΤΕ[Φ]ΑΝ	1,16	18,5	↙	К. 1374	
567		Ι̅[Ϛ] - χ̅Ϛ * - *	ΑεϚ ΠΟΤ - Ϛ ΤΕΦΑΝ .: - .:	1,09	18,5	↙	К. 1375	
568		Ι̅Α - χ̅Α * - *	ΑεϚ Π[ΟΤ] - Ϛ ΤΕΦΑΝ .: - .:	1,13	18,5	↗	HM. III2, 3356	
569		Ι̅Ϛ - χ̅Ϛ [*] - *	Αε[Ϛ]ΠΟΤ - Ϛ ΤΕ[Φ]ΑΝ [.:] - .:	1,00	17	←	HM. III2, 200	
570		Ι̅Α - χ̅Α * - [?]	ΑεϚ Π[?]- Ϛ [ΤΕ]ΦΑΝ .: - .:	1,22	17,5	↘	HM. III2, 3339	
571		Ι̅Ϛ - χ̅Ϛ * - *	Α[?]Ϛ Π[ΟΤ] - Ϛ [ΤΕ]ΦΑΝ [.:] - [.:]	1,04	18	↖	HM. III2, 3285	

572		$\overline{[\Gamma]} \overline{\zeta} - \overline{\times} \overline{\zeta}$ [*] - *	[A][?] - [?] ΤΕΦΑΝ ∴ - [∴]	0,91	18	↖	К. 1373	
573		$\overline{\Gamma} \overline{\alpha} - \overline{\times} \overline{\alpha}$ * - *	[A]ЄС ПОТ - Ϛ [T]ЄΦΑ ∴ - ∴	1,15	17,5	↖	НМ. III2, 252	*И:Т.VII
574		$\overline{[\Gamma]} \overline{\zeta} - \overline{\times} \overline{\zeta}$ * - [*]	Аєс ПОТ - [?] ∴ - ∴	0,90	16,5	↙	НМ. III2, 3358	
575		$\overline{[\Gamma]} \overline{C} - [?]$ * - *	[?]Ϛ Є[Φ][?] - Аєс [П]Ю ∴ - ∴	1,00	17	↑	К. 1372	
576	29	∴ \ \overline{C} : - x[C] [∴] Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	∴ АЄ Ϛ ПОТ - Ϛ [TЄ Φ] Деспот у хаљини и са појасом стоји спреда. У десној руци држи скиптар са крстом. - Г	0,54	15	↙	НМ 204/19 57.	И: 42.25.1; Димитријев ић 1967а, 285-287, сл.11
577	30	$\overline{\Gamma} \overline{\alpha} - \overline{\times} [?]$ Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	∴ ГИ Ъ Ї ЄС ПО - Т СТЕ[?][Α] Деспот у хаљини са појасом стоји спреда. У десној руци држи скиптар са двоструким крстом.	1,22	19	↖	III2, 243	И: 42.24; М: Стефан Лазаревић - деспот, XV/1, Т. LX.18/17. *И:Т.VII
578	31	$\overline{\Gamma} \overline{\alpha} - \overline{\times} \overline{\alpha}$ Христ са нимбом, у туники и колобиону, седи у престолу без наслона, спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	∴ Г ∴ ∴ Ъ ∴ Деспот у хаљини и са појасом стоји спреда. У десној руци држи скиптар са крином.	1,15	17,5	↙	НМ. III2, 258	И: 42.31; М: Стефан Лазаревић - деспот, VI, Т. LX.16/15 *И: Т.VII
579		$\overline{\Gamma} \overline{\alpha} - \overline{\times} [\alpha]$	∴ Г ∴ ∴ Ъ ∴	1,08	17	↖	К. 1433	
580		$[\overline{\Gamma}] \overline{\alpha} - \overline{\times} [\alpha]$	∴ Г ∴ ∴ Ъ ∴	1,10	17	↙	К. 1439	
581	32	$\overline{\Gamma} \overline{\alpha} - \overline{\times} \overline{\alpha}$ Христ са нимбом, у туники и колобиону, седи на престолу без наслона, спреда. Десном руком	× Г Ї Є - С П О Т Деспот у хаљини са појасом стоји спреда. Руке држи на боковима.	1,30	-	-		И: 42.30; Димитријев ић 1968, 136-136, сл. 57-58.

		благосиља, у левој држи јеванђеље.						
582	33	НЄ ОУЄ [Ь]х - РНЄ [Т]ОЄ Ъ Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	⦿ ГНЬАЄ Є ПО - ТЄ ТЕФАН Ъ Деспот у хаљини са појасом седи на престолу без наслона, спреда. У десној руци држи скиптар са лабарумом. - ✱	1,04	20	↖	НМ. III2, 3344	И: 42.27; Lj: Т. XII 4
583		НЄ ОУЄ Ъ х - [?]Є ПОЄ Ъ ⦿	⦿ ГНЬАЄ Є НО - ТЄ ТЕ[Ф][?] - [✱]	1,30	20	↘	НМ. III2, 3359	*И: Т. VII
584		[?]Є ОУЄ Ъ[?]-[?] ОЄ Ъ[?]	⦿ ГНЬАЄ [Є][?][О] - ТЄ ТЕ [Ф]АН Ь - ✱	0,99	18,5	→	К. 1400	
585	34	×\ []Є \× - ×\ ×Є \× Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	•АЄ Є ПОТ[Є] - ПЄ ФАН Деспот у хаљини са појасом седи на престолу без наслона, спреда. У десној руци држи скиптар са лабарумом. ⦿ \ ⦿	1,08	17,5	↘	К. 1401	И: 42.28; М: Стефан Лазаревић - деспот, XI, Т. XXIV.14/13.
586		×\ []Є \× - ×\ [×]Є \×	•АЄ Є ПОТЄ - [ПЄ]ФАН ⦿ \ ⦿	1,17	18,5	↖	НМ. III2, 3289 (ПС. 187)	*И: Т. VII
587		×\ []Є \× - ×\ [×]Є \×	[•АЄ]Є ПОТЄ -ПЄ ФАН ⦿ \ ⦿	1,00	18	↘	С. 33	Стојаковић 2006, 195, бр. 33
588	35	[?] -ЄІ Христ са нимбом, у туники и колобиону, седи у престолу без наслона спреда. Десном руком благосиља, у	ГЇ Є -Є ПОТ Деспот у хаљини са појасом седи на престолу без наслона, спреда и држи мач положен преко	1,07	18	↘	НМ. III2, 259	И: 42.29; М: Стефан Лазаревић - деспот, V, Т. LX.16/14. *И: Т. VII

		левој држи јеванђеље.	крила.					
589	36	[KPHCT] – ΕΠΟΜΝΛΧΝМ Крст.	ГЇЄСΠΟΤ –[СТЄΦΑΝ] Деспот у хаљини са појасом стоји спреда. У десној руци држи скиптар.	-	-			НСС-42.32; Димитријев ић 1959, 159-160, сл. 68-69
590	37	У мандорли ***-***	ГНЪАЄ СΠΟΤ·СТЄФ ΑΝ	1,12			Приват на збирка	-
591			+ГИЪА·[?] – [?]И·	0,87	18,5	↖	К. 1404	
592	38	С - xС Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли, спреда. Десном руком благосиља, а у левој држи јеванђеље. [?] \ [♣] \ · - ∴ \ ♣ \ ∴	Α[Є] С ΠΟΤ- [С] Τ Ε Φ ΑΝ Двоглави орао раширених крила, окренут спреда.	0,95	17	↖	НМ. III2, 4763	И:42.35; М: Стефан Лазаревић - деспот, XVI, Т. XXV.2/1.
593			ΑЄ С ΠΟΤ- [С] Τ Ε Φ ΑΝ	1,30	18	↖	С. 50	Стојаковић 2006, 209, бр. 50
594		С - xС [♣] - ♣	Α[Є] С ΠΟΤ- С Т[?]	1,08	17	↙	НМ. III2, 3363	*И: Т.VII
595		С - xС ∴ \ [♣] [?] - ∴ \ ♣ \ ∴	[Α]Є С ΠΟ[ΤС] - Т Ε Ε Φ [ΑΝ]	1,13	19	↘	НМ. О. 1423/7	
596	39	Ια - ♣α Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли, спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље. * - *	ГБΛ[ΓΟ][?]α Ρ ΝΟΙ [?]ΤЄ [?] Шлем са два говеђа рога окренут надесно.	0,86	18,5	←	НМ. III2, 36	И: 42.40; Димитријев ић 1968, 133-134, сл. 43-44.
597		Ια - ♣α * - *	ГБΛ[ΓΟ][?]α Ρ [?]ΟΙ [?]ΤЄ [?]	0,91	18	↓	К. 1370	*И: Т.VII
598		Ια - ♣α	ГБΛ[ΓΟ][?]α [?]	0,75	18	↙	С. 52	Стојаковић

		* - *	ΝΟΙ [?]ΤΕ [?]					2006, 211, бр. 52
599		Ια - ✚α * - *	Γ [?]Λ [ΓΟ] [?]α [?] ΝΟΙ [?]ΤΕ [?]	0,90	18,5	↖	НМ. III2, 3361	
600	40	Ια - ᾱ Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли, спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	ΓΙΒ [Α] [?] ΠΟΤΑΤΕΦΛ Шлем са два говеђа рога окренут надесно. * - * - * - Я	0,86	18,5	↗	НМ. III2, 3366	И: 42.38; М: Стефан Лазаревић - деспот, XXV.2/3. *И:Т.VII
601	41	Ια - ᾱα Христ са нимбом, у туники и колобиоун, седи на престолу без наслона, спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	Γ [Ν] [?]Α ΒΑ ΠΟΤ - ΒΦΛ Шлем са два говеђа рога окренут надесно.	0,84	17,5	↗	НМ. III2, 257	И: 42.37; Petrović 1940, 14-15, бр. 118; М: Стефан Лазаревић - деспот, VIII, Т. XXIV.10/7 *И:Т.VII
602		Ια - ᾱ [α]	Γ [?]Α ΒΑ Π [Ο] [?] Α Τ ΒΦ [Α]		17,5	↙	К. 1405	
603	42	ΙϚ - ᾱϚ Христ са нимбом, у туники и колобиону, седи на престолу са наслоном, спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	* ∴ Α Ε Ϛ Π - ΟΤϚ Τ Ε Φ Ν [β] ∴ Шлем са два говеђа рога окренут налево.	1,23	17,5	↘	НМ. III/2, 3362 (Пс. 192)	И: 42.36; Лј: Стефан Ђурђевић (Бранковић, II а, Т. XIII.30. *И: Т.VII
604		ΙϚ - ᾱϚ	* [?] [Α] Ε Ϛ Π [?] - Τ Ϛ Τ Ε Φ [Α] Ν β ∴	1,21	19	↘	НМ. III2, 3367	
605		ΙϚ - ᾱϚ	* ∴ Α Ε Ϛ Π [?]- Ϛ Τ [Ε] [?] Ν β ∴	1,19	18	↘	НМ. III2, 3365	
606	43	Γα - ᾱ Христ са нимбом, у туники и	✚ Ω Ν Ο ᾱ Ω Я [?] Θ Σ Ρ Ο Τ ∙	0,69	18,5	↗	НМ. III2, 3364	И: 42.39; М: Стефан Лазаревић -

		колобиону, стоји у мандорли, спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	Ст[Ϸ]РЯП Шлем са два говеђа рога окренут налево.					деспот, XIX, Т. XXV.2/5. *И:Т.VII
607		Ϸ - [?]	[?]Ϸ OnϷϷЯ[?] DESPOT[?]	0,91	18	↖	НМ. III2, 3374	
608	44	ΙϷ - xϷ Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли окренут лицем. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	..В[Ь] X A [..] БАГНБА ЄС [М]ОТС [ТϷ]ΦΑ [N]	1,13	18,5	↑	К. 1406	И: 42.41; Lj: Стефан Лазаревић, III б 1, Т. XII.6. *И: Т.VII
609		ΠϷ - xϷ	[В]ЬX A :. БАГНБА ЄС [Π]ОТС · ТϷΦΑΝ ·	0,73	18	↘	К. 1407	*И: Т.VII
610		ΙϷ - xϷ	[?]ЬX A :. [?]Г]НБА [Є]С ΠОТС · ТϷΦΑΝ	0,59	18,5	↗	НМ. III2, 3291	
611		ΙϷ - xϷ Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли, спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	ВЬX A :. БАГНБА ЄСП ОТС ТϷ ΦΑ	1,20			С. 56	Стојаковић 2006, 215, бр. 56
612	45	ΙϷ - xϷ Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли, спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље. * * * - * * *	*[В]ЬX[A]* БА А[Є]С П ОТЪС ТϷ * Φ[A]Н *	1,22	19	↘	К. 1412	И: 42.42; Lj: Стефан Лазаревић, III б 1 Т. XII.
613		ΙϷ - xϷ	*ВЬ[XA]* БА А ЄС П О[Т]ЬС ТϷ	1,16	19,5	↘	К. 1424	

			[*]ΦΑΗ*					
614		$\overline{ \zeta} - \overline{x\zeta}$	*ВЬ [°] ΧΑ* [Б]ΑΑΕCΠ ΟΤЬC ΤΕ [*]ΦΑΗΠ[*]	1,14	21	↓	Κ. 1413	
615		$\overline{ \zeta} - [\overline{x\zeta}]$	*В[Ь] [°] ΧΑ* [?][Α]ΑΕCΠ ΟΤЬC ΤΕ *ΦΑΗ[?]*	1,06	19	↗	Κ. 1408	
616		$\overline{ \zeta} - \overline{x\zeta}$	*ВЬ[[°] Χ]Α* ΒΑΑΕ [C]Π ΟΤЬC ΤΕ [*]ΦΑΗ[Ь]*	1,30	19	↘	Κ. 1409	
617		$\overline{ \zeta} - \overline{x\zeta}$	*ВЬ[[°] ΧΑ*] ΒΑΑΕ [C]Π ΟΤЬC ΤΕ *ΦΑΗЬ*	1,19	20	↙	Κ. 1410	
618		$\overline{ \zeta} - \overline{x\zeta}$	*ВЬΧΑ* ΒΑΑΕ CΠ ΟΤЬC Τ(Ε) *ΦΑΗЬ*	1,27	19	↘	Κ. 1414	
619		$\overline{ \zeta}] - [\overline{x\zeta}]$	*ВЬx[Α]* ΒΑΑΕ CΠ ΟΤЬC ΤΕ *ΦΑΗЬ*	1,07	20	↘	Κ. 1416	
620		$\overline{ \zeta} - \overline{x}[\zeta]$	*ВЬ[x]Α* ΒΑΑΕ CΠ ΟΤЬC ΤΕ [*]ΦΑΗЬ*	0,96	19	↙	Κ. 1418	
621		$\overline{ \zeta} - \overline{x\zeta}$	[*В]Ьx[Α]* ΒΑΑ ΕCΠ ΟΤЬC ΤΕ [*]ΦΑΗЬ*	1,05	19	↙	Κ. 1419	
622		$\overline{ \zeta}] - [\overline{x\zeta}]$	*ВЬxΑ* [ΒΑΑΕ]CΠ ΟΤЬC ΤΕ *[ΦΑΗЬ*]	1,29	19	↙	Κ. 1421	
623		$\overline{ \zeta} - \overline{x\zeta}$	*ВЬx[Α]* ΒΑ [ΑΕ] CΠ	1,25	19	↘	Κ. 1423	

			ОТЬС Т Є *ФАНЬ*					
624		$\bar{c} - \bar{x}c$	*ВЪХ[А] * [Б]А [АЄ]С П ОТ[Ь]С ТЄ [*]Ф[А]НЬ*	1,07	19	↘	К. 1415	
625		$[\bar{t}c] - *[\bar{c}]$	[*В]Ъ[ХА] * БА АЄ С П ОТЬС ТЄ *ФАНЬ*	0,78	18,5	↘	К. 1417	
626		$\bar{c} - \bar{x}c$	[?]ВЪ[ХА] * [?]А АЄ С [П] ОТЬС [?][Є] *ФАН [?]	0,83	20	↗	НМ. III2, 3340	
627		$\bar{c} - \bar{x}c$	[*]ВЪХА* [БА] АЄ С П ОТЬС ТЄ *ФАНЬ*	1,17	19	↗	НМ. III2, 3292	
628		$\bar{c} - [\bar{x}]c$	[*]ВЪХА * [БА] АЄ С П ОТЬС ТЄ *ФАИИЬ*	1,09	19,5	↘	К. 1422	
629		$\bar{c} - \bar{x}c$	[*]ВЪХА * Б[А]АЄ С П ОТЬС ТЄ *ФАИИ[?]	1,10	19	↖	К. 1411 (ПС. 197)	*И:Т.VII
630		$\bar{c} - \bar{x}c$	*ВЪХА * БА АЄ С П ОТС [Т]Є Ф *АНЬ*	1,08	19	↖	НМ. III2, 108	
631		$\bar{c} - \bar{x}[c]$	[*В]ЪХА * [БА]А[Є] [С] П ОТС Т[Є] Ф *АНЬ*	0,98	19,5	↗	К. 1420	
632	46	Іа - хс Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли спреда. Десном руком благосиља,	ГН [И] АЄ С ПО П С П Є Ф АНЬ	1,14	20	↓	К. 1425	И: 42.43.1; Lj: Стефан Лазаревић, III в 3-5, 10- 12.

		а у левој држи јеванђеље.						
633		īā - xā	Г Н Ъ [А]Є С П О М С М Є Ф А Н Ъ	1,25	19,5	↘	К. 1426	
634		īā - xā	Г Н Ъ [А]Є С П О [М] С М Т Є Ф [А] Н Ъ	1,43	19	↘	К. 1429	
635		īā - xā	Г Н Ъ [А]Є С П О М С М Т Є Ф А Н Ъ	0,96	17,5	↙	НМ. III2, 3295	
636		īā - xā	Г Н Ъ [АЄ С] П [О] М С М Т [Є Ф] А И Ъ	0,93	18	↙	НМ. III2, 3294	
637			* Г Н Ъ [*] [А] Є С Н О [Т] С Т Є [Ф] А Н Ъ					
638		ī[а] - xā	* Г Н Ъ [*] [А] Є С Н О [Т] С Т Є [Ф] А Н Ъ	1,26	20	↗	К. 1430	
639		[īā] - [xā]	[Г Н] Ъ [*] [АЄ] С Н О [Т] С Т Є [Ф] А Н [Ь]	1,15	19	↗	К. 1427	
640			⊛ Г Н Ъ ⊛ АЄ С П О ♣ ★ ★ ★ ♣ Т С Т Є [Ф] * А Н [Ь] *	1,20			Приват на збирка	
641		īā - xā	[Г] Н [Ь] АЄ С П О Т С Т Є Ф А Н Ъ	1,17	19,5	↙	К. 1428	
642		īā - xā	х	1,25	18,5	↖	К.	

			Г Н Ъ Α Ε Σ Π [Ο] Μ Σ Μ Ε Φ Α Ν Ъ				1431	
643		ια - \bar{x} [α]	х Г Н Ъ Α Ε Σ Π Ο Μ Σ Μ Ε Φ Α Ν Ъ	1,21	19	↘	К. 1436	
644		[i]α - \bar{x} [α]	[?] Г Н Ъ Α Ε Σ Π Ο Μ Σ Μ Ε Φ [Α Ν Ъ]	1,28	19	↘	К. 1438	
645		ια - \bar{x} α	х Г Н [Ь] [Α] Ε Σ Π Ο [Μ] Σ [Μ] Ε Φ Α Ι Ι Ъ	1,26	20	↗	К. 1432	
646		ια - [x]α	х Г Н Ъ [Α] Ε Σ Π Ο Μ Σ Μ Ε Φ Α Ι Ι Ъ	1,21	18	→	К. 1435	*И: Т.VII
647		ια - \bar{x} α	х Г Н Ъ ★ [Α] Ε Σ Π Ο Τ Σ Τ Ε Φ ★ Α Ν Ъ ★	1,01	21,5	→	К. 1433	
648		ια - \bar{x} α	х Г Н Ъ * Α Ε Σ Π Ο Τ Σ Τ Ε Φ * Α Ν Ъ	1,22	19	↙	К. 1437	
649		ια - \bar{x} α	х Г Н Ъ * Α Ε Σ Ι Ι Ο Τ Σ Τ Ε Φ *[?][Ν] Ъ	0,89	17	↖	ΗΜ. III2, 3296	
650		α - \bar{x} α	*[Г Н Ъ]*	0,98	17,5	↓	К. 1434	

			[ΑΑΕΗ] ΠΟ Τ[?]ΕΦ [*] [ΑΝ] Β*					
651		ἰ[ς] - [?]ς	+ [* Γ Π Β * Ας ε πο [?]ς τε [? [?] β]	1,64	20,5	↘	Κ. 1441	
652	47	ἰς - ᾠς Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли спреда. Обе руке раширене. У мандорли * - *	* Γ Π Β Αε[ς] πο ∴ Πς [Π ε φ] * ΑΝΒ *	1,09	19,5	↙	ΗΜ. Π2, 160	И: 42.43.2; Lj: Стефан Лазаревић, Ш б 6-9, Т. XII.8.
653		ἰς - ᾠς	* Γ Π Β * Αες πο Τς Τ ε φ * ΑΝΒ *	1,12	19	↘	ΗΜ. Π2, 3328	
654		ἰς - ᾠς	* [Γ] Π Β * Αες πο ∴ Τς Τ ε φ * ΑΝΒ *	0,99	19	↙	ΗΜ. Π2, 3329	
655		ἰς - ᾠς	* Γ Π Β * Αες πο ∴ [?]ς Π ε φ [?] ΑΝΒ *	1,04	20,5	←	Κ. 1439	
656		ἰς - ᾠς	* Γ Π Β * Αες πο ∴ Τς τε φ * Α Β *	1,17	18,5	↖	Κ. 1440	
657	48	[?][Su][?] - αριστη Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	∴ Γ Ν [?] Α ε σ πο Τς τ ε φ ∴ ΑΝΒ ∴	1,09	17,5	↓	ΗΜ. Π2, 3299	И: 42.44; Petrović 1940, 9, бр. 60.
658	49	ἰς - ᾠ[ς]	∴ Αε [ς ∴]	1,03	18	↙	ΗΜ. Π2,	И: 42.48; Lj: Стефан

		Христ са нимбом, у тунци и колобиону, седи на престоу без наслона, спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	ПОТ С ⋈Т ЄФΑ [⋈] ⋈ Н Ъ ⋈				245/1,	Лазаревић, VII 1. *И: Т. VII
659		⋈ -x⋈	⋈ [?] С ⋈ ПОТ С ⋈Т ЄФΑ⋈ ⋈ И Ъ ⋈	1,04	20	↗	К. 1445	
660		⋈ -x⋈	[?] А Є С [С С] ⋈ ПО[Т]С [?]Т [Є Є] ФА [⋈] [?]И Ъ ⋈	0,86	18	↖	НМ. III2, 3305	
661		⋈ -x⋈	⋈ А Є [С ⋈] ПОТ С ⋈Т ЄФΑ⋈ ⋈ И Ъ ⋈	1,11	17,5	↘	НМ. III2, 3301	
662		⋈] - x⋈]	⋈ А Є С ⋈ ПОТ С ⋈Т ЄФΑ [?] ⋈ И Ъ ⋈	1,15	18	↖	НМ. III2, 3304	
663		⋈ -x⋈	[?] А Є С ⋈ ПОТ С ⋈Т ЄФΑ [⋈] ⋈ И Ъ [⋈]	1,33	17,5	↘	НМ. III2, 3303	
664		⋈ -x[⋈]	⋈ А Є [С ⋈] ПОТ С [?]Т [Є ФА ⋈ [?] Ъ ⋈	0,87	17,5	↙	НМ. III2, 161	
665	50	⋈ -x⋈	НОВА /ЦЕКА Г/НАА[Є]С / ПОТА	1,09	18	↗	НМ. III2, 304/1	И: 42.47; Лј: Стефан Лазаревић, IIIс, Т. XII.10.
666		⋈ -x[⋈]	НОВА /ЦЕКА Г/НАА[Є]С / ПОТА	1,05	17,5	↖	НМ. III2, 323/2	
667		⋈] - x⋈]	НОВА /ЦЕКА Г/[?]ААЄС /	1,03	18	↘	НМ. III2, 168/3	

			ПОТА					
668		Ц -x[Ц]	НОТА / [?] [Г] / НАА[ЄС]- ПОТ[А]	1,02	17	↖	К. 12/2	
669		Ц -xЦ	НОВА / ЦЕКА Г / НАА[Є]С / ПОТА	1,16	18	↘	С. 64	Стојаковић 2006, 222, бр. 64
670	51	Ц -xЦ Христ са нимбом, у туници и колобиону, седи на престоу без наслона, спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље. Поред престола ♣ - ♣	* А[Є] * ♣ С ПО ♣ * Т Ђ *	1,04	18	↗	К. 1446	И: 42.49; Лј: Стефан Лазаревић, VII 2, Т. XII.20.
671		Ц -xЦ ♣ - ♣	* А[Є] * ♣ С ПО ♣ [* Т] Ђ *	0,80	17	↖	НМ. III2, 41	*И:Т.VII
672		Ц -x [?]- ♣	* А[Є] * [?] С ПО [?] [?] Т] Ђ *	0,85	16,5	↑	НМ. III2, 3352	
673		Ц -x[Ц] [♣] - [♣]	* А[Є] [?] ♣ С ПО ♣ [* Т] Ђ *	1,03	16,5	↗	НМ. III2, 3351	
674		Ц -x[Ц] [♣] - ♣	[?] АЄ * [?][С] ПО ♣ * Т Ђ *	1,07	17	↘	НМ. III2, 3347	
675		Ц -xЦ ♣ - ♣	[?] Є * ♣ С ПО ♣ * Т Ђ *	1,10	17,5	↗	НМ. III2, 3348	
676		Ц -xЦ ♣ - ♣	[?][А]Є * [?][С] ПО ♣ * Т Ђ *	0,89	17,5	↗	НМ. III2, 3345	
677		Ц -x[Ц] ♣ - [♣]	* АЄ [*] ♣ С ПО [♣] * [Т] Ђ *	1,20	15	↗	С. 67	Стојаковић 2006, 224, бр. 67
678		Ц -x[Ц] [♣] - ♣	* АЄ [*] ♣ С ПО [♣]	1,08	17,5	↖	НМ. III2, 3346	

			* [Ть *]					
679		$\overline{ \zeta} - \overline{x\zeta}$ ♣ - ♣	[?] Аѐ * [♣] џ ПО [♣] * Ть *	0,80	17	↙	НМ. III2, 3350	
680		$\overline{ \zeta} - \overline{x\zeta}$ [♣] - ♣	* Аѐ * [♣] ПО ♣ * Ть [*]	0,98	17	↗	НМ. III2, 3349	
681		$\overline{ \zeta} - \overline{x\zeta}$ ♣ - ♣	* А[ѐ] [?] [♣] џ [?] * Ть *	1,08	16	↘	НМ. III2, 4669	
682		[?] - $\overline{x[?]}$ ♣ - [♣]	* Аѐ * ♣ џ [П]О ♣ * Т[ь] *	1,07	16,5	←	НМ. III2, 4670	
683		[?] - $\overline{x\zeta}$ ♣ - [♣]	[*] Аѐ * ♣ џ [П]О ♣ * Т[ь] *	1,21	17,5	↘	НМ. III2, 4764	
684		$\overline{ \zeta} - \overline{x\zeta}$ ♣ - [♣]	[*] Аѐ * [?] џ ПО ♣ [?] Ть *	0,70	18	↖	НМ. III2, 4671	
685	52.1	\zeta - x Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли, спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	Крст. А - ѐ џ П-ОТ	0,91	17	↖	К. 1443	И: 42.46; Lj: Стефан Лазаревић, III е 4, Т. XII.13. *И:Т.VII
686		$\overline{ \zeta} - \overline{x\zeta}$	А - ѐ џ П-ОТ	1,05	18	↙	НМ. III2, 3343 (Пс. 201)	НМ. III2, 3343
687		$\overline{ \zeta} - \overline{x[\zeta]}$	[А] - ѐ џ П-[ОТ]	0,87	17,5	↗	НМ. III2, 3309	
688		$\overline{\zeta} - \overline{x\zeta}$	А - [ѐ] џ П-[О]Т	0,97	17	↖	НМ. III2, 3341	
689	52.2	$\overline{ \zeta} - \overline{x\zeta}$	А - ѐ СП - ОТ	0,80	17,5	↘	НМ. III2, 4640	
690		$\overline{ \zeta} - \overline{x\zeta}$	А - ѐ СП - ОТ	0,86	17	↙	НМ. III2, 21	
691	53	.. \zeta \cdot \cdot - : \overline{x\zeta} \setminus	1,17	18,5	↘	К.	И: 42.45;

		⋆ Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли, спреда. Обе руке раширене.	⋆. А Ε С ⋆ ⋆. Π Ο Τ ⋆ ⋆ ⋆				1454	Лј: Стефан Лазаревић, Ш е 1-3, Т. ХП.12 *И: Т. VII
692		⋆. \ ⋆ \ ⋆ - ⋆. \ × [⋆] ⋆:	⋆ ⋆ ⋆. А [Ε] С ⋆ [?] Π Ο Τ ⋆ ⋆ ⋆	0,92	17	↙	НМ. III2, 3308	
693		⋆. \ ⋆ \ ⋆ - ⋆. \ × [⋆] ⋆:	⋆ ⋆ ⋆. А [Ε] С ⋆ [?] Π Ο Τ ⋆ ⋆ ⋆	1,20	18	↘	С. 66	Стојаковић 2006, 224, бр. 66
694		⋆. \ ⋆ \ ⋆ - ⋆. \ × \ [?]	[?] А Ε С ⋆ Π Ο Τ ⋆	0,84	16,5	↙	НМ. III2, 3288	
695	54	Ⓢ - Ⓢ Христ се нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	Монограм. ⋆. Ⓢ - Δ Τ Π С ε ω	1,32	19	↙	К. 1447 НМ. III2, 3259	И: 42.50; Лј: Стефан Лазаревић, IV 5, Т. ХП.16. *И: Т. VII
696		Ⓢ - Ⓢ	⋆. Ⓢ - Δ Τ Π С ε ω	1,14	19,5	↗	НМ. III2, 3253	
697		[Ⓢ] - [Ⓢ]	[⋆. Ⓢ] - Δ Τ Π С ε ω	1,05	18	↘	НМ. III2, 31	
698		[?] - [Ⓢ]	[⋆. Ⓢ] - Δ Τ Π С ε ω	0,87	19	↖	НМ. III2, 3332	
699		[?] - [?]	[⋆. Ⓢ] - Δ Τ Π С ε ω	0,91	19	←	К. 1448	
700		Ⓢ - Ⓢ	⋆. Ⓢ - Δ Τ Π С ε ω	1,20	18	↘	С. 72	Стојаковић 2006, 228, бр. 72
701		Ⓢ - Ⓢ	⋆. Ⓢ - Δ Τ Π С ε ω	1,01	19	↖	К. 1449	
702	55	Христ се нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли спреда. Десном	⋆ * ⋆ ⋆. Ρ Π Δ ⋆ * [*]	1,01	17,5	↖	К. 1451	И: 42.52; Лј: Стефан Лазаревић, III d, Т. ХП.11.

		руком благосиља, у левој држи јеванђеље. * - *	• П Т Ь • • * •					
703		[?] - *	[?] [?] А • [*] * [?] П Т Ь • • * •	1,08	17	↗	НМ. III2, 3307	
704		* - *	• * • • Р П А • * * • П Т Ь • • * •	1,07	18	↘	НМ. III2, 3335	*И: Т.VII
705		* - *	• * • • Р П [?] • * * • П Т Ь • • * •	1,17	18	→	НМ. III2, 48	
706	56	І - њ Христ се нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље. * - *	∴ * ∴ ∴ А ♣ П ∴ * [Т] * ∴ ∴	1,02	17,5	↗	К. 1452	И: 42.53; Лј: Стефан Лазаревић, III е 5-6, Т. XII.14.
707		І - њ * - *	∴ * ∴ ∴ А ♣ [П] ∴ * Т [*] ∴ ∴	0,94	17,5	↘	НМ. III2, 3360	*И: Т.VII
708		[І] - [?] * - *	∴ * ∴ ∴ А ♣ П ∴ * Т * ∴ [?]	0,91	18	↖	НМ. III2, 3300	
709		І - њ * - *	∴ [*] ∴ ∴ А [♣] П ∴ * Т * ∴ ∴	1,06	17,5	↙	НМ. III2, 3312	
710		І - [?]	∴ * [?]	0,91	18	←	НМ. III2,	

		* - *	[?] А [*] П : * Т * : :				3314	
711	57	Христ се нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли, спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље. * * * * - * * * *	П унутра Т около * : * : * : * : * : *	1,13	18	↙	К. 1450	НСС-42.51; Лј: Стефан Лазаревић, IV 1-4, Т. XII.15. *И: Т.VII
712		* * * * - [?]	П унутра Т около * : * : * : * : * : [* : * :]	1,00	18	↑	С. 71	Стојаковић 2006, 228, бр. 71
713		[?] - * * * *	П унутра Т	0,63	16,5	↘	НМ. III2, 3322	
714	58	Ɱ - [?] * - *	[*К]* Т А N *П *	0,93	17,5	↑	К. 1453	И: 42.54; Лј:Констант ин, II, Т. XIV.16.
715		Ɱ - Ɱ * - *	*К* Т [А] N *П *	1,06	18	↙	К. 1403	*И: Т.VII
716		Ɱ - Ɱ [*] - *	*К* Т [А] N *П *	0,90	18	↘	С. 68	Стојаковић 2006, 225, бр. 68
717		Ɱ - Ɱ * - *	[*]К* [Т] А N *П *	1,09	18	↖	К. 1455	
718	59	ЇѠ - ѡѠ Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли, спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	А Г·ѡ·Є·Πο Т·С·ТЄФΑΝ	0,93	19,5	↖	К. 1442	И: 42.33; М: Стефан Лазаревић - деспот, XX, Т. XXV.2/13. *И: Т.VII
719		[?]-[ѡѠ]	А Г[АЄСΠ]ΟΤ·С Т ЄΦΑΝЬ	1,03	19	↙	К. 1402	
720	60	[I]Ѡ - [?] Христ се нимбом, у туники и	А Є [С] П О Т Ъ	0,50	15	↖	НМ. III2, 3338	И: 42.55; Лј: Стефан Лазаревић,

		колобиону, стоји у мандорли, спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље. ***- ***	*С Т Е Ф А Н Ђ					Ш б 13, Т. XII.9. *И: Т. VII
721	61	∴ - € ∴ x - С Двоструки крст.	∴ [♣] ∴ ♣ А ♣ ∴ [♣] ∴	0,38	13	↘	НМ. III/2, 3389	И: 42.56; Лј: Стефан Лазаревић, IX, Т. XV.16. *И: Т. VII
722	62	Крст. У сваком од поља између крака полумесец.	А	-	-			И: 42.57; Димитријев ић 1970, 73-77, сл. 37-38.
723	63	Крст. У средини квадрат. У пољима крста: * ∴ - ∴ * ∴ - ∴ * ∴ - ∴ * ∴	• Г Н • А Е С П • О Т Ђ •	-	-			И: 42.58; Лј: Стефан Лазаревић, VIII 1, Т. XII.21.
724	64	Крст. У пољима крста * - * - * - *	А Е С П О Т Ђ	-	-			НСС-42.59; Лј: Стефан Лазаревић, VIII 2, Т. XII.22.
725	65	<u>[?]С xС</u> [?]Н К А Крст.	Шлем са два говеђа рога окренут надесно Около [?] • ∴ • * •	0,34	12	→	НМ. 168/19 57	И: 42.60; Димитријев ић 1967, 278-279, сл. 2. *И Т. VII
726	66	<u>С xС</u> • ♣ • • ♣ • • • Крст.	Шлем са два говеђа рога окренут надесно. Около ∴ ♣ * ♣ ∴ *	0,30	13,5	↘	НМ. 533/19 58	И: 42.61; Димитријев ић 1967, 279-280, сл. 3. *И: Т. VII
727	67	Шестокрака звезда. У пољу А - € - С - П - О - Т	Шлем са два говеђа рога окренут надесно. Около ∴ * * А - € * * *	0,37	13	↖	НМ. 137/19 59	И: 42.62; Димитријев ић 1967, 289-290, сл. 16. *И: Т. VII
728	68	∴ • А Е С •	Шлем са два говеђа рога окренут	0,28	12,5	↘	НМ. 173/19 62	И: 42.63; Димитријев ић 1967, 287, сл. 14

		• ПОТ • Натпис деле 3 црте, а не једна	надесно. ∴ \✠ - [∴\✠]					*И: Т.VII
729	69	Крст ✠ ✠ ✠ ✠	Крст ∴ · А Е С · ∴ ПО Т ∴ ∴	0,24	14	↗	НМ. 270/19 62	И:42.64; Димитријев ић 1967, 287, сл. 12- 13. *И: Т.VII
730	70	Крст; изнад полукругови; у пољу ∴ \∴ - ∴\ ∴	ЇС ПТЬ између две црте; украсна лигатура, изнад, два крина на једној дршци, испод.	0,30	12	↘	НМ. 168/19 57	И: 42.65; Димитријев ић 1967а, 291-293, сл. 19. *И: Т.VII
731	71	+I П RI Глава Христа са нимбом спреда.	Крст. Около: ∴ ∴∴ - ∴∴∴ - ∴∴∴ - ∴∴∴					И: 43.1; Димитријев ић 1967а, 87-88, сл. 45-48: Стефан Лазаревић Димитријев ић, 1997, 118, бр.80
732	72	Глава Христа са нимбом спреда.	Шестокрака звезда. Између кракова ∴ - ∴ - ∴ - ∴ - ∴ - ∴	0,29	13,5	↑	НМ. 192/19 62	НСС-43.2; Димитријев ић 1967, 282-284, сл. 6-7. *И: Т.VII
733	73	+IΘZUZDVI MU ZPB Глава Христа са нимбом спреда	ā - ā Христ се нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	0,42	14	↗	К. 1456	НСС-43.3; Petrović 1940, 7, бр. 27, сл. 8.
734		+IΘZUZDVI MU ZPB	ā - ā	0,44	14	↑	К. 1463	
735		+IΘZUZDVI [MU Z] ·PB	ā - ā	0,47	14	↗	К. 1457	
736		+IΘZU[?]MU ZPB	ā - ā	0,45	13,5	↖	К. 1458	

737		+iϑzυz[?][i mu][?][p]ϑ	[̄ϑ] - [̄ϑ]	0,48	14,5	↖	К. 1459	
738		+iϑzυ zαβi[?][p]ϑ	̄α - [̄ϑ]	0,41	15	↗	К. 1460	
739		[?][iϑzυzαβi mu z[?]	[̄ϑ] - ̄α	0,41	13,5	↑	К. 1461	
740		+iϑzυz[αβ]i mu z p ϑ	̄α - ̄α	0,47	14	↗	К. 1462	
741		[?]zαβi mu[?][p]ϑ	̄α - [̄ϑ]	0,44	13,5	↗	К. 1464	
742		+iϑzυzαβi [?] z p ϑ	[̄ϑ] - ̄α	0,40	14	↘	К. 1465	
743		+iϑzυz · αβi z mu · p ϑ		0,42	12,5	↑	НМ. III2, 3268	*И: Т.VII

Ђурђе Бранковић

Број	Тип	Аверс	Реверс	Тежина	Промер	Оса	Збирка инв. бр.	Референца
1	1.	̄Iα - xα Христ са нимбом, у туники и колобиону, седи на престоу без наслона спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље. Престо са криновима.	* Г̄Н̄Ь * ГЮРГЬ НЛЛЛЛ * РЬ *	1,42	18,5	↗	К. 1475	И: 44.1; Lj: Ђурађ Бранковић, XI, Т. XIII.26.
2		̄Iα - [xα]	* Г̄Н̄Ь * ГЮРГЬ НЛЛЛЛ * РЬ *	0,95	18,5	↗	К. 1474	*И: Т.VIII
3		[I]α - x[α]	* Г̄Н̄Ь [*] ГЮРГЬ НЛЛЛЛ * РЬ *	1,17	18	↖	К. 1469	
4		Iα - xα	* Г̄Н̄Ь * [Г]ЮРГЬ [НЛ]ЛЛ[?] * [РЬ] *	1,20	18,5	↙	К. 1472	
5		̄Iα - [xα]	* Г̄Н̄Ь * ГЮРГЬ	0,95	18,5	↗	К. 1474	*И: Т.VIII

			НЛАЛА *РЬ*					
6		[I]а - x[а]	*ГНЬ[*] ГЮРГЬ НЛАЛА *РЬ*	1,17	18	↖	К. 1469	
7		Iā - xā	*ГÑЬ* [Г]ЮРГЬ [НЛ]АЛ[?] *[РЬ]*	1,20	18,5	↙	К. 1472	
8		Iā - [xā]	*ГÑЬ* ГЮРГЬ НЛАЛА *РЬ*	0,95	18,5	↗	К. 1474	
9		[I]а - x[а]	*ГНЬ[*] ГЮРГЬ НЛАЛА *РЬ*	1,17	18	↖	К. 1469	
10		Iā - xā	*ГÑЬ* [Г]ЮРГЬ [НЛ]АЛ[?] *[РЬ]*	1,20	18,5	↙	К. 1472	
11	2	I Ć - xĆ * * * * * - * * * * * Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	*[ГЮ]РЬ ГВЛŜОВН ŜЬ Лав корача налево.	1,27	18,5	↖	К. 1476	И: 45.1; Lj: Ђурађ Бранковић, II б 3, Т. XIII.8. *И: Т.VIII
12		I Ć̃ - x[Ć̃] I Ć̃ - x[Ć̃]У мандорли * * * * * - * * * * * Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли спреда. Десном	*ГЮРЬ Г[В] [?]Ŝ[О]ВН ŜЬ	1,61	18,5	↘	К. 1477	
13	3	I Ć̃ - x[Ć̃] Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли спреда. Десном	+ Г[О] [Ć̃] ПОАН И ЪГ ЮЬГЬ Лав корача налево.	0,67	18	↘	К. 1478	И: 45.2; Lj: Ђурађ Бранковић, II а, б4, Т. XIII.6,9. *И: Т.VIII

		руком благосиља, у левој држи јеванђеље.						
14		[?] - $\bar{x}\zeta$	+ [?][АН]ИЬГ Ю[Ь] Гь	0,75	16,5	↗	НМ. III2, 3425	
15		$\bar{\zeta}$ - $\bar{x}\zeta$	+ Г[?]ИЬ[Г] ЮЬГь	0,73	16,5	↖	НМ. III2, 3448	
16		$\bar{\zeta}$ - $\bar{x}\zeta$	ГО [С]П[О]Аи НЬГ [Ю]ЬГІ	0,82	17	↙	НМ. III2, 3426	
17		[?] - [?]	ГОС П[О]А[И] [?]Ь	0,72	16	↗	НМ. III2, 164	
18		$\bar{\zeta}$] - \bar{x} [?]	ГОС П[?]ЬГ ЮЬГь	0,83	16,5	←	НМ. III2, 117	
19	4	$\bar{\text{I}}\bar{\alpha}$ - $\bar{x}\epsilon$ Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	Г - [?] - Ъ - РЬ Лав корача налево.	0,94	19	↙	НМ. III2, 3392	И: 45.3; Lj: Ђурађ Бранковић, II с, Т. XIII.10. *И: Т.VIII
20	5	$\bar{\text{I}}\bar{\alpha}$ - [?] Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	Г - * $\bar{\text{I}}\bar{\alpha}$ - * - Ъ - * - РЬ - * Глава спреда.	1,01	17	↖	НМ. III2, 3391	И: 45.4; Lj: Ђурађ Бранковић, III, Т. XIII.11. *И: Т.VIII
21		[?] - \bar{x} [С]	Г - [*] - [Љ] - * - Ь - [*] - Р[Ь] - *	0,94	17,5	↓	К. 1479	
22		[?] - \bar{x} [С]	Г - * - [?] - * - Ъ - [*] - Р[Ь] - *	1,07	17,5	↑	НМ. III2, 3450	
23	6	$\bar{\text{I}}\bar{\alpha}$ - $\bar{x}\alpha$ Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље. * - *	* $\bar{\text{I}}\bar{\alpha}$ Р Г Ъ * [*]	0,95	20	↗	НМ. III2, 3449	И: 45.5; Lj: Ђурађ Бранковић, IV, Т. XIII.12. *И: Т.VIII
24		$\bar{\text{I}}\bar{\alpha}$ - $\bar{x}\alpha$ (*) - *	[*] $\bar{\text{I}}\bar{\alpha}$ Р Г Ъ * *	1,28	18,5	↗	НМ. III2, 3429	

25		Ɱ̄ - Ɱ̄α	✱ Ɱ̄РГ̄ь [✱] ✱	0,96	19	↖	НМ. III2, 3438	
26	7	Ɱ̄̄α - Ɱ̄̄ Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље. У мандорли лево ознака(?)	[?]ГОС ПОАНН Ь ГРГ̄ь Крин.	1,23	18,5	↙	К. 1480	И:45.6; М: 1956, Ђурађ Бранковић - господин, III, Т. XIX.18/19. *И: Т.VIII
27	8	Глава Христа са нимбом спреда.	∴ ГНЬ ГЮЬ Г •[∴]•	0,26	12,5	↘	НМ. 154/19 62	И: 45.7; Димитријев ић 1959, 161-162, сл. 80-81. *И: Т.VIII
28	9	ГНЬ АЕС ПО МЬГЮР ЬГ̄ь	*-*-[*]-* Лав корача налево.	0,95	17	↓	К. 1481	И: 45.8; Лј: Ђурађ Бранковић, VIII а, Т. XIII.17. *И: Т.VIII
29		ГНЬ АЕС ПО МЬГЮР ЬГ̄ьЛ	*-*-*-*	0,98	18	↘	НМ. О.809/ 180	
30		ГНЬ АЕС ПО М[Ь]ГЮ[Р] ЬГ̄ь [Л]	*-[*-*]-*	0,79	17	→	К. 1482	
31		ГНЬ А[?][С]ПО МЬГЮР ЬГ̄ьЛ	*-*-*-*	0,86	18	↙	К. 1483	
32		ГНЬ АЕС ПО М[Ь]ГЮ[Р] ЬГ̄ьЛ	*-*-*-*	0,89	16,5	→	НМ. III2, 49	
33		ГНЬ АЕС ПО [М]ЬГЮР [?][Г̄ьЛ]	*-*-*-[*]	0,92	17,5	↙	НМ. III2, 206	

34		ҮНЬ АЕС ПО МЬГЮР ЬГЬЛ	* - * - * - *	0,98	18	↘	НМ. О.809/ 180	
35		ҮНЬ АЕС ПО М[Ь]ГЮ[Р] ЬГЬ [Л]	* - [* - *] - *	0,79	17	→	К. 1482	
36		[ҮНЬ] А[?][С] ПО МЬГЮР Ь [ГЬ]Л	* - * - * - *	0,86	18	↙	К. 1483	
37		ҮНЬ А[ЕС] П[О] МЬГЮ[?] Ь [Г][?]	* - * - [*] - *	0,98	17,5	↙	НМ. III2, 3434	
38		ҮНЬ АЕС [П]О [?][Ь]Г [Ю]Р Ь [Г] [Ь] [?]	* - [?] - *	0,86	15,5	↖	НМ. III2, 3446	
39		ҮНЬ [А]ЕС ПО МЬГЮР [ЬГЬ] [?]	* - [*] - * - [*]	0,61	16,5	↙	НМ. III2, 3453	
40		ҮНЬ АЕС ПО М [Ь][?] ЮР [Ь] [ГЬ] Л	* - * - * - *	1,03	17,5	↙	НМ. III2, 3460	
41		[ҮНЬ] [АЕС П] [?] [?] [?]	[?]	0,75	15,5	↖	НМ. III2, 3490	
42		ҮНЬ [?][ЕС] ПО [?]ГЮР [?] [ГЬ] Л	* - * - [?] - *	0,83	16	↙	НМ. III2, 3454	
43		ҮН[Ь] [ЕС] П[?] МЬГЮ[?] [Ь] [?] [Ь] Л	[*] - [?] - [*] - [*]	0,61	16,5	↘	НМ. III2, 3456	
44		ҮН[Ь]	[*] - [?] - [*] -	0,67	16,5	↙	НМ.	

		ЄС П [О] [М] Ъ Г Ю Р Ъ Г Ъ [Л]	[*]				III2, 4699	
45		ГНЬ [?][Є][?] П О Т Ъ Г Ю Р Г Ъ	* - [*] - * - *	0,61	15	↖	К. 1484	
46	10	Є Н Ъ - Є Р Х Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	+ . Г [Н Ъ] А Є С П О . М Ъ . Г [Ю] Р Ъ Г Ъ Лав корача налево.	-	-	.		И: 45.9; Љубић 1875, Ђурађ Бранковић, II б 1-2, Т. XIII.7. Димитријев ић 1997, 121, бр. 83
47	11	І Є Х Є	е Г Њ . А Є С П О Т Ъ Є Р Г Ъ	-	-	-		Димитријев ић 2001, вр. 303, бр. 18
48	12	І ѿ - ̄+ ѿ Христ са нимбом, у туники и колобиону, седи на престолу без наслона спреда Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	+ГНЬАЄС П О Т Г Ю Р Ъ Г Ъ Лав корача налево. Доле ★	0,74	17	↙	НМ. III2, О.809/ 349 (П.С. 229)	НСС-45.10; Љубић 1875, Ђурађ Бранковић, I, Т. XIII.5 *И: Т. VIII
49		ѿ - ̄+ ѿ	+ГНЬА [ЄС] П [О] Т Г Ю Р Ъ Г Ъ	1,00	17,5	↓	К. 1485	
50		І ѿ - ̄+ ѿ	+ [ГНЬАЄС] П О Т Г Ю [?] [Ъ] Г Ъ	0,64	18	↖	НМ. III2, 163	
51		І ѿ - ̄+ [?]	+ГНЬА [ЄС] П О Т Г Ю Р [Ъ] Г [Ъ]	1,04	18	↖	К. 1487	
52		І ѿ - ̄+ [?]	+ГНЬАЄС [П] [?] Г Ю Р Ъ Г Ъ	0,64	17,5	↑	НМ. III2, 4697	
53		І ѿ - ̄+ [Є]	[?] А [?] Г Ю [Р Ъ] [?]	1,15	17	↖	НМ. III2, 116	
54		[?] - ̄Х [Х]	е Г [Н Ъ] А Є С П О Т Г Ю Р Ъ Г Ъ	0,83	16,5	←	К. 1488	
55		І] Є - [?] Х	е Г Н Ъ	0,74	15,5	↑	НМ. III2,	

			АЕСПО [?] Р ЮР [Ь] Р [Ь]				3403	
56		[?]Е - [?]ѣ	е [Р N] Ъ АЕСПОѣ [?]	0,90	15,5	↖	НМ. III2, 4698	
57		[?]-ѣ[ѣ]	е Р N Ъ АЕСПОѣ Р ЮР Ъ Р Ъ	0,66	17	↖	НМ. III2, 3447	
58		[Е̇ - ѣ[?]	е Р N [?] Оѣ Р Ю [?]	0,67	16	↗	К. 1486	
59	13	[Ѡ̇ - х[Ѡ̇] Христ са нимбом, у туники и колобиону, стоји у мандорли спреда. Десном руком благосиља, у левој држи јеванђеље.	★ ~ ★ е Р N А Е С П О ѣ Ъ Е Р Р Ъ ★ ∴ ★	0,90	15	←	К. 1489	И:45.11; Димитријев ић 1967а, 297-298, сл. 22. *И: Т.VIII
60	14	Монограм Е _ј РГЬ около ✦ Р І [N Ъ А]Ес поѣѢ	Лав корача налево.	0,81	15,5	↓	НМ. III2, 4700	И: 45.12; Lj: Ђурађ Бранковић, IX, Т. XIII.23.
61		Е _ј РГЬ ✦ Р І N Ъ А Ес [по]ѣѢ		0,66	16	↙	НМ. III2, О.809/ 169	
62		Е _ј РГЬ ✦ Р І N [Ь] А [?] Ѡ ѣ		0,77	17,5	↘	К. 1490	
63		Е _ј РГЬ ✦ Р І N Ъ АЕС по] Ъ		0,75	16	↖	К. 1491	
64		[Е _ј РГЬ] [?]		0,43	14	↓	К. 1492	
65		Е _ј РГЬ [?] Р І N Ъ АЕС [п]		0,88	15,5	↓	НМ. III2, 3482	
66		[Е _ј РГЬ] [?] Ъ А [Е] [?]		0,64	16	↖	НМ. III2, 3483	
67		Е _ј РГЬ [?] Р І N] Ъ АЕС п [?]		0,85	16,5	↑	НМ. III2, 3485	
68		Е _ј РГЬ [?] [N] Ъ АЕС [по] [?]		0,56	15	↘	НМ. III2, 3486	

69		Е ₁ РГЬ ✦ [Г] [?] АЕс]п о т Ь		0,52	15,5	↖	НМ. III2, 3479	
70		Е ₁ РГЬ ✦ Г І Н Ь АЕ[с п о] [?]		0,85	17,5	↙	НМ. III2, 3488	
71		[Е ₁ РГЬ] [?] [А] [?]		0,96	15	←	НМ. III2, 3489	
72		[Е ₁ РГЬ] ✦ [?] Ь		0,69	15	↙	НМ. III2, 3480	
73		[Е ₁ РГЬ] [?] [Г І Н Ь А] Ес п о [т] [?]		0,98	16	↘	НМ. III2, 3433	
74		[Е ₁ РГЬ] ✦ [?] [А Ес] п о т Ь		0,69	14,5	↑	НМ. III2, 3466	
75		[Е ₁ РГЬ] ✦ [?] АЕс [?] п о т Ь		1,03	16	↘	НМ. III2, 3465	
76		[Е ₁ РГЬ] [?] [п о т]		0,83	16,5	↖	НМ. III2, 3461	
77		Е ₁ РГЬ ✦ Г І [Н Ь АЕс п о] [?]		0,68	15,5	↘	НМ. III2, 3455	
78		Е ₁ РГЬ ✦ Г І [?] [с] п о т Ь		0,71	17	↙	НМ. III2, 3452	
79		Е ₁ РГЬ ✦ Г І [Н] [?] [с] п о т Ь		0,85	16,5	↑	НМ. III2, 3451	
80		Е ₁ РГЬ ✦ [?] Ес п о [т] Ь		0,45	15	↓	НМ. III2, 3520	
81		Е ₁ РГЬ ✦ [Г] І [?] о т Ь		0,58	14	↘	НМ. III2, 3441	
82		Е ₁ РГЬ [?] [Г] І Н Ь [АЕс] п [о] [?]		0,76	15	↖	НМ. III2, 3487	
83		[Е ₁ РГЬ] [?]		0,75	14,5	↘	НМ. III2, 3472	

84		Е ₁ РГЬ +ГІНЬА [?] [О]ѠЬ		0,94	15	↖	НМ. III2, 3473	
85		Е ₁ РГЬ + [?]Ь АЕ[С] [?]		0,84	16,5	↙	НМ. III2, 3474	
86		[Е ₁ РГЬ] + [?] І [?] АЕ[С] ПО ѠЬ		1,02	16,5	↖	НМ. III2, 3476	
87		Е ₁ РГЬ + [Г] [?][АЕ[С] ПОѠЬ]		0,67	16,5	↑	НМ. III2, 3475	
88		Е ₁ РГЬ + [Г] [?] [Н] Ъ АЕ[С] ПОѠ [Ь]		0,66	15,5	↑	НМ. III2, 3477	
89		[Е ₁ РГЬ] [?] Ъ [Н] Ъ АЕ[С] ПОѠ [?]		0,63	16	↘	НМ. III2, 3478	
90		Е ₁ РГЬ + [?] Н Ъ АЕ [?]		0,97	16,5	↙	НМ. III2, 209	
91		Е ₁ РГЬ [?] [Е[С] ПОѠ] Ѡ [?]		0,75	14,5	↑	НМ. III2, 120	
92		Е ₁ РГЬ + Г І Н Ъ [] Г] АЕ[С] ПОѠ		0,75	16,5	↘	НМ. III2, 3481	
93		[Е ₁ РГЬ] Г І [?] Ъ [?] [О] Ѡ Ъ]		0,54	13,5	↘	НМ. III2, 3467	
94		Е ₁ РГЬ [?] І Н [Ь] АЕ[С] ПО [Ѡ] [?]		0,72	16,5	↓	НМ. III2, 3484	
95		Е ₁ РГЬ [?] Ъ А [С] Ъ		0,72	14,5	↙	НМ. III2, 3468	
96	15	+ГНЬА[ЕС]П[О]Т ГНОРЬГЬ Шлем са велом и два говеја рога окренут налево. Између рогова орао раширених крила, окренут спреда.	+ [?] С К О Н К ζ е л М Лав корача налево.	0,93	17	↙	НМ. III2, 3090	И: 45.13; М: 1956, Ђурађ Бранковић- деспот, XIV, Т. XXVII. 13/ 14. *И: Т. VIII
97	16	ІС- хС Глава Христа са	БЛАГОРО-	-	-	-		И: 45.14; Димитријев

		нимбом спреда	ДЄ ГГО Лав корача налево.					ић 1959, 161, сл. 78- 79.
98	17	[ГНЬ]- ДЕСПОТ- ЬГВЮКСӨ- ВНСЬ	[?]-ЗУ МСКИ- Н СРЕБРИН- НКЬ(-	-	-	-	И: 45.15; Димитријев ић 1972, 78- 80, сл. 29- 30.
99	18	ѠС - [ѠС] Глава Христа са нимбом окренута лицем.	+ГАНЬДЕС П ТЬГОРГ Лав корача налево.	1,03	14	↑	НМ. III2, 241	И:45.16; Lj: Љубић 1875, Ђурађ Бранковић, V, Т. XIII.13. *И: Т.VIII
100		ѠС - [ѠС]	+ГАНЬДЕС П ТЬГОРГ	1,03	13	↖	НМ. III2, 3390	
101	19	[?]ДЕС ПОТЬГ ЮРГ[?] Цвет.	Лав корача налево. Около квадратни оквир са убловима украшеним криновима. Изнад страница цвет.	0,59	17	↙	К. 1493	И: 45.18; М: Ђурађ Бранковић - деспот, XIII, Т. XXVII.11/1 2. *И: Т.VIII
102		[?]ДЕ[?]ОТЬГО РГ[?]		0,54	14	↖	НМ. III2, 3393	
103	20	Глава Христа са нимбом окренута лицем.	Лав корача налево.					И: 45.17; Петровић 1934а, 16, врста 26
104	21	Г Н Ъ • Д Е [?] П О Т • Г Ю Р Г А Деспот са отвореном круном, у плашту, панциру, хаљини са појасом стоји спреда. У десној руци држи усправљен мач, а у левој глоб са крстом	Лав корача налево.	1,10	16	↘	НМ. III2, 3396	И: 45.19; Димитријев ић 1966, 134-136, сл. 47-48.
105	22.1	* Г Н Ъ * Д Е С П О * Т Ь Р *	Лав корача налево	1,12	13,5	↙	К. 1495	НСС-45.20; Љубић 1875, Ђурађ Бранковић, VIII б-с 1-9, Т. XIII.18- 19.
106		* Г Н Ъ * Д Е С П О		1,02	14,5	↘	К. 1494	

		ТЪР						
107		*ГНЬ* АЕСПО *ТЪР*		1,12	14	↘	НМ. III2, 4728	
108		*ГНЬ* АЕСПО *ТЪР*		0,88	14	↙	НМ. III2, 3458	
109		ГНЬ АЕСПО ТЪР		0,91	13	↖	НМ. III2, 3427	И: 45.20; Lj: Ђурађ Бранковић, VIII б-с 1-9, Т. XIII.18- 19.
110		.ГНЬ. АЕСПО .ТЪР.		0,80	13	←	К. 1498	
111		.ГНЬ. АЕСПО .ТЪР.		0,59	12,5	↗	НМ. III2, 3431	
112		.ГНЬ[.] АЕСПО[.] [.ТЪР].		0,67	12,5	↓	НМ. III2, 3437	
113		[.ГНЬ]. [АЕСПО] .ТЪР.		0,58	13	↙	НМ. III2, 167	
114		[.ГНЬ]. [АЕСПО] .ТЪР.		0,66	12,5	↘	НМ. III2, 121	
115		[.ГНЬ]. [АЕСПО] [.ТЪР.]		0,85	13,5	↖	НМ. III2, 3469	
116		.ГНЬ. АЕСПО[.] .ТЪР.		0,90	13	↘	НМ. III2, 3470	
117		.ГНЬ. АЕСПО .ТЪР.		0,99	14	←	НМ. III2, 3444	
118		.ГНЬ. [АЕСПО] .ТЪР.		0,80	14	↗	НМ. III2, 3457	
119		.ЬНГ. АЕСПО .ТЪР.		0,71	13	↑	К. 1499	
120		[.ГНЬ.]		0,79	15,5	↘	НМ. III2,	

		<u>АЕСПО</u> ·ТЪР·					4739	
121		· Р̃Н̃Ы · <u>АЕСПО</u> · ТЪР ·		0,77	15,5	←	К. 1500	
122		· Р̃Н̃Ы · <u>АЕСПО</u> · ТЪР ·		0,91	16	↗	НМ. III2, 3436	
123		· Р̃Н̃Ы · <u>АЕСП</u> · ТЪ Р ·		1,03	15	↓	К. 1501	
124	22.2	Р̃Н̃Ъ АЕСПО ТЪР		0,91	14,5	↙	НМ. III2, 3500	
125		Р̃ Н Ъ А ЕСПО ТЪР		0,96	12	↘	К. 1496	
126		Р̃Н̃Ъ АЕСПО ТЪР		0,91	12,5	↘	НМ. III2, 3417	
127		Р И Ъ АЕСП О ТЪР		0,58	11,5	↖	НМ. III2, 4729	
128		Р И Ъ А ЕСП О Т Ъ Р		0,56	12,5	↘	НМ. III2, 3439	
129				0,70	12	↘	НМ. III2, 4730	
130	23	АЕСПОТЪ -Р ЮРЪР [Ъ] Деспот са отвореном круном, у плашту, панциру и халъиниса појасом стоји, спреда. У десној руци држи усправљен мач, у левој глоб са крстом.	а - м - д р к - о - * - * Лав корача налево.	1,08	13,5	↑	К. 1505	И:45.24; Lj:Ђурађ Бранковић, VII,Т. XIII.16.
131		АЕСПОТЪ -Р ЮРЪ [?]	а - [М] - [?] [] к] - о - * - *	1,29	14,5	↑	К. 1507	
132		АЕСПОТЪ - Р	а - м - д р к -	0,92	13	↙	НМ.	*И: Т.VIII

		ЮРЪГЪ·	О - * - *				III2, 17	
133		АЕСП[О]ТЪ - ГЮРЪГЪ·	С - М - ДР К - О - * - *	1,09	13,5	↖	НМ. III2, 3421	
134		АЕСПОТ[Ъ] - ГЮРЪГЪ	С - М - ДР К - О - * - *	1,09	13,5	↖	НМ. III2, 3497	
135		А[Є]СПОТЪ - ГЮРЪГЪ	[С] - М - ДР К - - О - * - *	1,04	15	←	НМ. III2, 3445	
136		АЕСПОТ[?] - Г [Ю] [?]	С - М - ДР К - [?] - [* - *]	1,14	13,5	↖	НМ. III2, 3418	
137		[А]ЕСП[О]ТЪ] - [ГЮРЪГЪ]	[С] - М - ДР К - О - * - *	0,91	14	↘	НМ. III2, 134	
138		АЕС[П]ОТЪ] - [ГЮР]ЪГЪ·	[С] - М - Д[Р К] - О - * - *	0,69	13	↖	К. 1506	
139		[А]ЕСПОТЪ - ГЮ [Р] [?]	[С] - М - Д Р К] - О - * - [*]	0,96	13,5	↗	К. 1508	
140		АЕСПОТЪ - Г ЮРЪГЪ·	С - М - Д[Р К] - О - * - [*]	0,96	14	↙	НМ. III2, 205	
141		[А]ЕСПОТЪ - ГЮ [РЪ]ГЪ·	[С] - [?] - [А] Р К - О - * - *	1,35	13,5	↖	НМ. III2, 3420	
142		АЕСПОТЪ - Г ЮРЪГ[?] [?]	[С] - М - [ДР К] - О - * - [*]	1,03	13	↘	К. 1509	
143		АЕСПО[ТЪ] - ГЮР]ЪГ[Ъ]	С - М - ДР К - О - * - [*]	0,87	14	↑	НМ. III2, 4735	
144		АЕСПО[ТЪ] - [ГЮР]ЪГЪ	С - М - ДР К - О - * - [*]	0,73	13,5	←	НМ. III2, 8	
145		АЕСПОТЪ - Г [?]	[?] - М - [?] - О - [?]	0,90	14	↗	НМ. III2, 4734	
146		[?]СПОТЪ - Г ЮРЪГ[?] [?]	С - М - [ДР] К - О - * - [*]	1,03	14,5	←	НМ. III2, 3435	
147		[А] [?]ОТЪ - Г ЮР]ЪГЪ]	С - М - Д[Р] [?] - [О] - * - *	1,11	14	↗	НМ. III2, 3494	
148		[?]- [ГЮРЪГЪ]	[С] - М - Д[Р К] - О - * - *	0,87	13	↑	НМ. III2, 3464	
149		[А][?]СПО[?]-[?]	[?]	0,86	13,5	↓	НМ. III2, 3463	
150	24	АЕСПОТЪГ ЮРЪГЪ· Деспот са отвореном	[С] - М - Д - Р - К - [О] Лав корача налево.	0,85	13,5	↑	К. 1502	И: 45.23; Lj: Бурађ Бранковић, VI а, Т. XIII.14

		круном, у плашту, панциру, хаљини са појасом седи на престолу без наслона, спреда. У десној руци држи усправљен мач, у левој глоб са крстом.						
151		АЕСПОТЪР ЮРЪРЪ.	С - М - Д - Р - К - О	0,98	14	↙	НМ. III2, 3492	
152		АЕСПОТЪР ЮРЪРЪ.	С - М - Д - Р - К - О	1,01	14,5	↙	НМ. III2, 3412 (ПС. 240)	
153		АЕСПОТЪР Ю[Р]ЪРЪ.	С - М - [?] - Р - К - О	1,01	15,5	↖	НМ. III2, 3440	
154		АЕСПОТЪР ЮРЪРЪ.	С - М - Д - [Р - К] - О	1,03	14,5	↙	НМ. III2, 3424	
155		АЕСПОТЪР ЮРЪРЪ.	С - М - Д - Р - К - О	0,88	14	←	НМ. III2, 4732	
156		А[Є]СПОТЪР ЮРЪРЪ.	С - М - Д - Р - К - О	0,88	15,5	←	НМ. III2, 165	
157		АЕСПОТЪР ЮРЪ[РЪ.]	С - М - Д - Р - К - О	1,06	14	←	НМ. III2, 3495	
158		АЕСПОТЪР ЮРЪРЪ.	С - М - Д - Р - К - О	0,99	13,5	↙	НМ. III2, 3498	
159		АЕСПОТЪР ЮРЪРЪ.	С - М - Д - Р - К - О	1,07	14,5	↑	НМ. III2, 203	
160		АЕСПОТЪР ЮРЪРЪ.	С - М - Д - Р - К - О	1,05	13	↗	НМ. III2, 203-1	
161		АЕСПО[ТЪ]Р ЮРЪРЪ.	С - М - Д - Р - К - О	0,92	13,5	↑	НМ. III2, 3423	
162		АЕС[П]О[Т]ЪР ЮРЪ[Р]Ъ.	[С] - М - Д - Р - К - [О]	0,96	16	←	К. 1503	
163		АЕСПОТ[?] ЮРГД.	С - М - Д - Р - К - О	0,87	12,5	↙	К. 1504	
164		[А]ЕСПОТЪ.. РЮРЪ[Р]Д.	С - [?] - Д - . - . Р - [?] - О	1,04	13	↙	НМ. III2, 119	
165	25	Р̃ АЕ С ПОТЪ Е РЪ	С м е - д - е р е - К - О Лав корача	0,88	15,5	↑	К. 1510	И:45.25; Лј:Ђурађ Бранковић, VIII d, Т.

			налево.					XIII.21.
166		Г̃Ѣ ѠПѠТЪ ЕРГЬ	[?]ЕРЕ-К-О	1,25	14	↗	К. 1511	
167		Г̃Ѣ ѠПѠТЪ ЕРГЬ	С[М]ЕДЕ-Р- [Е]-К-О	1,09	13,5	↘	НМ. III2, 3416	
168		Г̃Ѣ ѠПѠТЪ ЕР[Г] [?]	СМЕД[Е]-Р- [Е]-[К]-О	1,09	14,5	↖	НМ. III2, 3404	
169		Г̃Ѣ ѠПѠТЪ ЕРГЬ]	СМ-ЕД-ЕР Е-К-О	1,21	14,5	↙	НМ. III2, 208	*И: Т.VIII
170		[?]Г̃Ѣ ѠПѠТЪ] ЕРГЬ	С-[?]А-ЕРЕ- [?]	1,12	14,5	←	НМ. III2, 3405	
171		Г̃Ѣ ѠПѠТЪ] ЕРГЬ	СМЕД[Е]-Р- [Е]-[К]-О	1,09	15	←	НМ. III2, 3406	
172		Г̃Ѣ ѠПѠТ [?] [Е]РГЬ]	С[?]ЕДЕ[?]-К -О	1,21	13,5	↙	НМ. III2, 3428	
173		[?][Ѣ] [?][П][?] [?]РГЬ	[?]	0,70	13	↖	НМ. III2, 3430	
174		Г̃Ѣ [?]ПѠТ[?] [?]РГЬ	[?]	0,85	15	↖	НМ. III2, 3394	
175		Г̃Ѣ Ѡ [?]ТЪ ЕР[ГЬ]	С-[?]ЕА-[?]	0,75	14	↗	НМ. III2, 3413	
176		Г̃Ѣ ѠПѠТЪ ЕРГЬ	[СМЕДЕ]-Р- Е-[К-О]	0,95	13,5	↖	К. 1512	
177	26	Г̃Ѣ ѠПѠТЪ ѠПѠТЪ ѠПѠТЪ	С-М-А-Р-К- О Лав корача налево.	-	-	-		И: 45.26; Lj: Ђурађ Бранковић, VIII е, Т. XIII.22.
178	27	ѠПѠТЪ ѠПѠТЪ Деспот са	Н-ВБ-Р-[А] -[?] Лав корача	0,95	13,5	↑	НМ. III2, 118	И:45.31; М: Ђурађ Бранковић - деспот, V/1,

		отвореном круном, у плашту, панциру и хаљини са појасом седи на престолу без наслона, спреда. У десној руци држи усправљен мач, у левој глоб са крстом.	налево.					Т. XXVI.11/12.
179		ДЕСПОТЬ Р Ю[РЬГЬ]	[?] - Р - Д - И	0,88	14	↖	НМ. III2, 5	
180		ДЕСПОТЬ Р Ю[РЬГЬ]	[?] - Р - Д - И	0,99	13	←	К. 1517	
181		ДЕСПОТ - [?] Ъ РЬ.	[?] - В - [?] - Д - О	1,03	14	↓	НМ. III2, 4733	
182	28	Р̃ [̄] ДЕ-СПО ТЬ-Е РГЬ	• НОВО[Б] - Р - Ъ - А - О Лав корача налево.	0,89	14,5	←	НМ. III2, 4733	И: 45.32; Димитријев ић 1966, 139-140, сл. 61-64.
183		• Р̃ [̄] А- ЕСПОТЬ [Е] Р ГЬ - • * •	НОВО Б-РАО	0,91	13	↖	К. 1522	
184	29	ДЕСПОТ Р ЮРЬГЬ Деспот са отвореном круном, у плашту, панциру и хаљини и са појасом седи на престолу без наслона, спреда. У десној руци држи усправљен мач, у левој глоб са крстом.	Р - Ъ - Д - Н - Н - К - Ъ Лав корача налево.	0,68	12	←	К. 1513	И: 45.29; Lj: Ђурађ Бранковић, VI б, Т. XIII.15.
185		ДЕСПОТ Р ЮРЬГЬ	Р - Ъ - Д - Н - Н - Н - К - Ъ	1,03	14	↙	К. 1514	
186		ДЕСПОТ Р ЮР ЪГЬ	Р - Ъ - Д - Н - Н - Н - К - Ъ	1,01	14	↘	НМ. III2, 204	
187		ДЕСПОТ Р ЮР ЪГ[Ь]	Р - [Ъ - А] - Н - Н - К - Ъ	1,16	14,5	↑	НМ. III2, 3408	
188		ДЕСПОТ Р	Р - Ъ - Д - Н - Н - Н	1,06	14,5	↘	НМ. III2,	

		ЮРЪГЪ·	-К -Ъ				166	
189		[А] [?] [П О] ТЪ Г [?] Ъ ГЪ	Р - ъ - А - [?] - Н - К - Ъ	1,01	13,5	←	НМ. III2, 3410	
190		АЕС ПОТЪ Г Ю [РЪ Г] Ъ·	И - [?] - Р - А	1,00	13,5	↖	НМ. III2, 4660	
191		АЕС ПОТ Ю Г РЪ ГЪ·	Ч - [ѣ - А] - Н - Н - К - Ѧ	1,02	14	←	НМ. III2, 3407	
192		АѠ [П] [?] ГЪ·	Р - [?] - А - [?] - Н - К - [?]	1,13	14	↓	НМ. III2, 3419	
193	30	Монограм АЕС ПОТЪ Около * ~ * ♣ ♣ * * · * ·	Монограм Г ЮР ГЪ Около * ~ * ♣ ♣ * * · * ·	1,00	12	↙	К. 1519	И:45.33; Лј:Ђурај Бранковић, X б, Т. XIII.25.
194		* ~ * ♣ ♣ * * · * ·	* ~ * ♣ ♣ * * · * ·	0,95	12,5	↘	К. 1520	
195		· * * · ♣ ♣ * * [?]	· * * · ♣ ♣ * * [?]	0,97	11,5	↘	К. 1525	
196		· * * · ♣ ♣ * * [?]	· * [*] ♣ ♣ * * · · * ·	0,89	11	↓	НМ. III2, 3	
197		* ~ * ♣ ♣ * ·	* ~ * ♣ ♣ · * ·	0,91	12	↘	К. 1521	
198		· * ~ * ♣ ♣ · * ·	* ~ * ♣ ♣ · * ·	0,90	11	↖	К. 1523	
199		* ~ * ♣ ♣ * * · * ·	* ~ * ♣ ♣ * * · * ·	0,49	11,5	↘	К. 1524	
200		* ~ * ♣ ♣ * * [·] * ·	* ~ * ♣ ♣ * * · * ·	0,93	11,5	↖	НМ. III2, 3409	

201		* [?] ♣ ♣ * * • * •	• [?] * * ♣ ♣ * [?]	1,00	12,5	→	НМ. III2, 3499	
202		* [?] ♣ ♣ *	* [?] ♣ ♣ *	0,84	11	↘	К. 1522	
203		* [?] ♣ ♣ *	* [?] ♣ ♣ • * •	0,77	12	↗	НМ. III2, 4736	*И: Т.VIII
204		* [?] [♣] ♣ * * *	* [?] ♣ [♣] * * [*]	0,91	11	↖	НМ. III2, 9	
205		* [?] ♣ ♣ * * *	* [?] ♣ ♣ * * *	0,96	11,5	↘	НМ. III2, 3496	
206		* [?] [♣] ♣ * * [?]	* [?] ♣ [♣] * * *	0,64	12	↘	НМ. III2, 3411	
207	31	Монограм АЕС ПОТЪ Около * * * ♣ ♣ * * • * •	Монограм П ЮРГЪ Изнад глава деспота са отвореном круном. Около [*] * ♣ ♣ * * • * •	0,46	13	↓	НМ. III2, 3395	И:45.34; Лј:Ђурађ Бранковић, Ха,Г. XIII.24.
208		* * * ♣ ♣ * * • * •	* * ♣ ♣ * * • * •	0,87	13	→	НМ. III2, 3502	*И: Т.VIII
209		* * * ♣ ♣ [?]	[*] * ♣ ♣ * * • * •	0,75	12,5	↖	НМ. III2, 3399	
210	32	†АЕС П [?] Ъ П ЮР Ъ ГЪ	†Д [?] Р ЕХВОС ПЕ	1,18	11,5	↘	НМ. III2, 3459	И:46.1; М:Ђурађ Бранковић -

		Лав корача налево.	Љиљанова круна.					деспот, XV, Т. XXII.15/16.
211	33	ⲃⲈⲤⲠⲟⲩⲟⲩ ⲥⲪⲠⲚⲟⲩ Деспот са отвореном круном, у панциру и хаљини са појасом седи или стоји испред престола окренут лицем. У десној руци држи усправљен мач, у левој глоб са крстом.	+ⲓⲟⲩⲗⲓⲛⲁⲥ ⲃⲟⲩⲏⲟⲩⲟⲩⲟⲩ ⲠⲚⲟⲩ Штит са квартирима. У првом и четвртој су хоризонталне траке, у другом двоструки крст, у трећем гавран.	0,49	11,5	↗	К. 1526	И:47.1; Лј:1875, Ђурађ Бранковић, XII,аТ. XIII.27.
212		ⲃⲈⲤⲠⲟⲩⲟⲩ ⲥⲪⲠⲚⲟⲩ	ⲓⲟⲩⲗⲓⲛⲁⲥⲟⲩⲟⲩ ⲟⲩⲟⲩⲟⲩⲟⲩⲟⲩ ⲠⲚⲟⲩ	0,90	15,5	↗	НМ. III2, 3422	
213	34	ⲁⲈⲤⲠ ⲟⲩⲟⲩⲟⲩ	Лав корача налево.	0,36	12,5	↗	НМ.О. 213 (235)	И:45.21; Димитријев ић 1966, 136-137, сл. 53-54.
214	35	ⲁⲈ ⲥⲠⲟ ⲧⲚⲟⲩ	Лав корача налево.	0,28	10	←	К. 1515	И:45.22; Лј: Ђурађ Бранковић, VIII с 10-11, Т. XIII.20
215		[ⲁⲈ] ⲥⲠⲟ ⲧⲚⲟⲩ		0,28	9	↓	К. 1516	*И: Т.VIII
216		ⲁⲈ ⲥⲠⲟ [ⲧⲚⲟⲩ]		0,19	9	↖	НМ. III2, 3400	
217		ⲁⲈ ⲥⲠⲟ ⲧⲚⲟⲩ[?]		0,23	9	↖	НМ. III2, 3462	
218		ⲁⲈ ⲥⲠⲟ ⲧⲚⲟⲩ		0,27	10	←	НМ. III2, 3401	
219		ⲁⲈ ⲁⲠⲟ ⲧⲚⲟⲩ		0,24	9	↙	НМ. III2, 3471	
220		ⲁⲈ ⲥⲠⲟ		0,15	7,5	↙	НМ. III2, 207	

		•ТЪ•						
221		★▲★Є★ С П О [Т Ъ]		0,24	10	↗	НМ. III2, 3398	
222		▲Є С П О Т Ъ		0,26	9,5	↙	НМ. III2, 3402	
223		[?] ▲Є [?] [?]С П О [?] [?] Т Ъ [?]		0,30	10,5	↙	НМ. III2, 4737	
224	36	Глава деспота, спреда. Около **** * * * *	Лав корача налево. **** *	0,24	10,0	↗	НМ. 185/19 57	И:45.35; Димитријев ић 1967, 293-295, сл. 20.
225	37	Глава Христа са нимбом, спреда. Испод **** *	▲Є С П О Т Ъ	0,32	10,5	↗	НМ. 95	И:45.36; Димитријев ић 1967, 290, сл. 17- 18: Стефан Лазаревић.
226	38	Лав корача налево.Около * - * - * - [?]	Двоглави орао раширених крила спреда. Около • * • * [?]	0,27	11,5	→	НМ. 189/19 57	И:45.37; Димитријев ић 1967, 300-302, сл. 23. 0,27
227	39	С М Є Д Є Р Є К О	Лав корача налево.	0,25	9,5	↓	НМ. 243	И:45.27; М.1956, Ђурађ Бранковић - деспот, X, Т. XXVII.3/2. Тежина 0,25 *И: Т.VIII
228	40	Двоструки крст. Около •А ЄС • - • П О Т • Између П - S	[С] - М А Р - В О Лав корача налево.	0,29	10	↘	НМ. 17/195 7	И: 45.28; Димитријев ић 1967, 302-303, сл. 24. HCC T.VIII
229	41	Р Ѫ А Н Ѣ Ѣ	Лав корача налево.	0,17	9	↓	НМ. О. 1216/1 2	И:45.30; М: Ђурађ Бранковић - деспот, IX, Т. XXVII.4/2.

Лазар Бранковић

Број	Тип	Аверс	Реверс	Тежина	Промер	Оса	Збирка инв. бр.	Референца
1	1	•ДесПО - ЛА ЗАР• Деспот са отвореном круном, у панциру и хаљини са појасом седи на престолу, спреда. У десној руци држи усправљен мач, у левој глоб са крстом.	αМЕΔΕ• - ΡΕ• В[?] Лав корача налево.	1,02	15	↙	К. 1527	И:48.1; Димитријевић 1966, 137-138, сл. 55-56.
2		[?].[εσ]ΠΟ• - •Λ ΑΖΑΙ•	[ε]αМ• εΔΕ - Ρ В [•][?]-[?]	0,91	15	↖	К. 1528	
3	2	Љиљанова круна. Около • Λ Α Ζ • * *	αМЕΔΕ• - ΡΕ• В[?] Лав корача налево.	0,22	9,5	←	К. 1529	И:48.2; М: Лазар Ђурђевић (Бранковић, I,T.LX.19/2 0.

Иваниш

Број	Тип	Аверс	Реверс	Тежина	Промер	Оса	Збирка инв. бр.	Референца
1	1	В ◊ εВ Δ Ϝ И В Ϝ ϝ И Ш Ъ	Р - Ϝ - Δ Н - Ψ - Ϝ Лав корача налево.	0,71	13	←	К. 1530	И:49.1; Димитријевић 1966, 138-139, сл. 59-60.
2		В ◊ εВ Δ Ϝ И В Ϝ ϝ И Н Ъ	Р - Ϝ - Δ Н - Ψ - Ϝ	0,91	14	↖	К. 1532	
3		В ◊ ε [?] Δ Ϝ И В [?] ϝ И Ш Ъ	Р - Ϝ - Δ Н - [?]- Ϝ	0,48	13,5	↗	К. 1533	
4		[?][εВ] [?][Ϝ И В Ϝ] [ϝ И Ш Ъ]	Р - Ϝ - [?]	0,67	12,5	←	К. 1531	
5		В [?] ε [?] Δ [?] И В [?] ϝ [?] Ш Ъ	Р - Ϝ - [?] - Ψ - Ϝ	1,13	19,5	↘	НМ. III2, 2948	

T. I

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

T. III

T. IV

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

1

2

1

ЗАКЉУЧАК

Српско средњовековно новчарство је током два века постојања у складу са унутрашњим и нарочито спољним околностима, прешло еволутивни пут кога је обележио његов настанак, највиши домети, дубока криза, послењи полет и пад. Ако су набројане одреднице, развојне фазе српске монетарне историје од средине XIII до средине XV века, прве две се везују за владавину Немањића, а две последње, за период у коме су на челу српске државе били деспоти Стефан Лазаревић, Ђурђе и Лазар Бранковић.

Новчарство Српске деспотовине кроз које се рефлектују политичке, економске, законодавне и културне прилике као комплексан феномен свог времена, наш рад је усмерио на два комплементарна предмета истраживања. Први, сагледан кроз политичке и економске прилике које су биле пресудне за развој новчарства српске Деспотовине, али и одлучујуће за његов крај и други, окренут нумизматичкој заоставштини Српске деспотовине.

Добијање деспотске титуле био је преломни догађај који је српску државу уздигао на виши степен, погигао јој углед међу околним земљама, а владајућу династију уздигао над домаћом властелом. Поред ослонаца у византијској владрској идеологији, оличеној пре свега у титули добијеној од византијског цара, положај владара у доба Деспотовине, поред вазалних односа према султану, градио се и кроз све чвршће везивање за Угарску. „Живео је заједно са источним и западним“, ⁹²⁵ како је писао деспотов биограф, на пољу деспотског новчарства се испољило у двојству византијске традиције, али и све јачих ритерских идеала, где је хералдика са запада живела упоредо са византијским представама и симболима. У још већој мери западни утицаји су се испољити пред сам крај Деспотовине, када је примање угарских идеја о државно-правној симболици, добило свој видљиви одраз у представи круне као централног мотива на новцу деспота Лазара Бранковића.

Док је државна српска политика у време Стефана Лазаревића, по први пут преко угарског савезништва изашла из оквира Балкана, у исто време материјална

⁹²⁵ Житије деспота Стефана, 119.

основа његове власти чврсто је остала везана за српске руднике, чија је огромна експлоатација сребрне руде током прве половине XV века била гарант стабилног развоја монетарног система који је обезбеђивао економски развој друштва, али и поуну *ризнице* која се празнила бројним расходима које су наметале потребе рата и издржавања војске, као и огроман данак Турцима.

Повезан са историјским контекстом у коме је настао и био коришћен, новац Српске деспотовине пружио је могућности за вишезначна и вишеслојна тумачења.

Економски развој који је био пресудан чинилац за покретање значајне новчане продукције Деспотовине, представљао је предуслов поновне централизације новчаног система и ослонац далекосежне одлуке деспота Стефана, донесене најкасније до 1407. године о преко потребној монетарној реконструкцији, најважнијој која је спроведена у средњовековној Србији. Она је, што је истраживање и показало, постала окосница свих наредних деспотских ковања, као и будуће монетарне реформе деспота Ђурђа Бранковића спроведене око 1435. године, која је ишла у правцу реорганизовања ковања, што је донело промену величине новца, искованог на мањим и дебљим плочицама, уједначавање његових тежина и измену мотива, који су деспотов динар приближили новчарству средње Европе.

Други план нашег истраживања био је усмерен на анализу бројних аспеката новчарства Српске деспотовине. Са једне стране оно се односило на сагледавање значаја новца, његове растуће улоге и функције као друштвене и економске категорије, који рефлектује државну политику и идеологију, а са друге, на тумачење монетарних карактеристика и специфичности деспотских емисија.

У складу са тим, а што је нашем приступу теми обезбедило потребну ширину, истраживање смо, по први пут, окренули ка целовитој изворној нумизматичкој грађи, са акцентом на оној непубликованој из јавних нумизматичких колекција.

На другој страни, рад ослоњен на анализу нумизматичких извора, истакао је хемијски састав монетарне легуре, као и припадност новца одређеној ковници, као важна питања.

Развој поузданих метода хемијске анализе без разарања отворио је пут добијања и коришћења до сада потпуно недостижних података о раду ковница, што је у случају усмерења наше анализе на овај аспект деспотског новчарства, већ

и на релативно малом узорку донело резултате, истичући разлике у хемиском саставу монета произведених у различитим ковницама.

Свакако најважније питање на које смо током нашег рада тражили одговор односило се на припадност новца одређеним ковницама. У истом циљу, свој рад смо засновали на анализи ковничких ознака и калупа који су послужили за израду легенди, које су један од кључних елемената представе, али и централни мотив бројних деспотских емисија. С једне стране, њихова бројност и разноврсност, посебно на новцу деспота Стефана ишла је у правцу закључивања, да је реч о знатно већој новчаној продукцији, од оне коју бележе досадашња истраживања Стефановог ковања, посебно, имајући у виду изузетно велику активност рудника и ковница које су емитовале његов новац.

У исто време рад нас је довео до питања стилске анализе. Ручно резани калупи који су подразумевали учешће неколико мајстора-калупара оставили су промене које у време њиховог настанка нису имале битног значаја, које можда нико није ни примећивао, али по којима се њихов рад, „рука мајстора“ данас препознаје. Знајући да је стилска анализа моћно оружје, али ако се правилно примењује, спора је и мукотрпна. На овом степену нашег истраживања досегли смо до формирања мање више објективне основе за разврставање новца у групе врло сличне израде, односно чије је калупе резао један мајстор-калупар у блиском временском периоду. Неколико стилских група могле би да буду рад истог мајстора-калупара током периода од неколико година. На овај начин новац подељен у мање групе, препознате као новобрдско и рудничко ковање, већ сада нам је дао будући задатак, да одредимо однос међу стилски сличним групама и повежемо их са одређеним ковничким ознакама, од којих је бар изванредан број био знак који је на своје емисије стављала одређена ковница. Тек кад стекнемо јасну представу о томе где је већи део новца Српске деспотовине искован, бићемо у могућности да из нумизматике као помоћне историјске науке, напредујемо у монетарну историју и на тај начин уз помоћ стрпљивог нумизматичког истраживања изађемо из граница категорије претпоставки и будемо у могућности да историчарима понудимо нове податке о економском развоју Српске деспотовине.

БИБЛИОГРАФИЈА

Извори

Необјављени извори:

Серије архивских књига Хисторијског архива у Дубровнику са скраћеницама

<i>Ref.</i>	<i>Reformationes</i>
<i>Cons. Rog.</i>	<i>Acta Consilii Rogatorum</i>
<i>Lett. di Lev.</i>	<i>Lettere di Levante</i>
<i>Div. Canc.</i>	<i>Diversa Cancellariae</i>
<i>Div. Not.</i>	<i>Diversa Notariae</i>
<i>Lam. de Foris</i>	<i>Lamenta de Foris</i>

Објављени извори са скраћеницама

Брокијер 1950	Б. де ла Брокијер, <i>Путовање преко мора</i> , Београд 1950.
Житије деспота Стефана	Константин Филозоф, <i>Житије деспота Стефана Лазаревића</i> , приредила и превела Г. Јовановић, Београд 1989, 71-130.
Закон о рудницима	Н. Радојчић, <i>Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића</i> , Београд 1962.
Законик Стефана Душана	С. Новаковић, <i>Законик Стефана Душана цара српског 1349. и 1354.</i> , Београд 1898.
Законски споменици	С. Новаковић, <i>Законски споменици српских држава средњег века</i> , Београд 1912.
Канцеларијски и нотарски списи	Г. Чremoшник, <i>Канцеларијски и нотарски списи 1278-1301</i> , Београд 1932.
<i>Mon. Rag.</i>	J. Gelchich, <i>Monumenta Ragusina, Libri reformationum I-V</i> , Zagrabiae 1879-1897.

- Mon. Serb.* F. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantiam historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Vindobonae* 1858 (репр. Graz 1964).
- Mon. Catar.* A. Mayer, *Monumenta Catarensia* I-II, Zagreb 1951, 1981.
- Писма и упутства J. Тадић, *Писма и упутства Дубровачке републике* I, Београд 1935.
- Повеље и писма Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I/1,2 Београд – Сремски Карловци 1929-1934..

Литература са скраћеницама

- Антоновић 1992 М. Антоновић, Деспот Стефан Лазаревић и Змајев ред, *Историјски гласник*, 1-2, (1990-1992), 15-22.
- Ацовић 2000 Д. М. Ацовић, Деспот Стефан Лазаревић и Ред змаја, *Гласник СХД*, IV-12, 2000, 1-12.
- Ацовић 2008 Д. М. Ацовић, *Хералдика и Срби*, Београд 2008.
- Беговић 1971 М. Беговић, *Рударска баштина у Срији у XV и XVI веку*, Глас САНУ CCLXXX, 15, Београд 1971, 1-66.
- Bertelè, Досије Т. Bertelè, *Monete bizantine 1222-1453* (Note di studio personali).
- Благојевић 1981 М. Благојевић, Перпера и литра у доба кнеза Лазара, *Историјски гласник* 1-2, 1981, 47-61.
- Благојевић 1995 М. Благојевић, Источна граница Деспотовине од 1428. до 1439. године, *Историјски гласник* 1-2 (1995), 29-42.
- Благојевић 2004 М. Благојевић, Немањићи и Лазаревићи и српска средњовековна државност, Београд 2004.
- Божић 1952 И. Божић, Дубровник и Турска у XIV и XV веку, Београд 1952.
- Божиновић 1998 Р. Божиновић, Велика остава новца кнеза Лазара и његових савременика, *Нумизматичар* 20, 1997 (1998), 157-167.

- Budaj, Videman 2010 M. Budaj, J. Videman, Neskorostredoveký hromadný nález mincí z Divišova (okr. Benešov), *Numismatický sborník*, 25, 2010, 71-79.
- Веселиновић 1978 А. Веселиновић, Прилог проучавању рударства на Балкану крајем XV века, *Историјски часопис* 25, 1978, 249-253.
- Веселиновић 1983 А. Веселиновић, Забране и прекиди трговине у Србији у доба Деспотовине, *Историјски гласник* 1-2 (1983), 25-42.
- Веселиновић 1984 А. Веселиновић, Царински систем у Србији у доба Деспотовине, *Историјски гласник* 1-2 (1984), 7-37.
- Веселиновић 1994 А. Веселиновић, Косовске алузије у повељама Стефана Лазаревића, *Зборник Филозофског факултета у Београду* 18-А (1994), 179-197.
- Веселиновић 1995 А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 1995.
- Винавер 1960 В. Винавер, Проблеми производње сребра у средњовековној Србији, *Историјски записи* XVII-3 (1960), 481-512.
- Воје 1970 И. Воје, *Argentum de glata*, *Историјски часопис* XVI-XVII 1966-1967 (1970), 15-43.
- Војводић 1995 Д. Војводић, *Прилог поучавању иконографије и култа св. Стефана у Византији и Србији у: Зидно сликарство манастира Дечана: грађа и студије*, Београд 1995, 537-565.
- Габелић 1991 С. Габелић, *Циклус аранђела у византијској уметности*, Београд 1991.
- Гај-Поповић 1969 Д. Гај-Поповић, Збирка српског средњовековног новца Музеја примењених уметности у Београду, *Зборник Музеја примењених уметности* 13 (1969), 41-58.
- Гај-Поповић 1986 Д. Гај-Поповић, Српски средњовековни новац, *Нумизматичар* 9 (1986), 86-112.
- Гњатовић 1998 Д. Гњатовић, *Добри и зли динари*, Београд 1998.
- Gordus, Metcalf 1969 A. Gordus, D. M. Metcalf, The Metal Contents of the Early Serbian Coinage, *Revue belge de numismatique* 115, 1969, 57-82.
- Grierson 1991 Ph. Grierson, *Coins of Medieval Europe*, London 1991.
- Day 1987a J. Day, The Question of Monetary Contraction in Late Medieval Europe, in: *The Medieval Market Economy*, 1987, 55-71.
- Day 1987b J. Day, Les frappes de monnaies en France et en Europe aux XIVe-XVe siècles, in: *Rythmes de la production monétaire de l'antiquité à nos jours*, eds. G. Depyrot, T. Hackens i G. Moucharte, Wetteren 1987, 537-543.

- Day 1987c J. Day, The Great Bullion Famine of the Fifteenth Century, in: *The Medieval Market Economy*, 1987, 1-54.
- Димитријевић 1957 С. Димитријевић, Проблеми српске средњовековне нумизматике I - II, *Историјски гласник*, 3-4 (1957), 104-150.
- Димитријевић 1959 С. Димитријевић, Српски средњовековни бакарни новац, *Историјски часопис* VIII, 1959, 27-45.
- Димитријевић 1966 С. Димитријевић, Нова серија нових врста српског средњовековног новца I, *Старинар* XV-XVI, 1964-1965 (1966), 115-143
- Димитријевић 1967 С. Димитријевић, Српски средњовековни новац нађен у току ископавања на Новом Брду, *Зборник радова Народног музеја* 5, 1967, 271-308.
- Димитријевић 1968 С. Димитријевић, Нова серија нових врста српског средњовековног новца III, *Старинар* XIX, 1968 (1969), 203-222.
- Димитријевић 1969 С. Димитријевић, Нова серија нових врста српског средњовековног новца IV, *Старинар* XVIII, 1967 (1968), 119-138
- Димитријевић 1970 С. Димитријевић, Нова серија нових врста српског средњовековног новца V, *Старинар* XX, 1969 (1970), 59-81
- Димитријевић 1972 С. Димитријевић, Нова серија нових врста српског средњовековног новца VI, *Старинар* XXI, 1970 (1972), 71-80.
- Димитријевић 1973 С. Димитријевић Оставе српског средњовековног новца на северу Дунава, *Историјски часопис* XX (1973), 89-124
- Димитријевић 1974 С. Димитријевић, Нова серија нових врста српског средњовековног новца VIII, *Старинар* XXIII, 1972 (1974), 91-106.
- Димитријевић 1981 С. Димитријевић, Оставе које садрже српски средњовековни новац из периода до 1371. године, *Споменик Српске академије наука и уметности* 122 (1981), 1-59.
- Димитријевић 1997 С. Димитријевић, *Средњовековни српски новац*, Београд 1997.
- Димитријевић 2001 С. Димитријевић, *Каталог српског средњовековног новца*, Београд 2001.
- Димитријевић 2005 С. Димитријевић, *Нове врсте српског средњовековног новца*, издање СНД, Београд 2005.
- Динић 1955 М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни I*, Београд 1955.

- Динић 1957 М. Динић, *Из Дубровачког архива I* (Трговачка књига М. Лукаревића), Београд 1957.
- Динић 1960 б М. Динић, Област Бранковића, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 26, 1960, 5-30.
- Динић 1962 М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни II*, Београд 1962.
- Динић 1963 М. Динић, Једна дубровачка архивска књига петнаестог века, *Историјски часопис* 12-13 (1963), 15-29.
- Динић 1967 М. Динић, Трепча у средњем веку, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 33, 1-2, 1967, 3-10.
- Динић 1976 М. Динић, Дубровачка ковница у 1422. години, *Историјски гласник* 1-2 (1976), 81-90.
- Dumas 1978 F. Dumas, Le trône de rois de France et son rayonnement in: *La monnaie miroir des rois*, Paris 1978, 231-250.
- Dumas, Barrandon 1982 F. Dumas, J.-N. Barrandon, Le titre et le poids de fin des monnaies sous le règne de Philippe Auguste (1180-1223), Paris 1982.
- Душанић 1989 С. Ст. Душанић, Пред-деспотске емисије новца Ђурђа Бранковића, *Нумизматичар* 12, 1989, 29-34.
- Ђурђевић 1974 В. Ђурђевић, Kada i kako su nastali despota Stefana zakoni za Novo Brdo, *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine XX*, 1974, 41-63.
- Zori, Tropper 2013 C. Zori, P. Tropper, Silver lining: evidence for Inka silver refining in northern Chile, *Jurnal of Archaeological Science*, 40 (2013) 3282–3292.
- Иванишевић 1996 V. Ivanišević, The Hoard of Serbian and Venetian Coins from Usje 14th, *Македонски нумизматички гласник* 2 (1996), 113-138.
- Иванишевић 2001 В. Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*, Београд 2001.
- Иванишевић 2004 В. Иванишевић, Развој хералдике у средњовековној Србији, *Зборник радова византолошког института XLI* (2004), 213-232.
- Иванишевић, Радић 2004 В. Иванишевић, В. Радић, *Ковница српског средњовековног новца у Новом Брду*, у: *Ново Брдо*, Београд 2004, 222-247.
- Историја српског народа *Историја српског народа II*, Београд 1982.
- Јанковић 1989 Ђ. Јанковић, Нека запажања о властелинским шлемовима на ликовним представама у Србији XIV-XV столећа, *Зборник Филозофског факултета у Београду XVI* (Споменица Светозара Радојчића), 1989, 147-162.

- Жиречек 1959 К. Жиречек, Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем веку, *Зборник Константина Жиречека I*, 1959, 254-271 (С. Jireček, Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters, *Abhandlungen der königl. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften* VI Folge, 10 Bd, Prag 1879, 41-58).
- Жиречек 1962 К. Жиречек, Романи у градовима Далмације током средњег века, *Зборник Константина Жиречека II*, Београд 1962.
- Жиречек, Историја Срба К. Жиречек, *Историја Срба*, превео и допунио Ј. Радонић, I-II, Београд 1981, (репринт)
- Јовановић 2012 М. М. Јовановић, *Српски средњовековни новац*, Београд 2012.
- Јовановић 2004 В. Јовановић, *Ново Брдо средњовековни град у: Ново Брдо*, Београд 2004, 10-161.
- Калић 1994 Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, Београд 1994.
- Kiersnowski 1973 R. Kiersnowski, Florins et gros cracoviens au 14 siècle, *Numismatitsky sbornik* XII (1973), 189-197.
- Kovačević 1960 D. Kovačević, Dans la Serbie et la Bosnie médiévales: Les mines d'or et d'argent; *Annales économies, sociétés, civilisations* 2 (1960), 248-258.
- Kovačević-Kojić 1966 D. Kovačević-Kojić, Dubrovčani zanatlije u srednjovekovnoj Srebrenici, *Godišnjak Društva istoričara BiH* XVI, 1966, 25-44.
- Ковачевић-Кojiћ 2007 Д. Ковачевић-Кojiћ, *Приштина у средњем вијеку*, у: *Градски живот у Србији и Босни (XIV-XV вијек)*, Београд 2007, 57-91.
- Ковачевић-Кojiћ 1996 Д. Ковачевић-Кojiћ, Српско сребро и злато у европској производњи (XIV-XV вијек), Европа и Срби, *Зборник радова Историјског института* 13 (1996), 165-173.
- Ковачевић-Кojiћ 1999 Д. Ковачевић-Кojiћ, *Трговачке књиге браће Кабуџић (Caboga) 1426-1433*, Соменик САНУ СXXXVIII, Одељење историјских наука 11, Београд 1999.
- Kovačević-Kojić 2010 Д. Ковачевић-Кojiћ, *Средњовековна Сребреница XIV-XV вијек*, Београд 2010.
- Ковијанић 1969 Р. Ковијанић, Которски златар Милко из Новог Брда (савременик Новака ковача), *Бока I* (1969), 81-88.
- Кораћ 1991 Д. Кораћ, Новчани дарови Стефана Душана светогорским манастирима, *Историјски часопис* XXXVIII (1991), 5-18.
- Lane, Mueller 1985 F. C. Lane i R. C. Mueller, *Money and Banking in Medieval and Renaissance Venice, I - Coins and Moneys of Account*, Baltimore 1985.

- Lopez 1953 R. S. Lopez, An Aristocracy of Money in the Early Middle Ages, *Speculum*, Vol. XXVIII, 1953.
- Lafaurie 1973 J. Lafaurie, Le gros tournois en France, *Numismatyczny zbornik XII* (1973), 49-61.
- Lushin 1904 A. Lushin von Ebengreuth, *Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte des Mittelalters und der neueren Zeit*, München und Berlin 1904.
- Ljubić 1875 Š. Ljubić, *Opis jugoslavenskih novaca*, Zagreb 1875.
- Марић 1956 Р. Марић, *Студије из српске нумизматике*, Београд 1956.
- Марић 1956а Р. Марић, Представе грба на српском средњовековном новцу, *Зборник Матице српске – друштвене науке* 13-14 (1956), 39-46.
- Марић 1959 Р. Марић, Из нумизматичке збирке Народног музеја, *Зборник Народног музеја*, II (1958-1959), 216-219.
- Марјановић-Душанић 1989 С. Марјановић-Душанић, Владар као ратник: прилог изучавању немањихке идеологије, *Зборник Филозофског факултета у Београду XVI* (Споменица Светозара Радојчића), 1989, 125-147.
- Марјановић-Душанић 1994 С. Марјановић-Душанић, *Владарске инсигније и државна симболика у Србији од XIII до XIV века*, Београд 1994.
- Марјановић-Душанић 1997 С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањиха*, Београд 1997.
- Марковић 1985 Б. Марковић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, превод и правна студија, Споменик САНУ CXXXVI, 24, Београд 1985.
- Metcalf 1960 D. M. Metcalf, Ljubić's Jugoslavenski novac as a Source Book, *Numismatic Chronicle XX⁶*, 1960, 201-208.
- Metcalf 1979 D. M. Metcalf, *Coinage in South-Eastern Europe 820-1396*, London 1979.
- Metcalf 1981 D. M. Metcalf, Колико је ковница постојало у Србији у време Стефана Душана, *Нумизматичар* 4 (1981), 165-177.
- Мијатовић 1869 Ч. Мијатовић, Финансије српског краљевства, *Гласник СВД* 25 (1869), 171-249.
- Михаљчић 1984 Р. Михаљчић, *Лазар Хребељановић - историја, култ, предање*, Београд 1984.
- Недељковић Љ. Недељковић, Пре-деспотско новчарство породице Вуковић-Бранковић, *Зборник музеја примењених уметности* 21-23, 1979, 33-50.

- Новаковић 1982 С. Новаковић, *Хералдички обичаји у Срба у примени и књижевности у: Историја и традиција: изабрани радови*, приредио С. Ћирковић, Београд 1982, 293-436.
- Новаковић 1986 С. Новаковић, Српски средњовековни новац у кабинету за новац и медаље Музеја града Београда, *Годишњак града Београда XXXIII*, 1986, 25-35.
- Новаковић 1988 С. Новаковић, Остава малих врста новца кнеза и деспота Стефана Лазаревића са Рудника, *Нумизматичар* 11 (1988), 105-114.
- Новаковић 1989 С. Новаковић, Проблеми оптицаја српског средњовековног новца, *Нумизматичар* 12, 1989, 35-41.
- Новаковић 1990 С. Новаковић, Српски средњовековни новац у кабинету за новац и медаље Музеја града Београда, *Годишњак града Београда II, XXXVII*, (1990), 85-88.
- Новаковић 1992 С. Новаковић, Проблеми анализе легуре српског средњовековног новца, *Нумизматичар* 15 (1992), 59-68.
- Nohejlovà- Pratoà 1973 E. Nohejlovà- Pratoà, Grossi Pragenses, *Numismaticky sbornik XII* (1973), 91-115.
- Paterson 1972 С. Paterson, Silver Stocks and Losses in Ancient and Medieval Times, *Economic History Review* 25² (1972).
- Петровић 1934 Ј. Петровић, Деспот Ђурађ Бранковић у светлу нумизматике, *Нумизматичар* 1 (1934), 10-18.
- Петровић 1934a Ј. Петровић, Веома ретки српски средњовековни грошићи из села Мало Боњинце код Власотинца, *Старинар VIII-IX* (1934), 14-27.
- Петровић 1935b Ј. Петровић, Нове врсте новца деспота Ђурђа Бранковића, *Нумизматичар* 2, 1935, 29-30.
- Петровић 1937 Ј. Петровић, Лепота нашег старог новца, *Уметнички преглед* 10, 1937, 308-309.
- Petrović 1940 Ј. Petrović, Novac despota Stefana Lazarevića, *Narodna starina* 11.4 (1940), 3-16, Т. I-II.
- Петровић 2004 Ђ. Петровић, Златари у Трпчи, Новом Брду, Приштини и Јањеву у средњем веку, у: *Зборник радова Косово и Метохија у светлу етнологије*, Београд 2004, 233-280.
- Петровић 2015 С. Л. Петровић, Српски средњовековни новац у Народном музеју у Шапцу, *Нумизматичар* 34 (2015), 99-112.

- Поповић-Гај 1986 Д. Поповић-Гај, Српски средњовековни новац, *Нумизматичар* 9, 1986, 86-102.
- Pohl 1974 A. Pohl, *Ungarische Goldgulden des Mittelalters*, Graz 1974
- Pohl 1982 A. Pohl, *Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300-1540*, Budapest 1982.
- Прљинчевић 1981 П. Прљинчевић, Улога и значај словних и других знакова на средњовековном новцу, *Нумизматичар* 4 (1981), 127-163.
- Радић 1994 В. Радић, *Осам векова српског динара-средњовековни новац*, Београд 1994.
- Радић, Иванишевић 2000 В. Радић, В. Иванишевић, Оставе српског средњовековног новца у збирци Народног музеја у Београду, *Зборник Народног музеја у Београду* XVIII/1 (2001), 285-307.
- Радојичић 1937 Ђ. Радојичић, Новац Деспота Стефана из "Нове цеке", *Старинар* XII, (1937), 45-46.
- Радонић 1941 Ј. Радонић, Споразум у Тати 1426. и српско-угарски односи од XIII-XVI века, *Глас Српске краљевске академије* CLXXXVII, 1941, 117-232.
- Réthy L. Réthy, *Corpus Nummorum Hungariae* I-II, Budapest 1899, 1907.
- Решетар 1924-1925 М. Решетар, *Дубровачка нумизматика* I-II, Сремски Карловци - Београд 1924-1925.
- Salvioni 1961 G. B. Salvioni, Il valore della lira bolognese, dalla sua origine alla fine del secolo XV, *Atti e memorie della Deputazione di Storia Patria per la Romagna* 16, 1898, 313-322 (Репринт 1961, 13-24).
- Sándor, Tölgyesi, Gresits, Kasztovszky 2002 Zs. Sándor, S. Tölgyesi, I. Gresits, Zs. Kasztovszky, Determination of the alloying elements in ancient silver coins by X-ray fluorescence, *Journal of Radioanalytical and Nuclear Chemistry*, 254 (2) (2002) 283–288.
- Симић 1951 В. Симић, *Историјски развој нашег рударства*, Београд 1951.
- Скарић 1939 В. Скарић, *Старо рударско право и техника у Српји и Босни*, Посебна издања СКА XXIX, Београд 1939.
- Spaho 1913 F. Spaho, Turski rudarski zakoni, *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu* 25 (1913), 133-138, 164-194.
- Спремић 1994 М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994.
- Spufford 1988 P. Spufford, *Money and its Use in Medieval Europe*, Cambridge 1988.

- Stângă 1996 I. Stângă, Circulatia monetară la cetatea Severinului (secolele XIII-XVI), Cercetară numismatică VII (1996), 149-154.
- Stahl 1988 A.M. Stahl, The Mint of Venice in the Thirteenth Century, in: *Later Medieval Mints: Organization, Administration and Techniques*, Oxford 1988, 97-127.
- Стародупцев 2012 Т. Стародупцев, Под заштитом бесплотних: представе арханђела Гаврила у храмовима живописаним у доба Лазаревића, *ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ*, Зборник радова поводом четрдесет година Института за историју уметности Филозофског факултета Универзитета у Београду, Београд 2012, 329-346.
- Stewart 1963 В.Н.И.Н. Stewart, Medieval die-output: two calculations for English mints in the fourteenth century, *Numismatic Chronicle* III (1963), 97-106.
- Stojaković 1998 S. Stojaković, Jedna raritetna vrsta predespotskog kovanja Đurđa Brankovića (1427-1456), *Dinar* 9 (1998), 9-11.
- Стојаковић 2006 С. Стојаковић, *Десном Стефан Лазаревић*, Београд 2006.
- Schlumberger 1954 G. Schlumberger, *Numismatique de l' Orient Latin*, Part illustrée, Graz 1954.
- Travaini 1988 L. Travaini, Mint Organization in Italy between the Twelfth and Fourteenth Centuries: a Survey in: *Later Medieval Mints: Organization, Administration and Techniques*, Oxford 1988, 97-127.
- Truhelka 1896 Ћ. Truhelka, Verzeichnis des bosnischen, serbischen und bulgarischen Münzen des Landesmuseum in Sarajevo, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina* 4, 1896, 303-323.
- Ћирковић 1964 С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964.
- Ћирковић 1976 С. Ћирковић, Дубровачка ковница и производња сребра у Србији и Босни, *Историјски гласник* 1-2 (1976), 91-98.
- Ћирковић 1982 С. Ћирковић, *Допуне и објашњења у: Историја и традиција: изабрани радови*, приредио С. Ћирковић, Београд 1982, 436-478.
- Ћирковић 1997 С. Ћирковић, *Производња злата, сребра и бакра у централним областима Балкана до почетка Новог века*, у: *Работници, Војници, Духовници*, Београд 1997, 79-103; S. Ćirković, The Production of Gold, Silver, Copper in the Central Parts of the Balkans from the 13th to the 16th Century, in: *Precious Metals in the Age of Expansion*, Stuttgart 1981, 41-69.
- Ћирковић 1997а С. Ћирковић, *Мерење и мере у средњовековној Србији у: Работници, Војници, Духовници*, Београд 1997, 135-168.

- Ћирковић, Ковачевић-Којић, Ћук 2002 С. Ћирковић, Д. Ковачевић-Којић, Р. Ћук, *Старо српско рударство*, Београд 2002.
- Ћирковић 2004 С. Ћирковић, *Новобрдски законик деспота Стефана Лазаревића*, у: *Ново Брдо*, Београд 2004, 162-181.
- Ферјанчић 1960 Б. Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, Београд 1960.
- Hendy 1969 М. F. Hendy, *Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081-1261*, Washington D.C. 1969.
- Храбак 1956 Б. Храбак, Средњовековни трг Рудишта под Авалом, *Годишњак музеја града Београда* 3, 1956, 99-106.
- Храбак 1980 Б. Храбак, „Дубровачко“ сребро у Италији и Каталонији у XIV, XV и XVI веку, *Историјски гласник*, 1-2 (1980), 57-78.
- Huszár 1943 L. Huszár, *Éremleletek, Numizmatikai Közlöny* XLII, 1943, 69.
- Huszár 1979 L. Huszár, *Münzkatalog Ungarn, Von 1000 bis Heute*, München 1979.
- Чремошник 1933 Г. Чремошник, *Развој српског новчарства до краља Милутина*, Београд 1933.
- Шкриванић 1963 Г. Шкриванић, „Fra Mauro, il Mappamondo“, *Историјски часопис* 12-13 (1963), 157-166.
- Шуица 1997 М. Шуица, Завера властеле против кнеза Стефана Лазаревића 1398. године, *Историјски гласник* 1-2 (1997), 7-25.

Професионална биографија аутора

Основни подаци:

Име и презиме: Весна (Радојица) Радић

Година и место рођења: 16. 01. 1957. године, Земун

Образовање: дипломирани историчар уметности

Стручно звање: музејски саветник

Установа: Народни музеј у Београду

Позиција у музеју: кустос збирке за византијску и средњовековну нумизматику, шеф Одељења нумизматике

Радно искуство и стручна звања:

1985. дипломирала на Групи за историју уметности Филозофског факултета у Београду. Тема дипломског рада, *Иконографија новца цара Душана*. са просечном одбрањена је код проф. др Гордане Бабић-Ђорђевић. Рад 1985. награђен наградом *Павле Бељански*.

1980-1987. спољни сарадник Института за историју уметности Филозофског факултета у Београду, спољни сарадник у Одељењу за документацију у Археолошком одељењу Народног музеја у Београду.

1988. стално запослена у Народном музеју у Београду као кустос збирке за нумизматику средњег и новог века и збирке медаља.

Од 2005. у звању музејског саветника

Страни језици:

Енглески и француски

Значајни пројекти:

2000-2005. *Византијски новац у Народном музеју*, пројекат Народног музеја.

2003-2004. *Средњовековна утврђења и градови*, пројекат Министарства науке

Од 2010. *Средњовековни српски и угарски новац*, међународни пројекат се остварује се у сарадњи Народног музеја у Београду и Немzeti музеја у Будимпешти.

Од 2008. *Нумизматичка колекција Филипа Ферарија*, пројекат Народног музеја у Београду

Од 2012. *Новац Српске деспотовине*, пројекат Народног музеја у Београду

Учешће на конгресима и симпозијумима:

ХII нумизматички конгрес у Берлину 1997.

Други рачански симпозијум у Бајиној Башти 1997.

ХХ византолошки конгрес у Паризу 2001.

III нумизматички конгрес Хрватске у Пули 2002.

ХIII нумизматички конгрес у Мадриду 2003.

IV нумизматички конгрес Хрватске у Ријеци 2005.

ХХI византолошки конгрес у Лондону 2006.

VII нумизматички конгрес Хрватске у Опатији 2013.

Значајније изложбе:

1995-1996. *Осам векова српског динара* у Београду, Косовској Митровици, Новом Пазару и Приштини.

2004. *Byzantium. Faith and Power (1261-1557)* у Метрополитен музеју у Њујорку.

2005. *Добротвори београдском Универзитету* у Галерији САНУ.

2005. *Ђорђе 2007. Вајфер – индустријалац, истраживач, банкар и колекционар* у Народној банци Србије.

2009. *Оставе Рудничко-таковског краја*, Горњи Милановац.

2010. *Ђорђе Вајферт- визионар и прегалац* у Народној банци Србије.

2014. *Завети и поруке-Стефан Немања-девет векова* у Народном музеју у Београду.

Чланство у професионалним удружењима:

Музејско друштво Србије, НК Иком Србије

Чланство у комисијама:

2006. члан комисије за пријем нових легата Скупштине града Београда – Кућа легата

Награде:

1985. награда Павле Бељански за најбољи дипломски рад из области историје уметности

2005. награда Вукове задужбине за монографију *Ново Брдо*

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Весна Радић

Број индекса _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Новац Српске деспотовине – Студија из српске нумизматике са каталогом новца

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Весна Радић

Број индекса _____

Студијски програм _____

Наслов рада Новац Српске деспотовине – Студија из српске нумизматике са
каталогом новца

Ментор проф. др Смиља Марјановић-Душанић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Новац Српске деспотовине – Студија из српске нумизматике са каталогом новца

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
- 3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)**
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.